Jana Nechutová

LATINSKÁ LITERATURA

českého středověku

do roku 1400

Vyšehrad

Jana Nechutová

LATINSKÁ LITERATURA

českého středověku

do roku 1400

Tato práce vznikla za podpory
Grantové agentury České republiky (projekt 405/96/1489)
a (ve své první části) grantu Research Support Scheme (779/1995)

© Jana Nechutová, 2000
Typography © Clara Istlerová, 2000
ISBN 80-7021-305-1

Úvodem / 13
Česko-latinská literatura středověku / 21

I. Od počátků do konce 13. století / 29

1. Hagiografie / 36
1.1. Václavské a ludmilské legendy / 39
Legenda Kristiánova / 40 *Crescente fide* / 42 *Legenda Gumpoldova* / 43 *Legenda Vavřincova* / 44 *Ludmilská legenda Fuit in provincia Bohemorum* / 45 *Licet plura* / 46 *Oportet nos fratres* / 46 *Oriente iam sole I, II* / 46 *Ut annuncietur I, II* / 47 *Factum est* / 48 *Drobnější legendistické útvary (Beatus Cyrillus, Subtrahente se, Recordatus, S. Wenceslaus athleta, S. Wenceslaus dux Boemorum)* / 48
1.2. Cyrilometodějské legendy / 49
Legenda Italská / 50 *Legenda Moravská* / 50 *Beatus Cyrillus* / 51 *Diffundente sole* / 51
1.3. Vojtěšské legendy / 52
Legenda Canapariova / 53 *Bruno z Querfurtu, Život sv. Vojtěcha* / 54 *Verše o umučení svatého Vojtěcha* / 55 *Utrpení svatého Vojtěcha mučedníka* / 57 *Zázraky svatého Vojtěcha* / 57 *O svatém Vojtěchovi, biskupu pražském* 58 *Bruno z Querfurtu, Legenda o pěti bratřích* / 58 *Hagiografické dílo sv. Vojtěcha* / 58
1.4. Prokopské legendy / 59
Život menší / 60 *Život starobylý* / 61
1.5. Život blahoslaveného Hroznaty / 62

2. Historiografie / 64
2.1. Kosmova Kronika česká / 67

2.2. Kosmovi „První pokračovatelé“ / 73
Kanovník Vyšehradský / 73 *Mnich Sázavský* / 74
2.3. Letopis Vincenciův a Jarlochův / 75
Vincencius, kanovník kostela pražského / 75 *Jarloch, opat milevský* / 76
2.4. Druhé pokračování Kosmovo / 78
Kodikologický exkurz: Svod Kosmových pokračovatelů v Dražickém rukopise / 79 *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* / 80 *Vyprávění o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.* / 82
2.5. Samostatné kroniky a anály 12–13. století / 83
Letopisy Hradišťsko – Opatovické / 83 *Kronika kláštera Žďárského* / 85 *Jindřicha Heimburského Český letopis* / 87 *„Martimiani“ – Světová kronika Martina Opavského* / 88

3. Lyrické básnictví, písně, drama / 89
3.1. Duchovní lyrika / 92
Hymny / 93 *Sekvence* / 94 *Tropy* / 95 *Rýmované officium* / 96
Písně / 96
3.2. Dramatické texty / 97

4. Homiletika / 99

5. Na pomezí literatury a diplomatiky (diplomatika a rétorika) / 102
5.1. Listiny / 104
5.2. Formuláře a diktamina / 108
Praxe a teorie rétoriky, ars dictandi / 108 *Jindřich z Isernie* / 109 *Oldřich Polák* / 112 *Mistr Bohuslav – Listář královny Kunhuty* / 112 *Formulářová sbírka biskupa Tobiáše z Bechyně* / 113

II. Česko-latinská literatura v lucemburské době / 115

6. Hagiografie / 121
6.1. Legenda o sv. Anežce / 122
6.2. Václavské hagiografie 14. století / 123
Legenda Karla IV. o sv. Václavu / 124
6.3. Prokopská legenda Život větší / 125
6.4. Legendy o sv. Ivanovi a sv. Vintířovi / 126
6.5. Legendistická biografie: / 127
Život Milíčův / 127 *Život Arnošta z Pardubic* / 128 *Život Jana z Jenštejna* / 129

7. Historiografie / 131
7.1. Kronika Zbraslavská / 131
7.2. Kroniky a kronikáři doby Karla IV. / 136
Kronika Františka Pražského / 137 *Beneš Krabice z Weitmile, Kronika kostela pražského* / 137 *Kronika Neplachova* / 138 *Světová kronika Jana Marignoly* / 139 *Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína* / 140
7.3. In margine: cestopisy / 140
Cestopis Oldřicha Čecha z Furlánska / 141 *Cestopis Johna Mandevilla* / 141

8. Literární činnost Karla IV. / 142

9. Protohumanismus Karlova okruhu? / 145
9.1. Jan ze Středy / 146

10. Bartoloměj z Chlumce / 152

11. Diplomatika, formuláře, rétorika / 155

11.1. Listiny / 155
11.2. Formuláře a diktamina / 156
11.3. Rétorika / 158
Mistr Dybin / 159 *Summa dictaminum* / 161 *Exercicium rhetorice* / 161
Candela rhetoricae / 162

12. Světská poezie / 163
12.1. Žebravé skladby / 165
12.2. Pijácké skladby a básně ze života studentů / 167
12.3. Skladby o lásce a o ženách / 168
12.4. Satiry a moralistní skladby / 169
12.5. Parodie / 171

13. Zábavná literatura / 173
13.1. Summa recreacionum / 174
13.2. Konrád z Halberstadtu, Tripartitus moralium / 175
13.3. Quadripartitus moralium / 176
Dolopathos / 177

13.4. Exempla / 177

14. Duchovní lyrika / 180
14.1. Albert Pražský / 183
14.2. Jan z Jenštejna / 184
Svatojiřské plankty / 189
14.3. Dramatická tvorba 14. století / 189

15. Literatura české spirituality 14. století / 191
15.1. Klášterní zbožnost a ortodoxní reforma / 193

Kolda z Koldic / 193 *Malogranatum* / 196 *Petr Clarificator* / 197 *Arnošt z Pardubic* / 198
15.2. „Předchůdci Husovi“ / 200
Konrád Waldhauser / 201 *Milíč z Kroměříže* / 203 *Matěj z Janova* / 205 *Vojtěch Raňkův z Ježova* / 207 *Jindřich z Bitterfeldu* / 209 *Matouš z Krakova* / 211 *Michal z Prahy* / 212 *Jan z Holešova* / 213

16. Univerzitní literatura / 215
16.1. Teologie, filozofie / 215
Jan z Dambachu / 216 *Mikuláš z Loun* / 216 *Jindřich Totting z Oyty* / 217 *Konrád Soltau* / 217 *Jan Marienwerder* / 218 *Albert Engelschalk* / 219 *Mikuláš Magni z Janova* / 219 *Jan Klenkok* / 220 *Stanislav ze Znojma* / 220 *Jenek Václavův z Prahy* / 222 *Jan z Mýta* / 223 *Mikuláš z Litomyšle* / 224 *Štěpán z Kolína* / 224
16.2. Medicína, matematika, astronomie / 226
Havel ze Strahova / 226 *Zikmund Albík z Uničova* / 227 *Křišťan z Prachatic* / 228 *Jan Ondřejův Šindel* / 229
16.3. Právo / 230
Decreta Bracislai, Práva pražských Němců, Statuta Conradi Ottonis, Ius regale montanorum, Ordo iudicii terre, Maiestas Carolina / 231 *Štěpán z Roudnice* / 235 *Kuneš z Třebovle* / 236 *Mikuláš Puchník* / 236

Epilog / 237

Chronologická tabulka / 239

Literatura / 248
Seznam I – Autoři a anonymní díla / 248 *Seznam II – Další literatura a prameny* / 278 *Zkrácené citace literatury a pramenů* / 286

Poznámky / 289

V průběhu našeho století, nejpozději od jeho třicátých let, se podstatně proměnil pohled kulturní historie na středověk. Došlo k obratu, jemuž odborníci uvykli s kusem nadsázky a s náznakem smyslu pro humor říkat „vzpoura medievistů". Dřívější novověk pohlížel na předchozí dějinnou etapu nevlídně, jako na dobu temnoty, jako na pouhé nutné zlo v běhu času, na dobu dobrou jen k tomu, aby překlenula prodlevy mezi jasem antického starověku a obnoveným světlem renesančního humanismu. Tento pohled byl ostatně právě v renesančním humanismu založen a formulován již v samotném označení „středověk" – věk jen střední, pouhá spojnice dvou jiných a důstojnějších.

Takto se dlouho hledělo na středověkou teologii, filozofii, literaturu, vědu, školství, právo, medicínu, o málo lépe na tom bylo jen výtvarné umění a v menší míře snad i hudba. Teologie byla považována (nejen vulgarizovaným marxismem) za absurdní tmářský systém, který vedl k pohrdání lidskou důstojností a hodnotami našeho světa a zabýval se počtem andělů, který se vejde na špičku jehly. Filozofie se odbývala jako pouhá služka teologie. Všimněme si, jak nepatrný počet stránek bývá středověké filozofii věnován v učebnicích a příručkách dějin filozofie. A totéž můžeme říci o literární historii. Nejen že málo čteme o literární historii středověku, především se málo čtou středověká literární díla. – Zmínila jsem se o poněkud lepším osudu středověkého výtvarného umění. Jaký je asi důvod tohoto lepšího osudu? Zřejmě ten, že středověké obrazy, sochy a architekturu měly před očima celé generace novověku a má je na očích i náš současník, nemusí je zvláště vyhledávat, aby případně objevil jejich půvab. K literárním dílům středověku se s takovou samozřejmostí nedostáváme, zájemce by je musel vyhledávat, a k tomu mu chybí dostatečný, ne-li jakýkoli, motiv. Proto se vcelku nepochybuje

o hodnotě a hlavně o půvabu středověkých katedrál a jejich vnitřní výzdoby, chodíme se na ně dívat, pořádají se speciální turistické poznávací zájezdy po celé Evropě, jejichž jediným či aspoň hlavním cílem je takováto díla a stavby vidět, a patří dokonce ke vzdělání a nakonec i k dobrému tónu tyto věci vidět a umět o nich promluvit.

Znalost středověké poezie a prózy, skryté v knihovnách, někdy i v tištěné (v lepším případě moderně tištěné), někdy jen v rukopisné podobě, ke všeobecnému vzdělání nepatří, je považována za exkluzivní, a záliba v této tvorbě někdy i za příznak podivínství. Mělo-li některé literární dílo štěstí, že se stalo předlohou hudebního zpracování, je na tom o něco lépe. Ale i zde: miluje někdo Dvořákovu Stabat mater pro její text? Málokdo mu latinsky rozumí a málokdo si dá práci na latinský a většinou asi i na český text se byť jen podívat. A nebude to jen tím, že zde máme před sebou pro laika odlehlou skladbu duchovní. Orffova Carmina Burana jsou složena na nádherné světské texty, namnoze dokonce jímavě milostné, ale jejich slova nikoho nezajímají.

Jestliže tedy v průběhu našeho století, jak bylo řečeno, došlo k celkové rehabilitaci středověku a jeho projevů, je nyní na nás, abychom se pokusili o hodnotě těchto fenoménů přesvědčit i čtenáře středověké literatury. Situace není zoufalá. Ježto minulý režim a v důsledku toho i česká vydavatelská politika se od středověké produkce distancovaly ještě i ideologicky, prokázaly jí dobrou službu: čtenářský zájem o tyto tituly dnes existuje, jak o tom svědčí jejich dobrý odbyt na knižním trhu. Je však otázka, umíme-li středověkou prózu a poezii číst. Vraťme se k analogii s výtvarným uměním – díky tomu, že máme jeho produkty stále před očima, nepochybujeme o jejich půvabu. Ten, kdo si přečetl ze staré literatury v českém jazyce – nemluvě o Bibli kralické – třeba bajku O lišce a džbánu nebo aspoň něco z Alexandreidy, Kroniky trojánské, Dalimilovy kroniky, Vilikovského nebo Lehárovu edici staré české lyriky, a kdo se nedal odradit prvními a snadno překonatelnými jazykovými obtížemi, ten tento půvab skoro jistě objeví. Vždyť s výtvarným uměním je to totéž: kdybychom na ně nebyli zvyklí, také by nás odradily některé těžko pochopitelné zvláštnosti jeho projevu.

Se stejně dobrým svědomím, s nímž doporučuji četbu výtvorů starší české literatury, mohu a na tomto místě musím doporučit četbu literatury latinsky psané – ovšem že ve většině případů v překladech. Pů-

vab Kroniky Kosmovy a literární vyspělost Kroniky Zbraslavské si v ničem nezadá s Dalimilem, apokalyptické líčení hrůz v českém království po smrti krále Přemysla Otakara II. ve druhém pokračování Kosmově je zvláštním čtenářským zážitkem, estetickým i duchovním obohacením mohou i pro naše současníky být legendy o českých světcích nebo Domaslavovy a Jenštejnovy hymny – a dáme-li přednost poezii světské, pak česká tzv. žákovská poezie (česky i latinsky psaná) stojí za námahu. Tolik namátkou. K tomu, abychom se učili objevovat půvab všeho tohoto i dalších tzv. česko-latinských (tj. na českém území latinským jazykem psaných) textů, je zde kniha, již má nyní čtenář před sebou.

Budeme se již v první kapitole zabývat vzájemným vztahem literatury českého a latinského jazyka a budeme konstatovat, že obě tyto složky tvoří jen těžko dělitelný celek. Nyní si jen povězme, že jedinečná a nezastupitelná hodnota středověké literatury psané v latinském jazyce spočívá v tom, že je součástí kultury a literárního života země, v níž vzniká, v našem případě českých zemí, a zároveň v tom, že především, ne-li výlučně, svými latinsky psanými výtvory vstupují literární kultury jednotlivých národních celků do nadnárodního evropského kontextu. Již zde je též třeba dodat, že starší písemnictví české a moravské kulturní oblasti je nejen české a latinské, nýbrž že je zde i složka staroslověnská a německá – můžeme tedy mluvit o tří až čtyřjazyčné literatuře. K tomu, aby se čtenáři či uživateli této knížky jednota literárního života ve středověkých Čechách a na Moravě názorně ozřejmila, slouží synchronní tabulka latinské a ostatní literární produkce s odkazy, ovšem jen velmi všeobecnými, k českým i světovým politickým dějinám.

* * *

Jak je tato kniha pojata, jak je uspořádána a k čemu má sloužit:

V literárněhistorických příručkách a v monografiích, věnovaných starší české literatuře, se pojednává i o produkci latinské. Té však bývá věnována pozornost v menším rozsahu než tvorbě v českém jazyce – i o tom zde bude řeč v první kapitole. Jsou tedy zájemci o díla, sepsaná latinsky, odkázáni na tyto většinou neúplné informace, a pak na monografickou literaturu, často velmi speciální, těžko dostupnou a namnoze z pera cizích autorů (i takto se projevuje internacionalita či paneuropeismus latinsky psané literatury středově-

ku!) a na stati v odborných časopisech. Už jen existence těchto odborných titulů se velmi obtížně zjišťuje. Z této situace vychází také podoba příručky, jež nyní před čtenářem či uživatelem leží.

Za prvé zde v jednotlivých kapitolách pojednávám pokud možno o všech latinsky píšících autorech a anonymních latinsky sepsaných výtvorech českého středověku od počátků (konec 10. století) do doby těsně před vystoupením Jana Husa. Jsou zde zastoupeni i autoři, kteří se v dosavadních příručkách starší české literatury nevyskytují buď vůbec, nebo je snad o nich učiněna jen okrajová zmínka. Kapitoly jsou řazeny do dvou větších oddílů chronologicky (od počátku do konce 13. století, druhý oddíl přibližně do roku 1400) a uvnitř nich zhruba podle literárních žánrů. Zhruba z toho důvodu, že žánrová skladba středověké produkce se od současné dosti podstatně liší, a také proto, že poměrně velké množství těchto výtvorů se žánrovému zařazení vůbec vzpírá a jde svou motivikou i svou funkcí napříč běžné žánrové skladbě.

Za druhé zabírají velkou část knihy, pro většinu uživatelů jistě až příliš velkou, odkazy k sekundární literatuře a občas i k dalším pramenům (někde také k dalším literárním problémům). Měla jsem zde na mysli uživatele poněkud nestandardní, ty, kteří se chtějí starší české latinsky psané literatuře věnovat z odborného zájmu a jimž by činilo nesmírné potíže pracné shledávání všech literárních a historických souvislostí a oné obtížně zjistitelné a málo dostupné sekundární literatury. Proto jsou zde poměrně hojné poznámky a řada stránek, obsahujících právě jen odkazy k další literatuře: odborně zaměřený čtenář v nich najde to, co chybí v dosavadních monografiích o starší české literatuře. Má-li tedy takovýto „nestandardní" čtenář či uživatel zájem shledat o některém autorovi, díle nebo jiném pojednávaném fenoménu všechny informace, jež jsem zde byla schopna poskytnout, je třeba, aby kombinoval údaje v poznámkách s dalšími bibliografickými odkazy, obsaženými v obou soupisech literatury na konci knihy.

Cítím dále nezbytnost omluvit se čtenáři za nápadnou nevyváženost této práce. Některým postavám a výtvorům věnuji mnohem více a jistě i neúměrně více pozornosti a místa než jiným. Důvody jsou historické: nejdůkladněji zde může být pojednáno o postavách a dílech, jež jsou již tradičně historiografií česky psané literatury přijata

do kontextu vývoje starší české literatury. To byl osud např. Kosmovy Kroniky, popř. i některých česko-latinských legendistických textů, z poezie zde mohu jmenovat liturgické drama (Svatojiřské officium), z pozdějšího období literární dílo Karla IV. a kroniky jeho doby a pak aspoň nejvýznamnější Husovy předchůdce. Vždy mne překvapovalo, jak málo se česká literární historiografie pozastavila u takového klenotu, jakým bezesporu je Kronika Zbraslavská. Dosti zpracovaných podkladů jsem dále měla k dispozici pro díla nebo autory, jimž byly věnovány monografické knihy nebo časopisecké studie historiků české literatury, klasických filologů-medievistů, historiků obecných dějin, církevních historiků, historiků filozofie nebo dalších odvětví. Jedná se jak o díla nebo postavy, zhodnocené v kontextu vývoje písemnictví, ale dosud neproniknuvší do běžných výkladů a příruček, tak o ty tvůrce a výtvory, které příslušní odborníci považují za důležité pro jiné oblasti českých kulturních dějin a které je ovšem možno a třeba vnímat i v literárních souvislostech. Ani tato odborníkům celkem dobře povědomá díla nejsou však namnoze vydána, často ani ve starých tiscích. – Na druhé straně jsou zde ovšem literární jevy, jež byly dosavadním výzkumem zanedbány do té míry, že nejen že nejsou vydány, ale o nichž existuje jakés takés povědomí pouze u zcela úzce specializovaných odborníků. Ty – ať už autory nebo anonymní díla – jsem zde většinou mohla představit jen velmi stručně, v lepším případě s odkazem na rukopisné prameny a na dosavadní, někdy zastaralou, literaturu. V těchto případech jsem se snažila podat o věci takovou informaci včetně pokud možno dostačujícího pramenného a literárního odkazu, jaká by byla užitečná těm, kdo mají zájem o odbornou práci s těmito často velmi přitažlivými tématy. O mnohých dílech a autorech tohoto druhu naštěstí dobře informují hesla moderních encyklopedických děl: mám na mysli především *Lexikon für Theologie und Kirche*, dále tzv. *Verfasserlexikon (Die deutsche Literatur des Mittelalters)* a pro české území od založení pražské univerzity Spunarovo *Repertorium* (blíže viz v seznamu literatury), na něž pravidelně v potřebných případech odkazuji. Jsou zde však ještě další příručky tohoto druhu, jež mohu doporučit a jež v poznámkách ani v odstavcích o sekundární literatuře vždy neuvádím, jako *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique* nebo *Theologische Realenzyklopedie.*

Tuto práci inspiroval můj učitel profesor dr. Jaroslav Ludvíkovský, který mne kdysi jako začínající asistentku tehdejší Katedry starověké kultury na Filozofické fakultě brněnské univerzity uváděl do odborné a vědecké práce ve filologii latinského středověku. Předal mi vědomí povinnosti české latinské medievistiky uvádět ve známost českou latinsky psanou literaturu nejen doma, ale i v zahraničí. Na medievistické konferenci, která se konala v Liblicích v roce 1963, Ludvíkovský zdůraznil, že teprve latinsky psané spisy viditelně začleňují české starší písemnictví do kontextu tehdejší světové literatury a činí je její součástí a vyjádřil se, že *„máme vůbec my sami velkou část viny na neznalosti naší latinské literatury v cizině"*, že sice *„hlavní cestou k nápravě tohoto neutěšeného stavu jsou edice našich latinských památek"*, že však ježto toto je program dlouhodobý, *„s propagací naší latinské tvorby nelze a není třeba tak dlouho čekat"*, a navrhl jednak víc o ní psát do cizích odborných časopisů, jednak pokud možno zpracovat o ní, o jejích dějinách a zvláštnostech, obsáhlou cizojazyčnou stať. (Sborník Medievalistická konference, Praha 1964, stať „Latinské písemnictví v dějinách české literatury", 128–129.)

Již dříve pojal ovšem profesor Ludvíkovský záměr zpracovat obdobnou příručku, jakou nyní předkládám čtenářům coby jeho žákyně a pokračovatelka na brněnské Filozofické fakultě. Měl však v úmyslu podat výklad o česko-latinské literatuře pouze do doby Karla IV. V dopise, jejž mi adresoval do Třeboně (dán v Brně 5. února 1961), o tom píše: *„Jsem rád, že jsem svůj úkol, příručku česko-latinské literatury, časově tak omezil. Šlo by vlastně o legendy, Kosmu a pokračovatele a literaturu doby lucemburské do Karla IV. Za tři roky – tak je to plánováno, do r. 1963, by se to dalo zvládnout – kdyby byl člověk zdráv a měl k práci klid a čas. Ale to obojí chybí."* Můj učitel realizoval svůj záměr řadou studií a překladů z literatury lucemburské doby (Vita Caroli, legenda Crescente religione cristiana, dále např. Quadripartitus) a zejména vypracoval zásadní přehled a výklad o latinských legendách o českých světcích (Latinské legendy českého středověku, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 18–19, 1973–1974).

Děkuji zde všem kolegyním a kolegům, kteří věnovali laskavou pozornost rukopisu této práce a upozornili mne na leccos, co bylo třeba opravit, doplnit či vůbec jakkoli změnit. Ráda jmenuji paní prof.

dr. Marii Bláhovou, doc. dr. Miladu Říhovou a pana doc. dr. Jaroslava Kolára z Univerzity Karlovy v Praze, paní dr. Alenu Hadravovou z Ústavu pro klasická studia AV ČR v Praze, pana doc. JUDr. Jiřího Kejře a pány prof. dr. Milana Kopeckého, prof. dr. Jaroslava Mezníka, prof. dr. Radoslava Večerku, paní dr. Helenu Krmíčkovou, Dr., a pana dr. Stanislava Tesaře z Masarykovy univerzity v Brně.

Snažím se tedy splnit touto prací odkaz svého učitele prof. Ludvíkovského. Zároveň jí chci usnadnit, ne-li někdy dokonce vůbec otevřít, cestu k práci v tomto oboru svým žákům a pokračovatelům.

Jana Nechutová
17. června 1998

Česko-latinská literatura středověku

Spojení **„česko-latinská" literatura**, kterého budeme často užívat, označuje, stejně jako např. spojení „anglo-latinská", „německo-latinská", „italsko-latinská" literatura, latinsky psané výtvory příslušné národní literatury, v našem případě latinsky psané výtvory české literatury. Ježto se zde máme zabývat literaturou středověkou, můžeme v širším smyslu označit předmět této knihy jako *latinskou literární medievistiku.*

Zásadní metodologická otázka, již je nutno si zde zodpovědět, zní: lze vůbec pojednávat o latinské složce kterékoli národní (středověké) literatury jako o samostatném badatelském a studijním předmětu? Není latinská a národní složka – v našem případě zde máme národní složky hned dvě, totiž projevy v českém a menším podílem v německém jazyce – natolik spjata a netvoří do té míry jediný komplex literárního života, že není možno o jednom či druhém mluvit samostatně? Názor, který by zde odpověděl v tom smyslu, že to skutečně možné není, je naprosto oprávněný, uvažujeme-li o *konečném* zpracování národních literárních dějin. V předběžných fázích literárněhistorické práce je však třeba důkladně studovat každou jazykovou složku zvlášť – mimo jiné i z toho důvodu, že specialista pro latinskou literaturu středověku zpravidla nebývá tatáž osoba jako specialista na starší literaturu národní. Jinak řečeno je studium jedné jazykové složky kteréhokoli literárního celku právě tak přípravnou prací jako studium jednoho literárního žánru: těžko bude někdo tvrdit, že není možno napsat samostatnou studii např. o historiografii daného období z toho důvodu, že historiografie je pouze součást příslušného celku.

Tedy navzdory skutečnosti, že konečným cílem poznání českého literárního středověku musí být právě zpracování celku starší české literatury ve všech jejích jazykových projevech, je nezbytné věnovat se samostatně také latinské literatuře.

Pro takovéto studium jsou v případě česko-latinské literatury i specifické důvody. Prvním je její nesporná zanedbanost oproti literatuře česky psané, zanedbanost, vzniklá historicky díky zornému úhlu, jímž viděl hodnoty české národní minulosti již Balbín a pak obrozenci až po Palackého. V dosavadních syntetických pracích o dějinách starší české literatury je položen na české projevy neúměrně větší důraz na úkor projevů latinských.[1] Je tedy třeba, aby se stav zpracovanosti česko-latinské literatury přiblížil stupni, v němž je zpracována literatura psaná česky, čehož je možno dosáhnout jen specializovaným výzkumem latinsky psaných výtvorů.

Druhý důvod pro samostatné studium česko-latinské literatury spočívá v její kvantitě: literární tvorba zde byla nesrovnatelně bohatší než v oblasti českého jazyka a přitom většina těchto výtvorů není prakticky vůbec známa, neboť leží nevydána v rukopisech. I toho, co je známé a přístupné, je však mnoho, a to je třeba shromáždit, utřídit a zhodnotit a teprve pak spojit takto získaný celek s tím, co víme o české tvorbě.[2]

Za třetí je zde chronologie česko-latinské literatury, nepochybně odlišná od periodizace literatury česky psané, a dodnes ani zkusmo nestanovená.

Obsah pojmu „středověká latinsky psaná literatura" není dán samozřejmě. Jednou stránkou problému je zde **vztah literatury umělecké a věcné** (pseudoliteratury, literatury specifických funkcí, někdy též paraliteratury – i když tento druhý termín má v moderní literární teorii jiný význam.)[3] Toto rozlišení je v praxi velmi obtížné: literární věda se nemůže omezovat jen na beletrii, zcela jistě ne v určitých epochách literárních dějin, ale musí sahat k textům každodenní a odborné sféry. Je třeba brát v úvahu, že se literatura umělecká oddělovala od věcné až od 18. století, a že teprve v moderních poměrech platí, že literatura odborná a praktická postrádá estetickou funkci jakožto imanentní znak beletrie. Toto hledisko je nutno uplatňovat např. ve vztahu k teologickým, filozofickým nebo právnickým traktátům nebo dokonce i k výtvorům úředního charakteru

– k diplomatickým památkám, tj. k listinám, nebo aspoň k některým jejich částem (arengy). – Vzhledem k souměřitelnosti literárních poměrů v antice a v latinském středověku je možné řídit se zde analogií s antickou literární historií: patří-li právnické, lékařské, přírodovědné, filozofické, rétorické a jiné odborné výtvory např. starého Říma do dějin římské literatury, bude tomu obdobně i v písemnictví středověku. (Zmíněná příbuznost obou epoch spočívá v kvantitě literárních děl, ve způsobu dochování, ve způsobu komunikace – neexistence knihtisku – a v úrovni a početnosti publika.)

Ačkoli historikové věnovali jistou pozornost epigrafickým památkám, dochovaným ze středověku v našich zemích, po stránce literárněhistorické nebyly nápisy zpracovány vlastně vůbec. Z jiných kulturních oblastí je známo, že nápisy, zejména náhrobní, epitafy, skrývají cenný literární materiál – většinou jde o insitní básnické projevy. Bude proto nezbytné věnovat se po této stránce i nápisům českým.[4]

Druhým problémem tohoto okruhu je otázka, patří-li do česko-latinské středověké literatury **převzatá díla,** která u nás byla pouze opsána, tradována a případně měla vliv na další literární vývoj. Odpověď na tuto otázku je kladná a byla již naznačena (Kolárova definice literárního života).

S obsahem probíraného pojmu souvisí dále **situace literárních žánrů**, vlastní pouze středověku, zčásti reflektovaná středověkými literárními teoriemi a odlišná od genologické struktury běžné moderní literární teorii. Vznikají nové žánry, a ty, které již existovaly, se navzájem prostupují a zastupují, takže je obtížné jejich zařazení a vymezení – tak je tomu u exempla (jinak je vymezuje literární historik, jinak folklorista), ale i u světské a zejména duchovní lyriky (můžeme zde mluvit o básnických výtvorech, o písních, o dokladech dějin hudby). Téměř ke všem literárním druhům středověku lze přistupovat nejen z literárního hlediska: kroniku je možno pojímat i jako historický pramen, legendu navíc jako text liturgický nebo didaktický, písně jako součást liturgie. Nadto vůbec není ujasněna pozice diplomatických památek – jsou listiny, listy a formuláře opravdu literární žánry? Starší literární historiografie je jakožto prameny povýtce historické zcela ignorovala.

Časový rozsah česko-latinského literárního středověku: jednoznačně je dána spodní časová hranice, konec 10. století, kdy vznika-

jí první česko-latinské literární památky, přesněji řečeno, kdy se na území českého státu probouzí literární život. Horní hranice, obvyklá v evropských literárních dějinách, polovina 15. století, není pro česko-latinské písemnictví vhodná. Lze sice přibližně v této době i v českých zemích mluvit o znacích příklonu k renesančnímu humanismu (Jan z Rabštejna), avšak reformační cesta, která byla nastoupena husitstvím, skutečný počátek renesance značně odsunula. Kdybychom tedy chtěli končit český literární středověk až nástupem humanismu, bylo by třeba stanovit hranici až ke konci 15. nebo k počátku 16. století (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a olomoucký humanismus).[5] Mezi jednoznačně středověkou literární kulturou a nástupem renesančního humanismu leží tedy v českých zemích období husitské reformace, období po literární stránce velmi bohaté, především však specifické a mnohdy bez paralel v kulturách sousedních zemí. **Je husitské období součástí českého literárního středověku?** I když po ideové stránce je dnes husitské období definováno termínem „první reformace" a jako součást světové reformace se tedy středověku vymyká, je tvar jeho literárního projevu (jistě aspoň u latinsky psaných textů) jednoznačně bližší středověké než humanistické literatuře.[6]

Periodizace česko-latinské středověké literatury bude pak závislá jednak na stanovisku, jež zaujímáme k husitskému písemnictví jako k její součásti (předěl „druhého období" a „třetího období"), jednak na tom, můžeme-li aspoň odhadnout či tušit předěl v celém vývoji od počátků po Husovu dobu. Mezník se zde kryje s přelomem 13. a 14. století, přibližně s nástupem doby lucemburské, kdy se (1) plně rozvíjí nová gotická rytířská kultura, jak ji zrcadlí Zbraslavská kronika, s jejímž sepisováním začal její první autor Ota již v roce 1305, a kdy (2) dochází k plnému uplatnění náznaků, jež v duchovním životě přineslo pozdní 13. století: rodí se nová spiritualita, jejímž prvním výrazným produktem jsou texty (a nejen texty) Pasionálu abatyše Kunhuty.[7] (Na rozdíl od staročeské se v latinské literatuře prozatím neuplatňuje a není proto jako periodizační hledisko použitelná laicizace a urbanizace literárního života. S těmito prvky je snad možno počítat nejdříve od druhé poloviny století, kdy se jako kulturotvorný prvek stále více uplatňuje univerzita.)

Docházíme tedy přibližně k tomuto schématu:

První období – od zrodu latinské hagiografie do počátků nové spirituality (konec 10. – začátek 14. stol.)

Druhé období – od počátků nové spirituality na práh vystoupení Husova (doba lucemburská)

Třetí období – literatura doby Husovy a husitské včetně počátků renesančního humanismu (do 60. a 70. let 15. stol.)[8]

Výklad končíme rokem 1400, tedy před začátkem husitství. Důvodem je rozsah a charakter Husova díla i specifičnost obsahu a žánrových forem husitské literatury a její velký rozsah. (Právě o této otázce se v české historiografii i v dějinách literatury vedla vleklá polemika – zatímco Josef Pekař a Jan Vilikovský přiřazují husitství ke středověku, Roman Jakobson zastával názor opačný. Jako předěl chápali husitskou dobu i starší autoři – Pavel Josef Šafařík, Josef Jungmann, později Jan Jakubec).[9]

Specifické znaky středověké literatury dostatečně stanovili autoři příruček starší české literatury (např. Josef Hrabák, Antonín Škarka, Milan Kopecký). Zde postačí výčet těchto znaků: *dlouhé časové rozpětí, vícejazyčnost* (ve vztahu ke středověkému univerzalismu), *anonymita* (a s ní související *nepůvodnost,* našemu chápání cizí vztah středověku k literárnímu vlastnictví, k autorství a k literárním výpůjčkám – pojem plagiátu středověk neznal) *rukopisné a mnohdy fragmentární dochování.*[10] K těmto základním znakům můžeme ovšem dodat i další charakteristické rysy, např. *synkretismus funkcí, teritoriální vnímání kultury,* těsnější *vztah písemnictví a orální tvorby,* resp. folklóru, skutečnost, že středověká tvorba byla mnohdy určena *spíše k poslechu než ke čtení,* že existovalo specifické a v jistém smyslu početně omezené *literární publikum* apod. Za důležité považuji rozumět pojmu „synkretismus funkcí" i v tom smyslu, že středověká literatura nápadně *osciluje mezi světskou a duchovní polohou*: často je obtížné hledat jakoukoli dělící linii mezi produkty literatury světské a duchovní (historiografie, lyrika, drama), a jestliže náš výklad s touto dělící čarou pracuje, činí tak pouze pro přehlednost.

Středověká kultura a v ní přirozeně literatura byly ovlivněny dobovým chápáním krásna, estetikou,[11] jež byla ovšem součástí filozofie (pojem „estetika" se však objevuje až v 18. století!). Středověk

je v této věci závislý ze starověkých autorit méně na Aristotelovi, především však na Augustinovi, podle něhož slouží krása a na ní založená umění poznání pravdy. Již v raném středověku (Pseudodionysios Areopagités, Johannes Scotus Eriugena) nabývá kategorie krásna pod vlivem novoplatonismu samostatný význam, což pak vrcholí v díle Hugona ze sv. Viktora, který spolu s jinými filozofujícími teology své doby považuje za podstatné a určující estetické elementy světlo a barevnost. – Krása se však většinou nechápala jako samostatná hodnota, která by měla člověku skýtat potěšení, ale jako prostředek, přivádějící člověka k poznání Boha. Zde přicházejí ke slovu literárně hojně užívané alegorie a symbol, jež jsou v této době častými prostředky literárního i výtvarného projevu. Zvláště rozvinutá je právě symbolika barev, symbolický význam je přičítán jevům přírody – např. vzácným kamenům nebo živočichům (o tom poučují četné lapidáře, herbáře, fyziology, bestiáře).

Prakticky se středověké estetické názory promítají do podoby středolatinské prózy a poezie v uplatňování speciálních, jednotlivým žánrům určených, předpisů o básnických a rétorických ozdobách – *colores rhetorici* – *schemata, tropi* (*ornatus facilis* = ozdoby, založené na zvukové podobě, *ornatus difficilis* = ozdoby, založené na významu a uspořádání slov). Tyto předpisy jsou obsahem traktátů (často sepsaných veršovaně) středověkých literárních teoretiků a bývají dosti důsledně dodržovány. Znamená to, že se např. v próze setkáváme nejen s mnohými typy figur a tropů, ale že se v ní často setkáme s rýmem, že se vyznačuje speciálním slovosledem, že jsou v ní uplatňovány různé varianty tzv. cursu (rytmizovaných závěrů vět a větných úseků: nejužívanějšími typy jsou cursus velox, cursus tardus a cursus planus), že se určité situace nebo charaktery popisují schematizovaně či typologizovaně (tzv. obecná nebo povinná místa, loci communes). V poezii nacházíme časomíru (poezie metrická), často nepřesně chápanou a uplatňovanou, progresivnější je veršování přízvučné (rytmické), smíšeným typem je poezie rytmo-metrická, tj. časoměrné nebo zdánlivě časoměrné verše, opatřené rýmem (nejčastěji tzv. rýmem leoninským u hexametru).[12]

Středověkou **latinskou** literaturu je dále nutno definovat jejím vztahem na jedné straně k celku evropské latinské nadnárodní literatury, na straně druhé k literatuře psané národními jazyky. Latin-

ská literatura je projevem a derivátem středověkého univerzalismu (vláda jednoho náboženství, jedné církve, jednoho papeže, jednoho císaře, ale i jednoho kulturního jazyka a jím dané univerzální literatury a kultury) a zároveň projevem a derivátem celé Evropě společného dědictví antického, zvláště římského, starověku. Zároveň je latinsky psaná literatura středověku součástí kultury a literárního života země, v níž vzniká (resp. v níž se traduje a v níž má vliv). – Právě svými latinsky psanými výtvory vstupují tedy středověké literární kultury do nadnárodního evropského kontextu.[13]

Ke kvalifikované práci s česko-latinskou středověkou literaturou je nutným předpokladem především dostatečná znalost latiny i v její středověké podobě a praktická znalost paleografie. (Sama odborná práce si pak kromě této základní výbavy vyžaduje další znalosti a dovednosti, jako je znalost textové kritiky, aspoň základní orientace ve středověké literatuře české, resp. ve starém českém jazyce, ve středověké historii, filozofii, teologii apod. Samozřejmostí by měla být znalost antického východiska středověké kultury a přehled o teorii literatury.)[14] K řešení obtížných problémů česko-latinské literární medievistiky máme k dispozici velmi účinný prostředek, **interdisciplinární spolupráci**. Nutná je součinnost latinského medievisty s bohemistou, resp. jiným odborníkem v národní literatuře, a s historiky všech denominací, tj. vedle obecných historiků s právními historiky, s historiky církve (vedle toho ovšem i s teology a religionisty), s historiky výtvarného umění a hudby, velmi důležité je odborné spojení s etnology, v poslední době se ukazuje potřeba sociologických a psychologických zřetelů.

Pokud se latinský medievista zabývá kterýmkoli a jakýmkoli z těchto textů, měl by tedy užívat také interpretačních metod a přihlížet k teoriím novodobé literární vědy. Studium řeckého a latinského písemnictví klasického starověku a stejně tak bohemistická medievistika (E. Petrů, J. Kolár, J. Lehár a další) již vzaly na vědomí požadavky metody interpretace literárního díla, moderní hermeneutiky, jen zřídka se však tyto přístupy uplatňují tam, kde se pokoušíme o výklad latinského literárního díla středověkého. Do jisté míry je to pochopitelné vzhledem k nesmírnému kvantitativnímu objemu latinsky psaných středověkých textů, jež musí literární historik nejprve nalézt, identifikovat, vydat a vyložit v jejich prvním významo-

vém plánu. Přece však je třeba se o moderní hermeneutický přístup aspoň u nejvýznamnějších a notorických děl středolatinské literatury pokusit.

* * *

O **historii studia česko-latinské literatury** nelze mluvit bez souvislosti se studiem starší české literatury. Naznačila jsem již, že česká latinsky psaná literatura se zkoumala pouze v rámci celého vývoje české literatury, ale že se jí zde nedostalo dostatečné pozornosti. Samostatné studium latinsko-české literatury je tedy nová disciplína a za jejího zakladatele[15] můžeme považovat profesora bohemistiky na bratislavské a poté na brněnské filozofické fakultě **Jana Vilikovského** (1904–1946), jehož nejvýznamnějšími pracemi jsou habilitační spis „Latinská poesie žákovská v Čechách" z roku 1933 a posmrtně vydané „Písemnictví českého středověku" (1948).[16] Dalším bohemistou s tímto zaměřením byl **Antonín Škarka** (1906–1972).[17] Další dva nejvýznamnější čeští latinští medievisté, zabývající se literaturou českého středověku, byli původně klasickými filology: **Jaroslav Ludvíkovský** (1895–1984), profesor Masarykovy univerzity i Univerzity Komenského v Bratislavě, se v bádání o středolatinské literatuře proslavil zejména svými pracemi o latinských legendách českého středověku, zasáhl však téměř do všech oblastí tohoto oboru až po komeniologii a kulturu baroka i osvícenství.[18] Neméně všestranná byla působnost profesora Karlovy univerzity **Bohumila Ryby** (1900–1980),[19] především ranou historiografií a hagiografií se zabýval olomoucký profesor **Oldřich Králík** (1907–1975).[20] Ze žijících specialistů je nejvýznamnější badatelkou o latinské literatuře středověku (včetně středověku českého) pražská klasická filoložka **Anežka Vidmanová** (* 1928).[21]

I.
Od počátků do konce 13. století

Kultura, a tím spíše literární kultura středověku, byla v jednotlivých evropských zemích, tedy i v Čechách a na Moravě, spjata s přijetím křesťanství a s tempem a rozsahem christianizace. Do českých zemí se křesťanství dostalo už před cyrilometodějskou misí snad kolem poloviny 9. století. Po zániku avarského panství pojal Karel Veliký plán christianizace území na středním Dunaji. Národy, které tam sídlily, měly být podrobeny francké říši a podle ideologie doby, která snila o obnově římského impéria franckým mečem, se měly stát členy křesťanského svazu národů, neboť žádný na víru obrácený národ neměl zůstat vně „křesťanské říše římské". Úkolem šířit víru a christianizací připravit cestu francké imperiální expanzi bylo pověřeno arcibiskupství salcburské s biskupstvím pasovským a řezenským.

Počátkem 9. století působí v Čechách řezenská misie a podle zprávy fuldských letopisů (Annales Fuldenses) dal Ludvík Němec pokřtít 13. ledna 845, patrně v Řezně, čtrnáct českých knížat, prý i s jejich lidmi.[22] Přes svou jednoznačnost a závažnost vzbuzuje tato zpráva pochybnosti, podle jiných pramenů byl prvním křesťanským knížetem v Čechách Bořivoj, který přijal křest od Metoděje (874).

Na Moravě a na Slovensku byla brzy činná i salcburská a pasovská misie, přicházeli sem ale i misionáři z Itálie a z Byzance. Kolem r. 830 posvětil salcburský biskup Adalram kostel v Nitře na panství knížete Pribiny. V omezené míře u nás patrně působila také iroskotská misie. Archeologický materiál ukazuje na to, že již před příchodem Konstantina a Metoděje bylo aspoň moravské území do určité míry christianizováno. Poučuje nás také o starších živých obchodních i kulturních stycích Moravy s Byzancí. Moravský kníže Rastislav vstoupil r. 862, poté co neuspěl u papeže Mikuláše I., do jednání s byzantským císařem Michalem III., r. 863 přišli na Moravu bratři Konstantin zvaný Filosof (později řeholním jménem Cyril) a Meto-

děj, Řekové ze Soluně (Thessaloniky), kteří se nedávno úspěšně zhostili misijního poslání mezi Chazary v jižním Rusku a ovládali slovanský jihomakedonský dialekt. Slovanská misie na Moravě narážela na překážky ze strany Říma a okolních biskupů. Skutečnost, že Konstantin a Metoděj byli v letech 867–869 posláni do Říma, aby tam svou činnost objasnili, naznačuje, že se Rastislav nechtěl od Říma politicky odpoutat. Papež Hadrianus II. bullou Gloria in altissimis slovanskou liturgii r. 869 schválil. – O ještě pevnější orientaci na Řím se snažil Rastislavův nástupce Svatopluk. Roku 880 papež Jan VIII. uvítal jeho rozhodnutí bullou Industriae tuae, potvrdil Metodějovu římskou pravověrnost a znovu schválil slovanskou liturgii, na základě téže bully byl však za nitranského biskupa vysvěcen Švab Viching, který zahájil boj proti Metodějovi a proti slovanské liturgii. Svatopluk se nakonec postavil na jeho stranu a po smrti Metodějově roku 885 stoupence slovanského obřadu vyhnal. – I nadále však církevní i světské vrchnosti přesvědčení i praxi stoupenců slovanské bohoslužby respektovaly až do r. 1088, kdy papež Řehoř VII. projevil nechuť kurie k místním zvláštnostem zákazem slovanského ritu.[23]

Do konce 9. stol. lze klást počátky českého státu, který se v odboji proti Velkomoravské říši postavil r. 895 na stranu říše francké a církevně se podrobil bavorskému Řeznu. Tím byly otevřeny brány latinsko-německé misii, i když ještě po celé 10. stol. zde vedle latinské žila i slovanská liturgie.

První kostel v Čechách byl založen v Levém Hradci Bořivojem a byl zasvěcen sv. Klimentovi, patronu moravské misie Konstantina a Metoděje. Bořivojovi nástupci Spytihněv, Vratislav a sv. Václav stavěli křesťanské chrámy v Praze i na okolních hradech. První mužský klášter na naší půdě byl benediktinský klášter v Břevnově (993 – zde snad žil i autor slavné svatováclavské legendy, tzv. Kristián). Sestra Boleslava II. (abatyše) Mlada založila již asi v sedmdesátých letech ženský klášter sv. Jiří na Pražském hradě, r. 999 byl založen klášter ostrovský v Ostrově u Davle a po něm rajhradský klášter. Zde všude byla bohoslužebnou řečí latina. Tak tomu bylo i v 11. století s výjimkou kláštera Sázavského. Latinské bylo i biskupství, které vzniklo v Praze r. 973 (prvním biskupem zde byl Sas Dětmar, druhým sv. Vojtěch).

Vznik nejstarších písemných památek v českých zemích přirozeně souvisí s rozvojem křesťanství. Začátky této literární tvorby, k níž

dala podnět velkomoravská knížata, můžeme datovat počátkem 60. let 9. století. První texty byly staroslověnské – ostatně tradice staroslověnské vzdělanosti se rozvíjela ještě v českém státě 10. a 11. století.[24] V souvislosti s měnící se politickou a kulturní situací se stále více prosazuje latina, latinská literatura pro české kulturní potřeby vzniká snad již od poloviny 10. století a na její rychlý další vývoj působilo založení pražského biskupství.[25]

* * *

Literární kultura sledovaného období je **v první fázi, v 10.–11. století**, kulturou *dvojjazyčnou* v tom smyslu, že zde ještě stále vznikají staroslověnské památky (ačkoli latina převážila, v první polovině 11. stol. se dočasně obnovuje slovanská liturgie v Sázavském klášteře zásluhou opata sv. Prokopa), především je ji však třeba charakterizovat jako kulturu *mnišskou*. Jejími nositeli jsou vedle částečného podílu světských kněží (kronikář Kosmas) zejména benediktinští mniši, většina literárních děl vzniká v klášteřích. Roku 993 založil na Břevnově první mužský benediktinský klášter v Čechách sv. Vojtěch. Břevnov působil jako kulturní centrum ve zcela konkrétním smyslu – působili zde italští mniši, naši benediktini se vzdělávali v Itálii, a už to mělo význam pro vstup západní, na latinské tradici antického Říma založené, kultury do českého prostředí. Početně omezené je také literární publikum: naprostá většina společnosti je negramotná a především neznalá latiny, takže potenciální adresáti literárních výtvorů nejsou vybaveni ani k sluchové recepci předčítaných výtvorů, nemohou sledovat latinská kázání a ovšem ani liturgický zpěv.

Produkty této povýtce mnišské literatury jsou *legendy* prozaické i veršované a *historické spisy* – anály, kronika národní a kroniky klášterní. Objevují se první *diplomatické památky* české provenience. – Nezapomínejme ovšem na to, že součástí literárního života jsou i ty památky, které nevznikají v dané zemi, ale v souvislosti s ní, jsou v ní čteny, opisovány a užívány a mají vliv na domácí, byť pozdější, literární tvorbu. Můžeme sem tedy počítat kroniky, anály a legendy cizí, zejména francké, provenience, ale i kazatelskou literaturu: homiliář olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka je dobrým dokladem života cizích (v tomto případě francouzských) literárních projevů v českém prostředí. (V Opatovickém homiliáři, který je o něco mlad-

ší – z poloviny 12. století – čteme vedle převzatých kázání již i *kázání* českého původu – o českých světcích.)

Dvanácté století představuje dobu prvního vrcholu vývoje ještě *románské* české kultury. Stále vznikajícím benediktinským klášterům stojí již po boku kláštery nových, tzv. reformních řádů, cisterciáckého a premonstrátského,[26] které jsou nejen podporovány svými zahraničními centry a papežskou kurií, ale těší se velké oblibě u šlechty, jejíž příslušníci jsou také vedle panovnického rodu často zakladateli těchto klášterů. I to svědčí o značném postupu a zobecnění christianizace a v důsledku toho o vzrůstu kultury, včetně kultury literární. Podstatně se v českých zemích zvyšuje i počet venkovských farních kostelů. Významnými kulturními osobnostmi tohoto období jsou zmíněný olomoucký biskup (toto biskupství bylo založeno r. 1063) *Jindřich Zdík* († 1150) a pražský biskup *Daniel* († 1167). Kolem nich vytvořily generace 12. století „silnou, vzdělanou a moderně orientovanou skupinu příbuzných a přátel, ovládajících plně českou církev a mnohdy ovlivňujících i panovníka. V rychlých proměnách české společnosti a její kultury tvořili tito lidé jakýsi intelektuální katalyzátor, soudržnou a jednotně ideově orientovanou skupinu, která si asi zaslouží jména první české inteligence".[27] Do 30. a 40. let 12. století spadá působnost Zdíkova skriptoria v Olomouci, v němž se podle Eduarda Petrů „spjaly snahy o projev svébytného výrazu výtvarného s receptivní produkcí literární. Skriptorium mělo vysloveně mezinárodní orientaci a zprostředkovalo v českém prostředí znalost literatury, usilující o uplatnění reformního církevního programu".[28] Podle Dušana Třeštíka vzniká v této době první česká státní ideologie, vyjadřovaná kultem sv. Václava jako ochránce země a „věčného knížete", středověký nacionalismus, jejž nacházíme nejen ve svatoprokopských legendách, ale velmi silně již v Kosmově kronice a ve výtvarných památkách této doby.[29] Literaturu zde představuje opět hagiografie a historiografie.

Třinácté století je již i v českých zemích obdobím vrcholného středověku, vyznačeného pro venkov kolonizační aktivitou (kolonisté, zejm. z Bavorska a Saska, se usazovali v českém pohraničí podle tzv. emfyteutického, zákupného, německého práva) a značným rozvojem měst (k jejich zakládání docházelo od 1. poloviny století, vrcholu dosáhlo za vlády Přemysla Otakara II.). České země se defi-

nitivně stávají královstvím a začíná jejich územní expanze. Vzrůst kulturních ambicí se odráží také ve snahách o povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a o založení univerzity. V architektuře a ve výtvarném umění se již prosazuje *gotický styl.* Celá literární tvorba předchozího období náležela církevnímu prostředí, ve 13. století jsou již viditelné tendence k laicizaci kultury i literatury: rodí se feudální (ještě později, za vlády Lucemburků, i měšťanské) světské publikum a vznikají předpoklady pro *literární tvorbu v národních jazycích, v češtině i v němčině.*[30] Tento vývoj je dán ekonomickým a společenským rozvojem státu a vznikem *rytířské kultury,* jejímž produktem jsou nejen rytířské turnaje, ale i kurtoazní (často dosud orální) produkce, která se do našich zemí dostává v podobě německého minnesangu a dvorské epiky (dvůr Václava I., Přemysla Otakara II. a Václava II.). V letech 1237–1241 působil na královském dvoře Václava I. Reinmar von Zweter, Ulrich von Etzenbach skládá německou Alexandreidu pro Václava II., rytířský svět je dějištěm eposu z poslední třetiny 13. století Heinricha von Freiberg „Rytířská jízda Jana z Michalovic", na dvoře téhož panovníka pobýval i slavný Frauenlob (Heinrich von Meissen) a další. Dochovala se (v kronice Jindřicha Heimburského) *latinská* oslavná báseň německého básníka Marnaria (Marner) na olomouckého biskupa Brunona ze Schaumburku. Tato německá produkce spolu s již dřívější latinskou slouží často jako vzor nové česky psané literatuře.[31] V latinské tvorbě se vedle stále převládající *hagiografie a historiografie* objevují *počátky dramatické tvorby a duchovní poezie, diplomatika* dosahuje svých prvních vrcholů v kancelářském okruhu Přemysla Otakara II.

1. Hagiografie

Legenda (to, co má být čteno), základní hagiografický (řec. *hagios* = svatý, *grafó* = píši) útvar, patří ve středověku k nejčastějším a nejrozšířenějším literárním projevům. Její počátky sahají do 2. stol. n.l., kdy vznikla vyprávění o osudech mučedníků a životopisy svatých. Ta souvisela jednak s biografickou linií antické, zejm. římské, literatury, jednak s tzv. aretalogickými (vyprávění o ctnostech, projevujících se konáním zázraků) výtvory pozdní antiky, genologicky jsou příbuzné i dobrodružnému románu a antické novele.

Středověká legenda je nejnápadnějším projevem vazby literatury na křesťanský základ života a kultury dané doby.[32] Po celé dlouhé románské období byla vedle historického spisování jediným a bezkonkurenčně nejoblíbenějším žánrem. Bylo by ovšem anachronismem domnívat se, že šlo o druh lidového čtení, už proto, že až do vrcholného středověku jsou tyto výtvory vesměs sepisovány latinsky. I když vycházela vstříc lidovému vkusu, byla to vlastně literatura oficiální. Jednotlivé místní církve chovaly tyto skladby ve velké úctě a dávaly je předčítat v příslušné výroční dny svatých a mučedníků. Lidový prvek do nich stále více pronikal, a tak se legendy časem proměnily ve vyprávění o předivných ctnostech a neuvěřitelných zázracích. V souvislosti s tím nabývají legendy na schematičnosti, jednotliví světci se sobě navzájem podobají, mají tytéž ctnosti a konají podobné nebo tytéž divy. K literárním zákonitostem hagiografie tedy patří rozvinutá topika (řecky *topos* – místo), tj. užívání povinných míst, tzv. loci communes. S tím souvisí otázka, do jaké míry mohou legendy sloužit jako historický pramen: legendy jsou výtvory svého žánru, byly určeny nikoli k historickému poučení čtenářů či posluchačů, ale k jejich náboženskému povznesení a morálnímu poučení.

Na historické věrnosti příliš nezáleží, mimo zmíněný teologicko-morální zřetel je pro spisovatele takovýchto textů podstatně důležitější užití patřičných ozdob, mezi nimi i loci communes, které moderního čtenáře, očekávajícího věcné informace, matou. Je tedy třeba užívat legend jako zdrojů historického poučení s touto rezervou, i když zejména tam, kde jiné prameny k dispozici nemáme, musí takto posloužit i legenda.[33] O literárním charakteru legend, které typologicky oscilují mezi beletrií, nábožensky vzdělavatelnou literaturou a naivní historiografií, píše ve své poslední objemné práci „Počátky Přemyslovců" (Praha 1997, 7nn.) Dušan Třeštík. Mluví zde o jejich „idealistickém realismu". V souvislosti s vojtěšskou hagiografií se píše o legendách jako o iniciačním románu (Bildungsroman – Ferdinand Seibt[34]). Tyto charakteristiky jsou vyvolány funkčním synkretismem, jímž se legendy vyznačují snad v ještě větší míře než ostatní žánry středověké literatury. Velmi blízký je vztah podobnosti a příbuzných vnitřních zákonitostí mezi výtvory legendistickými a kronikářsko-análistickými, jak o tom bude řeč ještě v následující kapitole. Na okraji si zde klademe např. otázku, máme-li o středověké biografii (ve výkladu o literatuře 14. století jsou to zde životopisy Arnošta z Pardubic, Milíče z Kroměříže a Jana z Jenštejna) jednat jako o výtvorech hagiografie nebo historiografie. Je tedy nesnadné legendu genologicky vymezit – jakýmsi řešením může být přijetí pojmu „hagiografický nadžánr" nebo (Zdeněk Uhlíř) „hagiografický diskurz". Situaci ještě komplikuje, i když snad již jen vnějškově, skutečnost, že vedle legend prozaických nacházíme legendy veršované, později rýmované, které mají žánrově blízko k eposu. Navíc je hagiografickým žánrem kázání; často vznikalo jako derivát legendy.

V období, kdy legendy vnikly už jako hotové útvary do česko-latinského prostředí,[35] byla již jejich osnova ustálena: vyprávějí o světcově původu a narození, podávají jeho život s líčením ctností a zásluh, u mučedníků pak umučení, smrt, často doprovázenou zázračnými ději. Zvláštní část legendy tvořívá tzv. translatio, přenesení světcova těla, další víceméně samostatnou pasáží bývají miracula, zázraky. – Mnohých legend se užívalo v liturgii: v tom případě byl jejich text dělen v jednotlivé lectiones, lekce, a ty se vřazovaly do světcova officia, liturgie v den jeho svátku nebo památky. Mnoho legend vznikalo účelově, např. za účelem kanonizačního řízení, tj. procesu

svatořečení, nebo v dobách, kdy stát usiloval o získání vyšší mezinárodní prestiže nebo uznání u papežské kurie či např. o povýšení biskupství na arcibiskupství.

S růzností funkcí a významu legend souvisí skutečnost, že se tyto texty opisovaly pro různé účely – morálně vzdělavatelné, naučné, zábavné, liturgické, a, což souvisí i se zmíněným specifickým vztahem středověku k originalitě literárního díla a k autorskému vlastnictví, migrovaly ze sbírky do sbírky. Tak v době, kdy se v českých zemích začala šířit nejpopulárnější evropská středověká hagiografická sbírka, Legenda aurea, Zlatá legenda, Jakuba de Voragine (vznikla ve 2. pol. 13. stol. v Itálii), byla i u nás, např. v klášteře Hradisko u Olomouce ve 13. století, upravována a byly do ní vkládány legendy o českých světcích. Takto modifikovaná Zlatá legenda byla pak podkladem české verze ve staročeském Pasionálu.[36]

Legenda ve středověku a pak až do barokní doby podléhá s časem dosti nápadným změnám. Je nutno na to upozornit, neboť na rozdíl od jiných žánrů bývá legenda považována za daný a nadčasově ustrnulý literární druh. A přece od doby pozdní antiky a zejména pak od dob, kdy se zakladatelem středověké legendy stal ve druhé polovině 6. století svými knihami Dialogů Řehoř Veliký, prodělala značný vývoj. Legenda se proměňuje spolu se středověkou křesťanskou společností. Výhodně je to možno sledovat na legendistické prosopografii, tj. na líčení osob, zejména na pojetí hlavních hrdinů, světců-protagonistů legend. Tak např. sv. Václav vyhovuje v legendách 10. stol. mnišskému asketickému ideálu, ve 12. a 13. století nabývá rysů křesťanského rytíře (miles, athleta Christi), v době Karla IV. je už vzorem křesťanského panovníka.[37] – Podobně je tomu s výskytem zázraků a se způsobem jejich hagiografického ztvárnění: při pokusech o chronologii legend a o stanovení jejich vzájemného vztahu v zásadě platí, že čím je legenda mladší, tím větším arzenálem zázraků oplývá a tím jsou její zázraky velkolepější. (Jacques Le Goff se však domnívá, že tento úkaz souvisí s potlačováním tajemna jakožto pozůstatku tradiční pohanské kultury církví v raném středověku, kdy byly ještě pohanské relikty živé a mohly úspěšně konkurovat vlivu církve.[38]) – Tyto i jiné rysy legend se v poslední době staly centrem pozornosti literární medievistiky.[39]

1.1. Václavské a ludmilské legendy

V této největší skupině hagiografických památek českého středověku je klíčovou otázkou postavení legendy Kristiánovy „Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius", někdy zvanou legenda tzv. Kristiána (dříve Křišťanova). Zcela jinak vypadá celý rodokmen nejstarší české literatury, považujeme-li tuto legendu za památku konce 10. století, kam se hlásí svým prologem, nebo jestli ji máme spolu s některými historiky za falsum 12., resp. až 14. století. Na tuto otázku budeme při výkladu o svatováclavských a ludmilských legendách narážet stále.

Dále je václavská hagiografie díky své kvantitě pozoruhodná několika vnitřně literárními rysy – za prvé značnou variabilitou literární kvality (některé legendy jsou silně rétorizované, až bombastické, jiné se vyznačují prostou, až primitivní mluvou), za druhé odlišnými průniky s různými jinými literárními žánry (homilie, officium, meditativní text), za třetí značnou proměnou pojetí svého hlavního hrdiny v průběhu doby s vývojem církve a společnosti. Přehled všech středověkých václavských hagiografických projevů, zejména však pokus o jejich chronologii a o literárně teoretické zhodnocení a zařazení, podal nově Zdeněk Uhlíř. Zavádí do českého studia legend pojem „hagiografický diskurz". Tento diskurz, který se přirozeně vyvíjí, vytvářejí nejen v užším smyslu legendistické produkty, ale i jejich deriváty, zejména kazatelské texty. Metoda zkoumání těchto výtvorů a jejich významu v té či oné situaci či době spočívá ve zjištění okolností a způsobu vzniku zlomků a jejich migrací v rámci konstituujících se diskurzů.[39a]

Stejně jako uvidíme ve větší míře dále u cyrilometodějských textů, byly i václavské legendy psány také staroslověnským jazykem. Vůbec nejskvělejším plodem církevně slovanské vzdělanosti je Život knížete Václava (tzv. První staroslověnská legenda o sv. Václavu), která vznikla brzy po světcově smrti, tedy v polovině 10. století.[40] Nejnověji byly ale podány důkazy, že tato staroslověnská legenda nemůže být základem celého dalšího vývoje svatováclavské hagiografie: tím byla nejstarší latinská nedochovaná legenda, označovaná siglou X, která vznikla brzy po polovině 10. století a jíž užili s výjimkou Gumpolda všichni starší legendisté.

Mezi nejstaršími a základními legendami klademe na první místo kulturně a literárněhistoricky nejvýraznější václavsko-ludmilský text, ačkoli nejstarším dochovaným literárním výtvorem je legenda Crescente fide a po ní legenda Gumpoldova, o nichž bude řeč vzápětí. Tímto v mnoha ohledech nejvýznamnějším a v českém prostředí rozhodně nejproslulejším svatováclavským hagiografickým textem je

Legenda Kristiánova – Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius (BHL 8825)[41]

V této legendě, která oslavuje nejen Ludmilu a Václava, ale i Konstantina a Metoděje (byla proto nazvána i „nejstarší českou kronikou" nebo „pásmem legend"), máme na začátku vývoje latinsky psané české literatury českého středověku rozsáhlé, myšlenkově vyspělé a stylisticky vybroušené dílo, k jehož autorství se hlásí mnich Kristián (ve starší literatuře Křišťan, někdy také „legenda tzv. Kristiána"). Hagiografická aktivita, jež se v této době probouzí, souvisí se založením pražského biskupství v roce 973. Vzhledem ke konkrétním okolnostem se zdá nepravděpodobné, že by tento text vznikl jakoby z ničeho, na samotném počátku literárního vývoje, a z toho důvodu se o datování legendy do posledního desetiletí 10. století, k němuž se legenda hlásí svou předmluvou (dedikace sv. Vojtěchovi), již od dob osvícenského kriticismu pochybovalo. Objevitelé jejích rukopisů (Jan Tanner 1659 v Praze, Bohuslav Balbín r. 1664 v Třeboni) ji považovali za autentickou starou a cennou literární památku, ale Josef Dobrovský ji prohlásil za falsum 14. století. I někteří moderní historikové (Rudolf Urbánek, František Vacek, Václav Novotný, F. M. Bartoš, Zdeněk Fiala) ji kladou rovněž do 14. nebo aspoň do 12. století. Nejnověji ovšem převládlo přesvědčení o pravosti Kristiána (Josef Pekař, Jaroslav Ludvíkovský, Dušan Třeštík), ovšem s tím, že autor legendy čerpal ze starších václavských textů, tj. z nedochované předlohy legendy Crescente fide, z legendy mantovského biskupa Gumpolda a z nedochované, ale textologicky předpokládané předlohy homilie (kázání) o sv. Ludmile s incipitem (počátečními slovy) Fuit in provincia Bohemorum. Tyto latinské výtvory, vznikající v okruhu řezenského biskupství, zřejmě využívaly staroslověnských legend a naopak zase ovlivňovaly nově vznikající staroslověnské texty.[42] –

Josef Pekař a po něm Jaroslav Ludvíkovský dokázali, přičemž využili i výsledků archeologie a rytmického rozboru textů, že ty části legendy, které odpůrci její pravosti měli za předlohy Kristiána, jsou naopak výtahy z něho (t. j. legendy 13. stol. – Ut annuncietur, Oriente iam sole, ludmilská Diffundente sole). Nejnovější historiografie (Dušan Třeštík) se kloní k názoru, že text Kristiána byl sepsán kolem r. 992, za druhou pravděpodobnou variantu má léta od r. 1039 (přenesení těla sv. Vojtěcha) do doby vzniku prvních dochovaných rukopisů legendy (pol. 12. stol.). K témuž názoru (sepsání legendy nejpozději v prvních letech 11. století) se kloní i Herman Kølln.[43] Vznikla-li tedy legenda tzv. Kristiána na samotném počátku česko-latinského písemnictví, potvrzuje to, že v literární oblasti nemusí být vždy na místě představa o přímočarém vývoji od jednoduššího ke složitějšímu, od méně kultivovaného ke kultivovanějšímu.

Stejně problematická jako doba vzniku je i osobnost autora legendy:[44] pravděpodobné je ztotožnění Kristiána (toto jméno uvádí prolog) s Kristiánem, o němž mluví vojtěšská legenda Brunona z Querfurtu[45]. Dušan Třeštík má mnicha Kristiána za syna Boleslava I., Jaroslav Ludvíkovský se domnívá, že autor legendy byl spřízněn ve Slavníkovci (se sv. Vojtěchem) i s Přemyslovci (se sv. Václavem). Je ovšem velmi dobře možné, že slova prologu „solo nomine Christianus" neprozrazují autorovo vlastní jméno, nýbrž že (jakožto topos skromnosti, jak ještě uvidíme, v prolozích běžný) znamenají „křesťan jen podle jména". Autor legendy byl patrně benediktinským mnichem v břevnovském klášteře a důvěrníkem biskupa Vojtěcha. Podstatné je, že ve své komunitě přišel prostřednictvím spolubratří do styku s italskou kulturou, o čemž svědčí stylistická a rétorická výbava jeho spisu.

Po prologu, v němž se autor obrací na svatého Vojtěcha, podává v první a druhé kapitole výklad o počátcích křesťanství v Čechách a na Moravě, v první kapitole čteme Kristiánovu slavnou obhajobu slovanské liturgie. Ve 3.–5. kap. je řeč o zásluhách kněžny Ludmily na zavádění křesťanství v Čechách, o jejím umučení a přenesení jejího těla. V 6.–10. kap. se líčí život a umučení sv. Václava, jeho pohřeb a pozdější přenesení, posléze zázraky nového světce.

Legenda je nejrozsáhlejší ze známých václavských a ludmilských textů. Především je však pozoruhodný její vyspělý styl: autor užívá

množství specifických výrazových prostředků, na prvém místě tzv. cursu a s ním funkčně souvisejících hyperbat (hyperbaton = pozměněný slovosled). Její jazyk svědčí o vysoké prestiži autora, k typickým rysům dikce zde patří přejímání biblických výrazů a volba slov, vlastních vyššímu stylu na místo všedních výrazů předloh. Legenda Kristiánova může sice sloužit jako historický pramen, především je však literárním dílem svého žánru, který se řídil vlastními, vnitřnímu vývoji podléhajícími, zákonitostmi. Tak měl tento literární druh např. zvláštní topiku, tj. líčení některých situací nebo charakteristiky osob, jaké se víceméně závazně vyskytuje v každé legendě nebo i v jiných příbuzných žánrech s různými stylistickými obměnami, zkráceně nebo naopak v rozvedené podobě.[46]

Kristiánova legenda byla poprvé vydána Bohuslavem Balbínem r. 1677, poté P. Athanasiem r. 1769. První novodobou edicí je text, pořízený Josefem Emlerem ve FRB I. Poté vydal Kristiána Josef Pekař spolu s důkazem pravosti této památky ve WLL. Nejnovější bilingvní (dvojjazyčný) text, novou kritickou edici s českým překladem, vydal Jaroslav Ludvíkovský (Kristiánova legenda, Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily, Praha 1978), který se důkazem pravosti Kristiána dlouhá léta zabýval. Tuto edici, dodnes prakticky poslední slovo v kristiánovské diskusi, doplnil její vydavatel obsažným filologicko-historickým komentářem a vědeckým doslovem.

Jedním z pramenů autora Kristiánovy legendy je text, označovaný svým incipitem, tj. počátečními slovy, legenda

Crescente fide (BHL 8823).

Z této základní václavské legendy vychází celá další hagiografie tohoto světce. Ač Crescente nemá původ v českém prostředí, patří k české kultuře a k českému literárnímu životu jakožto předloha dalších václavských textů a jako výtvor, v Čechách své doby užívaný, čtený a opisovaný, napsaný pro české publikum, který osvětluje tehdejší české společenské i duchovní prostředí. K českému literárnímu životu ovšem patří i z toho důvodu, že vedle verze „bavorské" existuje rovněž velmi stará „česká recenze", již podle D. Třeštíka (o.c. 9) sepsal okolo roku 975 jeden z kněží pražského archipresbyteriátu

(dříve mnich kláštera sv. Jimrama v Řezně) u sv. Jiří na pražském hradě. Legenda má tedy původ v Bavorsku, v okruhu řezenského biskupství, patrně přímo v klášteře sv. Jimrama v Řezně.[47] Bylo prokázáno, že její autor vycházel z legendy freisinského biskupa Arbea (2. pol. 8. stol.) o sv. Jimramovi. Doba jejího vzniku tedy asi není příliš vzdálena od data založení pražského biskupství (973). Legenda je poměrně stručná a málo rétorizovaná. V některých rysech jejího obsahu jsou ještě zjevné barbarské a surové poměry raněstředověkého života a odráží se zde existenční zápas, jejž vedlo v Čechách oné doby nově zaváděné křesťanství.

Obě zmíněné recenze této legendy vycházejí z nedochované předlohy, jež mohla zase existovat ve více variantách. Někdy ve 2. polovině 13. století byla stylisticky přepracovaná česká verze vložena do Zlaté legendy Jakuba de Voragine.[48]

Vydána byla tato legenda (bavorská rec.) poprvé Bedou Dudíkem v Iter Romanum I, 1855, odkud ji převzal Josef Emler pro 1. svazek FRB. Další vydání (čes. rec.) pořídil Václav Chaloupecký, Prameny X. století v legendě Kristiánově, Praha 1939, naposledy (čes.rec.) Jaroslav Ludvíkovský, LF 81, 1958.

Dalším textem, jejž autor Kristiána znal a použil, je

Legenda Gumpoldova (BHL 8821).

Gumpold, biskup v italské Mantově, který snad nějakou dobu před převzetím biskupského úřadu pobýval v Praze, napsal toto své dílo v poslední třetině 10. století na přání císaře Otty II. (975 – 985). V každém případě vznikla legenda před rokem 1006, neboť je zapsána v tzv.Wolfenbüttelském kodexu, vyhotoveném na objednávku manželky Boleslava II. kněžny Emmy († 1006). Tento zápis je ilustrován mj. nejstarším dochovaným vyobrazením knížete Václava.[49] Text legendy prozrazuje, že její autor byl vynikající znalec latiny a obratný stylista, libující si v bombastické rétorice. Je to zjevné již v prologu, který začíná výkladem o lidských sklonech a zaměstnáních, zřejmě inspirovaným Sallustiovým úvodem ke Spiknutí Catilinovu. I zde se jedná o rétorické zpracování a rozšíření základního václavského textu, legendy Crescente fide.

Legenda je tedy podstatně delší než Crescente fide a i ona byla jedním z přímých pramenů Kristiána. Důležitý je rovněž Gumpoldův vliv na (druhou) staroslověnskou legendu o sv. Václavu, tzv. legendu Nikolského (podle jejího ruského objevitele a prvního vydavatele, 1904–1909). Asi dvě třetiny tohoto slovanského textu jsou překladem nebo spíše převyprávěním Gumpolda, zbytek má kompilační charakter. Je tedy skutečnost, že Gumpoldova legenda byla ještě na samém konci 10. století podkladem ke staroslověnskému zpracování, dokladem trvání staroslověnského křesťanství v Čechách vedle latinské liturgie ještě nejméně kolem r. 1000.

Vydána byla Gumpoldova legenda G.H. Pertzem v MGH, (SS) IV, a odtud převzata Josefem Emlerem do FRB I.

Vedle Crescente, Gumpolda a Kristiána je nejvýznamnější václavskou legendou staršího období.

Legenda Vavřincova – Laurentia z Montecassina (BHL 8824).

Donedávna byl její vznik kladen do 10. století, nově se legenda datuje až stoletím jedenáctým. Nejen tato legenda, ale celá hagiografická aktivita 11. století byla podnícena snahou získat na papežské kurii souhlas ke zřízení arcibiskupství v Praze. Autor, Laurentius (Vavřinec), mnich benediktinského kláštera na Monte Cassino, byl ztotožněn s Laurentiem, pozdějším arcibiskupem v Amalfi, jedním z vychovatelů papeže Řehoře VII. (pontifikát 1073–1085). Laurentius byl zřejmě učený muž, který nejenže uměl výtečně zacházet s lexikálními a stylistickými prostředky latinského jazyka a dobře znal požadavky legendistické tvorby, ale znal vedle bible i antické autory latinské a patrně zprostředkovaně řecké (Platón, Homér). Do svého vyprávění, které je psáno rytmizovanou prózou, vkládá i verše vlastní i převzaté ze starších starověkých a středověkých spisovatelů. Byl rovněž dobrým znalcem českých poměrů, snad dokonce znal ani ne tak tzv. 1. Staroslověnskou legendu o sv. Václavu, ale spíše její předpokládanou předlohu.

Vydána byla Laurentiova legenda Bedou Dudíkem, Iter Romanum I, 1855, a odtud převzata Josefem Emlerem do FRB I. Nové vydání pořídil F. Newton, Laurentius monachus Casinensis, archi-

episcopus Amalfitanus, Opera, Weimar 1973 (MGH, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, VII).

Stejně jako Crescente fide ve václavské hagiografii je základním a výchozím textem svatoludmilským

Fuit in provincia Bohemorum (BHL 5026).

Tato legenda je běžně označována podle svého incipitu, nese však někdy podle svého prvního vydavatele jméno **Legenda Menckenova**. Ačkoli i o její datování byly spory, je zjevné, že text, který se nám dochoval (pramenem Kristiánovy ludmilské pasáže byla starší verze), je dosti starobylý. Svědčí pro to nejen stručnost legendy, ale i skutečnost, že v ní vůbec není řeč o zázracích. To bývá u legendistických textů, jak jsme viděli, znakem blízkosti k době, jíž se jejich vyprávění týká. Vůbec původní předloha této legendy byla patrně sepsána staroslověnsky, staroslověnský text se však nedochoval.[50] – Na základě nejnovějšího textologického výzkumu (Dušan Třeštík) je pravděpodobné, že legenda Fuit vychází z téže tradice, vzniká v témž prostředí (Řezno) a přibližně ve stejné době (brzy po r. 974) jako Crescente fide mj. z toho důvodu, že oba texty užívají téže předlohy, Arbeova Života sv. Jimrama. Není vyloučeno, že ji napsal buď týž autor, který byl pisatelem Crescente, nebo některý jeho spolubratr. Snad byla sepsána v souvislosti se vznikem kláštera sv. Jiří na Pražském hradě (cca 975), v němž byla sv. Ludmila pochována, a při vzniku prvních ludmilských (i václavských) textů hrál asi svou úlohu Ludmilin osobní kněz Pavel, v legendách zmiňovaný.

Tato starobylá legenda se podle zjištění Bohumila Ryby stala ještě ve 14. století předlohou k ludmilské části hagiografického obrázkového seriálu ve vídeňském rukopisném kodexu Liber depictus. Již v 15. století (r. 1416) byla svérázná adaptace legendy Fuit neznámým břevnovským mnichem zapsána do rukopisu Zlaté legendy Jakuba de Voragine[51] a autorsky přiřčena dominikánu Domaslavovi.

Legenda Fuit byla vydána poprvé J. B. Menckenem (1730), pak J. Emlerem ve FRB I. V MGH, (SS) XV,1, ji vydal O. Holder-Egger. Poté Václav Chaloupecký, Prameny X. století v legendě Kristiánově, Praha 1939.

Zmiňme se nyní o drobnějších a méně významných latinských hagiografických výtvorech o sv. Václavu z doby 10.–11. stol. a o odvozených textech 13. století:

Licet plura (BHL 8835)

Legendistický text, nazvaný podle tohoto incipitu, je translační homilie, to znamená, že se vztahuje k přenesení světcových ostatků na nové pohřební místo. Uvažuje o zázraku, jímž zůstalo Václavovo tělo dlouhou dobu po jeho smrti neporušené a nedotčené rozkladem,[52] a autor se odvolává na zprávy očitých svědků. I u tohoto textu vznikl spor o jeho datování: Gelasius Dobner jej považoval za památku z poloviny 10. století a rovněž Josef Pekař zde byl ochoten vidět nejstarší dokument česko-latinské literatury, Dobner a H. G. Voigt[53] se dokonce domnívají, že autorem mohl být svatý Vojtěch. Současná literární historiografie se však kloní spíše k datování dvanáctým stoletím, co se týče Vojtěchova autorství, je prokázáno (Jar. Ludvíkovský), že stylisticky (užití cursu) je tato legenda zcela odlišná od textů, jež snad sepsal Vojtěch.

Homilie byla vydána Josefem Pekařem, WLL.

Oportet nos fratres (BHL 8826)

I tomuto zpracování Gumpoldovy legendy rýmovanou prózou dal jméno incipit. Josef Pekař se kloní k názoru, že legenda pochází z Itálie a že vznikla na konci 10. století, nejpozději do poloviny století následujícího, zatímco Jaroslav Ludvíkovský ukazuje, že vlastnosti jejího stylu prozrazují dobu asi o sto let pozdější, začátek 12. století.

Stejně jako předchozí text vydal i homilii Oportet Josef Pekař v monografii WLL.

Oriente iam sole I, II (BHL 8827)

První recenze této legendy (Oriente I) byla sepsána kolem poloviny 13. století, v době, kdy se v českých zemích svatováclavský kult mocně šířil. Tomuto datování nasvědčuje i to, že se v textu svatováclavské legendy poprvé objevuje zázrak o dánském králi Erikovi, jemuž se ve

snu zjevil ukřižovaný Kristus a vyzval jej, aby postavil chrám ke cti svatého Václava (Erik zemřel roku 1250). Tvůrce Oriente I. použil také Světové kroniky Martina Opavského Martimiani, jejíž autor zemřel koncem 70. let 13. století.

Druhá recenze, tzv. Oriente II, je na základě nových výzkumů považována za památku první kategorie, byla ostatně velmi oblíbená již v době svého vzniku, ve 2. polovině 14. století. O této době sepsání svědčí fakt, že autor této recenze legendy užil textu kroniky Františka Pražského. Oriente II. bývá kladena do souvislosti s probouzející se novou spiritualitou, s kazatelskou činností slezského dominikánského převora a provinciála Peregrina z Opole (působil v 1. polovině 14. století) a s vystoupením Milíče z Kroměříže. Legenda se nespokojuje s vyprávěním, resp. s autorskou reflexí, nýbrž používá po vzoru scholastické metody schematické členění obsahu podle tematických struktur. Vykazuje tak znaky gotické literatury proti předchozímu románskému hagiografickému typu.[54]

Legenda byla vydána Josefem Pekařem, WLL, novou edici připravil Zdeněk Uhlíř.[55]

Odpůrci pravosti Kristiána považují Kristiánovu legendu za výtah z Oriente iam sole. Tyto dva texty se skutečně na řadě míst doslova shodují, pravděpodobnější je však závislost (filiace) opačná. Pozdější vznik Oriente vzhledem ke Kristiánovi naznačuje i to, že je v této legendě vynecháno vše, co by mohlo připomínat slovanskou bohoslužbu.

Ut annuncietur I, II (BHL 8832)

Stejně jako předchozí texty vznikla ve dvou redakcích v průběhu 13. století v dosud ne zcela vyjasněném sledu václavská legenda, začínající slovy Ut annuncietur. Její druhá verze bývá považována za dílo Jana ze Středy (již Bollandisté, nově Uhlíř, opačné důkazy přinesl Ludvíkovský).

Vztahy mezi oběma verzemi obou těchto legend (Oriente a Ut annuncietur) jsou velmi spletité a různě bývá řešena jak jejich filiace (vzájemná textová závislost), tak jejich chronologie. Těmito otázkami se zabývali zvláště Josef Pekař, Václav Chaloupecký, Rudolf Urbánek, Anton Blaschka, Oldřich Králík, Zdeněk Fiala, Jaroslav Ludvíkovský a Zdeněk Uhlíř, který považuje první redakci legendy

Ut annuncietur za „první dílo naznačující změny celkového pojetí v konstrukci svatosti."[55a]

Legenda Ut annuncietur ve znění, odlišném od obou známých recenzí, byla podle zjištění Bohumila Ryby předlohou k václavské části hagiografického obrázkového seriálu v Liber depictus (nebo Liber pictus). Je to obrázkový kodex ze 14. století, který patrně vznikl v Čechách a byl delší dobu chován v Českém Krumlově, dnes je uložen ve vídeňské Nationalbibliothek pod č. 370.[56]

Obě verze vydal Antonín Podlaha, Vita sancti Venceslai incipiens verbis ut annuncietur, Pragae 1917 (srv. Dobroslav Orel, Hudební prvky svatováclavské, Praha 1937, 398n., a Jaroslav Ludvíkovský, LF 78, 1955, 196–209[57] – zde vydána Miracula), první, včetně dodatku o přenesení a zázracích, nově podle bollandistického kodexu 433 Paul Devos (Analecta Bollandiana 82, 1964, 87–131).

Factum est (BHL 5030)

Ludmilská homilie (kázání, slavnostní promluva) Factum est (incipit) je přestylizování pasáží Kristiánovy legendy o životě a umučení sv. Ludmily. Donedávna byl tento text považován za součást cyrilometodějské legendy Diffundente sole, s níž se společně vyskytuje v rukopisech a s níž býval tištěn. Je to podle Jar. Ludvíkovského skladba umělecky vynikající a rytmičností větných závěrů se hlásí do 13. století (dříve bývala kladena do jedenáctého století – Josef Hrabák v Dějinách české literatury I, 66).

Factum est tedy patří spíše než mezi legendy do homiletiky, neboť je to kázání či lépe panegyrik, chvalořeč. Byla proslovena o výročním dni úmrtí světice nad jejím hrobem v kostele sv. Jiří na Hradčanech.

Homilie byla vydána Josefem Emlerem ve FRB I spolu s legendou Diffundente sole, samostatně pak u Václava Chaloupeckého, Prameny X. století v legendě Kristiánově, Praha 1939.

Drobnější legendistické útvary

Jako samostatné ludmilské legendy v rukopisech někdy vystupují a některými badateli bývají za samostatné legendy pokládány[58] odvozené texty, vlastně breviářové lekce, s incipity

Beatus Cyrillus – tento text je třeba odlišovat od cyrilometodějské legendy, s níž má shodný incipit,

Subtrahente se neboli Mater beati Wenceslai, tzv. legenda Wattenbachova, BHL 5029, o zavraždění sv. Ludmily, a

Recordatus – translační legenda sv. Ludmily (bez čísla BHL).

Jsou to úryvky z legendy Kristiánovy, které se uplatňovaly jako liturgické texty při bohoslužbách na počest sv. Ludmily, a to Beatus Cyrillus z 1. kapitoly, Subtrahente se z kapitoly 4. a Recordatus z 5. kapitoly.

Ze 13. století dále pocházejí dvě méně známé václavské legendy:[59]
S. Wenceslaus athleta Christi egregius (BHL 8839)
S. Wenceslaus dux Boemorum sic Deum dilexit (BHL 8840).
První z nich předložili čeští zástupci na dominikánské kapitule v Metách, aby vyhověli přání generála řádu z roku 1296, že se v řádě má 28. září slavit svátek sv. Václava. Šlo tedy o liturgické lekce (čtení) dominikánského officia. Předložená verze však nebyla přijata, a tak r. 1300 přišli čeští dominikáni s druhým z těchto textů. Obě legendy se objevují v pozdějších sbírkách legend, zvl. dominikánských, v západní Evropě.

Některé václavské legendy a zejména jejich části byly zapsány v českých rukopisech do textu Zlaté legendy Jakuba de Voragine.[60] Kromě legendy Crescente fide, při níž zde byla o této skutečnosti zmínka, jsou to např. texty legend Oriente a Ut annuncietur.

1.2. Cyrilometodějské legendy[61]

Cyrilometodějské texty jsou dokladem slovanské mise na Velké Moravě a bývá z nich vyvozován i názor o kontinuitě velkomoravského a českého křesťanství a s ním související kultury. Zároveň jsou dokladem dvojjazyčnosti naší tehdejší kultury ve smyslu koexistence památek, psaných staroslověnsky a latinsky. Vůbec nejstarší cyrilometodějské texty byly sepsány už v okruhu Velké Moravy, tedy ještě v 9. století, staroslověnsky (tzv. Pannonské legendy, tj. Život Konstantinův a Život Metodějův, a tzv.Legenda Chersonská, Slovo o objevení ostatků sv. Klimenta), rukopisně dochovány je ovšem máme

až z mnohem pozdější doby.[62] Dodnes není u jednotlivých dalších památek definitivně vyřešena priorita a filiace (vzájemný vztah, příbuznost) latinských a staroslověnských textů.

Legenda Italská (BHL 2073)

s incipitem **Tempore igitur, quo Michael imperator** (jméno Italská legenda pochází od Josefa Dobrovského, bývá zvána též Římská, u Bollandistů má název **Vita cum translatione s. Clementis**) je jedním z nejstarších a nejvýznamnějších svědectví o Konstantinově činnosti, které vzniklo na samém počátku 12. století. Tomuto latinskému textu nebyly předlohou staroslověnské životopisy, jak se dříve předpokládalo: jeho autorem je Lev z Ostie († 1150 – Leo, ecclesie Hostiensis ac Vellitrensis indignus episcopus, jak prozrazuje v prologu k zápisu legendy v rukopisu pražské kapitulní knihovny ze 14. století). Tento autor zde bez uvedení pramene čerpal místy i doslova ze spisu svého předchůdce z 9. století Gaudericha, biskupa z Velletri u Říma, Vita s. Clementis papae. – Ludvíkovský uvádí jako pozoruhodnost, že „v době, kdy se u nás snažil Kosmas co nejvíc oslabit cyrilometodějskou tradici, nevadila jeho souvěkovci, biskupu a kardinálovi Lvu z Ostie, tato stránka Konstantinovy činnosti, aby neuvedl dílo Gauderichovo znovu do oběhu a aby se nepokusil posílit svou autoritou snahy o smír byzantského Východu a latinského Západu."[63]

Legenda byla vydána v MMFH II, 122–133 (Jaroslav Ludvíkovský na základě vydání Devosova a Meyvaertova, Analecta Bollandiana 73,1955). Tam (122) údaje o starších edicích.

Legenda Moravská (BHL 2074)

s incipitem **Tempore Michaelis imperatoris** (původcem označení Moravská legenda je opět Josef Dobrovský) vznikla v českých zemích a je to syntéza Italské legendy a Kristiána. Z ranějších latinských cyrilometodějských legend je stylisticky a rétoricky nejvyspělejší. – Různě bývá datována (dříve 11. stol., v současné době se přikláníme ke století 13.) a různě bývá řešen také její filiační vztah k ostatním cyrilometodějským památkám.

Legenda byla vydána Jaroslavem Ludvíkovským na základě edice P. Devose (Analecta Bollandiana 81, 1963) v MMFH II, 257–268. Tam (257) údaje o starších edicích (mj. Václav Chaloupecký, Prameny X. stol. v legendě Kristiánově).

Beatus Cyrillus (BHL 2075=5031)

Tato krátká legenda, jež má shodou okolností týž incipit jako ludmilský výtah z první kapitoly Kristiána, je jednou z nejspornějších a nejdiskutovanějších latinských legend českého středověku. Bývala kladena nejspíše do 11. nebo do 12. století a do souvislosti s texty, o nichž se zmiňuje Kosmas (Privilegium Moraviensis ecclesie); byl učiněn i pokus prohlásit ji za jeden z pramenů legendy Kristiánovy a tím za naši nejstarší latinskou literární památku. Takovéto starobylé datování je ale v rozporu s tím, že Beatus Cyrillus je jediná naše legenda, která zamlčuje jakoukoli souvislost Konstantina a Metoděje s Byzancí a vůbec se nezmiňuje o tom, že se na Moravě hlásalo křesťanství slovanským jazykem. Udává se zde, že Konstantin šel nejprve do Říma a teprve pak do Bulharska a na Moravu. – Různě byl řešen vztah této legendy k legendě Moravské, s níž má některá shodná místa. Jaroslav Ludvíkovský ji datuje až do 2. pol. 14. století.[64] Bylo zjištěno (Paul Devos), že pramenem této legendy je belgická gentská legenda o sv. Livienovi (BHL 4960) z 11. století. Zejména popis Moravy a jejích obyvatel je převzatým popisem země Brabantské.

Legenda byla vydána poprvé Václavem Chaloupeckým (Prameny X. století v legendě Kristiánově, Praha 1939, 503–505), poté ji vydal Jaroslav Ludvíkovský ve stati Legenda Beatus Cyrillus, SPFFBU C 8, 1961, 94–103, pak v MMFH II, 300–303.

Diffundente sole (BHL 5030)

Byla již zmínka o tom, že ludmilská homilie Factum est bývala považována za součást této cyrilometodějské legendy (tento domnělý celek býval označován jako Legenda česká). Že jde o dva různé texty, prokázal teprve Václav Chaloupecký. Diffundente je pozoruhodná po obsahové i po formální stránce. Obsahem je to obrana slovanské

liturgie, založená na příslušné pasáži Kristiánovy legendy, již kazatel – kompilátor přestylizoval. Homilie se snaží ukázat, že slovanský jazyk je stejně vznešený a pro bohoslužbu vhodný jako latina nebo řečtina, a odůvodňuje oprávněnost užívat slovanského jazyka, který pro liturgii povolil sám papež. Po stylistické stránce je vyprávění vyspěle rétoricky zpracované. Je sepsáno tzv. gregoriánským stylem, v němž zcela převládá ve větných závěrech cursus velox.[65] Podle toho není možno legendu datovat dřívější dobou než 20. lety 13. století, kdy se k nám gregoriánský styl rozšířil z papežské kanceláře.

Legenda byla vydána Jaroslavem Ludvíkovským (s použitím kritického aparátu Václava Chaloupeckého – Prameny X. století v legendě Kristiánově) v souboru MMFH II, 277–283. Tam (277) údaje o starších edicích.

1.3. Vojtěšské legendy

Legendy o svatém Vojtěchovi jsou na rozdíl od předchozích hagiografických okruhů psány pouze latinsky, což souvisí s Vojtěchovou orientací na Řím a s jeho kosmopolitismem: bývá zván „prvním českým Evropanem". Zde má důvod i to, že se vojtěšskou hagiografií zabývali dříve než naši historikové Němci, Rakušané, Maďaři a zvláště Poláci, kteří považují sv. Vojtěcha stejným právem jako Češi za svého světce a patrona a vojtěšské legendy za součást své středolatinské literatury.[66] Vojtěšských textů je větší množství, mnohé z nich však v užším smyslu nepatří do česko-latinské literatury, i když ve své době mohly být součástí českého literárního života. Všemi těmito výtvory se zabývá souborná monografie, doprovozená zevrubnými historickými komentáři a překlady všech příslušných textů (originály zde přetištěny nejsou) „Slavníkovci ve středověkém písemnictví" (Praha 1987).[67] Nejvýznamnějšími česko-latinskými vojtěšskými legendami jsou Canapariova legenda, legenda Brunona z Querfurtu a Versus de passione sancti Adalberti, někdy citované, jak uvidíme, také svými incipity. V textověkritických studiích však bývají označovány sigly (značkami) **C** (Canaparius), **B** (Bruno) a **Q** (Versus – podle incipitu). I u vojtěšských legend je sporné jejich datování a filiace. – Kromě těchto tří základních textů se stručněji zmíníme ještě o třech dalších.

Samotnému sv. Vojtěchovi se jako autorovi často připisuje (kromě hymnu Hospodine, pomiluj ny, polské mariánské písně a václavské translační legendy Licet plura) legenda o sv. Gorgoniovi a kázání o sv. Alexiovi (viz dále).

Legenda Canapariova (BHL 37)

Bývá označována také jako **Vita prior** (Život první, též „římský") a má incipit **Est locus in partibus Germaniae.** Za jejího autora se považuje nejpravděpodobněji Jan Canaparius (Giovanni di Cannapara, † 12. 10. 1004), mnich a později opat kláštera sv. Bonifacia a Alexia na Aventině v Římě, kde žil jako mnich i Vojtěch, jiní za autora pokládají papeže Silvestra II., někteří Vojtěchova příbuzného Radima-Gaudentia, další dokonce českého kronikáře Kosmu. Text zřejmě vznikl jako podklad pro Vojtěchovo svatořečení a z podnětu císaře Otty III. Autor „římského života" se přidržuje hagiografických schémat a v duchu clunijské řeholní reformy,[68] která měla vliv na duchovní prostředí aventinského kláštera, zdůrazňuje Vojtěchův příklon k mnišskému ideálu „vita contemplativa". Jinak je tomu, jak uvidíme, u legendy následující.[69]

Legenda existuje ve třech redakcích, jejichž rozdíly je při určování vztahů mezi jednotlivými vojtěšskými legendami třeba mít na zřeteli. Vznik původní legendy se klade již do roku 999 – je tedy velmi starobylá vzhledem k událostem, o nichž píše (Vojtěch byl zabit v roce 997). To platí pro první verzi, tzv. redakci A (aventinskou), i další dvě úpravy (B asi z let 1002–1004, rovněž aventinská a C, která byla sepsána v Montecassinu) však vznikly ještě v průběhu 1. třetiny 11. století. Existence více redakcí zkomplikovala otázku autorství legendy – zřejmě s konečnou platností je přiřkla Jadwiga Karwasińska Janu Canapariovi po důkladném textověkritickém rozboru, jež se stal podkladem pro novou edici.

Legenda byla vydána H. Pertzem v MGH, (SS) IV (1841), A. Bielowskim v Monumenta Poloniae Historica I v r. 1864, Josefem Emlerem ve FRB I. Moderní edici, vyhovující požadavkům textové a historické kritiky, pořídila Jadwiga Karwašińska: Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior, in: Monumenta Poloniae historica – Series nova IV–1, Warszawa 1962.

Tato legenda, zvaná **Vita altera** (Život druhý, též „saský"), bývá nejčastěji citována svým incipitem **Nascitur purpureus flos** (Bohemicis terris). Její autor pocházel ze starého šlechtického rodu, byl Vojtěchovým spolužákem v Magdeburgu, kaplanem císaře Otty III. a stejně jako Vojtěch mnichem aventinského kláštera v Římě. Kromě naší legendy sepsal i jiná hagiografická a historická díla. Společnou s Vojtěchem má i mučednickou smrt při misii v Prusku – Bruno z Querfurtu takto zahynul roku 1009. I jeho legenda se vznikem v 1. desetiletí 11. století líčí vlastně události téměř současné. Vojtěchův osud přivedl Brunona k sepsání světcova životopisu, k němuž byla zřejmě hlavním pramenem legenda Canapariova. Zmiňuje se také, že jeho informátorem byl – zejména pro dobu Vojtěchova mládí – světcův vychovatel Radla-Anastasius, pozdější uherský arcibiskup. Bruno zpracoval Vojtěchův život ve dvou verzích. Novější textologické bádání zjistilo, že obsáhlejší (Vita longior) vznikla r. 1004 v Uhrách, kratší a sekundární (V. brevior) za Brunonova pobytu v Polsku r. 1008. Obě redakce se vzájemně odlišují nikoli rozdílnou stylizací, nýbrž většinou jen vypouštěním částí textu. Takováto úprava může mnohé vypovědět o představě starého hagiografa o funkci faktografické a rétorické složky v legendistickém žánru.

Jako hlavní pramen sloužila Brunonovi bezpochyby legenda Canapariova. V jistém smyslu se dá říci,[70] že Bruno sepisoval svou legendu jako polemiku s Canapariem, především v pasážích, věnovaných hodnocení říšské politiky Otty II. a Otty III. Stylistická analýza naznačuje, že Bruno nesdílel Canapariovo nadšení pro Ottu III. a že jsou mu sympatické spíše panovníkovy misijní snahy než jeho říšská politika, „renovatio imperii". – Vedle Canaparia sloužila Brunonovi i ústní svědectví současníků, přičemž pro Vojtěchovo mládí mu byl informátorem světcův vychovatel, Radla-Anastasius.

R. Nový končí svůj úvod k této legendě (Slavníkovci, 150) takto: „Můžeme-li tedy oceňovat Canaparia pro aktuální rezonanci římského prostředí na Vojtěchovu smrt, a ovšem i reflexi bezprostřední známosti Vojtěchovy osobnosti, potom je Brunonova legenda důležitým svědectvím o nesporně tvrdších i hrubších poměrech severně Alp." Navíc se Bruno postavil k předpisům hagiografického žánru jinak

než jeho předchůdce:[71] Brunonovým ideálem je na rozdíl od Canaparia „vita activa", v tomto případě misijní činnost, vedoucí k mučednictví a jím vrcholící. I zde pozorujeme znaky polemiky s Canapariovou koncepcí, tentokrát s ideálem „vita contemplativa" ve smyslu clunijského mniství – Brunonovi je bližší ideál reformy v Gorze,[72] který ovlivnil klášter na Monte Cassino. Celé Brunonovo líčení směřuje k misii a mučednictví, legendu lze tedy číst jako „passio", pašiji. Ježto je u Vojtěchovy svatosti položen hlavní důraz na mučednický konec jeho života, neidealizuje autor Vojtěchovo dětství, mládí a školní léta pomocí hagiografických loci communes, jak je tomu u Canaparia. – K myšlenkám reformy z Gorze se Bruno z Querfurtu dostal v Magdeburgu, jeho osobnost i jeho pozdější misionářská činnost je spjata víc s Gorze než s Cluny. Za zmínku stojí, že v intenci ideálu „vita activa" vnímalo Gorze pozitivně význam světského vzdělání, a že i v tomto ohledu je mezi oběma legendami rozdíl.

Legendu v kratší redakci vydal H. Pertz v MGH, (SS) IV (1841), a A. Kolberg v Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 1904, delší redakci A. Bielowski v Monumenta Poloniae Historica I v r. 1864, M. Toeppen ve Scriptores rerum Prussicarum I (1861), u nás Josef Emler ve FRB I. Moderní edici obou redakcí, vyhovující požadavkům textové a historické kritiky, pořídila Jadwiga Karwasińska: Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi in: Monumenta Poloniae historica – Series nova IV–2, Warszawa 1969.

Verše o umučení svatého Vojtěcha – Versus de passione sancti Adalberti (BHL 41, Walther 1532[73]*)*

Tato vojtěšská legenda je básnická skladba s incipitem **Quattuor immensi** (iacet inter climata mundi) o 1122 leoninských hexametrech. Obecný je a dodnes se zdá pravděpodobným názor Jana Vilikovského, že Versus jsou básnickým zpracováním Canapariovy legendy a že vznikly na rozhraní 11. a 12. století v Čechách, i když byly vysloveny i odlišné, až protikladné názory.[74] Problematická je i postava autora: již Gelasius Dobner jako první vydavatel Veršů přiřkl jejich autorství kronikáři Kosmovi. Toto stanovisko zastával ještě i Emler, vyvráceno bylo až Janem Vilikovským. Ten považoval

za autora cizince, žijícího v Čechách a dostatečně obeznámeného s českým prostředím i jazykem. S novým názorem na autorství Veršů přišel pak Oldřich Králík, který prohlásil skladbu za dílo Vojtěchova nevlastního bratra Radima-Gaudentia (jemuž přičetl, jak jsme viděli, i legendu tzv. Kristiána). Proti uvedené Vilikovského chronologii, která převládá v české historiografii, se polští badatelé včetně přední znalkyně a vydavatelky vojtěšských legend Jadwigy Karwasińské domnívají, že verše vznikly teprve na přelomu 13. a 14. století na polském území. – O českém původu lze mluvit pro dobrou autorovu znalost místopisu Čech, užívání toponym, časté užití jména „Vojtěch" v českém znění a způsob, jímž autor veršů vynechává místa ze své předlohy, legendy Canapariovy, snad s ohledem na zájmy a znalosti českého publika. Autor Veršů užil přitom vedle Canaparia dalšího pramene: měl k dispozici buď legendu Brunonovu nebo její pramen.

Sporná je otázka vzájemných vztahů této legendy i jiných vojtěšských textů a kroniky Kosmovy. Kvůli prokazatelným shodám byl Kosmas považován za autora této legendy. Dnes je zřejmé, že Kosmas veršovanou legendu znal a při sepisování své Kroniky jí užil spolu s Canapariovou legendou pro zpracování první knihy.

Vezmeme-li tedy za východisko dnes přijímané, i když ne zcela exaktně prokázané, názory na Versus de passione sancti Adalberti – že vznikly dříve než Kosmova Kronika a to na českém území, pak před sebou máme po Kristiánovi další velmi ranou (ač anonymní) památku česko-latinské literatury.

Literární stránce těchto památek byla věnována poměrně malá pozornost. Vztahy mezi nimi se studovaly především pomocí komparace historických údajů a juxtapozicemi obsahově shodných míst. Všechny tři legendy jsou literárně velmi vyspělé a jejich autoři byli dobrými znalci současných stylistických norem. Zvláštní pozornost věnoval Jan Vilikovský po stylistické stránce právě jen veršované legendě[75] (stylem Brunonovy legendy ve vztahu k Canapariovi se v citované práci zabýval Reinhard Wenskus). Vilikovský ukazuje, že Versus představují velmi věrné zpracování Canaparia, že přejímají jeho způsob vyjadřování a obměňují jej pouze potud, pokud to vyžaduje rozdílná forma, básnická oproti prozaické. Tyto změny se týkají především slovníku. Převedení prozaické legendy do veršů vyžadovalo

značnou obratnost a důkladné rétorické vzdělání. Autor Versus často přejímá některé obraty, zejména přirovnání, z klasických a křesťanských autorů. Vilikovský se věnoval také prozodii této skladby a ukázal, že před sebou máme pravidelný středověký hexametr s odchylkami od klasických pravidel, pro svou dobu typickými. Rýmy leoninského hexametru jsou zde z největší části dvouslabičné, což samo o sobě vyvrací názor o vzniku Versus před dobou Canapariovou, protože dvouslabičné rýmy se ve větší míře vyskytují až od poloviny 11. století.

Versus de passione sancti Adalberti vydal poprvé Gelasius Dobner v Monumenta historica Bohemia nusquam antehac edita II, 1768. Úplnější vydání pořídil Josef Emler ve FRB I.

Kromě těchto tří základních legend máme k dispozici ještě další svatovojtěšské texty:

Utrpení svatého mučedníka Vojtěcha –
Passio sancti Adalperti martyris (BHL 40)

Je to anonymní líčení Vojtěchovy mučednické smrti (Vojtěchovy Pašije), jež bývalo považováno i za nejstarší a původní vojtěšskou legendu. Dnes jsme v hodnocení stáří těchto „Pašijí" střízlivější, rozhodně však byly sepsány již v 11. století, ještě spíše dokonce v jeho prvé polovině. – Passio sancti Adalperti byla vydána i Josefem Emlerem ve FRB I. Další edice, vesměs německé a polské z 2. poloviny 19. století, uvádí soubor Slavníkovci, 188.

Zázraky svatého Vojtěcha – Miracula sancti Adalberti (BHL 44, 45)

Toto vyprávění o Vojtěchových posmrtných zázracích, jemuž dal Josef Emler český titul Zázraky svatého Vojtěcha mučedníka, bývá citováno také incipitem **Post mortem vero**. Je polského původu a vzniklo pravděpodobně mezi lety 1260 a 1295.

Text Zázraků otiskl Josef Emler ve FRB I na základě vydání H. Pertze z MGH VI (1841). Další edice ze 2. poloviny 19. století, německou a polskou, uvádí na příslušném místě soubor Slavníkovci.

O svatém Vojtěchovi, biskupu pražském –
De sancto Adalberto episcopo Pragensi (BHL 42)

Legenda bývá častěji citována svým incipitem **Tempore illo**, jindy je označována po svém druhém editorovi jako **legenda Perlbachova.** Vznikla v časovém rozmezí 1127–1248 a je zcela nepochybně polského původu. S výjimkou ohlasů legend Canapariovy a Brunonovy není známa jakákoli její souvislost s českou vojtěšskou hagiografií.[76]

Text byl vydán v Monumenta Poloniae historica (W. Ketrzyński) v r. 1884, v MGH, (SS) XV, 2 (M. Perlbach) v r. 1886.

V deseti bohemikálních rukopisech **Zlaté legendy** Jakuba de Voragine, z nichž nejstarší byl napsán koncem 13. století, je zaznamenána na příslušném místě církevního roku legenda o sv. Vojtěchovi, převzatá z polského pramene.[77]

* * *

Součástí českého literárního života jistě byla i **Legenda o pěti bratřích (BHL 1147),** jejímž autorem je **Bruno z Querfurtu.** Bruno sepsal tuto legendu, družící se k vojtěšské tradici, hned po smrti těchto mučedníků v r. 1004. Byli to poustevníci z okruhu ravennského opata-askety sv. Romualda, z nichž byli patrně dva Italové a dva Poláci. Byli zavražděni lupiči v Polsku, když se chystali na misijní cestu.[78] Byli pochováni v Hnězdně a jejich ostatky byly přeneseny spolu s ostatky sv. Vojtěcha r. 1039 do Čech, kde byly uloženy v chrámě sv. Václava ve Staré Boleslavi. Tělo jednoho z nich, sv. Kristina, bylo později uloženo v chrámu sv. Václava v Olomouci. Kromě Brunona Querfurtského vylíčil osud pěti bratří také Kosmas (Kronika 1, 38 – **BHL 1148**).[79]

Hagiografické dílo sv. Vojtěcha

Vojtěch (cca 955–997), který po svém kmotru, magdeburském biskupovi, dostal jméno Adalbertus, pocházel z knížecího rodu Slavníkovců z kmene českých Charvátů. O jeho životních osudech, o jeho episkopátu (byl druhým biskupem na pražském stolci, založeném r. 973) i o jeho mučednické smrti při misii v Prusku nás dostatečně zpravují vojtěšské legendy i Kosmova Kronika. Byl však také sám kazatelem a snad i spisovatelem. Zřejmě neprávem (viz výše) je mu připisována václavská translační legenda „Licet plura", tradice předpo-

kládá, že je tvůrcem písně Hospodine, pomiluj ny a snad i polské písně Bogurodzica dziewica. S jistotou mu nemůžeme přičíst ani dva hagiografické texty, Legendu o sv. Gorgoniovi a Dorotheovi a Homilii o sv. Alexiovi, u nichž se dosud Vojtěchovo autorství obvykle uvádí.

Legenda o sv. Gorgoniovi (BHL 3617) popisuje události, které se staly v Nikomédii za císaře Diokleciána. Podkladem tohoto líčení bylo vyprávění z tzv. Martyrologia Adonova (Martyrologium Adonis – Ado z Vienne, † 874). K legendě náleží průvodní list *(BHL 3616)* biskupa Milona z vestfálského Mindenu (Milo, † 996) opatovi Immovi z lotrinského kláštera v Gorze, a proto se za jejího autora dlouho považoval právě tento Milo, teprve na konci 19. století se našel (v kynžvartské zámecké knihovně) text s jiným průvodním listem: jeho autorem je zatím s jistotou neurčený Adalbertus.

Ani *Homilii o sv. Alexiovi (BHL 298)* nesepsal její autor zcela samostatně, užil zde kázání Bedy Venerabilis ke svátku sv. Benedikta. Homilie má souvislost s úctou sv. Alexia a Bonifáce, jimž byl zasvěcen římský klášter na Aventinu, kde žil i Vojtěch. Její vznik lze klást asi do poloviny roku 995.[80]

V poslední době byla vyslovena zcela nová možnost, že je snad Vojtěch autorem adhortace z rukopisu kláštera v Heiligenkreuz.[80a]

1.4. Prokopské legendy

Prokopská hagiografie souvisí s pokusem o oživení slovanské liturgie v Sázavském klášteře, který založil ve 30. letech 11. století jinak neznámý český šlechtic jménem Prokop (snad pobýval nějakou dobu na východě a seznámil se tam se slovanskou liturgií, přijal řecké jméno a pozval slovanské mnichy) a jejž vzal dodatečně pod ochranu kníže Břetislav I. Slovanský charakter kláštera trval s epizodickou přetržkou pouze do roku 1096.[81] – Druhou souřadnicí prokopské hagiografie, která přirozeně měla se slovanskou liturgií souvislost a která se rozvíjela ve 12. století, byl český nacionalismus této doby, slovanské a národní uvědomění. Už samu kanonizaci Prokopovu papežem Innocencem III. r. 1204 si podle Chaloupeckého „nelze vysvětlit jinak, než že papež Innocenc III., který pro svou evropskou politiku

potřeboval oporu v českém králi, podlehl českému nátlaku a české žádosti v této věci povolil." (Středověké legendy prokopské, úvod, 7).

Tyto legendy u nás byly moderně vydány v roce 1953 Václavem Chaloupeckým a Bohumilem Rybou v souboru Středověké legendy prokopské,[82] a tak se Prokop stal prvním a dosud jediným z českých světců, jimž se dostalo úplného kritického vydání jejich hagiografie. Revizí některých Chaloupeckého názorů dospěl Ryba k závěru, že původní (nedochovaná) prokopská legenda byla napsána staroslověnsky již v 11. století a že nejstarší dochovanou prokopskou legendou je tzv. Vita minor, Život menší (1. pol. 12. stol.), a ta pak byla předlohou zpracovateli legendy, zvané Vita antiqua, a jiné, až ze 14. století, zvané Vita maior (přibližně v téže době vznikla také staročeská Legenda o sv. Prokopu, jež má ve Vita maior předlohu). Ze základní redakce, Vita minor, čerpal i pokračovatel Kosmův Mnich Sázavský, který ji pojal v 70. letech 12. století do svého Letopisu. Existuje tedy vlastně jen jeden život sv. Prokopa v několika úpravách.[83] (Bollandisté uvádějí v BHL pod č. 6952 pouze tzv. Vita maior.)

Vita minor – Život menší

Legenda má incipit Fuit itaque beatus abbas Procopius nacione Bohemus a vznikla v 1. polovině 12. století snad za Dětharta († 1134), prvního latinského opata na Sázavě. Jejím pramenem byla nedochovaná staroslověnská legenda z 11. století.[84] Autorem byl mnich Sázavského kláštera české národnosti s vřelým vztahem ke slovanské bohoslužbě, s odporem k Němcům. Vlastnímu vyprávění byly zřejmě předeslány dva prology, Prologus ad Severum episcopum a Prologus ad lectorem, které se u původní legendy nedochovaly a které čteme až v rukopisech pozdější Vita maior. Legenda vypráví o Prokopově poustevnickém životě, o vzniklém společenství bratří, o Prokopově schopnosti vymítat ďábly, o tom, jak se Prokop stal za knížete Břetislava I. opatem kláštera a o jeho smrti (24. 3. 1053). Dále je řeč o Prokopových zázracích: nejznámější je vyprávění o tom, jak světec po své smrti vypudil ze Sázavy nového německého opata latinského ritu - několikrát se mu s výhrůžkami v noci zjevil ve dveřích chrámu. Později, až ve 13. století, bylo k této legendě připojeno vyprávění

o kanonizačním zázraku: své svatořečení v roce 1204 si prý Prokop na papeži Innocenci III. vynutil takřka fyzickým násilím.

Po literární stránce můžeme o legendě říci stejně jako o všech prokopských textech a vůbec o legendách 11. a 12. století, že jsou to „vlastně duchovní romány nebo aspoň novely našeho staršího středověku" (Václav Chaloupecký, Středověké legendy prokopské, úvod, 7). Styl vychází vstříc potřebám posluchače, přitahovaného lidovým klášterem. Text zjevně nemá oslovit pouze vzdělané duchovenstvo, jeho publikum je již širší. Prokop je zde vylíčen jako vyhraněný typ, vyhovující literárnímu vkusu a mentalitě literárních tvůrců i publika v českých zemích 11. a 12. století. Pozorujeme zde posun od líčení sv. Václava jako křesťanského vládce, odpovídajícího asketickému ideálu mnišství, nebo od líčení sv. Vojtěcha jako dokonalého a uhlazeného církevního knížete k obrazu svérázného a jadrného „svatého násilníka, který tak úspěšně bojoval s ďábly, který vlídně léčil svůj lid od rozmanitých neduhů, který ranami své berly vyhnal ze svého kláštera cizince a který rovněž pohrůžkou papeži, že ho zbije, vynutil si podle českých představ své svatořečení" (Václav Chaloupecký, tamtéž). O rétorickém vzdělání autora legendy svědčí oba prology, v nichž pisatel předstíráním skromnosti a vyhlašováním své literární neschopnosti, což patří k loci communes tehdejších projevů, upozorňuje na svou vypravěčskou obratnost.

Existence této legendy a vyprávění Mnicha Sázavského, který je na ní závislý, vydává spolehlivé svědectví, že ani ve 12. století cyrilometodějská slovanská tradice v českém kulturním prostředí nezanikla.

Vita minor byla pojata ve zkráceném českém zpracování do staročeského Pasionálu, jehož vznik se klade do 3. čtvrtiny 14. století.

Prokopská legenda Vita minor je otištěna v souboru Václava Chaloupeckého a Bohumila Ryby Středověké legendy prokopské, 121–161.

Vita antiqua – Život starobylý

Dochovalo se nám v něm zpracování Života menšího, které bylo sepsáno ve 2. polovině 13. století a má incipit **Tempore Hinrici III imperatoris Romanorum**. Podle Julia Feifalika, který našel tento

text v rukopise augustiniánského kláštera na Starém Brně, bývá legenda označována i jako **legenda Feifalikova**. I ona si uchovává prostý lidový styl, vlastní její předloze, s Menším životem se shoduje i obsahově. Chaloupecký ji považoval za původní latinskou prokopskou legendu ze začátku 12. století, Ryba však bezpečně prokázal jeho omyl zjištěním, že v tomto textu je téměř každá věta zakončena rytmickou klauzulí cursus velox, což je v našich zemích možné nejdříve od poloviny 13. století.

Legendu vydal F. M. Bartoš (ve stati Dobrovského „Kritische Versuche", Časopis Národního Musea 103, 1929, 22–51) a poté Václav Chaloupecký a Bohumil Ryba, Středověké legendy prokopské, 112–120.

O Velkém životě Prokopově (Vita maior, BHL 6952) budeme mluvit v oddíle o hagiografii čtrnáctého století.

1.5. Život blahoslaveného Hroznaty – Vita fratris Hroznatae (BHL 3991)

Hroznatova hagiografie byla sepsána asi pětatřicet let po světcově smrti († 1217), tedy v první polovině padesátých let 13. století, a to v klášteře v Teplé, jejž tento český šlechtic založil. Hroznata byl členem dvorské družiny Přemysla Otakara I., po smrti dítěte a manželky se obrátil k duchovnímu životu. Nejprve pojal úmysl zúčastnit se křížové výpravy (dvakrát, třetí a čtvrtá výprava), který však nerealizoval, zřejmě dvakrát navštívil římskou kurii a na pokyn papeže Celestina III. nakonec založil premonstrátský klášter v Teplé a pro svou sestru Vojslavu klášter premonstrátek v Chotěšově, a do premonstrátského řádu sám vstoupil. To vše včetně jeho mučednické smrti, přenesení a pohřbu jeho těla a zázraků, které vykonal, legenda popisuje v sedmi kapitolách pěknou středověkou latinou s pravidelným plynulým tokem řeči, již občas zdobí běžné prvky kazatelské rétoriky a cursus velox.

Legendistovo literárně zpracované vyprávění si můžeme doplnit a ověřit dochovaným diplomatickým materiálem: jsou zde listiny českých panovníků, které se o Hroznatovi zmiňují, dále Hroznatova závěť z r. 1197, a tři papežské listiny, zpravující o výsledcích Hroznato-

va jednání u kurie. Dále jsou historikům k dipozici příslušné pasáže Jarlochovy kroniky, nekrologia premonstrátských klášterů v Chotěšově a v Doksanech a anály chotěšovského a tepelského kláštera.[85]

Hroznatovu legendu vydal Josef Emler ve FRB I.

Nedochovala se latinská **legenda o sv. Vítu,** která byla součástí českého literárního života již v 10. – 11. století, kdy z ní byl, a to zcela nepochybně v Čechách, pořízen staroslověnský překlad, tzv. Uspenská legenda o svatém mučedníku Vítovi.[86]

2. Historiografie[87]

Synkretismus funkcí, který jsme pozorovali u legendistických výtvorů, je zjevný i ve spisech středověkých kronikářů a análistů. Vystopujeme-li aspoň hlavní z oněch funkcí a chceme-li je pojmenovat, pak půjde o funkci *poučnou* (ovšem poučnou ve velmi specifickém smyslu), za druhé o funkci *zábavnou*, a za třetí o funkci *utilitární*.

Sepisování dějů tak nebylo historiografií v moderním slova smyslu: co se poučné funkce týče, nebylo namnoze úkolem autora informovat o běhu událostí, už vůbec ne informovat objektivně. Historie zde byla magistra vitae, učitelka života, tak, že z ní bylo možno čerpat poučení pro náležitý život, poskytovala tedy nejčastěji poučení morální, kteroužto funkci lze nejlépe nazvat nábožensky vzdělavatelnou (jaká se ostatně nutně prosazuje na první místo ve všech žánrech středověké literatury). Není to tendence nová, již by přinesla teprve středověká náboženská orientace života: již v antice byla historie učitelkou života nejen svým poučováním o politice, jejích systémech a jejich chybách, o válce, o míru a o svornosti nebo nesvornosti občanů, ale i instrukcemi pro život jednotlivce, pro indivduální etiku a pro cestu k blaženosti.

Středověký historický spis měl ovšem „et docere et delectare", poučovat i bavit, jak to pro literární tvorbu již v antice požadoval Horatius. V tomto směru se, opět podobně jako další literární druhy středověku, na prvním místě legenda, blíží vyprávění středověkého análisty nebo kronikáře povídce, novele, románu – hlavně románu dobrodružnému, blíží se však i reportáži (mimo jiné i cestopisné), hraje roli žunalistiky, místy se podobá „černé kronice" našich novin.[88] Čtenář, poučený o hlavních směrech antické historiografie, opět poznává tendence, známé z antické historické biografie a nove-

ly, a reprezentované na vrcholu římské literatury např. Corneliem Nepotem (svým způsobem dokonce i Liviem), v pozdější době Suetoniem a poté stále vzrůstajícím množstvím autorů lehčích historických žánrů.

Dále byly prameny středověké historiografie a přímé podněty k sepisování dějin většinou mimoumělecké: byly velmi konkrétní, až přízemní, neboť často šlo o literární ztvárnění a zdůvodnění mocenských a majetnických nároků císařů, králů, dalších feudálů a církevních institucí. Jemnější podobou této intence je pak ve středověkých historických spisech jejich dynastický, často oslavný, a politický aspekt.

To vše je nejen zdrojem mnohosti a nejednoznačnosti funkcí ve středověkém historickém spise, ale také zdrojem mnohosti žánrů v této oblasti: dochovaly se prosté análistické záznamy, análistická vyprávění, kroniky, „monografická" zpracování určitých událostí nebo zajímavých období, k čemuž je třeba dodat, že od 11. století, kdy vznikají první kronikářská díla ve středověkých Čechách, již kronika a anály genologicky vzato splynuly. (Je tedy třeba poznamenat, abychom se vyhnuli terminologickému nedorozumění, že ačkoli nazýváme první české historiografy kronikáři a jejich díla kronikami, jedná se ve většině případů o letopisná vyprávění.) Dále nacházíme mezi kronikami a anály kroniky světové, národní, klášterní. Zajímavý a těžko postižitelný je vztah historiografických a hagiografických výtvorů: některé kronikářské texty jsou typickým „opus mixtum", to znamená, že autor do svého spisu pojal, někdy bez stylistických či jakýchkoli jiných adaptací, plná znění svých pramenů – a nebývaly to jen listiny, buly, výnosy, listy nebo jiné dokumenty, nýbrž často např. celé legendy. Jindy – to je, jak uvidíme, případ třeba Sázavského mnicha, je autor historického díla také autorem vloženého hagiografického textu.[89] K legendám má ostatně středověká kronika blízko i proto, že zejména ranější historiografie vznikala výlučně na půdě církve a na objednávku církevní instituce, jejím úkolem tedy byla na prvním místě oslava Boha a aktuální komentář k dějinám spásy, to jest vyprávění o tom, jak Bůh pokračuje v současném světě nebo nedávnými událostmi ve svém záměru s lidským světem: středověký kronikář proto nelíčí nebo nechce či neměl by líčit činy toho či onoho krále nebo papeže, ale boží činy, uskutečňované těmito vyvolenci – „gesta Dei per viros".

Další druh prolínání historického a hagiografického žánru vzniká z namnoze totožných rétorických předpisů pro oba druhy prózy – povinné jsou často tytéž loci communes (např. historiografická laudatio je blízká pochvalám legendistickým, k nepoznání podobné jsou mezi sebou prology obojího žánru). K ještě větší genologické košatosti středověké historiografie pak přistupuje zdánlivě vnější rys: vedle výtvorů prozaických máme kroniky veršované, později rýmované, a ještě jiné se vyznačují prozimetrickou stavbou, to jest střídavým užitím verše a prózy.

Zvláštním podžánrem středověké historiografie je pak autobiografie a biografie, opět zřídka genologicky čistá: tak u autobiografie Karla IV. se uvažuje o žánrové atribuci knížecímu zrcadlu, jindy uvažujeme (stejně jako u legend) o iniciačním románu. Biografie (jakou je např. vypsání života Milíče z Kroměříže, Arnošta z Pardubic nebo Jana z Jenštejna) je pak legendě mimořádně blízká. Z toho důvodu také na jejich místě, ve výkladu o literárním vývoji po roce 1300, řadíme tyto spisky pod „legendistickou biografii", nikoli k historickým spisům.

Platí tedy pro středověkou historiografii upozornění, formulované zde již v kapitole o hagiografii: informace středověkých autorů je třeba i v análech a kronikách přijímat s rezervou, plynoucí z vědomí, že ani zde není prvotním záměrem autorů podávat objektivní informace o popisovaných dějích.

* * *

Stejně jako měla své předchůdce první latinská legenda, vzniklá v českém prostředí, nestojí ani v případě historiografie na počátku jejího vývoje hned tak vyspělé a vytříbené dílo, jako je Kosmova Kronika. Tento kronikář nepochybně užíval starších českých análů, které se však nezachovaly. O pozdějších análistických textech, které se s Kosmovou Kronikou shodují a byly dlouho považovány za výtahy z ní, můžeme dnes říci, že nečerpaly z Kosmovy Kroniky, nýbrž že s ní měly společnou předlohu, staré české anály, jejichž existenci moderní česká historiografie předpokládá již delší dobu, lze ji dokázat a je dokonce možno znění těchto textů zčásti rekonstruovat. (Anály byly chronologicky vedené zápisy o nejdůležitějších událostech roku. Původně se takovými údaji zaplňovala volná místa perga-

menů ve sloupcích nejstarších tzv. velikonočních tabulek, jež pro daný rok udávaly datum Velikonoc a tím i dalších pohyblivých svátků.) Kromě nich se patrně do Čech někdy kolem r. 1000 dostaly některé z análů, sepsaných na německém území. Dušan Třeštík[90] předpokládá neznámého českého autora, který okolo poloviny 11. století všechny tyto análistické údaje sjednotil a použil navíc kroniky Reginona z Prümu (jíž později užíval i Kosmas). – Teprve z tohoto dnes nedochovaného análistického souboru vychází Kosmova Kronika.[91]

Česko-latinské (v překladech) i české kroniky středověku a historické spisy raného novověku vycházely v sérii nakladatelství Svoboda v Praze v reprezentační úpravě s faksimilemi stránek rukopisů a dobových vyobrazení od r. 1972.

2.1. Kosmova Kronika česká – Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum

Kosmas, autor Kroniky české, je prvním autorem česko-latinské literatury, jehož osobnost je naprosto jistá a jehož život aspoň v hrubých rysech známe. Narodil se okolo r. 1045 v rodině duchovního, tedy nikoli jako šlechtic, a byl českého původu. Věnoval se kněžské dráze. Základní vzdělání získal při pražském kostele, v Praze pak zůstal patrně až do svých devětadvaceti let. Brzy po roce 1074 odešel do ciziny, kde studoval v Lutychu (Liège v dnešní Belgii). Po návratu se stal ještě jako jáhen nejprve kanovníkem pražské kapituly a pak, po svém vysvěcení na kněze 18. června 1099, jejím děkanem. Zřejmě v těchto funkcích několikrát doprovází pražské biskupy na cestách do zahraničí.

Byl ženat s Božetěchou (manželství kněží byla v českých zemích v jeho generaci ještě zcela běžná), kterou známe z dvojverší, jímž Kosmas zaznamenal její smrt k r. 1117 do své Kroniky. Vedle toho je smrt Kosmovy manželky zanesena v olomouckém nekrologiu (seznam zemřelých, pořizovaný původně za účelem zádušních mší). Z manželství s Božetěchou měl Kosmas syna Jindřicha. Dohady o tom, zda to byl Jindřich Zdík, biskup olomoucký, nebyly dodnes definitivně potvrzeny ani přesvědčivě vyvráceny.[92]

Kroniku psal Kosmas ke konci svého života, asi v letech 1119/ /1122–1125. Není ale vyloučeno, že měl první knihu napsánu už v ro-

ce 1110. Zemřel 21. října 1125. Za posledními Kosmovými slovy v závěru Kroniky čteme přípisek, který toto datum prozrazuje: „*Noverint omnes fideles huius chronice compositorem, scilicet Cosmam reverentissimum Pragensis ecclesie decanum, XII kal. Novembris obisse eodem anno, quo ducem Zobezlaum constat intronizatum fuisse.*" – „*Vězte všichni v Kristu věřící, že skladatel této kroniky Kosmas, ctihodný děkan kostela pražského, zemřel dne 21. října téhž roku, v němž byl, jak známo, kníže Soběslav povýšen na stolec*" (přel. Karel Hrdina). Datum je známo též z pražského nekrologia.

Kronika se zachovala celkem v 15 rukopisech, z nichž nejvýznamnější je budyšínský z přelomu 12. a 13. století. Rukopis byl v padesátých letech věnován vládou tehdejší Německé demokratické republiky Československu a je uložen v knihovně Národního muzea.

Kosmova Kronika je nedokončená, autor sám ji rozdělil na tři knihy. Závěr třetí knihy bývá někdy považován už za začátek knihy čtvrté. Tímto textem Kosmovo vyprávění končí. Celé dílo je věnováno mělnickému proboštu Šebířovi (nepatří-li ovšem tato dedikace, jak se někteří historikové domnívají, ke třetí knize). V prologu se setkáme s mnoha povinnými místy (loci communes), jimiž autor dává najevo svou skromnost. Např.: „*...nequaquam tante autoritatis viro hec mea senilia deliramenta offerre presumpsissem. Querens enim quesivi, quid iocundum, quid ociosum vobis offerrem, sed nihil tam ridiculosum quam opusculum meum inveni. Si enim suaviter ridemus, cum aliquem offendi pede ad lapidem videmus, quot in hoc opere meas offensiones, quot grammatice artis synalimphas videbitis!*" – „*...nijak bych se neosmělil muži tak váženému věnovati tyto své stařecké bláhovosti. Hledaje totiž hledal jsem, co bych Vám věnoval příjemného, co zábavného, ale nenalezl jsem nic, co by bylo tak směšné jako mé dílko. S chutí-li se zasmějeme, když uzříme, že si někdo urazí o kámen nohu svou, kolik uzříte v tomto díle mých úrazů, kolik kazů proti slovesnému umění!*" (Přel. Karel Hrdina)

Druhá předmluva, vlastně už prolog k 1. knize, je adresována jinak neznámému M. Gervasiovi, jejž Kosmas nazývá svým důvěrným přítelem. Tato první kniha obsahuje líčení nejstarší doby Čech podle starých pověstí. Kronikář zde začíná slovy „*post diluvii effusionem*" (– „po vylití vod potopy": takový incipit spojuje jeho záměr psát národní kroniku s žánrem kroniky světové) stavbou babylónské věže jakožto obecně rozšířeným středověkým výkladem vzniku různých jazyků, jimiž lidstvo mluví, a zde nachází východisko ke vzniku české-

ho jazyka a kmene Čechů. Ve druhé kapitole této knihy se popisuje česká krajina a příchod jejích prvních obyvatel, vedených Čechem, dále už přicházejí ke slovu, Krokem a jeho dcerami počínajíce, pověsti. Od čtrnácté kapitoly, líčící Bořivojův křest, začíná Kosmas události datovat (počínaje rokem 894). První kniha končí smrtí knížete Jaromíra r. 1037.

Ve druhé knize, předmluvou připsané břevnovskému opatu Klimentovi, jsou popisovány události od začátku vlády Břetislava I. do nastolení Břetislava II. roku 1092. Třetí kniha pokračuje v líčení českých dějin do smrti Vladislavovy 1125 a končí zmínkou o smrti císaře Jindřicha IV. a o nastoupení knížete Soběslava. V její předmluvě Kosmas konstatuje, jak těžko se historikovi píše o současných událostech a jak nevděčné je to počínání. Podle některých rukopisů končí třetí kniha již 58. kapitolou, následující kapitola je pak prologem ke čtvrté knize, která však po třech kapitolách ustává, přerušena patrně autorovou smrtí. V tomto prologu vzývá Kosmas Múzu a vzpomíná na mládí, na školní léta v Lutychu a na svého tamějšího učitele Mistra Franka.

Kosmova Kronika je vyspělým dílem svého žánru a odráží poměrně vysokou kulturní úroveň prostředí, v němž vzniká, i dobré vzdělání a schopnosti svého autora. Nesmíme ovšem zapomínat, že české země ještě v této době nebyly kulturně na úrovni evropského Západu, i antická tradice zde zapouštěla kořeny pomaleji.[93] Kosmas byl žákem lutyšské školy, zároveň však navazoval na vyspělou domácí literární tradici, ať už na díla, přímo v českých zemích sepsaná, nebo o nich a pro Čechy psaná. Literárními prameny Kosmovy kroniky bylo podle jeho vlastního prohlášení Privilegium Moraviensis ecclesie, jež můžeme se značnou pravděpodobností ztotožnit s bullou papeže Jana VIII. Industriae tuae, jíž papež 8. června 880 potvrzuje knížeti Svatoplukovi povolení slovanské liturgie na Moravě. Kromě toho se Kosmas hlásí k Epilogus eiusdem terre et Bohemie, což je snad některá z václavských legend. Kosmas užil také některého životopisu sv. Václava.[94] Zjevně znal Kosmas legendu Crescente fide, asi i Gumpolda a Kristiána. Mnohem více užíval vojtěšských legend, Canapariovy, Brunonovy a konečně i Versus de passione sancti Adalberti. Kromě toho čerpal i ze starších análů, jak o tom byla řeč v úvodu k této kapitole. Užíval jich však dost libovolně a nepřesně.

Lze vystopovat i Kosmovy stylistické předlohy. Především k nim patří opět Canapariova vojtěšská legenda, dále Kronika Reginona z Prümu,[95] ale i u nás méně známý život sv. Lamberta, „Vita Lamberti", který sepsal v 10. století lutyšský biskup Štěpán.[96] Dobře znal Kosmas antickou tradici a antické latinsky píšící autory často citoval, hojné jsou u něj také (ovšemže nepřesné) narážky na antickou historii a na římské i řecké reálie.

Z římských básníků cituje Kosmas nejčastěji Vergilia, poněkud méně časté jsou u něj reminiscence na Ovidia a Horatia. Zdrojem několika citátů a obratů je mu římský básník císařské doby Lucanus se svým eposem Pharsalia, objevuje se Iuvenalis, Statius, Avianus a Disticha Catonis, kronikář používá Boethiovy Consolatio a cituje básníky křesťanské antiky. Z prozaiků má Kosmas v největší oblibě Sallustia, který je mu vzorem kompozicí politických řečí antických státníků a vojevůdců a charakteristikami jednajících postav. Statisticky vzato např. v 1. knize Kroniky jsou dvě třetiny antických citátů a narážek proti jedné třetině reminiscencí biblických, a lze konstatovat, že až do 14. století se v česko-latinské literatuře nesetkáme s tak živým projevem antiky jako u Kosmy. Šlo u něho ovšem do značné míry o zprostředkované čerpání z antického dědictví, z komentářů k autorům, z výborů a florilegií (sbírek citátů, okřídlených rčení z významných antických autorů).[97] Znal-li Kosmas antické autory z vlastní četby, nelze tedy rozhodnout. Uvedení autoři, které cituje, se v jeho době většinou četli ve školách západní Evropy[98] a později i u nás. Po vzoru antických, zejména pozdních (Boethius, Martianus Capella) spisovatelů vkládal do své prózy verše antické, středověké i vlastní. O těchto svých vlastních básnických pokusech říká v prologu ke 2. knize: „*Quod autem in quibusdam locis quasi metricos versus invenis, scias me scienter nescium fecisse, dum feci versus.*"[99] Vzniká tak útvar, zvaný prosimetrum,[100] častý, zejména díky boethiovské tradici, v literárních památkách středověku. Uplatňuje se v některých legendách, později je jeho typickým zástupcem Kronika Zbraslavská. – Jazyk Kosmovy Kroniky je dobrá středověká latina své doby, nesoucí rysy prostředí, v němž dílo vzniká (bohemismy).

Vedle prosimetra užíval Kosmas prozaických rýmů, rytmizovaných závěrů vět a větných úseků (cursus), rétorických figur a tropů, uměl zacházet s povinnými místy (loci communes, topoi). Jeho líče-

ní vyhovuje rétorickým předpisům pro historické líčení. Kronika je tedy dílem historickým a beletrií zároveň. To postřehl již Palacký, když Kosmu nazval „českým Hérodotem".[101]

V Kosmově době se ustálily dva hlavní typy kroniky – běžnější kronika světová, začínající většinou od stvoření světa nebo od Adama, jako novější žánr kronika národní, o niž se pokusil i Kosmas.[102] V obecných rysech tématu, vymezeného ději feudálního národnostního státu, stojí Kosmas časově po boku Nestora, dějepisce Rusi, a Anonyma Galla, historika Poláků.[103] U Kosmy pozorujeme náběhy ke kritice pramenů. Je známo, jak dělí události, které má vypravovat: 1) to, co je mu známo pouze ze *„senum fabulosa relatio"* (Praefatio ad Gervasium. Vztahuje se ke knize 1, kap. 3–13)[104] 2) to, co *„vera fidelium relatio commendat"* (1, kap. 3. Vztahuje se ke knize 1, kap. 14–42). Události těchto stupňů věrohodnosti byly tedy podány v 1. knize, 2. kniha pojednává o 3) *„retro actis causis sive transcuris temporibus"* (Praefatio kniha III.), a třetí kniha vypisuje 4) *„gesta presencium hominum"*. Toto dělení událostí je zároveň klasifikací hodnověrnosti jejich pramenů. I v této souvislosti má význam už zmíněná pasáž o nevděčnosti kronikářství současných událostí (Praefatio kniha III.).

Z charakteristiky Kosmovy kroniky jako beletristického historického vyprávění vyplývá, že tohoto textu, podobně jako jsme to viděli u legend, je třeba užívat jako zdroje historických informací obezřetně a s ohledem na zvláštnosti, jež jsou tomuto vyprávění diktovány uměleckými zřeteli (nehledě k různým Kosmovým nepřesnostem, nedopatřením, chronologickým chybám a nedostatkům v užívání pramenů). Kosmas také nebyl historikem, který by psal nezaujatě, sine ira et studio: dává průchod vlasteneckým emocím ve smyslu národního vědomí, jak bylo vlastní jeho době.[105] Měl také mezi postavami svého vyprávění své oblíbence. Ježto byl stoupencem římské liturgie, potlačuje v Kronice všechny zmínky o slovanské bohoslužbě, na jaké v pramenech jistě narazil (ačkoli zachovává zprávu o písni Hospodine, pomiluj ny). Je oddán Přemyslovcům, český stát považuje stejně jako Kristián za pokračování Velkomoravské říše. Rostislav Nový vyzdvihuje jako „hlavní důkaz Kosmovy myšlenkové a společenské pozice jeho zřejmě postižitelnou snahu ideologicky zdůvodnit partnerský poměr přemyslovského

státu a české církve. Poměřujeme-li tudíž koncíznost a ideovou vyhraněnost Kroniky jejím textovým rozšířením v čase i v prostoru, potom se zajisté vyjevuje zcela očividně její významná funkce v celém společenském kontextu velmi dynamicky probíhajícího vnitřního upevňování české státnosti a formování českého raně feudálního národa".[106]

Často je ovšem Kosmovo dílo jako historický pramen jedinečné a nezastupitelné: např. ve 4. kapitole druhé knihy reprodukuje kronikář Břetislavův zákoník, vydaný u příležitosti přenesení těla sv. Vojtěcha (r. 1039). Tato tzv. Decreta Bracislai, jedinečný dokument právního stavu a právnické literatury Čech 11.–12. stol., jinde dochován nemáme.

Chronica Bohemorum je jediné dílo, o němž s jistotou víme, že je Kosmas napsal. Staly se sice pokusy, jak jsme již viděli, připsat mu i jiné výtvory, např. Kristiánovu legendu nebo Versus de passione sancti Adalberti, tyto konstrukce však nebyly potvrzeny a obecněji přijaty.

Kosmova Kronika vyšla poprvé ve starém tisku r. 1602 v Hannoveru péči M. Frehera, týž editor ji vydal ještě v r. 1607 a 1621. V roce 1727 ji vydal J. B. Mencken ve Scriptores rerum Germanicarum I, péčí Pelclovou a Dobrovského vyšla ve Scriptores rerum Bohemicarum v roce 1783. V r. 1851 ji vydal R. Köpke v MGH(SS) IX. (Hannover). Tuto edici přetiskl J. P. Migne v souboru Patrologia Latina (MPL). Novější běžně užívané bylo zpřístupnění Kosmy Josefem Emlerem ve FRB I, nejlepší a již moderní edicí je Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag (Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum), ed. Berthold Bretholz, MGH(SS) Nova series II, Berlin 1923 (reed. 1980).

Historická díla, která byla sepsána v Čechách po Kosmovi do konce 13. století, jsou vesměs závislá na Kosmovi jako na zakladateli české historiografie, a vědomě, často i chronologicky, na něj navazují. Některá z nich dosahují poměrně vysoké umělecké úrovně – v literatuře se pro část tohoto komplexu ujalo označení „pokračování Kosmovo". Historiografie se dodnes snaží zjednat si v jejich vzájemném poměru jasno textově kritickými, kodikologickými i literárněhisto-

rickými (stylistický rozbor) metodami. – Ve 12. století vznikly Letopisy Kanovníka Vyšehradského a Mnicha Sázavského, a jejich anonymní autoři jsou společně označováni jako

2.2. Kosmovi „První pokračovatelé"

Kanovník Vyšehradský

Vyprávění tzv. Kanovníka Vyšehradského je nejstarším pokračováním Kroniky Kosmovy. Navazuje na ni bezprostředně rokem 1126 a jde do roku 1142. Hned v prvém řádku zápisu tohoto pokračování čteme přímý odkaz na předchůdce, totiž na Kosmu, v citačním odkazu *„Sobieslaus dictus" (již zmíněný Soběslav)*. Předpokládá se (Václav Novotný), že dílo má sice jednoho původce, ale že vzniklo ve dvou fázích. Autor zaznamenával události do r. 1130 přímo, pak práci přerušil a vrátil se k ní roku 1141, kdy dodatečně zapsal události uplynulých let. Jeho práce končí prvním rokem vlády Vladislava II. (1141), ne-li již smrtí Soběslavovou (1140) a panegyrikem na tohoto panovníka. Rok 1142, vypravování o odboji znojemského údělného knížete Konráda proti Vladislavovi II., asi zapsal již někdo jiný, a to až deset let po smrti původního autora. Byl jím nejspíše kanovník vyšehradské kapituly a přívrženec knížete Soběslava I. Letopis je ostatně v podstatě kronikou vlády tohoto knížete (1125–1140). Informovanost Kanovníka Vyšehradského nasvědčuje tomu, že měl styky u dvora nebo že snad sám byl u dvora činný. Byl patrně české národnosti, jak můžeme vyvozovat z jeho způsobu uvádění českých vlastních jmen, z toho, že zná místní zvyky, že se obrací k českým obyvatelům a že projevuje úctu k českým světcům i radost z událostí, pro Čechy příznivých (např. líčení Soběslavova vítězství nad saským vévodou Lotharem v bitvě u Chlumce k r. 1126). Slyšíme u něj tutéž národní notu, kterou známe z Kosmy i z některých legendistických výtvorů této doby. Zvláštním znakem tohoto kronikáře je jeho záliba v pozorování a zaznamenávání astronomických jevů (což napomohlo stanovit chronologii vzniku těchto análů).

Dílo tzv. Kanovníka Vyšehradského se dochovalo v pěti rukopisech, z nichž nejstarší, *rukopis dražický*, byl napsán před rokem 1343 a je uložen v knihovně Kapituly pražské (signatura G 5), a byl vyhoto-

ven na objednávku posledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic[107]). Existuje několik starších edicí, dnes zastaralých,[108] ve FRB II vydal tento text Josef Emler.

Mnich Sázavský

Zatímco Kanovník Vyšehradský na Kosmovo vyprávění bezprostředně navazuje, aniž by sahal do doby, již jeho předchůdce popsal, Mnich Sázavský se k tomuto údobí vrací. Měl v úmyslu vypsat dějiny svého kláštera (máme tak před sebou první česko-latinský doklad tohoto žánru – klášterní kroniky) a musel proto Kosmu doplnit pro léta, důležitá pro vznik a historii sázavského kláštera (od r. 1030 – vláda knížete Oldřicha), neboť Kosmas, kterého známe jako odpůrce slovanské liturgie, o jeho existenci úplně mlčí. Době po roce 1125 se Mnich Sázavský věnuje v samostatném vyprávění, které má sice ráz klášterní kroniky, všímá si ale i významných vnějších událostí. – Přelomem v jeho vyprávění je rok 1157, v jehož průběhu je kronika přerušena rukopisným mezititulem „*De probitate Wladislai regis et fratris eius Theobaldi ducis*" (knížete Děpolda). Celá kronika pak končí rokem 1162. Skládá se tedy ze tří těsně na sebe navazujících částí.

Dílo bylo sepsáno v 70. letech 12. století (1173–1176), je tedy asi o třicet let mladší než letopis Kanovníka Vyšehradského. Podle dnes přijatých závěrů, k nimž se došlo po dlouhých sporech mezi historiky, ji sepsal jediný autor. Začal psát své dílo ve vysokém věku, neboť byl svědkem již událostí dvacátých let. Čerpal z různých historických pramenů: z Kosmovy Kroniky i ze starších análů a z prokopské Vita minor, případně ze zápisů, vedených v Sázavském klášteře. Znění této prokopské legendy přejímá někdy dokonce doslovně, leccos však i přidává,[109] vynechává však kupodivu všechny zázraky. Užití těchto předloh se odráží i ve stylu kroniky: místy přejímá Kosmovu rétorickou výzdobu, jinde hagiografický styl. Mnich Sázavský je spolehlivým, celkem objektivním a pro kulturní význam kláštera Sázavského jedinečným pramenem.

Kronika se dochovala ve dvou rukopisech, z nichž rukopis dražďanský ze 12.–13. století, téměř úplně zničený za druhé světové války a známý dnes ze starého vydání Menckenova, obsahoval Kosmovu Kroniku s přípisky a s pokračováním Mnicha Sázavského a byl zřej-

mě majetkem Sázavského kláštera. Vídeňský rukopis (původem ze Strahovského kláštera, poté v Klementinu, nyní v Národní knihovně ve Vídni) je jeho opisem.

Vydána byla tato kronika poprvé v r. 1730 J. B. Menckenem, Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum III, 1717–1808, nověji Josefem Emlerem ve FRB II.[110]

2.3. Letopisy Vincenciův a Jarlochův

Jako samostatná historická díla mezi prvním a tzv. druhým pokračováním Kosmovým uveďme dva letopisy, Vincenciův a Jarlochův. Oba se dochovaly jako společný zápis v jediném rukopise, strahovském.

Vincencius, kanovník kostela pražského

Vincenciův letopis je dílo vysoké literární úrovně a má značnou cenu pro poznání historických skutečností, které jsou předmětem jeho líčení, a to jak z toho důvodu, že je pro některé události jediným pramenem, tak pro dobrou informovanost a vypravěčské schopnosti svého poměrně objektivního autora, očitého svědka a přímého účastníka významných politických událostí.

V úvodu k Vincenciovu spisu čteme, že byl „*Pragensis ecclesie canonicus et notarius*". Rodem byl asi Čech. Delší dobu působil jako kaplan ve službách pražského biskupa Daniela I., vzdělaného a schopného diplomata, s nímž byl dvakrát v Itálii a jednou v Uhrách. Zvlášť významná byla jeho první italská cesta, již vykonal r. 1158 s Danielem v průvodu českého krále Vladislava jako účastník výpravy proti Milánu (za pomoc, již kníže Vladislav prokázal císaři Fridrichu I. Barbarossovi, byl korunován na krále). Vincencius se tedy osobně zúčastnil událostí v letech 1158–1160, důležitých jak pro Itálii, tak pro české země. Zemřel v roce 1167, kdy jeho zápisy náhle končí, nebo později.

Vincencius začíná své letopisné vyprávění nastoupením knížete Vladislava II. (1140), věnuje své dílo tomuto panovníkovi a jeho manželce kněžně Juditě. V dedikaci, jíž spis začíná, se ozývá kancelářský styl, což potvrzuje Vincenciův údaj o tom, že byl notářem. V prvních kapitolách se vypráví o bojích o trůn, které vznikly r. 1142

mezi Vladislavem a moravským údělným knížetem Konrádem, podporovaným šlechtou, a i další líčení se týká bojů a sporů mezi nejvyššími českými a moravskými feudály.[111] K roku 1147 podává Vincencius zprávu o počátcích křížové výpravy do Jeruzaléma, k níž vyzýval Čechy sám slavný Bernard z Clairvaux,[112] a o křížové výpravě do Pruska, jíž se zúčastnil olomoucký biskup Jindřich Zdík. Těžištěm kroniky je pak líčení výpravy proti italskému Milánu a české účasti na této Barbarossově politické a vojenské akci včetně jednání o Vladislavovu královskou korunu. Podle vlastních zážitků vypráví autor o cestě do Itálie, o obtížném přechodu přes řeku Addu, o prvních bojích s milánskými, a potom velmi podrobně popisuje obležení Milána a boje před městem i jeho dobytí. Tuto část uzavírá zpráva o operacích českého krále Vladislava v Uhrách, k roku 1166 podává Vincencius zprávu o druhé Danielově cestě do Itálie. Zde uprostřed r. 1167 letopis náhle končí.

Styl Vincenciova historického výkladu je vyspělý, věcný a přitom velmi živý, vysoko předčí primitivní dikci tzv. prvních pokračovatelů. Autor nezapře své notářské vzdělání, v jeho díle se zračí i znalosti římských autorů (patrně zprostředkovaně mu byl vzorem Livius).[113]

Dílo se dochovalo v nedokončené podobě a v první redakci. Je pravděpodobné, že měl autor v úmyslu dále upravovat a zdokonalovat i pasáže, které již byly napsány. Jediný dochovaný rukopis letopisu, rukopis strahovský, vykazuje u let 1159, 1162 a 1164 porušený text: vyprávění je zde totiž přerušeno se slovy opisovače *„Deest, require" (Chybí, dohledej si!)*, což znamená, že už ve třináctém století, kdy rukopis vznikal, byl text na těchto místech porušen.[114]

Nejvýznamnějšími vydáními letopisu je Wattenbachova edice z roku 1861 v MGH(SS) XVII, a zejména edice Josefa Emlera ve FRB II.[115]

Jarloch, opat milevský

Jarloch (Gerlach), řeholník a opat premonstrátského kláštera v Milevsku, pokračuje svým letopisem ve vyprávění Vincencia, na jehož poslední zprávu přímo navázal ve zmíněném strahovském, dříve milevském rukopise. Začal totiž svou práci zprávou o smrti biskupa Daniela, který podlehl morové epidemii za italské cesty, o níž referoval

Vincencius. Na toho Jarloch odkazuje prvními slovy své práce „*Eodem anno eadem expedicione*" (Téhož roku během téže výpravy). Tuto první zprávu doplňuje hagiograficky laděný panegyrik. K roku 1172 se Jarloch zmiňuje o abdikaci krále Vladislava II. ve prospěch jeho syna knížete Fridricha, šířeji vypráví o vládě Soběslava II., jemuž projevuje zvláštní přízeň a připisuje mu nejrůznější ctnosti: právě u Jarlocha má původ přídomek tohoto vládce „princeps rusticorum", selský kníže. Soběslav prý měl ve větší úctě než šlechtu a vládnoucí rod prostý lid a také mnohem více mu prý důvěřoval (to o něm Jarloch říká v oslavné charakteristice jeho vlády v 6. kapitole svého letopisu). Dále Jarloch krátce popisuje složité boje o trůn ve 2. polovině 12. století. Zde je velmi stručný a o některých událostech přináší jen suché análistické záznamy. Text končí usmířením bratří Vladislava Jindřicha a Přemysla Otakara I., které uzavřelo období těchto domácích rozbrojů. Poslední Jarlochova dochovaná zpráva se vztahuje k povýšení Přemysla na krále r. 1198.

Celou třetinu letopisu zabírá hagiografické vypravování, vlastně skutečná legenda, o želivském premonstrátském opatu a Jarlochovu učiteli Gotšalkovi k r. 1184 při příležitosti Gotšalkovy smrti. K tomuto muži, jemuž zřejmě vděčil za svou výchovu a získané postavení, choval Jarloch mimořádnou úctu, již projevuje i na jiných místech svého díla.

Jarlochův letopis se nedochoval úplně, v jediném dochovaném rukopise (strahovském, viz výše) je náhle přerušen s koncem folia uprostřed slova. Další listy rukopisu se podle všeho ztratily ještě v předhusitské době. Z rukopisu je rovněž zjevné, že tyto anály vznikaly postupně. Konečná redakce dochované části spadá asi do období 1215–1222.

Autorův život zčásti známe z jeho letopisu. Narodil se asi r. 1166, někteří badatelé se domnívají, že byl původem porýnský Němec a že původní podobou jeho jména je jeho německá varianta „Gerlach"; v tom případě se ovšem s českým prostředím v podivuhodné míře ztotožnil. Jako devítiletý chlapec začal v Německu navštěvovat klášterní školu, a to právě díky Gotšalkovi. Zdá se, že pocházel ze šlechtické rodiny. Roku 1177 přichází z Německa do Čech a zůstává v Gotšalkových službách až do jeho smrti, poté byl vysvěcen a roku 1187 se stal opatem milevského kláštera. Zemřel před rokem 1234.[116]

Od svých análistických předchůdců se Jarloch liší přímočarou orientací na církev a na církevní feudalitu. I když je příznivě nakloněn světskému knížeti, Přemyslovci Soběslavovi II., chová ke světským feudálům rezervu a v tehdy aktuálním sporu mezi papežstvím a císařstvím zachovává nesmlouvavě guelfské stanovisko. Soběslava II. chválí ostatně především za to, že měl dobrý vztah k duchovenstvu. Biskupu Danielovi ve zmíněném hagiografickém nekrologu na začátku letopisu vytýká, že nebyl ve sporu s císařem úplně loajální vůči církvi. I vložená legenda o Gotšalkovi dosvědčuje tuto orientaci.

Že byly i Jarlochovy anály zamýšleny nejen jako historický záznam a poučení, nýbrž i jako beletrie, ukazují hagiografické prvky v pasážích o Danielovi a Gotšalkovi i prvky rétorizovaného vyspělého slohu, který má, podobně jako Vincenciův styl, podstatně vyšší úroveň než dikce prvních Kosmových pokračovatelů. Po stylistické stránce se ostatně ani Jarlochovy anály dodnes nedočkaly žádoucího rozboru.

Jarlochovo dílo je významné i jako spolehlivý a pro některé události jedinečný historický pramen. Důkazem jsou, jak ukazuje Zdeněk Fiala, např. jeho „obdivné poznámky o výstavnosti strahovského kláštera, které byly dokonale potvrzeny novými archeologickými zjištěními". (Právě Jarloch informuje také o známé a pro české církevní dějiny důležité události: k roku 1197 vypráví o tom, jak do Čech přišel papežský legát Petr, který měl v Olomouci světit kněze, a protože vyžadoval na svěcencích slib bezženství, dodržování celibátu, byl kněžími – faráři málem zabit.)

Nejvýznamnějšími vydáními letopisu je Wattenbachova edice z roku 1861 v MGH(SS) XVII, a zejména edice Josefa Emlera ve FRB II.[117]

2.4. Druhé pokračování Kosmovo

Řada Kosmas (do r. 1125) – Kanovník Vyšehradský (do r. 1142) – Mnich Sázavský (do r. 1162) – Vincencius (do r. 1167) – Jarloch (do r. 1198), v níž jako *První pokračování Kosmovo* označujeme Kanovníka Vyšehradského a Mnicha Sázavského, je dovršena dvěma letopisy o vládě Přemysla Otakara II. (do r. 1278) a o poručenství branibor-

ského markraběte Oty po Otakarově smrti (do r. 1283), jež bývají označovány jako *Kosmovo druhé pokračování* (soubor ale obsahuje ještě další texty, jimiž se zde nezabýváme). Toto rozdělení se v české literární historii ujalo a ustálilo, neodpovídá však zcela přesně rukopisnému dochování těchto textů, jak uvidíme v následujícím exkurzu. Budeme v něm věnovat pozornost situaci, o níž vypovídá rukopisná tradice (dochování příslušných textů v rukopisech).

Kodikologický exkurz: Svod Kosmových pokračovatelů v Dražickém rukopise[118]

V rukopise knihovny Metropolitní kapituly pražské je pod signaturou G5 uložen tzv. Dražický rukopis, o němž zde již byla zmínka (Kanovník Vyšehradský). Asi v letech 1329–1343 sem byla vedle nejstarších legend o českých světcích opsána také řada výkladů o českých dějinách: Kosmova Kronika, letopis Kanovníka Vyšehradského a tzv. Druhé pokračování Kosmovy Kroniky. Toto druhé pokračování je soubor, pořízený na základě letopisných záznamů, které se vedly u svatovítského kostela ve 12. a 13. století. Někdy na konci 13. nebo na začátku 14. století sebral tyto roztroušené zápisy až do r. 1283 neznámý pořadatel, který se také pokusil dát jim jednotnou formu. I když se mu to zcela nepodařilo, je nutno tento soubor, dochovaný v Dražickém rukopise, považovat za jediné literární dílo. Starší historikové počínajíce Palackým se pokoušeli rozlišit v tomto celku jednotlivé původní složky, psané rozličnými autory v rozličných dobách. Tak se Druhé pokračování dělí na Výpisky z Vincencia a Jarlocha, Příběhy krále Václava I., Příběhy krále Přemysla Otakara II. (= Annales Ottakariani) a Vyprávění o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II. Zbývající stručné zápisy bývají označovány jako Letopisy české. Marie Bláhová a Zdeněk Fiala pojali tento svod jako skutečný celek a tak také, v uspořádání Dražického rukopisu, vydali jeho překlad (na základě překladů Hrdinových a Tomkových) s titulem Pokračovatelé Kosmovi (1974). V této publikaci bylo tedy představeno Druhé pokračování v té podobě, již mu dal neznámý kompilátor (srv. edici Josefa Emlera s překladem V.V. Tomka ve FRB II, 270 a dále).[119]

Ačkoli Marie Bláhová a Zdeněk Fiala konstatují, že tradičním dě-

lením, uvedeným zde v předchozím odstavci, byla setřena původní podoba Druhého pokračování, považuji z literárněhistorického hlediska za nutné se bez ohledu na rukopisnou podobu Dražického kodexu přidržet dělení starších historiků, neboť jednotlivé složky tohoto celku jsou původně samostatnými díly a vykazují specifické stylistické i jiné autorské znaky. Jedním literárním dílem je Druhé pokračování především z kodikologického hlediska a pak i v tom smyslu, že nelze provést přesné rozlišení jeho jednotlivých předloh. Literárněhistoricky vzato je tento celek nejednotný a při veškeré vnější celistvosti má kompilační charakter.

Je proto vhodné pojednat samostatně pouze o dvou textech, jež se ze svodu Dražického rukopisu vyčleňují jako samostatné jednotky a cenné literární výtvory.[120] Je to Druhé pokračování Kosmovo v užším smyslu, tedy Annales Ottakariani (Příběhy krále Přemysla Otakara II.) a Vyprávění o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.

O autorství těchto letopisných prací bylo vysloveno mnoho domněnek. Zdálo se totiž pravděpodobným, že Příběhy krále Přemysla Otakara II. nejsou jednotným dílem jednoho autora, nýbrž že se na jejich sestavení podílelo více spisovatelů, což by platilo i pro Vyprávění o zlých letech. Současná literární historiografie přijímá názor Karla Hrdiny, který oba letopisy rehabilitoval jak co do literárně estetické hodnoty tak co do historické hodnověrnosti.

Oba letopisy byly vydány Josefem Emlerem s paralelním překladem V. V. Tomka ve FRB II jako součást souboru Dražického rukopisu.

Příběhy krále Přemysla Otakara II. – Annales Ottakariani

Vypravují nejprve k létům 1254–1255 o Přemyslově výpravě do Prus. Je to základní pramen k tomuto tzv. prvnímu křížovému tažení do Prus, při němž byl založen Královec. Máme před sebou zprávu přímého účastníka této události. K roku 1260 zpravuje letopisec o sporu Přemysla Otakara II. s uherským králem Bélou IV. a o bitvě Čechů s Uhry u Kressenbrunnu, v níž Čechové slavně a neočekávaně zvítězili, podle autora Análů především díky zásahu českých patronů sv. Václava, sv. Vojtěcha, sv. Prokopa a pěti bratří.[121] Čteme zde rovněž, že Čechové zpívali v hodině boje píseň sv. Vojtěcha, která zaháněla koně nepřátel na útěk proti vůli jezdců. Jedná-li se zde o píseň

Hospodine, pomiluj ny, je to první a dosti spolehlivá zpráva, přičítající autorství této písně sv. Vojtěchovi. Je sem rovněž inserován (vložen) list, jejž zaslal jako informaci o bitvě u Kressenbrunnu Přemysl Otakar II. papeži Alexandrovi IV.[122] – Análistovo vyprávění o bitvě u Kressenbrunnu vyniká jak po formální stránce, jíž prozrazuje, že se letopisec učil u Kosmy, tak svou pramennou hodnotou. To lze říci i k hagiografickému panegyriku na pražského děkana Víta (k roku 1271), které podává množství významných kulturněpolitických dat. Také ostatní záznamy jsou historicky věrohodné – jinde se ovšem vyskytují zase údaje problematické, jako např. k roku 1271 zpráva o tom, že Přemysl Otakar II. odmítl nabízenou říšskou korunu.

Ke konci se vypravuje o Přemyslových sporech s nově zvoleným římským králem Rudolfem Habsburským a o Přemyslově smrti v bitvě na Moravském poli. Někteří historikové jsou toho názoru, že autor, který v největší části spisu Přemysla oslavuje, rozhodně nemohl sepsat tuto pasáž: je totiž příznivá Rudolfovi Habsburskému a chválí jeho rozhled, opatrnost a zdrženlivost, vlastnosti, jež vrtkavý a ukvapený Přemysl postrádá. Karel Hrdina, který zastává názor o jednom autorovi celého tohoto análistického díla, však považuje tento nesoulad za umělecký záměr: „I jeví se posléze žalostivý pád krále zlatého a železného našemu křesťanskému letopisci, když s resignací uvažuje o vrtkavosti lidské slávy, jako zvlášť pozoruhodný příklad antického fata".[123] Závěrečnou část Příběhů tvoří oslavná řeč na padlého krále, která velebí Přemyslovy státnické i vojenské schopnosti a jeho lidské vlastnosti, zbožnost, pokoru, vlídnost k chudým a dobročinnost i štědrost. I zde se setkáme motivy, jaké jsou běžné v legendách.

O osobnosti autora nevíme nic bližšího. Jak jsme viděli, není ani jisté, byl-li zde autor pouze jeden. Karel Hrdina však podrobil text Análů stylistickému rozboru, jehož výsledek zde reprodukujeme podle doslovu Rudolfa Holinky k českému překladu z r. 1947 (69nn.): Hrdina ukazuje podrobným formálním rozborem, že autor Příběhů byl jediný, že se učil na stylu Kosmově a mnoho typických obratů a rčení si vypůjčil.[124] Tento autor je podobně jako Kosmas přítelem slovních a etymologických hříček. Nevíme, jaká byla skutečná podoba tohoto díla, zachovaný text svědčí o tom, že nebyl podroben konečné redakci. Podle Hrdiny byl autor pravděpodobně duchovním

hodnostářem pražského kostela, sečtělý v Bibli a v antické i staré křesťanské literatuře, psal celkem dobrou latinou. Rodem to byl patrně Čech. Chtěl být pokračovatelem Kosmovým a dařilo se mu to lépe než Kanovníkovi Vyšehradskému.

Vyprávění o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.

Letopis, navazující na Příběhy krále Přemysla Otakara II., začíná rokem 1278 podrobným líčením úředních a právních kroků, jimiž byla po smrti pražského biskupa Jana III. provedena a legalizována volba Tobiáše z Bechyně (z Benešova). Dále je řeč o české vládě braniborského markraběte Oty, poručníka osiřelého Václava II. Poručenská správa či okupace se brzy zvrhla v plenění a loupení, které postihovalo všechny vrstvy obyvatelstva. Zde kronikář živě a názorně vypravuje, co pražské duchovenstvo zakoušelo od braniborských žoldnéřů, o věznění ovdovělé královny Kunhuty a mladého Václava na Bezdězi. Působivě, „se starozákonním pathosem a monumentalitou" (Rudolf Holinka), s množstvím starozákonních citátů a odkazů, se vypráví o hrůzách, jimž byl vystaven zejména lid. Nedávno bylo zjištěno (vedle parafráze Seneky), že tato líčení našeho kronikáře jsou převzata z pozdně antických spisů, z Macrobiových Saturnálií a z encyklopedického díla Martiana Capelly De nuptiis Mercurii et Philologiae.[125] Kromě toho čteme v textu Annales některé shodné formulace s legendou Kristiánovou.[126] Roku 1282 byla ustavena zemská vláda v čele s biskupem Tobiášem z Bechyně, které se posléze podařilo uklidnit poměry v zemi a dosáhnout odchodu braniborských vojsk, nad čímž autor Vyprávění projevuje zadostiučinění a spokojenost. – Od roku 1282 mluví o hladomoru, který začal v Čechách zuřit po odchodu Braniborů. Tyto odstavce jsou ještě působivější než čtení o hrůzách braniborské okupace. „Kronikář předvádí zraku čtenářovu řadu scén z tohoto reje bídy, zločinu a smrti. Jsou líčeny přímo, takřka na místě podle živého vypravování očitých svědků a jakoby jen nakvap překládány do latiny – tak je zřetelná pečeť lidovosti a konkretnosti těchto chmurných rytin, pouhých několika ukázek z velkého gotického cyklu tance Smrti. Po formální stránce i účinným obsahem patří tyto scény, ztajené v magický šerosvit zoufalství a hříchu, mezi nejlepší výtvory české prózy doby gotické."[127]

Vlastenecké smýšlení autora je zjevné mj. z toho, že všechno zlo, které se přivalilo na Čechy, připisuje Němcům. Mluví o Sasech, t.j. Dolnoněmcích, z nichž pocházeli braniborští cizinci, kteří s Otou přišli do Čech, a vkládá do svého textu kapitolu O původu Sasů, převzatou ze Světové kroniky převora Frutolfa z Michelsbergu († 1103), v níž jsou staří Sasové líčeni v nepříznivém světle.[128] – Letopis končí návratem Otakarova dědice, mladého Václava, z braniborského zajetí do Prahy.

Podle Karla Hrdiny sepsal Zlá léta pravděpodobně pražský kanovník. Nebyl totožný se skladatelem Příběhů. Byl znalcem římského i kanonického práva a v jeho letopisu jsou též ohlasy Kosmova stylu, i když v menší míře než v Příbězích. Zná pochopitelně dobře Bibli, méně samozřejmá je jeho orientace ve starých římských autorech – cituje Ovidia, Horatia, Martiala, Seneku aj. Někteří historikové ztotožňují tohoto spisovatele s mistrem Řehořem, o němž je v textu několikrát zmínka, děkanem pražského kostela a později (1296–1301) biskupem, pocházejícím z rodu pánů z Valdeka (nasvědčovala by tomu mj. vlastenecká a silně protiněmecká nota), tato domněnka ale nebyla definitivně prokázána.[129] V každém případě zde opět po delší době vystoupil dobrý a vzdělaný kronikář. Zajímavý názor vyslovil Bedřich Mendl: přijímá ztotožnění autora Zlých let s Řehořem z Valdeka a domnívá se, že „nabyv vzdělání v cizině zprostředkoval pražské kultuře podněty z románských zemí". Dílo považuje za předzvěst pronikání humanistických proudů do Čech.[130]

Doba vzniku tohoto závěru Druhého pokračování Kosmova není dodnes vyjasněna: je možné, že dílo vzniklo už v roce 1283 (Bedřich Mendl), mohlo však být sepsáno kdykoli na konci 13. nebo i na začátku 14. století.

2.5. Samostatné kroniky a anály 12.–13. století

Letopisy Hradišťsko-Opatovické – (Annales Gradicenses et Opatovicenses – AGO)

V této první latinské literární památce, jež je aspoň zčásti moravského původu,[131] jsou smíšeny dvě vrstvy textu, jež však není možno od sebe přesně odlišit: první vrstva vznikla kolem roku 1146 v původ-

ně benediktinském (později premonstrátském) kláštěře Hradisko u Olomouce, odkud pak byly Anály po odchodu mnichů přeneseny do nového sídla benediktinů, kláštera opatovického v Čechách (u Hradce Králové), kde byly dopsány další zprávy do roku 1167 (smrt biskupa Daniela I.). V této podobě, dokončené v Opatovicích v 60. letech 12. století, se kompilace dochovala.

Kronikář použil, a to spíše až při sestavování opatovické kompilace, Kosmovy Kroniky a letopisu Kanovníka Vyšehradského. V jeho textu lze pozorovat i příbuznost s letopisem Mnicha Sázavského, což je však možno vysvětlit nikoli přímou závislostí, ale spíše tím, že staří letopisci čerpali, jak jsme již viděli, z nedochovaných nejstarších českých análů.[132] Tohoto společného pramene bylo patrně užito již v klášteře Hradisko. Vliv Kanovníka Vyšehradského (do roku 1140) je zjevný zejména tam, kde autoři Análů věnují pozornost zajímavým přírodním, zvláště astronomickým, úkazům. Z Kosmy jsou jednak převzaty celé dlouhé pasáže do r. 1125, kromě toho se autoři snaží napodobit jeho styl, a to i vkládáním veršů do prozaického výkladu, užitím prosimetra. Až do r. 1000 užili skladatelé jako předlohy Frutolfovy kroniky (stejně jako autor Zlých let). Své dílo pojali jako světovou kroniku od narození Kristova, obvykle se však vydává až text od roku 894 (křest Bořivojův), kdy se začíná vyprávění o českých dějinách podle Kosmy.

Svých vzorů a předloh nebyli tvůrci těchto letopisů schopni dosáhnout: dikce Análů je primitivní, pokusy o verše a o rýmovanou prózu se příliš nezdařily. Ve srování s většinou Kosmových pokračovatelů stojí Anály Hradišťsko-Opatovické na nízké literární úrovni. Přece však lze předpokládat, že již v této době existovala v okruhu olomouckého biskupství (zal. 1063) jistá tradice písemné kultury, na kterou neznámý autor v klášteře Hradisko navazoval.[133]

Význam těchto Análů spočívá hlavně ve skutečnosti, že informují nejen o historii prvních klášterů v Čechách a na Moravě, ale i o některých datech českých dějin ve 12. století, zejména o událostech na Moravě.[134] Důležitost mají též pro rekonstrukci nedochovaných nejstarších pražských análů.

Anály Hradišťsko-Opatovické se dochovaly v jediném rukopise, v autografu 12. století, uloženém ve vídeňské Nationalbibliothek. Úplně byly vydány poprvé Wattenbachem v MGH(SS) XVII, nověji

a naposledy s Tomkovým paralelním překladem ve FRB II. Oba tito vydavatelé vypustili text, vztahující se k době před rokem 894, a navíc téměř (s výjimkou zpráv k roku 900 a 931) vše, co je i po tomto roce přejato z Frutolfa.

Kronika kláštera Žďárského – Chronica Domus Sarensis

Druhá literární památka, spjatá s Moravou jak předmětem svého líčení tak svým vznikem, je Kronika kláštera Žďárského, dílo Jindřicha, snad Jindřicha Řezbáře (Heinricus Sculptor), známé teprve od roku 1853, kdy se dostal její jediný dodnes známý rukopis do wroclavské univerzitní knihovny. Zároveň se jedná o jediný dochovaný latinský historický spis, složený ve verších, a vlastně i o první dílo, které bylo od počátku koncipováno jako klášterní kronika (původní intence Mnicha Sázavského jakožto pokračovatele Kosmova byla jiná). Dílo má 1162 verše, většinou hexametry, jen závěrečná pasáž je složena v elegickém distichu, za v. 911 je vloženo šest análistických údajů v próze a kolem v. 1020 čteme několik prozaických řádků. Kronika pojednává o okolnostech založení a o prvních dobách existence cisterciáckého kláštera ve Žďáru (od r. 1252 do konce 13. stol.). Nejprve se vypráví o nezdařeném pokusu Jana z Polné založit cisterciácký konvent v Nížkově, o rodu Přibyslava z Křižanova, který posléze zakladatelské dílo předal svému zeti Bočkovi z Obřan, o příchodu prvních řeholníků, o životě kláštera za prvních opatů, o jednotlivých klášterních a chrámových stavbách.[135] Chronica Domus Sarensis je kromě české kroniky Dalimilovy jediným středověkým a tedy soudobým literárním pramenem, který přináší informaci o sv. Zdislavě z Lemberka, jedné ze tří dcer pana Přibyslava z Křižanova a jeho manželky paní Sibylly (verše 74–79).

Kronikář se ovšem zmiňuje i o českých dějinách popisované doby: tak k r. 1260 mluví o válečné při mezi Přemyslem Otakarem II. a uherským králem Bélou IV. a o Otakarově korunovaci, o jeho druhém sňatku, o průvodech flagelantů, k roku 1263 o hladomoru, vypráví stručně o zlých létech po smrti Přemyslově apod. Kromě toho Kronika informuje o počátcích někdejší vsi, pozdějšího městečka a pak města Žďáru (nad Sázavou). Historik tak může ocenit Žďárskou kroniku jako pramen pro studium kolonizace, pro genealogii

a pro hospodářské dějiny. Tyto zprávy jsou zde hojné a poměrně spolehlivé, jak lze soudit srovnáním s jinými prameny. I historik umění zde najde materiál (stavba klášterních a kostelních budov, popisy řezbářských prací).

Kronika kláštera Žďárského je jednou z mála památek tohoto období, jíž se dostalo důkladnějšího rozboru po literárněhistorické stránce. Pozornost, jež jí byla v tomto ohledu věnována, souvisí s otázkou autorství. Josef Emler jakožto vydavatel Kroniky ve FRB ztotožnil jejího autora s análistou Jindřichem Heimburským, pisatelem Českého letopisu. Teprve v r. 1964 vyslovil Jaroslav Ludvíkovský názor, že autorem Kroniky je Čech (i když z německého otce) jménem Jindřich, narozený roku 1242, bratr cisterciáckého kláštera ve Žďáru, zvaný Heinrichus Sculptor, Jindřich Řezbář, který vyřezával a zdobil kostelní lavice (tyto autobiografické údaje jsou v Kronice obsaženy). Je jej tedy nutno odlišovat od Jindřicha Heimburského.[136]

Kronika je opatřena předmluvou a doslovem a je rozdělena na kapitoly. Má zjevnou literární hodnotu a osobitost: autor se neomezuje na výčet událostí, do výkladu vkládá subjektivní úvahy i osobní dojmy a vzpomínky. Ludvíkovský zdůraznil Jindřichovu schopnost realistického líčení denního života a zabýval se závěrečnými pasážemi Kroniky, výmluvnou rétorickou variací na žalm 50. („Miserere", od v. 1122) a na úvahu o smrti (1003–1040), pozoruhodnou svou motivickou i rétorickou souvislostí se středověkými i staršími útěchami a s proslulým Oráčem z Čech (Ackermann aus Böhmen) Jana ze Šitboře i s českým Tkadlečkem, skladbami z počátku 15. století.[137]

Jindřichovy hexametry lze ještě označit jako časoměrné, odchylky od klasického měření veršů se nevymykají současné normě. Autor se snaží o uplatnění rytmo-metrické prozodie, tj. o časoměrný verš s rýmem, rýmu však neužívá důsledně (bývá to buď rým leoninský nebo tzv. versus caudati – verše se sdruženým koncovým rýmem).

Teprve ve 2. desetiletí 15. století vznikla zřejmě opět ve Žďárském klášteře definitivní redakce textu, nazvaného **Breve chronicon Zdiarense** nebo **Chronicon monasterii Zarensis (Cronica Domus Sarensis minor, Menší kronika kláštera Žďárského)**. Není to klášterní kronika ve vlastním smyslu, nýbrž genealogie feudálního rodu pánů z Kunštátu, z něhož pocházel Jiří z Poděbrad, dovedená do

r. 1511. Tento rod odvozoval svůj původ od někdejšího veverského purkrabího Kuna, syna Gerharda z Obřan a bratra Bočka z Obřan, zakladatele Žďárského kláštera. Blízký vztah ke Žďáru zůstal v rodě pánů z Kunštátu živý až do doby krále Jiřího. – Text vznikl, jak se zdá, po částech, první chronologický úsek (do r. 1312) byl snad výtahem z větší Kroniky kláštera Žďárského a konečná redakce mohla vzniknout jako dodatek k tzv. Bočkovské (nebo Kunštátské) Bibli, jež byla ve vlastnictví Bočka, syna Jiřího z Poděbrad. – Část této genealogie (text do r. 1312, nazvaný „Genealogia fundatorum") se čte i ve wroclavském rukopise spolu s vlastní velkou Kronikou.

Obě žďárské kroniky vydal poprvé ve Wroclavi Richard Roepell r. 1854, po druhé Josef Emler, FRB II. Třetí vydání vyšlo péčí Julia Dietericha v MGH(SS) XXX, 1 (1896). Nové samostatné kritické vydání pořídil Jaroslav Ludvíkovský. Tato publikace (Chronica Domus Sarensis – Kronika kláštera Žďárského, Brno 1964) je doprovozena překladem Rudolfa Mertlíka a literárněhistorickým úvodem a důkladným textovým komentářem editora. Cronica Domus Sarensis minor byla vydána, přeložena a komentována Metodějem Zemkem (Žďár 1969). Obě vydání jsou opatřena faksimilovým textem wroclavského rukopisu (Kronika menší má i faksimile z Bočkovské Bible).

Jindřicha Heimburského Český letopis – Chronica Bohemorum

Análistické vyprávění, týkající se dějin Čech a Moravy od přijetí křesťanství do roku 1300, je napsáno stručným a věcným stylem. Začátek, do roku 1125, je založen na Kosmovi, pro další dobu zřejmě análista čerpal z nějakého nedochovaného pramene moravského původu. V této části Kroniky zprvu převládají velmi stručně formulované zprávy, od 60. let 13. století získávají údaje větší rozsah. Důvodem je zřejmě to, že zde už byl autor současníkem a svědkem událostí. (Narodil se podle vlastního análistického údaje roku 1242.) K roku 1261 se šíří o flagelantských procesích, od r. 1268 jsou již výklady obsáhlejší. Styl je stručný, věcný a bez ozdob, výjimkou jsou pouze dvě místa, zpráva o smrti Přemysla Otakara II. (1278) a o smrti olomouckého biskupa Brunona ze Schaumburku (1281). V obou případech se autor řečnickou apostrofou obrací k Moravě, v prvém případě i k Čechám, v obou případech cituje verše. Padlého panovníka oslavuje časoměrnými hexametry (vztahujícími se původně ke králi Richardovi Lví srdce a známými z Poetria Nova Galfreda de Vino Sal-

vo), a zesnulého biskupa opěvuje verši, jež složil na oslavu tohoto církevního knížete německo-latinský vagantský básník – *„ille egregius dictator Marnarius"*.[138]

Jindřich Heimburský se zabývá také neobvyklými přírodními úkazy. Zvláštní pozornost věnuje Moravě. Živé styky měl asi i s Čechami a patrně znal česky (působil jako kněz na česko-rakouském pomezí). Je možné, že letopis není dokončen nebo že se nedochoval celý.

Setkali jsme se již s informací, že se Jindřich narodil r. 1242 v Heimburku v Rakousku, dále je známo, že byl v Praze vysvěcen na jáhna, vrátil se však do Rakouska. Roku 1278 je duchovním správcem pravděpodobně v Gmündu. Po smrti Přemysla Otakara II. mu pasovský biskup udělil kněžské svěcení.[139]

Donedávna byly Anály Jindřicha Heimburského známy z jediného, poměrně pozdního (poč. 16. stol.) berlínského rukopisu, teprve v roce 1970 byl ohlášen nález jejich dalšího zápisu.[140] Vydány byly J. Pertzem v MGH(SS) XVII, odtud převzatý a poněkud upravený text otiskl Josef Emler ve FRB II.

„Martimiani" – Světová kronika Martina Opavského

Martin Opavský, podle své příslušnosti k opavské dominikánské provincii zvaný též Martinus Polonus,[141] Martin Polák († 1278/79), žil asi od poloviny 13. stol. v Římě při papežské kurii. Těsně před svou smrtí byl jmenován arcibiskupem hnězdenským, ale tento úřad již nenastoupil. Kromě právnického díla s titulem Margareta Decreti seu Tabula Martiana (výkladu Dekretu Gratianova, prvního svodu kanonického práva z 1. poloviny 12. století) sepsal světovou kroniku od Augusta až do r. 1213, „Cronica summorum pontificum imperatorumque ac de septem etatibus mundi", zvanou též „Martimiani" (též „Chronica Martiana"). Dílo vzniklo na objednávku papeže Klimenta IV. jako oficiální historický spis pro apoštolský stolec. Autor využil údaje antické historiografie a hojný středověký diplomatický, zejména kuriální, materiál. Kronika sice nebývá považována za součást české literatury, vstoupila však do českého literárního života tím, že měla vliv na legendu Oriente iam sole I. a že jí v době Karla IV. použil kronikář Neplach (později také Vavřinec z Březové). Kromě toho byla na konci 14. stol. přeložena (prostřednictvím německé úpravy) do češtiny Benešem z Hořovic, již r. 1488 byla u nás tištěna a vůbec se považuje za nejužívanější latinskou kroniku středověku. Nejznámější epizoda, již zde Martin Opavský líčí, je pseudohistorický příběh o papežce Janě. Právě díky této kronice se historka ve středověku i později stala obecně známou. – Martinus Polonus byl také autorem u nás užívané sbírky exempel.

3. Lyrické básnictví, písně, drama

V tomto oddíle pojednáme o básnických skladbách lyrických, s epickou tvorbou jsme se již seznámili v oddílech o hagiografii a historiografii. Poezii, jíž zde bude věnována pozornost, rozdělujeme na duchovní a světskou. I toto dělení je vnější a je možno jej užít pouze pracovně a pro lepší přehlednost. Uvidíme ještě, že se duchovní a světská tvorba často prolínají a že je nemožné vést mezi nimi přesnější dělící čáru. K tomu přistupuje skutečnost, že duchovní symbolika byla užívána ve dvorské, kurtoázní, zejména milostné, lyrice i pro vyjádření světských vztahů; dochází tak k těžko rozluštitelným situacím, kdy se pomocí výrazů z duchovní oblasti vyjadřují světské skutečnosti a naopak (častěji než v lyrice latinské se s tímto jevem setkáme u skladeb v národních jazycích). Přehlednější bývá situace snad pouze u skladeb, určených pro liturgii a v liturgii užívaných.

O lyrické latinské tvorbě českého středověku je toho velmi málo obecněji známo, jazykově české staré lyrice je tradičně věnováno více pozornosti. Důvodem je nepochybně i to, že lyrické výtvory mohou ještě obtížněji než legenda nebo kronika sloužit jako historický pramen, a i proto se o ně historikové, jejichž doménou česko-latinská literatura středověku donedávna byla, příliš nezajímali. Leccos přece víme – a za mnoho z toho vděčíme badatelům v dějinách hudby, již z dřívější doby Zdeňku Nejedlému a jeho několikasvazkovým Dějinám husitského zpěvu[142] a později dalším, jako Dobroslav Orel. Již on ukázal, že se studium těchto skladeb neobejde bez těsné spolupráce muzikologa s filologem.[143] V dalších desetiletích se vedle muzikologů věnovali této tvorbě literární historikové – bohemisté i latinští medievisté (Jan Vilikovský, Antonín Škarka), ti však naráže-

li a dodnes narážejí na velké obtíže, které jsou dalším důvodem pro malou probádanost této oblasti.

U duchovní lyriky patří k těmto obtížím především nesnadná zjistitelnost provenience toho kterého hymnu nebo sekvence. Tyto útvary se stávaly součástí liturgie, bohoslužebných obřadů, a to vedlo k jejich migraci. V případě, že byly složeny k poctě božských osob nebo světců s obecněji rozšířenou úctou, byly užívány a jsou zapsány po celé latinsky mluvící Evropě. Můžeme tedy těžko určit zemi jejich vzniku. Stejná obtíž nastává, chceme-li určit dobu, kdy tyto výtvory vznikly, neboť jejich zápisy často pocházejí z pozdějších století. – Dalším problémem bývá určit, jaký je vztah mezi latinskou a českou skladbou – v případě, že existovaly obě varianty a že se nám dochovaly.

V této souvislosti připomeňme slovy Jana Vilikovského a Jana Lehára, že „latinská duchovní lyrika českého původu není zajímavá jen sama o sobě, ale je důležitá i proto, že tvoří pozadí pro vznik a růst náboženské lyriky psané česky. Toto pozadí – konkrétněji zatím neobjasněné – tvořila pravděpodobně latinská lyrika v době kolem roku 1300. Paralelní české a latinské texty z konce 14. století, u nichž nelze rozhodnout, zda latinská verze byla předlohou české nebo česká latinské, však naznačují, že mezi pozdější českou a latinskou duchovní lyrikou existoval dialektický vztah".[144] Již ve 13. století vznikly dvě významné české duchovní básnické skladby: ze šedesátých let pochází Píseň ostrovská (Slovo do světa stvořenie) a z konce století Modlitba Kunhutina (Vítaj, kráľu všemohúcí). Vazbu na zahraniční latinskou tvorbu prokazuje zejména druhá z nich, která je inspirována sekvencí Tomáše Akvinského Lauda, Sion, Salvatorem.

Českého původu je značný počet evropských hymnů a sekvencí, což se jeví i v tom, že ve sbírce G. M. Drevese Analecta hymnica medii aevi (55 svazků, 1886–1922) několik svazků zabírají skladby českého původu. Jsou to sv. 1 – Cantiones Bohemicae, 2 – Cantiones Vissegradenses, sv. 45b – Cantionum Bohemicarum Auctuarium. (Ve svazku 48. je pak obsažena duchovní tvorba Jana z Jenštejna.) Ale, jak uvidíme, nacházíme skladby českého původu porůznu i v dalších svazcích Analekt.

Na české poměry rané jsou verše z dedikačního obrazu Olomouckého Horologia (viz dále).

Pochybné je, zda pocházel z českého prostředí (jak se často uvádí) významný teoretik hudby, který žil v pařížském klášteře sv. Jakuba, dominikán Hieronymus de Moravia. Lze pochybovat o tom, zda přídomek „Moravia" opravdu geograficky označuje právě Moravu, i o tom, zda je zde takto označen Hieronymův národní původ: právě tak mohl přijít z některého moravského dominikánského kláštera. Jeho *Tractatus de musica* byl znám a užíván na Sorbonně, odkud se šířil dále. Ať tomu bylo s Hieronymovou národností jakkoli, v žádném případě nebylo (podle Nejedlého) jeho dílo v českém prostředí známo a nemělo zde vliv.[146]

* * *

U světské lyriky vyvstává týž problém určení země a doby vzniku příslušných skladeb, jiná je situace v tom smyslu, že se světská lyrika zjevně objevuje později, a později (až ve 2. polovině 15. století) byla také zapsána. Zabýval se jí v šedesátých letech minulého století vídeňský bohemista Julius Feifalik a poté vlastně jen Jan Vilikovský, později příležitostně Jaroslav Kolár, Milan Kopecký a Josef Tříška. Ve své sbírce překladů ze světské latinské poezie evropského středověku s názvem Sestra Múza se pokusila Anežka Vidmanová představit ze světové latinské světské poezie středověku „především to, co bylo u nás známo a co ovlivňovalo naši domácí tvorbu, ať už psanou latinsky nebo česky" (str. 8) – tedy to, co bylo součástí literárního života v Čechách a na Moravě. Z výtvorů, které by v našich zemích vznikly do konce 13. století, sem však nemohla zařadit téměř nic – prostě pro jejich neexistenci. Budeme se tedy v tomto oddíle zabývat tvorbou duchovní, světská poezie bude mít své místo až v látce století čtrnáctého.

Je ovšem třeba mít na paměti, že v oblasti světské lyriky byl v českých zemích velmi rušný život, který se odehrával v latině a v německém a posléze snad i v českém jazyce. Je známo, že na dvoře přemyslovských panovníků této doby pobývali básníci zejména německého původu – minnesengři, jejichž tvorba měla rozhodující vliv na domácí kulturní prostředí. Patrně u nás byly právě tak známy i latinské skladby světské, zejména milostné, kurtoazního i žákovského typu, prozatím však pouze jako import.[147]

3.1. Duchovní lyrika[148]

Pravé výtvory duchovní lyriky, související ponejvíce s liturgií, dělíme na hymny, sekvence a tropy.[149] Nejstarším útvarem, vznikajícím již v období křesťanské antiky, přesněji ve druhé polovině 4. století zejména zásluhou milánského biskupa Ambrosia (sv. Ambrože, cca 340–397), jsou *hymny*.[150] Již Ambrosius jim dal pevnou stavbu, tzv. ambrosiánskou strofu o čtyřech osmisabičných, původně jambických, verších, již si hymny podržují až do pozdního středověku. Posun zde představuje změna původní jambické časomíry v trochejský přízvučný verš a důsledné uplatnění rýmu, jemuž se Ambrosius po antickém vzoru ještě vyhýbal. *Sekvence* vznikla v raném středověku při využití koloraturních partií gregoriánského zpěvu, v němž jednomu tónu neodpovídá vždy jedna slabika textu, nýbrž jednotlivé segmenty textu jsou od sebe při zpěvu díky koloratuře značně vzdáleny. Objevil se nápad doplnit k těmto volným melodiím nový text, v němž každému tónu odpovídá jedna slabika. Tyto nově dotvořené texty měly prozaický charakter a jejich jedinou pravidelností byla dvojdílnost – týž text totiž zpíval napřed kněz a po něm chór. Tato archaická forma sekvence se časem zpravidelňovala a ve vrcholném středověku se vlastně vyrovnala s formou hymnu; takovouto pravidelně stavěnou a již plně, často dokonce tirádově, rýmovanou sekvenci prozrazuje právě jen dvojdílná stavba strofy. – Podobný původ, rozšíření liturgického textu, má *tropus*.

Přicházejí zde dále v úvahu *rýmovaná officia, tzv. „historie"* (text k poctě světce, k jehož svátku se daná liturgie vztahovala – vyznačuje se epickými prvky vyprávění o světcově životě, smrti a o jeho zázracích) a posléze *písně, cantiones, kantilény*.[151] Officia a kantilény se vyznačují silnou vnitřní oscilací „duchovního" a „světského", do náboženské topiky proniká se zrající gotikou stále více rytířského a kurtoazního prvku. Z hlediska poetiky a genologie je zajímavé sledovat také, jak tyto básnické útvary zpracovávají dějové prvky legend, na nichž jsou obsahově závislé (např. hymny Wenceslaus dux gracie z přelomu 12. a 13. století, nebo Inclitus miles Christi Wenceslaus snad z konce 13. století vznikly na základě legendy Crescente fide s použitím prvků z Gumpolda).[152]

Rukopisné dochování příslušných textů ukazuje pro dobu do za-

čátku 14. století na několik významných středisek, kde byla pěstována duchovní latinská tvorba v souvislosti s liturgií: 1) *svatovítský chrám*, kde byla za děkana Víta provedena liturgická reforma a bylo sepsáno svatovítské troparium[153] (1235). 2) *svatojiřský klášter*, kde na přelomu 13. a 14. stol. za abatyše Kunhuty vzniká několik rukopisů se zápisem liturgických skladeb. 3) Okruh biskupa Jana IV. z Dražic, který dal pořídit tzv. *dražický misál*[154] s větším množstvím sekvencí, v nichž byla zjištěna *autorská osobnost a hymnografická škola dominikána Domaslava.*

Vznik hymnů a sekvencí v českých zemích souvisí s rozvojem kultu českých světců. Nejstarší je zde sekvence o sv. Vojtěchu **Annua recolamus sancti Adalberti gaudia** (Dreves, Analecta hymnica medii aevi, dále jen AH 34, 180), zapsaná nedlouho po jeho smrti. Úvod skladby vyzývá k oslavě památky světce, který již pobývá v nebeské slávě. Dále se připomínají významné momenty světcova života s připomínkami míst, která měla pro Vojtěcha zvláštní význam – Čechy, Sasko, Polsko. Verše jsou dosud nepravidelné. Později v tzv. Horologiu neboli kolektáři olomouckém, rukopise, který byl pořízen z podnětu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka před rokem 1141,[155] lze v různých prvcích výzdoby dedikačního obrazu číst skladbu ke cti sv. Řehoře (jemuž je rukopis dedikován) s incipitem **O pastor apostolice,** jež není zapsána nikde jinde, nelze však o ní říci, že by byla českého původu. Pozoruhodná je mj. tím, že je zakončena leoninským elegickým distichem. Verše celé básně jsou přízvučné.

Hymny

Nejstarší hymny českého původu vznikají až koncem 12. století. Do konce 14. století, v němž je soustředěna většina česko-latinské hymnické tvorby, u nás vzniklo asi padesát skladeb tohoto žánru. Česko-latinské hymny se formálně i obsahově přidržují cizích vzorů. Je to oslava Boha nebo světce nebo výklad základních dogmat. Naprostá většina je složena rytmicky (tj. v přízvučném prozodickém systému) v tradiční ambrosiánské strofě se sdruženým nebo střídavým rýmem. Ten je většinou dvouslabičný a přesný, strof bývá od čtyř do sedmi. V období 12.–13. století vznikly dva hymny na počest sv. Ludmily, **Lux vera lucis radium** a **A sompno pigros excita**, které

mají akrostichy LUDMILA a ANNA. V případě druhého akrostichu lze uvažovat i o tom, že udává jméno autorky.[156] Jan Vilikovský uvádí hymnus o Trnové koruně (AH 4, 23) a o sv. Michalu (AH 23, 432), které se dochovaly v liturgických knihách svatojiřského kláštera z doby abatyše Kunhuty (1321), za nejisté považuje, vznikl-li v českých zemích hymnus o sv. Pantaleonu (AH 4, 411). Také další hymny, které Vilikovský uvádí, jsou svým vznikem sporné: i kdyby se dalo prokázat, že byly sepsány na našem území, není jisté, zda jsou starší než ze 14. století, neboť byly zapsány později.

Tři hymny o sv. Prokopovi s incipity **Confessor Dei lucidus** (AH 52, 329), **Imnum decantet Domino** (AH 52 k č. 330) a **Te decet ympnus, Domine** (AH 52, 330) mohou být podle svého rukopisného dochování rovněž již ze 13. století.[157]

Na katalogu hymnů českého původu „Hymnorum thesaurus Bohemicus" pracoval Antonín Škarka, rukopis z pozůstalosti se v současné době reviduje a doplňuje.

Sekvence

Ještě Vilikovský se domníval, že stejně jako u hymnů nenacházíme ani u sekvencí žádnou skladbu, pro niž bychom mohli přesně doložit vznik před 14. stol. (s výjimkou zmíněné svatovojtěšské **Annua recolamus**). U Vilikovského je ovšem uveden **Dražický misál**, psaný před r. 1342 na objednávku posledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic.[158] Tento rukopis obsahuje 79 sekvencí, jež jsou vydány porůznu v AH a vydavatelé pro mnohé z nich uvádějí nejstarší zápisy z rukopisů české provenience. Blíže jej prozkoumal až Antonín Škarka a jedenáct sekvencí, u nichž bezpečně určil český původ, vydal znovu.

Dvě z nich jsou zcela jistě dílem českého **dominikána M. Domaslava**,[159] který žil na přelomu 13. a 14. století (za vlády posledních Přemyslovců a ještě asi tři desetiletí 14. stol.). Jsou to sekvence o božím těle **De superna ierarchia** vera descendit Sophia, která má akrostich „DOMAZLAUS PREDICATOR" a prozrazuje tak svého autora,[160] a sekvence o sv. Václavu **Dulce melos** cum concentu.[161] Další skladby považuje Škarka ne-li za dílo téhož autora, tedy rozhodně za výtvory jeho školy. Jsou to sekvence o sv. Martě (**Ave, Martha glorioosa**), o sv. Jiljí (**Psallat laude competenti**), o sv. Prokopu (**Plaudant**

chori monachorum),[162] o sv. Vítu (**Vito plaudat omnis etas**), o sv. Ludmile (**Pleno cantu cordis, oris**), o sv. Vojtěchovi (**Hodierne lux diei**) a další božítělová (**Ave, caro Cristi regis veneranda**). Jsou to velmi propracované výtvory posledního vývojového stadia sekvence vrcholného středověku, vyznačují se hledanou metaforikou, symbolikou a učenými narážkami, a mnohé z nich, jak prozrazuje rukopisné dochování, se šířily i v mimo české země.[163] – Původ také dalších sekvencí je bezpečně český, typologicky jsou to však skladby starší[164] a patrně je nesložil týž autor. Buď to byl současný, ale tradičně orientovaný básník, nebo vznikly dříve, nejsou však starší než z poloviny 13. století: o sv. Klimentu (**Hanc dieculam**) a svatomarkétská (**Sacra nunc, Margaretha, tua alacres festa nos colimus**).

Vývojově znamená směr, který u nás zastupuje Domaslav a jeho škola, nový významný pokrok česko-latinského básnického umění, jeho včlenění mezi nejvyspělejší gotické formy latinské duchovní poezie, hlavně francouzského stylu, jak je vypěstoval především Adam de Sancto Victore († 1192).

Další rukopisy sekvencí českého původu sebral Dobroslav Orel (Hudební prvky svatováclavské, Praha 1937 = Svatováclavský sborník II.), ale tyto skladby patří až do 14. století a do doby ještě pozdější. – V rámci projektu Ave, musica dokončila v roce 1998 Hana Vlhová práci na katalogu sekvencí asi ze čtyřiceti rukopisů do roku 1500 (Repertorium sequentiarum Bohemiae medii aevi).

Tropy

Zatímco hymny a sekvence českého původu nacházíme v rukopisech až od 14. století, starší zápisy mají tropy. Nejstarší tropy českého původu obsahuje **svatovítské troparium** z roku 1235. Podle staršího názoru vznikly v souvislosti s reformou liturgického zpěvu, kterou u sv. Víta provedl děkan Vít, novější práce pracují s možností, že děkan Vít koupil tento rukopis jako sběratel. Prokazuje se též jeho obsahová vazba na francouzské prostředí.[165] Jsou zde skladby jen malého rozsahu, ale snad je zde již pro prvou polovinu 13. století doložena česká liturgická poezie a ve svatovítském chrámu můžeme pozorovat první významné středisko latinského duchovního básnictví.

Bývá nazýváno také „historia" – jde totiž o zpívané partie kanonických hodinek (pravidelných liturgických modliteb kněží a řeholníků), tj. antifony a responsoria, v nichž bývá vylíčen život oslavovaného světce; prozodicky užívají „historie" stejných druhů verše a strof jako sekvence. V latinské Evropě vznikají od 10. století. Zpočátku se zde vyskytovaly různé veršové formy, od konce 12. století bývá v celé „historii" zaváděn jednotný typ verše. Za nejstarší z českých rýmovaných oficií se považuje „historie" **o Trnové koruně** (ze svatojiřských rukopisů z doby abatyše Kunhuty – konec 13. nebo začátek 14. stol., AH 24, 9). Snad ještě starší jsou antifony a responsoria o sv. Prokopovi, zapsané v tzv. Ostrovském kodexu ze zač. 13. stol.[166] Nejpozději do 14. stol. je možno klást rýmovaná officia o sv. Václavu, sv. Ludmile, Prokopovi, Cyrilu a Metodějovi a Pěti bratřích.

Liturgické básnické skladby ke cti sv. Ludmily pocházejí buď ze 12. nebo spíše ze 13. století. Ukázali jsme již na ludmilské hymny Lux vera lucis radium a A somno pigros excita, kromě toho se asi z téže doby dochovala jako část svatoludmilského officia skladba **Ecce iubar matutinum** (někdy bývá citována incipitem své 8. strofy Quasi stella matutina), text, který můžeme charakterizovat jako liturgické antifony s responsorii.[167]

Písně

Z tropů k liturgickému zpěvu Benedicamus se u nás ve 14. století vyvinul nový druh duchovní písně, *cantio, cantilena.* Svůj původ prozrazují tyto skladby tím, že v posledních verších obsahují slova Benedicamus Domino, někdy i s responsoriem Deo gratias.[168] S počátky tohoto útvaru se rovněž setkáváme nejdříve ve svatojiřských rukopisech z okruhu abatyše Kunhuty (přelom 13. a 14. století), v nichž je takovýchto písní zapsáno celkem deset, všechny jsou vydány v AH 1 (156, 161, 163, 164, 168, 175, 176, 177, 178, 182); nejznámější z nich je vánoční **Puer natus in Bethlehem** (AH 178).

3.2. Dramatické texty

Výklad o zárodečném stadiu vývoje duchovního dramatu klademe do souvislosti s historií duchovní lyriky, obzvláště s charakteristikou tropu. Z tropu na velikonoční[169] liturgické čtení o Kristově vzkříšení (*Quem queritis, o tremule mulieres, in hoc tumulo, plorantes? – Koho to s pláčem hledáte, bázlivé ženy, v tomto hrobě?*) vznikla totiž postupným rozšiřováním a prodlužováním vloženého textu zárodečná dialogická (*Jesum Nazarenum crucifixum querimus – Hledáme Ježíše Nazaretského ukřižovaného*) scéna pozdějšího velikonočního dramatického liturgického výstupu. Vkládaly se sem totiž vhodné antifony, sekvence a věty z Písma. Jednalo se o dramatizaci biblického líčení evangelia podle Marka, kap. 16, v. 6–7, což bylo čtení pro ranní bohoslužbu velikonoční neděle, kdy křesťané slaví Kristovo vzkříšení. Tato scéna byla tedy součástí liturgie jako *slavnost* na připomínku biblické události (Velikonoce, Vánoce) nebo k poctě příslušného světce, *officium*, měla ovšem díky svému dramatickému náboji sklon k samostatnému životu jako *hra, ludus.*[170] Donedávna se obecně přijímal názor, že officium (slavnost), představovalo první fázi, hra (ludus) až historicky následující, tedy druhou, fázi vývoje, nové nálezy dramatických textů a jejich komparace ukazují, že zde před sebou nemáme následnost, nýbrž že officium a ludus existují současně a mnohde že dokonce hra předchází officium.[171]

Nejstaršími duchovními dramaty středověku byly velikonoční slavnosti: tropus Visitatio sepulchri, Návštěva Kristova hrobu („Quem queritis") byl předváděn jako rozmluva tří Marií a anděla u Kristova hrobu. Takový stav dochoval rukopis svatohavelského kláštera z 10. století (za jeho autora bývá považován svatohavelský mnich, skladatel tropů Tutilo) a rukopis kláštera sv. Martina v Limoges (933–936). Dialogická prezentace zážitků tří Marií o velikonočním ránu je základním stavebním prvkem velikonoční dramatické hry, dalším motivem je scéna, v níž apoštolové Petr a Jan běží ke hrobu, zjišťují, že je prázdný, a oznamují to lidu (posluchačům – divákům) – podle Janova evangelia, kap. 20, v. 4–7, třetí prvek je pak scéna – Jan 20, 11–18 – v níž se zmrtvýchvstalý Kristus zjevuje Marii z Magdaly. Vžitá představa, že velikonoční officium (či hra) rostlo třístupňovým

vývojem, kdy druhá a třetí scéna se teprve postupně připojovaly k základnímu tropu, se dnes jeví jako překonaná.[172]

Text o všech třech těchto složkách zachycuje doklad z přelomu 12. a 13. století (další, západoevropské, doklady jsou většinou mladší, i když je tento stupeň dosvědčen již z 10. století), *hra tří Marií*, provozovaná řeholnicemi u sv. Jiří na Pražském Hradě a známá jako **Svatojiřské officium**[173] (zápisy v rukopisu pražské Univerzitní knihovny VI E 13 a XII A 22). Zásluhu o základní průzkum těchto textů si získal na počátku 20. století Jan Máchal,[174] problematice se věnoval Wilhelm Meyer, z českých literárních historiků Jan Vilikovský a nověji František Svejkovský a Eva Stehlíková.[175]

Zejména od začátku 14. století sem v českém prostředí stále více proniká národní jazyk a lidové prvky. Ze západní Evropy však známe dramatické zápisy s prvky národních jazyků, kde se jedná o hry starší než různá čistě liturgická officia. Opět se tak potvrzují dvě skutečnosti: za prvé, že vývoj od officia ke hře není lineární, za druhé, že i zde je nezřetelná hranice mezi kusem duchovním a světským.

4. Homiletika

Kázání bylo poměrně častým prozaickým[176] útvarem zejména od 13. století, kdy se začalo podstatně více kázat pod vlivem působení mendikantských (žebravých) řádů, dominikánů a františkánů. Ne každé kázání však spadá do literární oblasti, mnohá náležejí orální kultuře. Byla-li písemně formulována, šlo často o kazatelskou příručku – soubor vzorových kázání, o přípravu nebo o dodatečný posluchačský zápis (např. univerzitní kázání). Kromě toho mnohá takto písemně dochovaná kázání latinská jsou záznamy kázání, pronesených v národním jazyce (je přirozené, že pokud se vůbec v ranějších obdobích středověku kázalo lidu, nemohlo se tak dít latinsky).

V pozdním starověku, v době, kdy se ke křesťanství začali hlásit intelektuálové, se výrazně rozvinula patristická homilie, která stavbou i rétorikou navazovala na antickou řeč. Tak se stali mistry kázání tohoto typu např. Hieronymus nebo Aurelius Augustinus. Tento církevní otec také v teorii (De doctrina christiana, kn. IV.) převzal Ciceronovy rétorické návody, z Augustinova zpracování pak čerpal Rabanus Maurus. V raném středověku se pěstovalo kázání misijní a kázání, obracející se k nově obráceným, kazatelskou osvětu přímo nařizoval Karel Veliký (již v karolinské době i v jazyce lidu). V následujících staletích se kázalo málo, kázání se rozvíjí s obrodnými snahami uvnitř církve (clunyjská reforma) od 11. století, ve 13. stol. se této činnosti ujímají a rozvíjejí ji zejména dominikáni („kazatelský řád", Ordo Praedicatorum) a františkáni. Káže se i lidu ve farnostech, utvářejí se zvláštní typy kázání synodálního (na shromáždění kněží) a kázání univerzitního. – Zprvu převládal zmíněný patristický typ, navazující na antickou rétoriku. Nazývá se *ars vetus*. Od 2. poloviny 12. století vzniká nová forma scholasticko-dialektic-

kého kázání, systematicky vybudované celky se sylogistickou argumentací,[177] *sermo modernus*. Tento druh se nazývá také kázání tematické. Vyvinulo se především v pařížských univerzitních kázáních v 1. polovině 13. století a do ještě větší subtilnosti bylo vypracováno v oxfordském prostředí.[178]

Ze starších dob českého latinského středověku máme jen malý počet kazatelských projevů. Ve 40. letech 12. století vzniká v olomouckém skriptoriu tzv. **Zdíkův homiliář**, sbírka 91 kázání, již pořídil olomoucký biskup Jindřich Zdík († 1150). Nejsou zde však opsána Zdíkova vlastní kázání, jak se domníval z dřívějších historiků např. Beda Dudík, nýbrž homiletické projevy významných současných a o něco starších kazatelů, zejména z francouzské oblasti (Ivo z Chartres, Gaufridus Babion, Anselm z Canterbury, původem Angličan). Předlohu této sbírky si snad Jindřich Zdík pořídil při svých cestách po Bavorsku a Rakousku v roce 1142.[179]

O něco mladší, z poloviny 12. století, je **Homiliář opatovický** (kodex nějakou dobu patřil tomuto klášteru, ale jeho původ je nejasný, snad vznikl pro pražskou kapitulu nebo pro některý významný český klášter), který obsahuje 133 kázání, a to vedle převzatých výtvorů již i projevy českého původu, mj. kázání o sv. Václavovi a sv. Vojtěchovi. Hojné užití sbírky dosvědčují i četné mladší české glosy. (Tato sbírka má mj. význam i pro dějiny středověkého práva v Čechách, speciálně co se týče uplatňování kanonického práva, neboť jeho závěrečná část obsahuje právní předpisy pro kazatelskou praxi. – Poněvadž se v něm nacházejí české přípisky, je tento text důležitý také pro dějiny českého jazyka.)[180]

Z jednotlivých kázání českého původu jsou neznámější a nejvyspělejší václavská homilie **Licet plura** (12. stol.) a ludmilská **Factum est** (podle nového datování 13. stol.). Nepochybná je úzká souvislost mezi kazatelskými a legendistickými projevy: homilie na pamětní dny svatých jsou často odvozeny z větších hagiografických celků.[180a]

Ve 13. stol. sehrál podobnou úlohu jako před časem Jindřich Zdík další olomoucký biskup, cisterciák **Robertus Anglicus (Olomucensis,** † po 1240), autor kazatelských příruček, ovšem nepůvodních, Opus super epistolas a Compilatio super Cantica Canticorum.[181] Působil nejen jako biskup, ale i jako notář v královské kanceláři (byl identifikován jako notář „Otakarus 5", viz následující

kapitola). Jaroslav Kadlec zdůrazňuje, že Robertovy spisy jsou vůbec nejstarší na Moravě vzniklé latinské literární památky, jejichž autora známe podle jména, a že tedy Robertovi Olomouckému přísluší titul prvního moravského spisovatele.

Kazatelské památky česko-latinské literatury se pak objevují v mnohem větší míře v následujícím období. Teprve od té doby můžeme na naší půdě sledovat také vývoj a výskyt zvláštního homiletického prvku – exempla.

5. Na pomezí literatury a diplomatiky (diplomatika a rétorika)

Touto kapitolou se dostáváme na interdisciplinární pole, do těsné souvislosti literární medievistiky s jednou z pomocných věd historických, diplomatikou. Diplomatika se zabývá zkoumáním **listin**, tj. písemností úředního charakteru.[182] Z jakého důvodu máme v literárněhistorickém výkladu pojednávat o památkách tohoto druhu? V úvodní kapitole zde bylo naznačeno, že obsah pojmu „středověká latinsky psaná literatura" je širší, než bychom analogicky s moderními poměry očekávali, neboť sem patří také tzv. literatura věcná. Nadto na rozdíl od mnohých jiných projevů věcné literatury vykazují diplomatické památky vlastnosti, jež obvykle vztahujeme právě k beletrii, smysl pro stylistickou rovinu (slohově jinak je vybavena listina papežská nebo císařská, jinak feudální, jinak městská, soukromá atd., jiné stylistické prvky nacházíme v listinách darovacích, lokačních, konfirmačních apod.) a pro rétorickou výzdobu.[183] Můžeme tedy mnohé tzv. diktátory, tj. notáře, kteří listiny stylizovali, považovat za literární tvůrce.[184] („Dictatores" – sloveso „dictare" znamenalo zprvu „diktovat", jak mu rozumíme dnes, ale pak i „sepisovat", „skládat", „stylizovat", „literárně tvořit" – dokonce i „skládat básně", jak vidíme z německých výrazů „dichten", „Dichter", „Dichtung"[185].) Je samozřejmé, že při tom všem, co o nich zde bylo řečeno a co ještě bude o jejich literárním charakteru a hodnotě v dalším výkladu, zůstávají listiny především primárním historickým pramenem. Tak jich ostatně užívali již autoři středověké historiografie, kteří je dokonce často in extenso citovali (v některých případech právě tomu vděčíme za jediné dochování textu listiny).[186]

Do zorného pole diplomatiky spadají dále tzv. formuláře,[187] které

můžeme charakterizovat jako vzory stylistického umění pro ty, kdo toto umění potřebovali. Nejprve **formuláře listinné**: ty byly často vytvářeny na základě již existujících listin, které se příslušnými stylistickými znaky vyznačovaly. Formuláře tedy podávají stylistické kadluby diplomatického vyjadřování, a mohou proto velmi dobře sloužit při studiu středověké stylistiky a rétoriky. Z jednotlivých kusů tohoto druhu byly sestavovány formulářové sbírky – „Formae", „Formularii", „Summa cancellariae" (mohou být označeny jako určitý typ úředních knih, sloužících v kancelářích, kde se listiny sepisovaly).[188]

V těchto sbírkách však bývají nejen kusy, odvozené z opravdu existujících listin, ale i listiny uměle vytvořené, jež nikdy neexistovaly, které se však snažily postihnout nejrozmanitější případy právních činů a vztahů leckdy zcela neskutečných.

Vedle těchto formulářových sbírek listin byly sestavovány a skládány i sbírky více či méně soukromých listů, které obvykle měly ještě v menší míře než sbírky listin skutečné jádro, které však přes svůj charakter pouhých slohových cvičení odrážely často soudobé politické události a tím spíše se přibližovaly pramenům povahy vyprávěcí – **formuláře listové, epistolární**, zvané též **diktamina (dictamen)**.[189]

Je tedy, jak plyne z řečeného, často obtížné rozpoznat, máme-li před sebou pravou listinu nebo listinný formulář, ještě obtížnější je to přirozeně u listu, tedy u formulářů epistolárních, diktamin. Je věcí historiků a jejich pomocníků – odborníků v diplomatice, aby se o takovéto rozpoznání pokoušeli a vyvozovali z něj pro poznání historických dějů patřičné důsledky. Úkol literárního historika bude jiný: má především vzít tyto produkty na vědomí jako předměty svého zkoumání (což je úkol nový, dosud nechápaný jako samozřejmost) a za druhé zkoumat je jako literární produkty bez ohledu na spolehlivost jejich výpovědi o skutečných událostech.

Epistolární formuláře, diktamina, které, opakujme, lze jen velmi nesnadno odlišit od listů, které byly napsány a odeslány skutečnému adresátovi,[190] představují žánr, blízký prozaickému stylistickému cvičení, jaká se provozovala ve středověkých školách tzv. trivia, nižšího cyklu výuky sedmi svobodných umění, při výuce rétoriky.[191] I ta se nazývají diktamina a dochovala se v různých sbírkách – „Rationes dictandi", „Artes dictandi", „Formularii dictaminum" apod. a i jejich autoři se nazývali „dictatores", disciplína sama pak ars dictandi.

Listinu a obor, který se těmito písemnými památkami zabývá, diplomatiku, jsme zde již charakterizovali a poukázali jsme na souvislost listin s památkami v užším slova smyslu literárními, totiž na skutečnost, že mnohé listiny vykazují prvky uměleckého stylu. Ten je důležitý i pro diplomatiku jako pomocnou historickou vědu samotnou – zvláštnosti stylu pomáhají listinu diplomaticky zařadit, tj. určit, z jakého okruhu nebo přímo z které kanceláře vzešla, jak je možno ji datovat atd., pro nás je ale styl listiny sám o sobě literární a estetickou hodnotou.[192] Stylisticky závažné rétorické prvky se objevují především v té části listiny, jež bývá označována jako arenga. Abychom arengu dokázali v listině rozeznat a zároveň abychom si uvědomili souvislost listiny se stavbou antické řeči i z antiky zděděného listu, epistula,[193] vyjmenujeme si jednotlivé obvykle závazné části těchto dokumentů. Tzv. protokol (úvodní část) obsahuje invokaci, intitulaci a inskripci-adresu, vlastní textová část se skládá z arengy (proemia, exordia), v níž je vyjádřena obecná motivace, proč byla listina sepsána, dále z promulgace, narace a dispozice, sankce a koroborace. Konečně eschatokol (závěrečná část) se skládá ze subskripce, datace a aprekace.[194] Arenga tedy skýtá nejvíce možností při zjišťování individuálního stylu, právě v ní se nejčastěji objevují určité figury a tropy, tzv. flores nebo colores rhetorici, a bývá zde užito kurzu nebo rýmu. Přitom ovšem právě arenga je formule, v níž bývá také největší závislost na vzorech formulářové povahy. Při literárněhistorickém průzkumu latinských listin české provenience budeme tedy hledět především na arengu.[195]

Na české půdě[196] se začínají listiny vydávat za vlády českého vévody a později krále Vratislava II. (vláda 1061–1092), a později i v okruhu olomouckého biskupství za Jindřicha Zdíka († 1150). Zdíkovy listiny jsou už skutečně literárními díly a podle tehdejšího úzu se v nich objevuje rým. Zajímavý je diplomatický ruch za krále Vladislava II. (vláda 1140–1174), a to jak v okruhu panovníka (existuje zde už královská kancelář), tak v okruhu pražského biskupa Daniela I. V listinách, které vzešly z těchto okruhů, lze totiž nalézt znaky stylu kronikáře Vincencia, jednoho z pokračovatelů Kosmových. Tento styl nese stopy vlivu italských veřejných notářů, s nímž měl Vincen-

cius příležitost se přímo v Itálii seznámit. Od této doby počet listin české provenience stále narůstá jak v panovnickém okruhu, tak v okruhu biskupa pražského a zejména olomouckého. V době posledních Přemyslovců jsou hlavními vydavateli listin, které vykazují specifické stylistické znaky, kancelář královská, kancelář biskupa olomouckého (po Zdíkovi Robert Olomoucký a zejména Bruno ze Schaumburku) a kanceláře některých klášterů – zde vynikají cisterciáci – Velehrad, Oslavany, Zlatá Koruna, Plasy aj., dále břevnovští benediktini, premonstráti zejména v Hradisku u Olomouce a v Louce u Znojma, kláštery a špitály rytířských řádů (němečtí rytíři v Chebu, pražští křižovníci s červenou hvězdou), velkou diplomatickou aktivitou se vyznačuje vyšehradská kapitula. Přibývá také listin šlechtických a městských.

Stylizace listin je, jak bylo řečeno, věcí diktátora, jímž byl často protonotář, vedoucí výkonný notář kanceláře. Jádro královské kanceláře tvořila královská kaple, v jejímž čele stál kancléř, výjimečně měl stálého zástupce – vicekancléře, formálně mu byl podřízen vedoucí kancléř – protonotář. Kancléřský titul získali záhy trvale probošti vyšehradští, kteří ovšem stáli většinou v čele kanceláře jen formálně, ve skutečnosti se uplatňovali v diplomatických službách. Typickou kariérou prošel v tomto směru kancléř Václava II. Petr z Aspeltu, probošt vyšehradský a později biskup basilejský.[197] Známe zde několik jmen, která se častěji vyskytují v příslušných formulích dochovaných listin. V případě, že jméno diktátora neznáme a přitom lze listiny, jím diktované, pomocí stylistických znaků určit, bývá taková osobnost označována vydavateli listin náhradním jménem – tak královské listiny Přemysla Otakara I. stylizovalo více anonymních tvůrců, z nichž je mimořádně významný notář, označovaný siglou „O 5" (Otakarus 5), který byl také notářem moravských markrabat a pak ještě i Václava I. Na základě četných indicií se soudí, že byl totožný s olomouckým biskupem Robertem (1202–1240).[198] Z notářů Václava I. můžeme jmenovat např. notáře Jana, Reinbota, Viléma, Diviše nebo Herborda. Zvláštností je, že svou kancelář měla patrně i manželka tohoto panovníka, královna Kunhuta (Štaufská) – její listiny stylizoval „Fridericus notarius" (formulář, o němž bude řeč dále, patří však jiné Kunhutě, manželce Přemysla Otakara II.!).[199]

Tvorba listin se dále rozvíjí v době vlády Přemysla Otakara II.[200] Úlohu zde patrně sehrála i skutečnost, že od počátku Přemyslova uplatnění v alpských zemích působí v jeho kanceláři několik osob, pocházejících z této oblasti, zejména z Rakouska. Nejvýznamnější osobou v kanceláři tohoto panovníka se stal protonotář Mistr Jindřich – magister Henricus. (V dřívější době stylizuje listiny Přemysla Otakara II. řada notářů, např. Přísnobor, Arnoldus, Ulricus, Petrus.) Vyskytuje se ve všech listinách Přemysla Otakara II. z let 1273–1278, magister Henricus je ovšem také diktátorem listin Václava II. až do roku 1290. Vydavatelé českého diplomatáře se domnívají, že tento Jindřich je totožný s autorem formulářové sbírky listin, Jindřichem Vlachem (Italicus), resp. i s autorem listové formulářové sbírky Jindřichem z Isernie,[201] o této identitě však vládne značná nejistota. (Blíže se budeme tímto problémem zabývat při výkladu o formulářích.) Později převzali od mistra Jindřicha stylizování listin jiní notáři, např. Petrus Angeli nebo mistr Velislav, styl, který vtiskla tato osobnost královským listinám, přetrvává i nadále a ustaluje se. Prvky individuálního stylu jsou v této době zjistitelné již nejen v arengách listin, ale i v jádru jejich obsahu, v dispozici a naraci.[202]

Areng, o jejichž specifickém významu pro uměleckou hodnotu listiny již víme, je několik typů co do obsahu, a velká variabilita vládne i v jejich formě. Nejčastější v listinách přemyslovské doby jsou arenga typu „memoria", která mluví o tom, že je třeba věci svěřit písmu, aby neupadly v zapomenutí, a pak typy, označované jako „retributio", „cura" a „fidelitas",[203] v nichž se v různých variantách prohlašuje, že je vhodné a potřebné jednat podle spravedlnosti, a to s odkazem na různé panovnické nebo vůbec křesťanské povinnosti a ctnosti a na zásluhy poddaných. (Upozornila jsem již, že se arengy vyznačují značnou migrací, že byly často doslovně opisovány z jiných skutečných listin nebo se přebíraly ze vzorových výtvorů – formulářů.) Mnohé arengy jsou budovány paralelismem, z vedlejších vět je nejčastější souvětí podmínkové (nisi,) účelové (ne, ut), v listinách zmíněného notáře O 5 je téměř pravidlem vedlejší věta se spojkou „cum", což byla forma, oblíbená všeobecně i později. Ještě zajímavější je skutečnost, že se v arengách, ale i v jiných částech listiny, objevuje cursus, rytmizovaný závěr věty nebo větného úseku, nebo i rým. U notáře O 5 a pak v diplomatických okruzích posledních Přemy-

slovců je nositelem stylistických zvláštností také tzv. sankce, část listiny, která následuje za dispozicí.

Ježto málokdo z těch, kteří se nezabývali diplomatikou, má představu o stylistickém vzezření listiny, a protože chci ukázat, že se tyto památky opravdu vyznačují z literárního hlediska pozoruhodnými prvky, uvedu několik ukázek česko-latinských areng a sankcí z listin přemyslovského období.

(ARENGY:)

Listina královny Kunhuty z r. 1244, CDB IV, n. 57: Quoniam labilis est memoria hominum, ne ea igitur, que fiunt in tempore, simul labantur cum tempore, solent scriptis et téstibus cómmuníri (cursus velox).

Listina Brunona, biskupa olomouckého, z r. 1274, CDB V/II, n. 725 a dále: Digne agimus et ratióne movémur (cursus planus), dum eorum, qui se nobis et ecclesie nostre serviles éxhibent et fidéles (cursus velox), recompensamus servicia favore ac grátia speciáli (cursus velox), ut fervencius nostris insístant obséquiis (cursus tardus), dum favorem nostrum sibi sénserint affuísse (cursus velox).

Listina Přemysla Otakara II. z 1. nebo 2. září 1271, CDB V/II, n. 639 (dictator magister Henricus): Rationis exigit calculus et officii debitum regális ascíscit (cursus planus), quod universaliter singula et singulariter universa sue subiecta regímini ditiónis (cursus velox) recta iustitie linea débeant éxequári (cursus velox), sic sustentans divites, quod páuperes nón relínquat (cursus velox), sic favens regularibus, quod non déserat séculáres (cursus velox), sic viris subvenenies, quod inermi muliebri séxui súffragétur (cursus velox), quatinus omnes sub umbra alarum suarum mollia peragant ocia et dum gaudet quilibet iure suo, secura dórmiant ín quiéte (cursus velox).

Listina Přemysla Otakara II. z 5. června 1275, CDB V/II, n. 781 (dictator magister Henricus): Interest regum et principum orbis terre se cunctis eorum fidelibus osténdere grációsos (cursus velox), sed eis tenentur precipue manus exténdere líberáles (cursus velox), pro quibus sincera fides et grata devocionis obsequia favoralíbiliter íntercédunt (cursus velox): sic enim satisfaciunt debito, sic fideles in fíde corróborant (cursus tardus), sic alliciunt alios, quibus exemplo beneficia táliter póllicéntur (cursus velox).

Listina Jindřicha z Rožmberka z r. 1279 (dictator monasterii in Vyšší Brod proprius) – připravovaný svazek CDB: Bone rei dátur consílium (cursus tardus), ut presentis vite conferátur subsídium (cursus tardus), ubi eterne remuneracionis prémium éxspectátur (cursus velox) (důsledný paralelismus, zdůrazněný rýmem).

Listina olomouckého měšťana Sigfrieda z 1. července 1279 (dictator monasterii Gradicensis proprius) – připravovaný svazek CDB: Sane quia caducorum neces-

se est légi subiáceant (cursus tardus), que a mutabili principio sui ortus primórdia súscepérunt (cursus velox), nisi litterarum anthidotis utcumque ad noticiam posterorum traducta perpetuitatis gráciam cónsequántur (cursus velox), ego...

Listina královny vdovy Kunhuty z 11. února 1279 (Dictator cancellaris reginae Cunegundis proprius) – připravovaný svazek CDB: Naturalis dileccio ac pietatis opera fírmiter hóc depóscunt (cursus velox), quod pro salute anime domini et mariti nostri karissimi quóndam Ottáchari (cursus planus), clare memorie illustris régis Bohémie (cursus planus), procuranda omnem intencionem nostram convértere nós deléctat (cursus velox), propter quod ad universam noticiam vólumus pérveníre (cursus velox).

Listina města Most z 24. března 1279 (dictator fortasse Hermannus scriptor civitatis) – připravovaný svazek CDB: Quoniam, ut vult Phylosophus, tempus corrupcionis dícitur ésse cáusa (cursus velox) et ob hoc cum ea, que in témpore órdinántur (cursus velox), cum ipso tránseant ét vanéscant (cursus velox), sagaciter hominum discrecio adinvenit litteris testimonialibus illa perhennare, que ab ipsis fúerint órdináta (cursus velox).

(SANKCE:)

Listina Přemysla Otakara I. z r. 1207, CDB II, n. 59(– stylizace notáře 05, viz Jindřich Šebánek, Notář Otakarus 5, l.c., 236): Si quis autem contra hanc nostram venerit constitutionem, rerum suarum gravi multétur dispéndio (rým, cursus tardus) et deum cum sanctis suis sibi adversum in extremo sénciat iudítio (rým, cursus tardus).

Listina Přemysla Otakara I. z r. 1222, CDB II, n. 241: Si quis autem postposito dei timore hoc infringere attemptaverit, indignacionem dei omnipotentis dei et beatae Marie perpetue virginis se nóverit incursúrum (cursus velox).

5.2. Formuláře a diktamina

Praxe a teorie rétoriky, ars dictandi[204]

Formulářovými sbírkami českého středověku se začal zabývat už František Palacký, po něm patří hlavní zásluha o tyto výzkumy Ferdinandu Tadrovi a J. B. Novákovi,[205] kteří se zabývali jak listinnými, tak epistolárními formuláři (sbírkami tzv. diktamin). O výskytu těchto písemností na dvoře Václava II. nás zpravuje 32. kapitola Zbraslavské kroniky,[206] první doklady tohoto žánru jsou však v českých zemích dochovány již i z doby o něco dřívější, z období vlády Přemysla Otakara II.,[207] a jejich nejvýznamnější tvůrce bývá uváděn jménem

(Henricus de Isernia, Jindřich Vlach, Henricus Italicus, Henricus protonotarius). O jeho osobnosti i o jeho činnosti, jejíž větší část je spjata s kanceláří Přemysla Otakara II., byla vyslovena nejrůznější mínění. Podle jedněch se zde jedná o dva Jindřichy, různé osoby: jednak tvůrce listin a autora listinného formuláře, jednak o autora formuláře epistolárního (tj. obsahující fingované či cvičné listy, diktamina).[208] Jiní se domnívají, že jde o jednu a tutéž osobu.[209] Badatelé nejsou zajedno ani v otázce jeho národnosti. Jindřich Šebánek se s jistotou domnívá nejen, že autor formulářů listinných a epistolárních (diktamin) byl jedna a táž osoba, která nebyla italského původu, ale v Itálii pouze studovala, nýbrž také, že Jindřich z Isernie píše a stylizuje ještě i listiny Václava II. až do roku 1290 a lze jej pak sledovat až do roku 1301 také pod jménem Jindřich Kvas (jindy bývá v listinách označen jako farář v Garsu). S odlišným stanoviskem se nejnověji k problematice Jindřicha Vlacha z Isernie energicky vyslovili Hans Martin Schaller a Brigitte Schallerová.[210] Domnívají se, že Jindřich z Isernie navazuje ve svém diktátorském díle na notáře Fridricha II. Petra de Vineis (1. pol. 13. stol.) a na další slavné tvůrce listin, listů a formulářů této doby ve službách pozdně štaufských vládců v Itálii.[211] Jindřich podle nich působil nejprve ve štaufských službách, poté krátkou dobu u papežské kurie, nato se dostal v politickém poslání do Saska a nakonec přišel do Prahy (1270), kde byl nejprve učitelem rétoriky a v roce 1274 byl jmenován notářem v kanceláři Přemysla Otakara II. V této době vznikají podle tohoto názoru všechny Jindřichem stylizované listiny, listy i rétorické traktáty. Po smrti Přemysla Otakara II. na Moravském poli 1278 „mizí všechny stopy po tomto Jindřichovi a naopak od roku 1281 působí v Praze řadu let jako městský notář jiný český kancelářský notář, Henricus Italicus, s nímž někdy bývá Jindřich z Isernie mylně ztotožňován".[212]

Ježto je tedy nejasná Jindřichova totožnost, nemůžeme mít jistotu v tom, které výtvory mají být autorovi, označovanému jako Jindřich z Isernie, připsány.[213] Obvykle se v souvislosti s ním uvádí

1) sbírka listinných formulářů
2) sbírka epistolárních formulářů (diktamina)
3) učebnice Epistolare dictamen

4) traktát De coloribus rethoricis
5) Invektiva proti Oldřichu Polákovi (Ulricus Polonus).

Jindřichovy sbírky **listinných a epistolárních formulářů**[214] jsou dochovány fragmentárně, leccos se o této jeho tvorbě dovídáme také ze skutečných listin z doby, kdy působil v královské kanceláři, i z doby pozdější, kdy se ještě užívalo jeho listinných formulářů.[215] (Stylistické znaky Jindřichových formulářů jsou zjevné také u M. Bohuslava i v dalším okruhu této doby, ve formulářové sbírce listin biskupa Tobiáše z Bechyně.)

K nejzajímavějším a nejznámějším[216] patří manifesty psané jménem Přemysla Otakara II.: proti knížeti Jindřichu Bavorskému, texty, vztahující se ke konfliktu s uherským králem Bélou IV. a pak k osudné válce s Rudolfem Habsburským. Mezi nimi vyniká list, v němž r. 1278 žádá Otakar o pomoc proti Habsburkovi polská knížata a odvolává se na slovanskou solidaritu proti Němcům.[217] Za Jindřichovo diktamen, nikoli za skutečný dokument, bývá považován Otakarův protest papeži proti volbě Rudolfa Habsburského římským císařem, donedávna bývala uznávána za autentickou tzv. Přemyslova zpráva papeži Alexandrovi IV. o bitvě u Kressenbrunnu. – Z listů a diktamin, jež nejsou spjata s politickým děním, uveďme sedm, popř. devět zvacích listů ke studiu, jimiž Jindřich zve žáky na Vyšehrad, a které jsou zároveň chválou filozofie a tří základních svobodných umění – gramatiky, dialektiky a rétoriky (listy čteme v Emlerových Regestech II, 2589–2596, další byl dosud pouze v rukopise), a nevydaná invektiva proti Oldřichu Polákovi – Ulricus Polonus.[218] Je zde dále větší množství epistolárních formulářů milostného až erotického obsahu, které mají, jak dovodil Vilikovský a Václav Černý, prokazatelnou souvislost s rozvojem staročeské (i česko-latinské) lyriky.[219]

Stylistickými předlohami těchto Jindřichových výtvorů jsou veršované spisy Alana ab Insulis (de Lille, asi 1118–1203), Gualterus de Castellione (asi 1135–1200) a zejména učebnice poetiky Poetria nova Galfreda de Vino Salvo († asi 1210, Jindřich ho nazývá „Anglicus angelicus"). Viděli jsme, že se Jindřich učil diktátorskému umění na dvoře štaufských vladařů, kde mu byl vzorem Petrus de Vineis. Ve svých formulářích cituje i antické básníky (Horatia, Ovidia)

a prozaiky (Cicerona a pozdně římského Cassiodora), častější jsou jeho zmínky o autorech řecké i římské antiky[220] nebo o historických událostech starověku. V jeho metaforice má úlohu antická mytologie. Vyjadřuje se v umně budovaných ciceronských periodách, užívá obojího typu stylistické výzdoby *(ornatus facilis, ornatus difficilis)*, zcela pravidelně se u něj objevuje cursus velox, ostatně běžný u dobrých stylistů jeho doby.[221] Jeho styl lze charakterizovat[222] jako degenerovaný „stilus gravis", obtížně srozumitelný, nabubřelý a manýristický jazyk, jakého užívali francouzští latinsky píšící autoři ve 12. století, jindy se mluví o tom, že v Čechách zavedl psychologizující rétoriku.

Epistolare dictamen[223] je první českou rétorikou a týká se, jak je zjevné z titulu, především skládání listů. Podává nejprve definici listového diktamina, dále poučuje o částech písemného projevu (salutatio, exordium, narratio, conclusio) a o stylistických rovinách (sermonis extremitas sublimis, infima, media), o jasném a spořádaném výkladu, o stylistických chybách.[224]

Traktát **De coloribus rethoricis**[225] vznikl podle Schallerové asi v polovině 70. let v Praze a předlohou mu byla přímo Rhetorica ad Herennium, nejstarší antická rétorika, ve středověku přičítaná Ciceronovi. Adresátem traktátu je jinak neznámý Albertus, jemuž Jindřich posílá „aurea poma", tj. příklady figur a tropů, jejichž pomocí může adresát skládat skvělá diktamina.

Autor užil i dalších antických vzorů, není ovšem jisto, zda je cituje přímo nebo zprostředkovaně. Když vytváří příklady pro jednotlivé figury nebo tropy, čerpá i z vlastního života a ze současných politických událostí. I zde se setkáváme s ohlasy Jindřichovy polemiky s Oldřichem Polákem (Ulricus Polonus).

Invectiva prosothetrasticha in Ulricum Polonum byla podle Tříšky[225a] přednesena před pražskými studenty a mistry. Autor v ní „probíral list M. Oldřicha a vytýkal mu chyby proti gramatice, rétorice, pravopisu, proti dialektice..., konstatuje soloecismus, barbarismus, hyperbaton, hyperbolu a jiné chyby. Proto je Oldřich Jindřichovi *incongruus grammaticus, pseudologicus* a *orator cacodicus*". Tato invektiva nebyla dosud vydána.

Kromě těchto výtvorů uvádí J. Tříška jako dílo Jindřicha z Isernie též latinské rytmické básně (jmenovitě jedna báseň na Brunona Olomouckého[226] a druhá na Přemysla Otakara II.).

Oldřich Polák – Ulricus (Udalricus) Polonus[227]

učil zřejmě v Praze v 70. letech 13. století. Podle Spunara „patřil k nejvýznamnějším osobnostem své doby a jako učitel rétoriky reprezentoval moderní styl, poznamenaný jednoduchostí a přesností". V jeho latině tušíme již ozvuk „vědeckého" jazyka, jak se ustálil v traktátové literatuře pařížské univerzity a byl již předtím postulován v prvých třech knihách „Didascalion" Hugona de Sancto Victore..., (zatímco) Jindřich z Isernie...zavrhoval suchou věcnost Oldřichových projevů a prosazoval naopak při skládání listin básnický metaforický sloh, prosycený obrazy, zdobnými periodami a rytmickými závěry. Vyvinuly se tedy na sklonku 13. století v české stylistice a pedagogické praxi dva proudy opačného zaměření..." Je pravděpodobné, že Ulricus komentoval Novou Poetrii Galfreda de Vino Salvo.

Mistr Bohuslav – Listář královny Kunhuty

Pod jménem jinak neznámého M. Bohuslava se dochovala sbírka zjevně fiktivních (dříve byly považovány za autentické) a nikdy neodeslaných listů z údajné korespondence královny Kunhuty, druhé manželky Přemysla Otakara II. Jsou zde Kunhutiny dopisy manželovi a příbuzným v Uhrách, v Bavorsku, v Braniborech a v Polsku, naopak také dopisy, adresované Kunhutě, královnina korespondence s duchovními osobami, zejména s františkány. Obsahem listů jsou většinou rodinné a soukromé záležitosti, některé kusy se však týkají též vnitřní i zahraniční politiky. Navzdory různým údajným pisatelům je styl listů zcela jednotný, prostší, než je tomu u Jindřicha z Isernie, ale i zde jde o převzetí stylu italských diktamin. Je pravděpodobné, že autor Jindřichovy formuláře znal a užíval jich, někdy se o něm mluví přímo jako o Jindřichovu žáku. – Lze o něm (v rukopise je nazván „magister et dominus Bohuslaus") předpokládat, že byl notářem královny Kunhuty, jisté je aspoň, že byl dobře obeznámen

s poměry na královském dvoře i s rodinnými a osobními vztahy, které zde vládly.

Z vídeňského rukopisu, v němž je formulář zapsán, vydal dva kusy této korespondence J.G. Meinert, Beytrag zur Geschichte König Ottokar II, Jahrbücher der Literatur, Wien 1823, Anzeigeblatt. Celý formulář vydal František Palacký, Über Formelbücher, zunächst im Bezug auf böhmische Geschichte, Rozpravy Královské české společnosti nauk, I, Praha 1842. Edici jedenácti formulářových kusů, jejichž odesilatelkou má být Kunhuta a jsou adresovány Přemyslu Otakaru II. (vztahují se k létům 1266–1271), s překladem pořídil Bedřich Mendl, Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi, Praha 1928.[228]

Formulářová sbírka biskupa Tobiáše z Bechyně

Tobiáš z Bechyně, pražský biskup v letech 1278–1296, je pro naše období typickým zástupcem tvorby formulářů listinných. Jeho sbírka je cenným pramenem pro historiky, neboť Tobiáš, významný politický činitel své doby, zacházel v této své tvorbě se současnými událostmi a uváděl konkrétní žijící osoby. Jeho formuláře byly také často vzory i jeho vlastních pravých listin, jak je možno zjistit srovnáváním formulářových kusů s vydaným diplomatickým materiálem, tedy s listinami. Literární historii poskytuje tato sbírka zajímavou možnost srovnávat dikci i obsah formulářových údajů s údaji literárními, především s líčením Vyprávění o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II. Tyto anály jsou také nejdůkladnějším pramenem k životu a působení biskupa Tobiáše.

Sbírka byla vydána Janem Bedřichem Novákem, jako historický pramen ji studovala řada odborníků, byla jí věnována pozornost i po stránce diplomatické. Literárněhistorický rozbor zde prozatím chybí.[229]

II.
Česko-latinská literatura v lucemburské době

Čtrnácté století, které se víceméně kryje s vládou lucemburské dynastie v českých zemích, bývá označováno jako zlatý věk české literatury. V literární historiografii i v obecnějším povědomí se však myslívá na rozkvět česky psané literatury. Je tomu skutečně tak, že zde stále trvá a výrazně se posiluje trojjazyčnost literární tvorby – latinské, české a německé. I zde ovšem platí to, co jsme řekli pro předcházející období – latinské písemnictví má aspoň kvantitativně vzato stále převahu a vůbec není sporu o tom, že právě ono přispívalo k mezinárodní prestiži zemí koruny české této doby a k jejich pozici nejen politického, ale svým způsobem i kulturního centra tehdejší univerzálně katolicko-latinské Evropy. Mějme však na mysli, co jsme řekli v úvodu o vlastnostech středověkého literárního života: patří do něj nejen to, co v dané zemi vzniklo, ale i cizí výtvory, které se zde šířily nebo které měly na domácí tvorbu vliv – ať byly překládány nebo parafrázovány či jen vstupovaly do tvůrčího povědomí. Na literární život v českých zemích měl tedy naprosto prvořadý vliv latinský svět tehdejší Evropy a jeho psané projevy, které se k nám běžně dostávaly. Zprvu, ještě v minulém období, se tak dálo především díky kontaktům, které udržovalo duchovenstvo (nejprve benediktini, pak i novější řeholní řády – augustiniáni, cisterciáci, premonstráti, františkáni a dominikáni, ale i vzdělaná vyšší hierarchie), a pak díky mezinárodnímu kulturnímu životu na panovnických dvorech. V našem období, ve 14. století, přibývá k těmto stykům a jednoznačně je svým významem překonává nový prvek, univerzitní život, který svým charakterem zcela přirozeně zajišťuje čilý mezinárodní kulturní a literární provoz.[230] Univerzitní svět, tato *res publica clericorum* (jako clericus byl ve středověku označován příslušník inteligence, ne vždy nutně člověk duchovního stavu) se ovšem vyjadřovala latinsky, a proto se u nás v době po založení Karlovy univerzity v nebývalé míře roz-

víjí latinská kultura. V ní vzniká vedle výtvorů, které bez rozpaků zařazujeme do literárního vývoje,[231] i hojnost literatury, již můžeme označit jako odbornou – především je to literatura traktátová, a to nejen teologická. Objevují se i u nás sepsané školské příručky (Bartoloměj z Chlumce), především se ale na univerzitě i na partikulárních (nižších, tj. městských a klášterních) školách dosud a pak v celém vývoji užívá učebnic, vzniklých již v antice a ve starším středověku.[232] Druhá polovina století, doba vlády Karla IV. po založení univerzity, se vyznačuje velkým vzrůstem knižní produkce. Vznikají nejprve knihovny při univerzitních kolejích, zájem o pořizování a kupování knih byl živý i v blahobytnějších měšťanských vrstvách. Produkuje se mnoho cenných nádherně zdobených rukopisů,[233] tehdejší knihovny obsahují pozoruhodné bohatství latinských klasických autorů (řečtina a řecká literatura zůstává tomuto století u nás ještě neznámá).

Jestliže jsme mluvili o století třináctém jako o době, kdy se prosazoval gotický styl nejprve ve výtvarném umění (zejména v architektuře) a pak i v literárním projevu, můžeme naše čtrnácté století vidět již jako období vrcholné gotiky ve všech těchto kulturních oblastech. Uvidíme ovšem, že se literární tvůrci tohoto období stýkají s raně humanistickou Itálií (Petrarkův okruh) natolik plodně, že v literární historii vznikl pojem českého *raného humanismu*, jímž se budeme na jeho místě zabývat (uvidíme, že je v mnoha ohledech sporný).

Spolu s univerzitním prostředím (a časově se značným předstihem) hraje úlohu kulturního zprostředkovatele panovnický dvůr. Lucemburkové, kteří v tomto období přicházejí ke slovu, jsou však orientováni jinam než poslední Přemyslovci – jejich vlastním a výchozím kulturním prostředím a identifikačním vzorem je románský svět, nejprve Francie,[234] čím dále tím více pak také raně renesanční Itálie. Neznamená to ovšem potlačení styků s německy mluvícími zeměmi: kontinuitu zde zabezpečuje univerzita a duchovenstvo. Vliv nejvyššího kléru i v kultuře ještě vzrostl, když došlo v r. 1344 k založení pražského arcibiskupství. Ovšem nejen teprve pražští arcibiskupové, především první z nich, Arnošt z Pardubic, přáli kulturnímu a literárnímu rozvoji: významným inspirátorem a mecenášem byl již poslední pražský biskup Jan IV. z Dražic.

Rozvíjejí se všechny literární druhy, s nimiž jsme se setkávali

ve 13. století, vcelku můžeme pozorovat především rozvoj prozaických žánrů (o básnických platí stejně jako v období předchozím zřejmě nedostatečná písemná doloženost tvorby tradované převážně ústně). Hagiografická aktivita je zřejmá zvlášť v souvislosti se zakládáním pražského arcibiskupství, zajímavý je v poslední třetině století vznik mezního žánru mezi historiografií a legendistikou, biografie (životopisy Milíče z Kroměříže, Arnošta z Pardubic, Jana z Jenštejna), podstatně narůstají kazatelské projevy. Historiografie dosahuje vrcholu ve Zbraslavské kronice, v národním dějepisectví pokračují, i když nikterak skvěle, kronikáři doby Karlovy, specifickým útvarem je vlastní životopis Karla IV., vzniká cestopis. Dále se rozvíjí duchovní drama, duchovní poezie, ale máme již i dochované výtvory poezie světské (zde se projevuje vliv univerzitního – žákovského – prostředí) a s ní související (prozaické) epistolární formuláře. Výraznou součástí literárního života této doby je zábavná literatura, beletrie, z největší části se zde však jedná o převzaté, u nás opisované, a nově, často v národním jazyce, zpracovávané texty. Vývoj diplomatiky, tvorby listin, lze sledovat – právě pro její revoluční rozvoj – méně přehledně než v předchozím století: počet listin příliš vzrostl, než aby bylo možno pořizovat jejich plné edice, vydavatelé se spokojují s tzv. edicemi regestovými.

Celá epocha je ozvláštněna silnou úlohou a specifickým vývojem duchovního života a z něj vznikající duchovní literatury.[235] Hned na počátku stojí alegorické skladby dominikána Koldy z Koldic, představující mystický směr monastické literatury, do téže linie je možno zařadit františkánskou anežskou hagiografii, kolem poloviny století vzniká v cisterciáckém prostředí nábožensko-vzdělavatelný spis s mystickými prvky Malogranatum, souvislost s tímto proudem vykazuje i část působnosti tzv. Husových předchůdců a zcela jistě pak osobnost i tvorba třetího pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna. Přední duchovní i světské autority, Karel IV. i např. Jan ze Středy jako olomoucký biskup, podporovaly moderní reformní řády, spolu s cisterciáky zvláště augustiniánské kanovníky i augustiniánské poustevníky, řády, které hrály v novém pojetí zbožnosti významnou úlohu. Tyto tendence bývají někdy označovány termínem, převzatým z nizozemského kulturního a náboženského prostředí, *devotio moderna.*[236]

Spolu s mystickým proudem, který často vychází z řeholního prostředí, vyznačuje duchovní literaturu 14. století reformní tendence, která se nejvýrazněji jeví v působení Husových předchůdců a již je možno sledovat od morálně karatelských po společensky závažné projevy. To vše se odehrává především na poli kazatelství, jehož nárůst je jedním z nejnápadnějších žánrových posunů této doby.

I s touto stránkou duchovního vývoje ve 14. století má souvislost laicizace a zčešťování kultury i literární kultury: zbožní laikové, často urozené ženy, volali po náboženské literatuře v českém jazyce a po jazykově dostupném textu Písma – vznikají tedy mj. první překlady Bible do češtiny.[237]

Mnohé z těchto rysů jsou udány specifickým společenským klimatem zejména druhé poloviny 14. století, která bývá označována jako doba krize všech stavů tehdejší společnosti. Zůstává otázkou, do jaké míry byl tento krizový charakter dán společenským a politickým vývojem a v jaké míře zde hrály úlohu faktory společensky vzato vnější (zdá se však, že sociálně o to závažnější): od roku 1348 neustále se opakující morové rány, které obyvatelstvo tehdejší Evropy doslova zdecimovaly,[238] neúroda a následné hladomory. Introvertní, mystický, někdy pesimistický a často eschatologicky až chiliasticky laděný ráz mnohých literárních projevů jasně mluví o silném vlivu právě těchto faktorů. Z politických skutečností se jeví jako nejprovokativnější římsko-avignonské dvojpapežství, schisma (od r. 1378), které zpochybnilo dosud většinou spolehlivou jistotu, vkládanou v římskou katolickou církevní instituci.

Je zřejmé, že tento věk byl jakýmsi semeništěm zárodků dalšího kulturního a literárního vývoje. Na tomto základě je možno pochopit literaturu husitské doby a zčásti humanistické písemnictví 15. a 16. století: ty pak zpětně stavějí do nového světla náznaky, pozorovatelné v lucemburské době.[239]

6. Hagiografie

Legendu tohoto období odlišují některé její rysy od hagiografických přístupů minulých staletí. Není tomu tak pouze v českých zemích, nýbrž ve všech standardních evropských literárních dějinách.[240] Již v některých legendách 12. a zejména pak 13. století jsme mohli pozorovat, jak se např. ideál světce, obdařeného ideálními vlastnostmi řeholníka, přibližuje k ideálu rytířskému. Jestliže tomu tak bylo již u mladších václavských legend a zejména pak v legendě blahoslaveného Hroznaty, je tato nová situace zřetelně patrná v legendě o sv. Václavu, jejímž autorem je Karel IV., soudobý ideál ženy-světice nahlížíme v legendě o svaté Anežce. Václavská legenda Karla IV. prozrazuje typ světce – křesťanského panovníka, v novém pojetí světice je zjevný kult ženy, vzniklý nedávno ve dvorském prostředí a v jeho milostné poezii (trobadoři, minnesengři). V charakterech těchto postav, zejména ženských, navíc vystupuje vypjatá introvertní mystická a asketická zbožnost, která je vlastní též jedné z hlavních linií duchovní literatury této epochy. Podobně jako v předchozím období jsou zde zjevné vazby mezi texty legendistickými, liturgií a homiletikou.

Podobné vlastnosti nesou i legendy české – hagiografická produkce v češtině silně narůstá. Na základě starší i soudobé latinské hagiografie vzniká česká veršovaná Legenda o sv. Prokopovi a slavná Legenda o sv. Kateřině, Legenda o sv. Dorotě, české zpracování anežské legendy a další, a hlavně v našich souvislostech často zmiňovaný český Pasionál.

6.1. Legenda o sv. Anežce – Vita Agnetis

Legenda o sv. Anežce České (1211–1281/2) bývá uváděna svým incipitem jako **Candor lucis eterne.**

Sepsána byla kolem r. 1330 některým z bratří mužského kláštera sv. Františka v Praze na základě záznamů z Anežčina kláštera na Františku, které vznikaly od r. 1282 po Anežčině smrti. Legenda snad souvisí se soudobými pokusy o Anežčinu kanonizaci, ke kterým dala podnět Anežčina praneteř Eliška Přemyslovna. Historie textu je dosti složitá: až do minulého století nebyla původní legenda vůbec známa, našel ji spolu se čtyřmi listy, které adresovala české světici sv. Klára, teprve na konci minulého století v milánské Ambrosiánské knihovně Achille Ratti pozdější papež Pius XI., v rukopise ze 14. století, v dalším rukopise pak byla nalezena v Bamberku na počátku století dvacátého.

V legendě o svaté Anežce se výrazně projevuje prohloubená mystická zbožnost, charakteristická pro toto období: uplatňuje se schéma urozeného člověka, který pohrdá svým společenským postavením a bohatstvím, zříká se jej a dává přednost životu v klášterním ústraní a v chudobě. Zdůrazňuje se právě ideál chudoby a služby potřebným, ztělesněný františkánským životním postojem. Vzory k tomuto textu, zejména pro líčení světského života Anežčina před vstupem do kláštera, byly legendy o sv. Kláře a o sv. Hedvice, Anežčině tetě. Typologicky shodná je legenda o sv. Markétě Uherské.[241] Na základě legendy Candor lucis eterne byla někdy po polovině 14. století zpracována česká legenda ve verších. Zachoval se z ní jen fragment, známý jako Zlomky chebské.

Vliv františkánské hagiografie zde lze pozorovat i po stylistické a jazykové stránce. Jinak je legenda psána gregoriánským stylem, v němž převládá cursus velox, stejně jako tomu bývá již od poloviny 13. století (legenda Hroznatova, prokopská Vita antiqua nebo legenda o sv. Ludmile Diffundente sole) a jak je běžné ve století čtrnáctém (prolog Zbraslavské kroniky, dílo Jana ze Středy, Život Jana z Jenštejna).

Legenda Candor lucis eterne byla vydána poprvé z bamberského rukopisu Walterem W. Setonem v Londýně v knize Some New Sources for the Life of Blessed Agnes of Bohemia (1915). Ze všech ruko-

pisů, milánského, bamberského i šibenického, který byl mezitím objeven, ji kriticky vydal Jan Kapistrán Vyskočil, Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy svaté Kláry, Praha 1932.

Velká pozornost byla postavě této světice i její legendě věnována v souvislosti s Anežčinou kanonizací, k níž došlo v roce 1989.

* * *

Legenda Candor lucis eterne „se nečte mezi legendami vydanými Josefem Emlerem ve FRB I, neboť v době, kdy tento svazek vyšel, nebyla původní legenda o bl. Anežce známa. Bollandisté pojali Anežku Českou do Acta Sanctorum k 6. březnu a věnovali jí dosti místa, ale texty, které otiskli, opis jezuity Jana Tannera (1623–1671) ze staršího, dnes neznámého rukopisu pražského, dále latinská legenda, kterou prý sepsal s použitím dvou neznámých předloh Jiří Kruger (1608–1671) a dvě kratší kompendia, jsou vesměs barokní úpravy, popř. výtahy z původního textu" (= Jar. Ludvíkovský, Latinské legendy českého středověku, 297).

Legendě, nalezené Tannerem a zveřejněné Bollandisty r. 1668 v Antverpách, jež má incipit **Agnes inclita virgo Pragensis (BHL 154)**, věnoval ve své monografii (Blahoslavená Anežka česká, Řím 1974) značnou pozornost Josef Beran. Podle něho dodnes nevíme, zda byl tento text prakticky a textologicky vzato totožný s legendou Candor lucis eterne nebo jedná-li se od původu o jinou legendu. Zatímco se všichni badatelé kloní k názoru prvnímu, domnívá se Beran v kapitole „Vita prima, Legenda o bl. Anežce", že je tato legenda samostatným textem, odlišným od legendy Candor a dokonce starším. Právě tento životopis, který byl určen pro Anežčinu kanonizaci, je podle Berana původní anežskou legendou. (Za autora legendy je zde považován urozený Čech, žijící v Praze, kněz klasicky i právnicky vzdělaný, Beran uvažuje o proboštovi svatovítské kapituly, biskupském administrátoru a velmistrovi křižovnického řádu v Praze Oldřichovi z Paběnic.)

6.2. Václavská hagiografie 14. století[242]

Asi v první polovině století vznikla václavská legenda, zpracovávající text Ut annuncietur I a ve své další verzi čerpající též z legendy Oriente iam sole a z Kristiána, s incipitem **Inclitam et gloriosam festivitatem**, která sloužila jako oficiální liturgický text (lectio) pražské diecéze.[243]

V téže době byla sepsána druhá redakce legendy **Oriente iam sole** (viz výše).

Legenda Karla IV. o sv. Václavu – Crescente religione christiana (BHL 8842)

Tato nepříliš rozsáhlá legenda vznikla jako poslední významný václavský text českého středověku kolem poloviny 14. století, s největší pravděpodobností v roce 1358, a jejím autorem je císař Karel IV. Měl zjevně nikoli jen v úmyslu oslavit českou minulost a přihlásit se k ní i k českému patronovi a svému přemyslovskému předku, ale také podat idealizovaný obraz křesťanského knížete a vládce – ostatně podobně jako ve svém vlastním životopise. I zde, stejně jako ve Vita Caroli, je zjevný vliv sv. Augustina, tentokrát zejména jeho hlavního spisu De civitate Dei. V úplném znění se tato legenda dochovala jen v proslulém cestovním breviáři (Liber viaticus) Jana ze Středy z let 1354–1364, a to s titulem *Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre, duce Bohemorum, per dominum Karolum, imperatorem Romanorum, regem Bohemie, compilata.* Skoro celou ji pojal do své kroniky Přibík Pulkava z Radenína a spolu s ní byla Karlova legenda přeložena ještě ve 14. století do češtiny i do němčiny. Jiný, rovněž neúplný, staročeský překlad čteme ve staročeském Pasionále.

Karlova legenda[244] začíná od počátků českého křesťanství podle pokročilé a pověstmi zahalené fáze historické tradice, v níž je už spojen nejen křest Bořivojův se sv. Metodějem, ale i křest Svatoplukův se sv. Cyrilem a obojí tento akt s Velehradem, metropolí Svatoplukovy Moravy. V dalším vyprávění se Karel opírá o Kristiána, vlastně o jeho zpracování v Diffundente sole a v Ut annuncietur, ale i o Kosmu a o Dalimila, zachovávaje si při snaze o co největší stručnost značnou míru samostatnosti, zejména po stylistické stránce. Jako nový zázrak Karel uvádí patrně podle lidové tradice propadnutí kněžny Drahomíry do pekla na místě před Pražským Hradem.

Karlova legenda je vyvrcholením naší václavské latinské středověké hagiografie, což potvrzuje i skutečnost, že byla k liturgické potřebě rozdělena na jednotlivá čtení, lekce (lectiones), a právě v této podobě umístěna do breviáře Jana ze Středy. Legenda byla ostatně již původně skládána k liturgickým účelům.

Na základě srovnání stylistických vlastností latinského a staročeského textu legendy byl vysloven názor, že původním jazykem díla byla čeština, byl však vyvrácen. Legenda má oproštěný, průzračný

a jasný styl, mj. se v celém textu vyskytuje jedno jediné hyperbaton (záměrně kladený nepravidelný slovosled). Jinak se v ní jako jediná rétorická ozdoba objevuje přímá řeč, artikulovaná v lapidárních krátkých větách.

Legenda byla kriticky vydána Antonem Blaschkou v publikaci Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV., Praha 1934. Vydavatel zde text opatřil podrobným věcným a stylistickým rozborem, komentářem, úvodem a rejstříky.

6.3. Prokopská legenda Život větší – Vita maior (BHL 6952)

s incipitem **Beatus igitur Procopius** vznikla zřejmě kolem poloviny 14. století, nejspíše v době Karla IV., snad v Emauzském klášteře. Někteří historikové (Pekař, Flajšhans) ji považovali dokonce za nejstarší latinskou prokopskou skladbu. Vita maior začíná v rukopisech oběma prology (jež, jak jsme již uvedli, patří zřejmě k Životu menšímu), pak následuje etymologický výklad jména Prokopova, což také svědčí o pozdějším vzniku legendy. Teprve pak začíná uvedeným incipitem vlastní text, a to vyprávěním o Prokopových rodičích a o jeho vychování, pak následuje kapitola o počátcích Sázavského kláštera se známou historií o setkání knížete Oldřicha se sv. Prokopem (stejně jako u Mnicha Sázavského). Další kapitoly se většinou doslova kryjí s textem Menšího života, místy s přídavky, většinou z Mnicha Sázavského. Pro pozdní původ a odvozený charakter Většího života svědčí nejen textové srovnání, ale i mnoho zjevně pozdějších přídavků a anachronismů: Prokop prý dostal vzdělání na Vyšehradě, kde tehdy „kvetla pověstná škola jazyka slovanského – *ubi tunc famosum studium sclavonice lingue vigebat*", kapitula vyšehradská však byla založena teprve 1088, tedy dlouho po Prokopově smrti. V legendě se vyskytuje zmínka o učilišti svobodných umění, *„liberalium artium studia"*, což je opět zjevný anachronismus a lze jej snad vztahovat ke snahám Karla IV. o založení univerzity. Také vlivy legendy o sv. Štěpánu, které se v tomto textu projevují, jej datují až do 14. století, neboť tato legenda se k nám dostala až v době Karla IV.

Je tedy Vita maior vlastně jen zpracováním své předlohy, textu Vita minor. Pokud se s ní nekryje, čerpá buď z Mnicha Sázavského nebo obsahuje průkazně pozdní přídavky. Její význam je nepochybně

především v tom, že byla předlohou slavné staročeské Legendy o sv. Prokopu z poloviny 14. století, která je jedním z vrcholů tzv. lidového směru legendistické literatury v českých zemích, sepsaných v češtině ve 14. století.[245] Bohumil Ryba zjistil srovnáním textu této legendy s nadpisy v obrázkové knize Liber depictus, že ve 14. stol. existovala verze textu Větší legendy, která byla podkladem tohoto obrázkového seriálu a která byla rozšířena o některé zázraky, které nám známé rukopisy této legendy nepřinášejí.

Legenda byla vydána Bollandisty, poté Josefem Emlerem ve FRB I, odtud edici převzal a doplnil ji Josef Krásl v monografii Svatý Prokop (1895), naposledy byla vydána Václavem Chaloupeckým a Bohumilem Rybou v souboru Středověké legendy prokopské.

Beatus Cyrillus (BHL2075=5031)

Tuto cyrilometodějskou legendu, jejíž datování je podnes sporné, ale jež patrně vznikla v Karlově době z opozice proti projevům slovanských sympatií a snad i proti Karlovu založení kláštera Na Slovanech, jsme zařadili do výkladu o hagiografii předchozího období.

6.4. Legendy o sv. Ivanovi a sv. Vintířovi (BHL 4618, BHL 3713)

Oba tyto texty, vydané Emlerem v I. svazku Fontes rerum Bohemicarum, pocházejí snad ze 14. století.

Pro *Život svatého Ivana* (Historia beati Ivani) je možno předpokládat velmi pozdní sepsání, snad až v době husitské nebo i pohusitské. Rukopisně dochovaný nadpis legendy totiž obsahuje údaj, že sv. Ivan a sv. Ludmila přijímali eucharistii pod jednou způsobou, což by v dřívější době nebylo nutno nijak zdůrazňovat, ba ani zmiňovat. Text ivanské legendy prozrazuje závislost na druhém z těchto hagiografických výtvorů, jímž je *Život poustevníka Vintíře* (Vita Guntheri eremite). Ten byl ve své první části sepsán podle vzoru jedné z legend o sv. Gothardovi,[246] druhá část, pojednávající o Vintířově životě a smrti v Čechách (1045), je dílem českého autora.

6.5. Legendistická biografie

Jak jsme upozornili v celkových úvodech k česko-latinské hagiografii i historiografii na začátku knihy, je sporné, máme-li tyto biografické výtvory řadit k legendistice nebo k literatuře historické. Je před námi typický mezní literární druh s rysy obou hlavních žánrů, ježto však české literární dějiny kladly tato dílka vždy do těsného sousedství legend, držíme se tohoto tradičního chápání. Je však možné přistoupit k těmto třem životopisům i jako k produktům historiografickým a hledat v nich rysy, sbližující je s dějepisectvím druhé poloviny 14. století.

Život Milíčův – Vita Milicii

Život Milíče z Kroměříže, uznávaného i populárního kazatele, askety a předchůdce Husova, byl v tomto období, zřejmě brzy po jeho smrti (1374), zpracován dvakrát. Stručnější Narracio de Milicio je autorskou součástí 3. knihy díla Matěje z Janova (Regule Veteris et Novi Testamenti), zde se budeme zabývat podstatně obšírnějším hagiografickým spiskem Vita venerabilis Milicii, které sepsal neznámý Milíčův žák, očitý svědek jeho činnosti.[247]

Text má patrnou souvislost s druhou redakcí legendy Oriente iam sole,[248] je mu předeslán silně rétorizovaný prolog, je zakončen patetickou apostrofou zesnulého kazatele, v níž shledáme vedle hagiografické oslavy i elementy planktu. Samo vyprávění je na slušné stylistické úrovni, najdeme v něm tehdy běžné řečnické figury, rým i cursus. Kromě obecně hagiografických schémat přináší celkem spolehlivé informace o Milíčově životě. Autor prokládá své vyprávění věrohodnými a živě, dnes až zábavně, působícími detaily (např. o Milíčově vztahu k ženám, k módě apod.) – Stylistický rozbor této biografie dospěl k tomu, že text, který chce „uchovat památku tohoto horlivého kazatele, obsahuje dost faktických údajů, i když to není na první pohled zřejmé, protože jsou jakoby utopeny v rétorické mnohomluvnosti a zdobnosti".[249]

Je však třeba mít na zřeteli, že pozice této památky v literárním prostoru českého 14. století není zcela jasná. Text Milíčova života se totiž dochoval teprve v pozdním opise Bohuslava Balbína a rukopis,

jejž zde Balbín opsal nebo snad podle některých názorů velmi volně zpracoval, či se jím pouze inspiroval, dnes už nemáme. Někteří historikové tedy soudí, že Vita Milicii patří až do literatury českého baroka.[249a]

Vita Milicii byla vydána poprvé Balbínem, nověji Josefem Emlerem v prvním svazku FRB.

Život Arnošta z Pardubic – Vita venerabilis Arnesti, primi archiepiscopi Pragensis

Autorem tohoto vyprávění je, jak sám o sobě uvádí, děkan vyšehradské kapituly Vilém z Lestkova († asi 1369), který byl s okolnostmi Arnoštova života a s jeho církevní i státnickou činností díky svému postavení dobře obeznámen. Byl činný i v diplomatických službách Karla IV. a víme o něm jako o sběrateli knih. Své hagiografické dílko začal sepisovat až po arcibiskupově smrti.

Stejně jako ve Vita Milicii se i zde prolínají hagiografické loci communes a rétorická nadsázka s cennými historickými údaji. Čtenář může být např. na rozpacích, kam zařadit informaci o tom, že by byl Arnošt vzhledem ke svým schopnostem a svatému životu jistě zvolen po smrti papeže Innocence VI. papežem, jak navrhovali někteří z kardinálů, kdyby tomu nebyl bránil jeho „cizí" původ („nacio aliena", s. 336[250]). – I zde byl proveden stylistický rozbor, který přinesl závěr, že „na poměrně malé ploše tu autor uplatnil řadu rétorickopoetických motivů a ozdob, a to nejen takových, které patřily k ustálené frazeologii a jichž mohl užít mechanicky. I když tyto *colores rhetorici* někdy zastírají věcnost, vesměs nepřesahují únosnou míru... *Vita* je koncipována jako příležitostné čtení, poskytující příklad, ale hlavně poučení... Arcibiskup Arnošt je tu zbaven své individuálnosti a do značné míry izolován od prostoru a času."[251]

Není vyloučeno, že Vilém zamýšlel svůj spisek jako kanonizační legendu. Mimo jiné by tomu nasvědčovala i skutečnost, že v závěru čteme „*miraculum domini Arnesti, archiepiscopi Pragensis*" (398nn.), text, psaný jakoby samotným Arnoštem v 1. osobě a líčící zázračné vidění, jehož se Arnoštovi dostalo v mládí v Kladsku před zázračným oltářem Panny Marie. Zde je také důvod, proč byl Arnošt, který ze-

mřel na arcibiskupském hradě v Roudnici 30. června 1364, pochován právě v Kladsku.

Vita Arnesti byla vydána již Balbínem v Miscellaneích a poté Konstantinem Höflerem (ve 2. svazku sbírky Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen), naposledy Josefem Emlerem v FRB I.

Zřejmě na základě Vilémova vyprávění složil další Arnoštův životopis Jan z Kladska, probošt kanovníků sv. Augustina v Kladsku. Na něm je závislé (není však vyloučena ani opačná filiace) vyprávění o Arnoštovi z Pardubic v kronice Beneše Krabice z Weitmile. (Další Arnoštovy životopisy jsou již z pozdější doby – z roku 1516 pochází Životopis Arnošta z Pardubic od polského humanisty Valentina Krautwalda z Nisy, autorem posledního je Bohuslav Balbín.)

Život Jana z Jenštejna – Vita domini Joannis, Pragensis archiepiscopi tertii

Tento životopis sepsal, jak se dnes téměř obecně přijímá, Petr Clarificator,[252] důvěrník třetího pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna, převor roudnického kláštera (autor prozrazuje, že se tak stalo na pokyn nejen Jenštejnova nástupce na arcibiskupském stolci, ale také roudnického probošta Matěje), na začátku 15. století (asi 1400–1403). Tento pololegendistický výtvor patří žánrově i svým duchem ke dvěma předchozím. I tentokrát je vypravěčem osoba velmi dobře informovaná o současných událostech i o svém hlavním předmětu.

Text začíná prologem, dále je podán přehled kapitol se stručnými sumáři obsahu. Vlastní vyprávění začíná Janovým obrácením a další kapitoly prodlévají zejména u jeho asketické zbožnosti. Mezi tím najdeme zmínku o arcibiskupově přízni vůči řeholníkům, zvláště k roudnickým augustiniánům, do souvislosti s jeho svatými vlastnostmi je postaven také jeho spor s králem Václavem IV. (včetně zmínky o utopení vikáře Jana z Pomuka), můžeme číst poznámku o jeho zálibě v četbě mystických spisů Dionysia Areopagity, a teprve ke konci, v 18. kapitole, o jeho církevních opatřeních, zvláště o ustanovení svátku Navštívení Panny Marie. 19. kapitola je věnována závěru Jenštejnova života, poslední kapitola líčí opět po hagiografickém způsobu zázraky (*„de miraculis per eum aut circa eum factis“*).

I Vita Joannis stojí za literárněhistorický a formální stylistický rozbor (rétorické ozdoby, loci communes), její největší význam však spočívá v tom, že v epické formě podává vhled do tehdejšího pojetí mysticky a asketicky prožívané zbožnosti, charismatické spirituality své doby. Podle Jaroslava Kadlece je z celého rázu díla zřejmé, že mělo být podkladem pro budoucí Jenštejnův kanonizační proces.

Text byl vydán Josefem Dobrovským v roce 1793, podle této edice pořídil své vydání ve FRB I. Josef Emler.

7. Historiografie

Kronikářská tvorba lucemburského období se stále snaží navazovat na Kosmu a jeho pokračovatele. Většina historických prací této doby začíná svá líčení 80. léty třináctého století. Brzy po roce 1300 je sepsáno významné historické dílo v češtině, kronika tzv. Dalimila, ve 30. letech vzniká největší, nejdůležitější a nejvyspělejší kronika česko-latinské literatury vůbec, Kronika Zbraslavská.

7.1. Kronika Zbraslavská – Chronicon Aulae Regiae

Bývá označována také jménem jednoho ze svých autorů jako Kronika Petra Žitavského, sepsána byla ve zbraslavském cisterciáckém klášteře, nejdůležitějším kulturním a církevně politickém centru tehdejších českých zemí vedle pražského kláštera na Břevnově. Význam, přikládaný Zbraslavi, svědčí i o prestiži, jíž se tehdy vedle tradičních benediktinů těšily tzv. moderní řády, zejména právě cisterciáci[253] a premonstráti. Zakladatelem kláštera byl v roce 1292 Václav II., který na Zbraslav povolal mnichy ze staršího cisterciáckého kláštera v Sedleci u Kutné Hory. Tento král přál pak klášteru na Zbraslavi i nadále a zvolil si jej jako své pohřební místo. Zbraslavská kronika také byla, jak uvidíme, původně koncipována i jako legendistická oslava svého zakladatele.

Zbraslavští cisterciáci byli, což bylo v této době u tohoto řádu běžné, ve své většině Němci. Německé národnosti byli také oba autoři kroniky, Ota i Petr. Ota pocházel z Duryňska, na Zbraslav přišel jako novic z kláštera v Sedleci u Kutné Hory a do čela konventu byl postaven v roce 1297. Na Zbraslavi byl v pořadí druhým opatem, toto postavení však zastával jen půldruhého roku. Zemřel v březnu roku

1314. Kroniku začal sepisovat po smrti Václava II. roku 1305, své vyprávění skončil rokem 1294, tj. 51. kapitolou. Pojal je jako klášterní kroniku, v níž chtěl věnovat pozornost založení a počátkům konventu a oslavit jeho zakladatele. Otova část Zbraslavské kroniky tak nese výrazně legendistický charakter, Václav II. je představen jako ideální panovník.[254] – Otovým pokračovatelem se stal rovněž pozdější (od roku 1316) zbraslavský opat, Petr, rodem z německé Žitavy, jež však tehdy patřila k českému království. I Petr tedy byl německé národnosti, cítil se však ve smyslu zemské příslušnosti Čechem. Práce na kronice se ujal asi v roce 1314 po smrti opata Oty. Historiografický záměr prvního autora podstatně změnil – nehodlal již psát jen klášterní kroniku, ale chtěl se zabývat důležitými ději celého českého království vůbec a upozorňovat i na významné události okolních zemí. To ohlašuje i ve svém prologu k celé Kronice.

Petr, který byl původem Němec, se narodil mezi léty 1260–1270. Že se s českým prostředím identifikoval, ukazují postoje, jež ve svém díle zastává. Byl v Praze při korunovaci krále Václava II. v roce 1297, na Zbraslavi jej po prvé zastihneme r. 1305 při pohřbu tohoto krále. Když dosáhl kněžského svěcení, stal se kaplanem současného opata Konráda a v jeho doprovodu se v roce 1309 zúčastnil generální kapituly řádu v Cîteaux. Při této cestě došlo k opatově dohodě s císařem Jindřichem VII. o obsazení českého trůnu Janem Lucemburským.[255] Petr, který tuto zprávu přinesl Elišce Přemyslovně, získal si již tehdy její přízeň a stal se jejím rádcem a důvěrníkem. Z celého Petrova díla je jeho sympatie k této královně naprosto zřejmá, po celou dobu jí přeje a stojí na její straně (i později, když došlo mezi královskými manželi ke sporům). Doprovázel pak Elišku na cestě do Německa a ve Špýru byl při jejím sňatku s Janem, stýkal se pak i s princem Karlem. Poté, co se roku 1316 stal opatem, účastnil se ještě intenzívněji politického života, v čemž mu napomáhaly i časté zahraniční cesty. Poslední zpráva o Petrovi je z roku 1339, předchozím rokem končí i jeho kronikářské vyprávění.

Zbraslavská kronika tedy začíná nejprve všeobecným Prologem, který celému dílu předeslal Petr. Dílo je dedikováno valdsaskému opatovi Janu III., Petr zde mluví o svých záměrech a zabývá se obecnějšími literárními otázkami. Následuje sumář kapitol první knihy a poté již vlastní text prvního kronikáře, Oty. Zde čteme opět nejpr-

ve předmluvu, která oslavuje Václava II. a prozrazuje autorův záměr psát především o tomto panovníkovi, od 2. kapitoly do kap. 51. se mluví o událostech od r. 1253 do r. 1294. Petr pak pokračuje líčením vlády Václava II., interregnem Rudolfa Habsburského a Jindřicha Korutanského a nástupem Lucemburků na český trůn, vládou císaře Jindřicha VII. První kniha přináší také informace o některých zajímavých světových událostech, např. o aféře se zrušením templářského řádu. Na závěr některých partií jsou vložena samostatná vyprávění: např. o Petrově vstupu do řádu, o zázracích s hostií v Ivančicích u Brna, čteme zde diktamen, v němž personifikovaná císařská koruna prosí Jindřicha VII., aby ji přijal. – Kniha je ukončena jako jakýmsi epilogem Petrovou závětí (kap. 130), která začíná verši a pokračuje jako delší prozaický text: je to meditativní a kající úvaha o pomíjejícnosti lidských věcí, o údělu smrti, o hodnotě křesťanského života a o zodpovědnosti za něj jako za boží dar. Koresponduje tak s duchem tehdejší monastické religiosity.

Zatímco první kniha sestává ze 130 kapitol a zahrnuje léta 1253 –1316, má druhá kniha kapitol 30 a sahá od r. 1317 do r. 1333. I ona i kniha třetí začínají prologem a sumářem kapitol. Třetí kniha se skládá pouze z patnácti kapitol a vypráví události od roku 1333 (návrat prince Karla do Čech) do roku 1338. Druhá a třetí kniha se od první liší nejen svým rozsahem, nýbrž i kompozičně: první kniha je sestavena spíše tématicky, další knihy jsou méně systematické, autor pracoval důsledněji análisticky.

Vedle svých literárních předností má Zbraslavská kronika nesmírnou cenu jako historický pramen, zejména pro současné období. Petr osobně zažil a z autopsie znal mnoho významných politických událostí, měl možnost používat současného diplomatického materiálu. Tyto listiny často v kronice in extenso cituje.[256] Jeho informátory (často je uvádí jménem) byli významní činitelé současné vnitřní i mezinárodní politiky. Pro předchozí dobu sloužila zbraslavským kronikářům jako pramen Kosmova Kronika, snad znali i Dalimila, zatímco doklady použití Kosmových pokračovatelů zde shledány nebyly. – Zajímavá je Petrova pracovní metoda – některé zprávy patrně zaznamenával přímo, jiné doplňoval na základě svých poznámek až po nějaké době, kdy již dospěly ke svému výsledku a bylo je možno s jistým odstupem hodnotit. Rozborem první části, jejímž

autorem je opat Ota, bylo zjištěno, že některé partie zde rovněž patří Petrovi, do jiných že aspoň zasahoval.

Kronika Zbraslavská je nejen po Kosmovi nejvýznamnější a nejrozsáhlejší historiografickou prací předhusitské doby, rovnou měrou je třeba ji hodnotit jako mimořádně kvalitní umělecké dílo. Předčí všechny srovnatelné dosavadní výtvory svou stylistickou úrovní a rétorickou výbavou. Petr Žitavský ovládá dobové předpisy rétoriky a poetiky, umí užívat různých figur a tropů, tzv. ornatus facilis i ornatus difficilis. Používá rytmizovaných závěrů vět a větných úseků, cursus, a to, jak bylo v jeho době běžné, cursus velox. Stejně jako Kosmas použil prosimetra: svůj prozaický výklad prokládá veršovými pasážemi. Na rozdíl od Kosmy je jeho prosimetrum plně autorské, tj. verše své kroniky skládá sám, zatímco Kosmas často použil veršů různých, většinou antických, latinských autorů. Petrovy verše nevyprávějí, neposunují děj kroniky, nýbrž komentují, často moralistně nebo emocionálně: plankty nad úmrtím významných osob,[257] projevy radosti nad příchodem krále do země nebo nad korunovací či sňatkem apod.,[258] charakteristika řeči Sasů a Bavorů (1,9). S výjimkou „Listu, doporučujícího cisterciácký řád" (I, 87, k r. 1309), který je složen lajchy, mají všechny verše[259] Kroniky Zbraslavské – je jich přes 4 000 – jednotnou metrickou či spíše rytmickou formu, jsou to leoninské hexametry s dobrými vesměs dvojslabičnými rýmy. – Ve shodě se současným územ ve světové latinské literatuře cituje Petr Žitavský (méně Ota) antické autory se nebo odvolává na antickou literaturu, historii, filozofii nebo reálie (analýza[260] však ukázala, že Petrův vztah k antické kultuře nebyl tak silný, jak se dříve předpokládalo).

Rukopisné dochování kroniky není příliš bohaté, máme pouze pět základních rukopisů, přičemž celá kronika je opsána jen v jediném. Je to rukopis jihlavský z konce 14. století, který se vyznačuje výtvarnou výzdobou a zpodobením českých králů a královen. O ještě starším vatikánském rukopise vyslovil František Palacký, jeho objevitel, domněnku, že je to dokonce Petrův autograf.

Zbraslavská kronika byla vydatným pramenem zvlášť pro kronikáře doby Karlovy: František Pražský z ní přebíral pro dobu do roku 1337 celé pasáže. Takto použil také Petrova hlavního prologu.

Druhou knihu Zbraslavské kroniky vydal již M. Freher ve sbírce

Rerum Bohemicarum antiqui scriptores aliquot v roce 1602. Celý text vydal poprvé Gelasius Dobner v r. 1784 v V. svazku Monumenta historica Bohemiae, pak Johann Loserth v VIII. svazku Fontes rerum Austriacarum, 1875. Dosud poslední je vydání Josefa Emlera ve FRB IV.

Petr Žitavský nebyl pouze autorem větší části Zbraslavské kroniky. Jeho dalším dílem jsou:

dvě knihy kázání na důležitější svátky církevního roku – *Sermones in festivitatibus summis secundum ordinem Cysterciensem in capitulis faciendis* (také zde najdeme prosimetrum). Sbírce je předeslán zajímavý prolog.[261]

– Někteří historikové[262] se domnívají, že Petr napsal samostatný spisek *Liber secretorum Aulae Regiae,* dílko, které by obsahovalo líčení podivuhodných událostí a zázraků, které se v klášteře staly. Jeho existenci vyvozují ze zmínky v 18. kapitole II. knihy („inceperam primitus in cronica quedam conscribere miracula, sed iudico esse melius, ut speciale volumen habeant..." – „Začal jsem prvotně v kronice spisovati některé zázraky, ale soudím, že je lepší, aby měly zvláštní svazek, protože čtenáře více vzdělávají a rozněcují". Přel. Karel Heřmanský). Tato kapitola sama však systematicky vypráví o zbraslavských zázracích a je budována jako samostatný celek (její začátek se např. vyznačuje typickou proložní rérikou), je proto možno považovat za zmiňovaný „volumen" právě ji a nikoli nějaký samostatný text, který by existoval mimo Kroniku.

– Petr bývá také považován za prvního pořadatele klášterních listin.[263]

– V různých rukopisech již ze 14. a 15. století se objevují jednak excerpta ze Zbraslavské kroniky, jednak skupiny jejích veršů v druhotném využití.

Až dosud se Petrovi připisovala nábožensky vzdělavatelná básnická skladba:

„Formula composita in aedificationem fratris et monachi devoti"[264] (Pravidlo, složené k poučení zbožného bratra a mnicha). Je to nábožensky vzdělavatelná báseň s incipitem „O bone claustralis" (Walther 12522) o 51 strofách: první z nich se skládá ze třinácti leoninských hexametrů, následují vagantské strofy, jež jsou v ústřední

části skladby uspořádány do dvojic: autor poučuje novice cisterciáckého řádu, jak se chovat v různých situacích, a to tak, že tuto situaci stručně popíše, nastíní její vhodné řešení a v následující strofě uvede buď paralelu z Ježíšova života nebo jinak postavenou výzvu k následování Krista. Stejně jako v literatuře spirituality této doby, jak o ní bude řeč dále, např. v Malogranatu, líčí autor cestu člověka k Bohu od počátečního stavu (incipiens) až k cíli (perfectus): Devotio – pokorná oddanost Bohu, pokora sama (humilitas), dokonalost nebo sebezdokonalování (perfectio) je zde spolu se svým nástrojem, následováním Ježíše, nejčastějším motivem. Objevuje se také motiv cesty (via) a rytířského boje (militia). Bližší průzkum osudů a dochování tohoto textu však názor o Petrově autorství zásadně zpochybnil a je třeba poukázat i na to, že větší část básně, její vagantské verše, často tradované samostatně (s incipitem Cristus nobis tradidit) jsou obecně považovány za dílo vídeňského teologa Jindřicha z Langensteina (Henricus de Hassia, 1340–1396).

Nábožensky vzdělavatelný charakter, odpovídající spiritualitě Petrových prací, má také báseň **De omni statu mundi** (zapsaná ve dvou našich a v šesti zahraničních rukopisech a jistě tedy rozšířená i mimo české země), která se opírá o Petrovu závěť na konci 1. knihy Kroniky a cituje i další verše a obraty Zbraslavské kroniky.[265]

7.2. Kroniky a kronikáři doby Karla IV.

Tyto spisy vznikají z velké části s použitím starší historiografie, většinou však kladou důraz na nedávno minulé a současné události, jejichž jsou současníky nebo které znají z ještě živé tradice. O dějepisectví jevil živý a dokonce tvůrčí zájem sám císař, na jehož přímou výzvu a objednávku většina těchto tzv. kronik doby Karla IV. vznikala. Měla to být vesměs zpracování národních dějin, někteří kronikáři však měli ctižádost zařadit českou historii do širšího kontextu a vznikaly tak útvary mezi kronikou světovou a národní. Dvě kroniky, které stojí na počátku této řady, František Pražský a Beneš Krabice z Weitmile, vznikly v prostředí svatovítského kostela a kapituly a u jejich zrodu stála nepochybně potřeba prodloužit letopisné záznamy tam vedené, začínající Kosmou, do současnosti.[266]

František Pražský († asi 1362) strávil v mládí kratší dobu v Římě, poté působil jako duchovní v Praze. K tomu, aby latinsky sepsal českou historii, byl patrně pověřen posledním pražským biskupem Janem IV. z Dražic[267] (František byl biskupovým kaplanem a zpovědníkem). Kronika měla být dalším pokračováním Kosmovým. Dochovala se ve dvou recenzích, z nichž první, z let 1341–1342, je věnována Janovi z Dražic, pozdější verzi, přepracovanou v letech 1353–1354, dedikoval kronikář Karlu IV. V obou svých recenzích zpracovává dobu od r. 1283 do r. 1353. Kronika je do značné míry závislá na textu Zbraslavské kroniky, což je zřejmé už v prologu (ovšem se změnou dedikace), samostatněji píše František až tam, kde Petr Žitavský končí (1338): v prvých dvou knihách je František závislý na Zbraslavské kronice velmi úzce (tyto knihy také zůstaly v obou recenzích beze změny), třetí kniha, již autor oproti první redakci o sedmi kapitolách rozšířil na 30 kapitol, podává záznamy o současných událostech.

Františkovi Pražskému lze připsat[268] svatoprokopskou mešní sekvenci *Plaudant chori monachorum.*

Kroniku vydal Josef Emler ve IV. svazku FRB, nové vydání pořídila Jana Zachová jako 1. svazek obnovené série Fontes rerum Bohemicarum (Series nova), Tomus I, Praha 1998.

Beneš Krabice z Weitmile, Kronika kostela pražského – Cronica ecclesie Pragensis

Svatovítského kanovníka Beneše Krabice z Weitmile (původem ze severočeské vladycké rodiny, † 27. července 1375) pověřil Karel IV. novým zpracováním historických událostí v českých zemích: panovník prý nebyl spokojen s tónem, jímž psal o jeho otci Janu Lucemburském František Pražský a snad ani s nevelkým Františkovým pochopením pro svou politiku. Také Beneš začíná svůj výklad v řadě Kosmova pokračování rokem 1283, končí rokem 1374. Kronika má 4 knihy, v prvých čerpal autor stejně jako František především z Petra Žitavského, použil také Františkova sepsání. Nejcennější je kniha poslední, líčící soudobé události (od r. 1346) bez závislosti na před-

chůdcích. Na začátek 4. knihy vložil Beneš část životopisu Karla IV., do téže knihy pojal také velkou část životopisu Arnošta z Pardubic od Viléma z Lestkova.

Máme před sebou dosti primitivní análisticky uspořádaný text, omezený v šíři záběru a v porozumění souvislostem a podaný až příliš prostým jazykem co do lexika i syntaxe. O autorovi víme, že byl od r. 1355 ředitelem stavby svatovítské katedrály. Dále byl kanovníkem, stal se arcijáhnem žateckým. Vypovídá o sobě v závěru svého dílka, že byl v souvislosti s katedrálou pověřen některými úkoly – přenesením pozůstatků českých králů a knížat a pak i pražských biskupů do nových hrobek v chrámě.

Kronika, jak ji známe v jediném rukopise, v němž se dochovala, zjevně není definitivně autorsky zpracována: tato verze měla být zřejmě ještě přehlédnuta a doplněna. Byla patrně sepisována ke konci autorova života, v letech 1372–1375; názor, že toto zpracování je až druhou redakcí, že tedy kronika existovala ve dvou verzích, nebyl potvrzen.

Za Benešovo dílo byla považována (Gelasius Dobner) také **kronika tzv. Beneše Minority,**[269] sepsaná ve 2. polovině 14. století. Že jde o jiný text, rozpoznal již František Palacký, který v tomto textu viděl pouhou kompilaci bez zvláštní hodnoty. Dnes víme, že jde o dílo, které obsahuje mimo jiné též zprávy z nedochovaných pramenů, a má tudíž význam jistě aspoň jako historický pramen.

Kronika Beneše Krabice z Weitmile byla vydána Josefem Emlerem ve IV. svazku FRB.

Kronika Neplachova

Neplach (1322–1371), opat benediktinského kláštera v Opatovicích, se pokusil o skloubení národní kroniky s kronikou světovou ve své *Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae* (nebo též *Brevis compilatio chronicae tam Romanae quam Bohemicae*). Podle prologu mu dali podnět k sepsání díla a jeho práci sledovali představení jeho kláštera. Tento výtah, v němž čerpal z Letopisů českých[270], z dalších starých zápisů, snad i z Kosmy, z Dalimila a z latinských legend, pro světové dějiny z Kroniky Martina Opavského, dovedl do roku 1360

(kolem tohoto roku jej patrně také spisoval). V literární historii je kronika sama i její význam hodnocen nízko.

I tato kronika se zachovala pouze v jednom rukopise, v němž se navíc ztratily téměř celé Neplachovy záznamy o Karlově vládě, nevíme ale, byly-li vůbec napsány.

Neplachovu kompilaci vydal Josef Emler ve III. svazku FRB (tam uvedeny starší edice – Pez, Dobner).

Světová kronika Jana Marignoly

Italský františkán z florentské šlechtické rodiny Giovanni Marignolli († asi 1358/1359) se na výzvu Karla IV. pokusil vřadit výklad o českých dějinách do rámce světových dějin v díle, které autor nazval *Cronica Boemorum* a rozdělil do tří knih. První měla pojednávat o vládcích, jež označoval „thearci" (thearchové) – tj. dobu vlády Hospodinovy od počátku světa do potopy, druhá o „monarci" (monarchové) – o dějinách králů od Nimroda až do Karla IV., třetí o „ierarci" (hierarchové) – o kněžské vládě od Melchisedecha až po pražské biskupy. Kronika tedy vypráví o nejstarších dějinách lidstva podle Bible, o dějinách římského impéria a o českých dějinách od praotce Čecha do Přemysla Otakara II. O dalších panovnících se již zmiňuje pouhým výčtem. Pro výklad o českých dějinách ve druhé a částečně třetí knize čerpal z Kosmy a jeho pokračovatelů. Je ovšem zřejmé, že italský kronikář o českých dějinách příliš mnoho nevěděl. Marignola toto dílo dokončil až po odchodu z Čech. Kronika, sepsaná kultivovaným jazykem a vykazující mnohem vyšší literární úroveň než soudobá latinská historiografie českých autorů, je cenná nikoli pro české dějiny, nýbrž tím, že v ní autor vylíčil některé své poznatky z cesty do Střední Asie, Číny, Indie a Arábie, kam se dostal jako papežský vyslanec a kde žil patnáct let. – O malém ohlasu a významu jeho díla pro české prostředí svědčí to, že se i tato kronika dochovala v jediném rukopise, ani Marignola tedy císařovu ctižádost neuspokojil. Na rozdíl od tematicky podobných spisů své doby do češtiny ve středověku přeložena nebyla.[271]

Světovou kroniku Jana Marignoly vydal poprvé již Gelasius Dobner, pak Josef Emler ve III. svazku FRB.

Po všech těchto nezdařených pokusech o oficiálně uznatelné zpracování českých národních dějin vzniká opět na císařovu objednávku kronika (nemá oficiální a ustálený titul) Přibíka Pulkavy z Radenína. Byl mistrem svobodných umění, ředitelem partikulární školy u sv. Jiljí, farářem v Chudenicích, své beneficium však nespravoval (a navíc ani nebyl knězem). Zemřel v roce 1380. Karel IV. se na vzniku kroniky podílel (některé prameny mu dokonce připisují její autorství), opatřoval kronikáři informace a historickou dokumentaci, prameny sám třídil a podroboval kritice. Lze říci, že kronika propaguje Karlovo pojetí českých dějin a jeho názory. Do textu kroniky byla vložena také Karlova legenda o sv. Václavu Crescente religione cristiana, je zde zdůrazněn význam cyrilometodějské misie a velkomoravská tradice. – Pulkava líčí světové dějiny od stavby babylónské věže a výklad českých dějin pak přivádí do roku 1330, takže o Karlově vládě už nepíše. Jako prameny mu sloužil Kosmas a jeho pokračovatelé – byl první, kdo užil Vincencia a Jarlocha, Dalimila, Kroniku Zbraslavskou, Františka Pražského a některé legendy. Na druhé straně byla Pulkavova kronika předlohou dalším českým i česko-latinským historikům a také kronikářům cizím (Długosz, Aeneas Silvius Piccolomini).

Text podrobil autor čtyřem recenzím, poslední z nich byla zpracována, snad ještě též Pulkavou, česky. (V 15. stol. byla kronika přeložena také do němčiny.)

Latinskou kroniku Pulkavovu vydal Josef Emler ve FRB V. s Gebauerovou edicí staročeského překladu. – Starší edice latinského textu známe již ze 17. stol. (Mencken, Ludewig, Gelasius Dobner).

7.3. In margine: cestopisy[272]

Součástí českého literárního života byla již v této době řada latinských nebo latinsky zpracovaných literárních výtvorů, známých a čtených v celé vzdělané Evropě. Tyto spisy se v českých zemích četly a byly zpracovávány v národním jazyce. Byla to např. didaktická báseň Alana ab Insulis De planctu naturae nebo **cestopis benátského kupce Marka Pola (1254–1324) Il millione,** líčící Mongolsko a Čínu. Tento spis byl, ovšem až po roce 1400, do češtiny přeložen z latinské verze

italského dominikána Fra Pipina,[273] která vznikla ve druhém desetiletí 14. století z původního znění francouzského. (Též až v 15. století Vavřincem z Březové pořízený překlad latinské verze orientálního snáře a překlad – nikoli však z latiny – cestopisu Johna Mandevilla vypovídají o rozsahu literárního života u nás již ve čtrnáctém století.)

Cestopis Oldřicha Čecha z Furlánska, z Pordenone –
Descriptio orientalium partium fratris Odorici Boemi De Foro Iulii

existuje ve dvou verzích, z nichž první diktoval cestovatel, Odoricus – Oldřich z Furlánska (1285–1331), sám v Padově svému spolubratru Guillelmovi de Solana, druhou v Praze r. 1340 Jindřich z Kladska na základě Guillelmova zápisu a dalších zpráv, které podle vlastního vyjádření získal v Avignonu. Hypotéza o českém původu autora se zakládá na označení „frater Odoricus Bohemus de foro Julii" v rukopise pařížské Bibliothèque Nationale. Oldřich bývá někdy pokládán za syna českého vojáka krále Přemysla Otakara II. a furlánské matky, jisté je, že se již v mládí stal františkánem, byl dobrým znalcem orientálních jazyků. Ještě před Markem Polem procestoval v letech 1314–1329/30 Tibet, Čínu a jihovýchodní Asii. Víme, že po návratu (1330) ze svých misionářských cest zemřel v Udine v roce 1331.

Františkán – cestovatel Orientem – tohoto jména (beatus Odoricus sive Ordericus de Portu Naonis, Ordinis Minorum – podle Acta Sanctorum ke 14. lednu) byl blahořečen v Římě 2. července 1755.

Oldřichův cestopis nebyl v latinském originále vydán (jeho moderní český překlad je pořízen z rukopisu), hned ve 14. století byl přeložen do italštiny, francouzštiny a angličtiny a všechny tyto verze vyšly i tiskem.

Latinský popis východních krajů Oldřicha z Furlánska patří k nejspolehlivějším a nejpodrobnějším zeměpisným pramenům středověku, právě z něj (z verze, zapsané Guillelmem de Solana) čerpal **cestopis Johna Mandevilla,**[274] který vznikl brzy po polovině 14. století patrně v Anglii nebo ve Francii, přičemž není s jistotou známo, zda byl jeho originál francouzský, nebo latinský a nevíme ani, jaká je totožnost jeho autora. – Právě Mandevillovo velmi populární zpracování mohlo způsobit, že Oldřichův cestopis zjevně nehrál v českém literárním životě středověku ani pozdější doby žádnou roli, i když ve své době vzbudil patrně velký zájem, neboť se dochoval ve více než 140 rukopisech, uložených porůznu v knihovnách celé Evropy.[275]

8. Literární činnost Karla IV.

Karel IV. udával své době, její společnosti a kultuře tón v míře mnohem hojnější, než jak tomu u panovníků běžně bývá. Přispěl k tomu jistě i politický význam jeho dynastie i tehdejších Čech, což ho vyneslo k císařské koruně, nepochybně zde však hrály roli i další vlastnosti a sklony. Karel byl skutečnou kulturní a duchovní osobností, vzdělaným mužem s velkým rozhledem a s láskou k umění a k literatuře – byl také prvním gramotným českým panovníkem (francouzští panovníci jeho doby písmo neovládali).

Narodil se 14. května 1316 v Praze jako syn českého krále Jana Lucemburského (a vnuk císaře Jindřicha XVII.) a Elišky Přemyslovny, r. 1347 se po smrti svého otce stal českým králem, od roku 1346 byl králem německým, 6. ledna 1355 byl v Miláně korunován za krále Lombardie a 5. dubna v Římě za císaře římského. Zemřel v Praze 29. listopadu 1378.

Za jeho vlády a do značné míry i jeho působením se v jeho království rozvinula kulturní a duchovní hnutí, která zajistila českým zemím – nejinak než v zahraniční politice – přední místo mezi kulturními zeměmi tehdejší Evropy. Ponechme stranou notorické skutečnosti, týkající se rozvoje malířství, sochařství, architektury a konečně i literatury, jen připomeňme skutečnost dalekosáhlého významu, totiž že tento panovník založil v Praze první univerzitu ve střední a severní Evropě (kdysi o to s neúspěchem usiloval již Václav II.), a to, že se zásluhou již jeho otce a pak i Karla samotného stala Praha arcibiskupskou metropolí. Je ale nutné informovat o Karlově filozofické a teologické zakotvenosti v augustinismu[276], o jeho vztahu ke staré české tradici, který se projevoval ve zdůrazňo-

vání české minulosti, tradice přemyslovské dynastie, v podpoře kultu sv. Václava, v obnově slovanské bohoslužby (Emauzský klášter[277]), v úctě slovanských patronů, Konstantina a Metoděje, Vojtěcha a Prokopa a sv. Jeronýma.[278]

Kromě toho, že podporoval umění, školství, vědu a literaturu, byl i sám literárně činný. Je zajímavé, že tuto stránku Karlovy osobnosti velmi málo ocenili jeho vzdělaní současníci. Pouze Jan Očko z Vlašimi, spolu s Vojtěchem Raňkovem z Ježova, smuteční řečník při císařově pohřbu, říká v tradičně rétoricky pojednaném výčtu Karlových ctností a zásluh: „...měl ducha znalosti. Neboť, jak je dobře známo, byl tak učený, že byl považován za znalce a učitele teologie. Velmi dobře vyložil několik míst žaltáře a stejně i evangelium, skládal modlitby i jiná naučení a často se scházel a disputoval s mistry, učiteli a jinými učenými muži.“[279]

Byla již řeč o Karlově autorství svatováclavské legendy *Crescente religione cristiana,* druhým jeho nejdůležitějším spisem je vlastní životopis – *Vita Caroli.* Žánrové zařazení památky je poněkud problematické, stejně jako se zde nejeví jednoznačným Karlův autorský záměr. Chtěl patrně sepsat dílo, jež by vypovídalo o historických skutečnostech, ve stejné míře je však Vita Caroli tzv. knížecím zrcadlem, tj. traktátem, který popisuje ideální vlastnosti mladého knížete před nástupem na trůn a podává tak ideál panovníka své doby. Lze předpokládat, že své mládí zde Karel zpracoval v autobiografickém žánru pod vlivem četby Augustinových Confessiones. Dílo je přitom dosti spolehlivým životopisem, sepsaným snad na základě deníkových záznamů, události jsou líčeny poměrně suše a věcně, se snahou o objektivitu.

V úvodu se autor obrací na svého případného nástupce na českém a římském trůně a uvažuje o ctnostech křesťanského vládce. Prvních čtrnáct kapitol je psáno v 1. osobě množného čísla; tato autenticky Karlova část popisuje jeho život do roku 1340. Vypráví se zde o princově mládí, o jeho pobytu ve Francii a v Itálii, o prvních létech vlády v Čechách a na Moravě a o událostech v Tyrolsku. Obsahem 12. a 13. kapitoly jsou morální a náboženské úvahy. Další část obsahuje výklad několika podobenství z Matoušova evangelia (Mt 13, 44–52). Poslední oddíl do roku 1346, kdy byl Karel zvolen římským

králem, dopsal někdo jiný poněkud odlišným stylem a ve 3. osobě. (Ještě za Karlova života byly pořízeny dva překlady této autobiografie do češtiny.)[280]

Dalším Karlovým literárním dílem jsou *Moralitates,* několik drobných spisů, ve formě dvanácti zbožných meditací židovského krále Sedechiáše o různých náboženských a morálních otázkách. Je zde zjevný vliv francouzského literárního prostředí[281], Karlův vztah k Augustinově teologii, zračí se zde jeho pojetí mariánské zbožnosti a vztahu k ženě, místy mají Moralitates charakter knížecího zrcadla, jinde je jejich obsah exegetický. Tyto texty byly uspořádány v jednotný celek až po Karlově smrti.[282] – Karlovým dílem pravděpodobně není anonymní „Knížecí zrcadlo", které mu bylo přičteno neprávem.[283] K historii právnické literatury patří zákoník *Maiestas Carolina,* který byl sepsán na Karlův podnět a asi i s jeho spoluprácí.[284] – Hned na začátku své literární činnosti vypracoval Karel korunovační řád českého krále a královny podle starého německého vzoru s přihlédnutím k českým i francouzským tradicím a zvyklostem, *Ordo ad coronandum regem Bohemorum, Ordo ad benedicendum reginam.* I ten se ještě v Karlově době dočkal českého překladu.[285]

Konečně je nezbytné uvést Karlovu korespondenci, na prvním místě s Petrarkou a s Colou di Rienzo.[285a]

9. Protohumanismus Karlova okruhu?

Kulturněhistorický fenomén českých zemí doby Karla IV., označovaný jako raný humanismus nebo protohumanismus, bývá charakterizován velmi různě.[286] Proslulý badatel o této době a vydavatel základních textů Konrád Burdach chápal tento termín jako výraz společného základu pozdější reformace a skutečné vyzrálé renesance, jako jev, v němž je neoddělitelně navzájem spojeno očekávání kulturní obrody s představou reformy církve. Většina dnešních historiků se k tomuto pojetí staví kriticky, je však nutno vidět, že sepětí aspoň zdánlivě renesančních (návrat, jakkoli vnějškový a formální, k antice) a reformních (dosud nikoli reformačních) prvků zde existovalo. Je jisté, že přední kulturní činitelé této doby, zejména císař sám[287] a vzdělanci v jeho okruhu, na prvním místě kancléř a biskup Jan ze Středy, byli ve styku s osobnostmi raně humanistické Itálie,[288] s Petrarkou[289] nebo s Colou di Rienzo,[290] není sporu ani o tom, že obzvlášť u Jana ze Středy můžeme pozorovat snahu o to, aby se aspoň svým epistolárním stylem rovnal stylu Petrarkovu, a o nový vztah k antickému dědictví, především k latinským klasickým autorům. Nesporně však byly tyto tendence omezeny na velmi úzký okruh dvorských intelektuálů a širší pohled je vnímá jako vyloženě exkluzívní, dále pak se pozornějšímu pozorovateli jeví formálními a vnějškovými: Jan ze Středy se sice snaží přiblížit se svým italským vzorům, jejich myšlení však zůstalo jemu i ostatním českým autorům této oblasti nepřístupným a cizím. Proto je lépe (se Zdeňkem Fialou[291]) mluvit spíše o ohlasech raného humanismu u nás. Jiní badatelé (A. Vidmanová) bezesporu právem poukazují na to, že rysy, které se zde jeví jako renesanční či humanistické ve smyslu návratu k antice, jsou jen uplatněním a rozvinutím školské rétorské tradice.[292] Táž badatelka upo-

zorňuje, že nesporný humanistický rys je v zájmu Petrarkově i Jana ze Středy o získávání nových rukopisů, že si však Jan ze Středy dal na rozdíl od Petrarky opsat nejen Horatia, ale i postilly Mikuláše Gorrana a Simona Fidata z Cassie, dále např. Alberta Velikého, a další středověká díla. Jacques Le Goff nedávno vystoupil s teorií, jež může doplnit naše úvahy, totiž s teorií „dlouhého středověku",[293] která renesanční humanismus jakožto kulturní epochu, následující po středověku, odmítá vůbec: dlouhé období středověku bylo podle tohoto velikého současného francouzského historika vnitřně členěno různými změnami, které se kryly návratem k antice – od karolinské a ottonské přes humanismus 12. století až po italskou renesanci, a ta pak tedy žádný podstatný mezník neznamenala. V rámci Le Goffova pojetí by do této řady návratů bylo možno bez otázky po vztahu k „velké evropské renesanci" a tudíž bez rozpaků řadit český „raný humanismus". – Ostatně nejnověji vyslovil Jan Lehár názor, že „Petrarca byl v českém prostředí vnímán spíše jako reprezentant nové, intimnější religiozity než jako znovuobjevitel antické vzdělanosti."[294]

Zmíněné sepětí oněch zdánlivě renesančních a reformních elementů nám může symbolizovat Milíč z Kroměříže, který dříve, než se stal reformním kazatelem, prošel prvními stupni úřednické kariéry v císařské dvorské kanceláři, jejímž představeným byl Jan ze Středy, ústřední postava českého protohumanismu. Podobným symbolem může být i sám Jan ze Středy, jehož německé překlady teologické mystické literatury zapadají do devočního proudu. – A tak nejen Konrad Burdach, ale ještě o mnoho později Eduard Winter podřazuje pojmu „raný humanismus" veškeré kulturní a myšlenkové dění v Čechách druhé poloviny 14. století.[295]

9. 1. Jan ze Středy – Johannes Noviforensis

Za hlavního představitele tohoto kulturního směru bývá považován Jan ze Středy.[296] Starší životopisci považovali za jeho rodiště Środu (Středu, Novum Forum, Neumarkt), město ve Slezsku západně od Wroclavi. Nověji se soudí, že se Jan narodil ve Vysokém Mýtě.[297] Jan se narodil někdy kolem roku 1310. Setkáváme se s ním nejprve ve slezském Kłodsku, které patřilo k českému království. Navštěvoval zde patrně tutéž maltézskou školu jako asi o deset let dříve Arnošt

z Pardubic. Další vzdělání, nutné k výkonu notářské funkce a k získání církevního obročí, nabyl snad v Praze. Od 16. června 1340 vystupuje Jan stále ve Slezsku jako dvorský notář knížete Bolka Münsterberského. Na knížecím dvoře se setkává s odeznívajícími formami starého německého básnictví a rozhodně naň zapůsobily výtvory staré německé duchovní lyriky, jak vidíme z básně Heinricha Frauenloba, kterou později pojal do sbírky svých modliteb a již pro Karla IV. překládal do latiny. Ale především byla münsterberská léta pro Jana ze Středy rozhodující po stránce vzdělání, materiálního zabezpečení a kariéry. V listině z 29. května 1341 nacházíme jeho plné jméno, Johannes de Altamutha – z Vysokého Mýta. Od 9. srpna 1341, po smrti knížete Bolka a za vlády jeho syna Mikuláše, vystupuje Jan jako dvorský protonotář. O tři roky později v listině z 6. listopadu 1344 se poprvé podepisuje jako „discretus vir dominus Johannes de Altamutha, plebanus in Novoforo, prothonotarius incliti principis dei gracia domini Nicolai ducis Slesie et domini in Munstirberk". Krátce před tímto datem totiž získal faru ve Středě. Od této doby se s oblibou sám nazývá podle své farnosti Johannes de Novoforo nebo Noviforensis.

Janova snaha získat obročí právě ve Středě byla dobře odůvodněná. Skutečnost, že se podepisuje podle své farnosti a nikoli podle svého rodiště, ukazuje na to, jak velký význam této skutečnosti sám přičítal a jak si na své farnosti zakládal. Středa byla v té době už sto let nejvýznamnějším centrem Slezska po Wroclavi. Jan si tedy podržel toto jméno i v době, kdy již získal po středské farnosti daleko vyšší církevní úřady. Na své farnosti ovšem příliš často ani dlouho nepobýval, hleděl na ni z větší části jen jako na zdroj příjmu. Listina ze 13. září potvrzuje jeho rezignaci na toto obročí. V téže době se Karel IV. stává na remešském sněmu 11. 7. 1346 římským králem. Od 16. října 1347 se Jan ze Středy objevuje v Karlových službách jako dvorský kaplan, secretarius a notarius. Od této doby postupuje velmi rychle po stupních církevních hodností – roku 1349 získává obročí kanovníka vratislavského dómu, téhož roku kanonikát v Olomouci a ve Velkém Hlohově. 19. září 1352 se stává protonotářem Karla IV. (imperialis aule cancellarius) a často jej doprovází. Byl známý nejen v Čechách a ve Slezsku, ale i v Německu – roku 1352 byl zvolen naumburskou kapitulou za biskupa, nebyl ale potvrzen a episkopát nepřevzal – zůstal „electus". Jakoby náhradou za to mu bylo roku 1353 uděleno biskupství v Litomyšli.

Jako význačný císařský úředník vstupoval Jan v Karlově pověření do vztahů se slavnými italskými ranými humanisty. Využil zejména těch měsíců, kdy pobýval v Praze a pak byl držen na hradě v Roudnici římský národní hrdina a revolucionář Cola di Rienzo, který sám sebe nazýval tribunem římského lidu. Tato známost s Colou měla na změnu stylu listin pražské kanceláře stejně rozhodující vliv jako Francesco Petrarca, jehož latina se stala Janovi ze Středy a jeho okruhu vzorem.[298] V citátech ze starých autorů dává Jan přednost Petrarkovým oblíbeným autorům Ciceronovi a Augustinovi. Nacházíme u něho rovněž hyperbata (nepravidelný slovosled), vznikající při aplikaci rytmických větných závěrů, cursu.

V roce 1354 patřil Jan ze Středy k průvodu Karla IV. na jeho cestě do Itálie za císařskou korunou. Při této své první cestě, kdy se setkal právě s Petrarkou, strávil Jan ze Středy v Itálii devět měsíců, kterých velmi důkladně a vnímavě využil. Italský pobyt naň učinil nesmírný dojem a Jan si tuto zemi zamiloval. Později ji navštívil ještě dvakrát. Když sem doprovázel císaře v letech 1368–1369, zdraví tuto událost nadšenou parafrází církevního hymnu: *„Salve, festa dies, toto venerabilis aevo, qua gressus meos versus felicem Italiam lineavi!"*

Již po první cestě do Itálie si Jan začal dopisovat s Petrarkou. Na jeho první list, který celou korespondenci zahajuje, odpovídá Petrarca mj. uznáním Janovy výmluvnosti. Další Janův dopis Petrarkovi mluví o adresátově řečnickém umění, uvádí, že Petrarca má stejně dokonalý „stilus heroicus" jako „stilus mediocris" a „tenuis". Petrarca pak navštívil Prahu v roce 1356 a od té doby až do roku 1363 je jeho korespondence s Janem ze Středy velmi živá, nedochovala se ale úplně. V roce 1368 se při své druhé cestě do Itálie Jan opět s Petrarkou setkal, od té doby již nemáme o jejich stycích zprávy (ostatně i dochovaná korespondence Petrarkova s Karlem IV. sahá jen do druhé italské cesty).

Mezitím 30. června 1364 zemřel Arnošt z Pardubic a jeho nástupcem na arcibiskupském stolci se stal olomoucký biskup Jan Očko z Vlašimi. Olomouckým biskupem byl zvolen Jan ze Středy. Z jeho činnosti v tomto úřadě se dochovala kromě listin a formulářů, o nichž bude řeč dále, provinciální synodální statuta pro olomouckou diecézi.[299] I v nové funkci zůstal Jan vedoucím císařské kanceláře.

Poslední listina, která Janovo jméno uvádí, je z června 1374. Zdá se, že již počátkem sedmdesátých let se vztah mezi císařem a kanclé-

řem porušil[300]. Jan si ve svých listech stěžuje na úbytek sil, na to, že zhoršující se oční choroba mu ztěžuje práci. Cítí se vytlačován mladšími a čilejšími dvorskými úředníky, většinu času tráví mimo Prahu a pokud možno i mimo Olomouc. Ještě v roce 1376 se však úmrtím uprázdnil biskupský stolec ve Wroclavi, do níž by se Jan byl zřejmě rád jako do krajiny svého mládí vrátil. (Olomouc mu navíc ztrpčovaly spory kapituly s markrabaty moravskými i s městem.) Císař jeho kandidaturu podporoval a po jeho smrti v r. 1379 byl Jan zvolen i potvrzen na vratislavský stolec. Zemřel však během příprav na přesídlení do Wroclavi 24. prosince 1380 v Olomouci. Pochován byl v klášteře augustiniánů-poustevníků v Litomyšli, který kdysi založil.

Proslavila se *Janova knihovna,* o níž víme z odkazu, jejž Jan pořídil ve prospěch zmíněného kláštera augustiniánských eremitů v Litomyšli.[301] Byla v ní např. Dantova Božská komedie, již Jan získal za své druhé italské cesty. Jan ze Středy si dává opisovat díla i dalších soudobých italských autorů.[302] O nádherné výzdobě knih, které vznikaly na jeho objednávku, svědčí dva rukopisy, jejichž text Jan sám sestavil: nádherně ilustrovaný cestovní breviář, zvaný *Liber viaticus* (je v Knihovně Nár. Muzea) a *Liber pontificalis* (Knihovna metropolitní kapituly, Státní archív v Olomouci). V klášteře starobrněnských augustiniánů se dochovala jeho rukopisná sbírka kázání Mikuláše z Gorry (Gorranus).

Z literárněhistorického hlediska je z Janovy autorské činnosti na prvním místě třeba mluvit o jeho *korespondenci,* již vedl, jak jsme viděli, s Petrarkou, s Colou di Rienzo i s dalšími významnými postavami této doby nejen v Itálii, ale i v Čechách.[303] Je zde nutno mít na zřeteli, že nepochybně nikoli všechny položky Janova listáře jsou autentické kusy, odeslané svým adresátům. Nepochybně je mezi nimi velké množství formulářových kusů, diktamin. – Na své vydání a zhodnocení čekají dosud listy z korespondence Jana ze Středy s Janem z Hildesheimu z rukopisu brněnské univerzitní knihovny.[304]

Z Janova vztahu k postavě církevního otce Hieronyma (Jeronýma) vzešel jeho německý překlad díla italského právníka Johanna Andreae (Jana Ondřejova) *Hieronymianum opus.*[305] Spis se zásluhou Jana ze Středy velmi rozšířil, takže jej v rukopisech najdeme v mnoha německých a českých knihovnách (mj. v Olomouci a v knihovně bývalé kartouzy v Dolanech, v pražské kapitulní knihovně).

V souvislosti s úctou ke sv. Jeronýmovi se Jan ujal dalšího překla-

datelského úkolu. Po návratu z druhé italské cesty r. 1369 začal v Olomouci překládat – *Tres epistole in laudem Ieronymi gloriosi,*[306] které získal v Itálii. Chtěl je původně jen redigovat a věnovat císaři. Jsou to vyprávění o smrti, učení a zázracích tohoto světce, připisované patristickým autorům (Eusebeios, Augustinus, Cyrillus z Cesareje), která však vnikla až v Itálii na konci 13. století. K tomuto latinskému celku připojil Jan ze Středy roku 1377 překlad do němčiny. Bylo zřejmé, a Jan to také v předmluvě zdůraznil, že německého překladu nemá císař, jemuž je dedikována latinská redakce, zapotřebí – překladatel při něm myslel na dámy dvorského prostředí a překlad věnoval své velké příznivkyni, markraběnce moravské Alžbětě.

S Petrarkou sdílel Jan ze Středy vedle obdivu k antickým autorům i vztah k Augustinovi. Již v Itálii se stal obdivovatelem augustiniánů, přivezl si odtud exemplář pseudoaugustinovských Soliloquia animae ad Deum. Císař vyslovil přání, aby Jan přeložil tento spis do němčiny, a tak vznikl v letech 1358–1363 *Buch der Liebkosung,* kniha, která stejně jako Chvály sv. Jeronýma sehrála nemalou úlohu při zrodu spisovné němčiny. O překladatelských obtížích z latiny do teprve se uvářejícího německého jazyka Jan říká: „*Tento skvělý obsah Solilokvií svatého Augustina je komplikován spoustou obtíží se zamotanými větami, zvlášť proto, že prostá slova německého jazyka se mohou snad jen s velkým a mimořádně úporným úsilím přiblížit literárním ozdobám tak květnatého autora. Vždyť prostota lidové řeči a zářivá krása slavné gramatiky si navzájem neodpovídají a neuvykly usedat v těsném sousedství*“.[307]

Dalším Janovým činem je překlad meditativního traktátu *Stimulus amoris – Stachel der Liebe.* Tento traktát, úcta ke sv. Jeronýmovi i překlad Soliloquií mají spojitost s duchovním proudem, označovaným jako devotio moderna a zároveň se snahou o artikulaci literatury v národním jazyce, tentokrát v němčině, a o laicizaci literatury. Podobný ráz mají i Janovy německé modlitby.[308]

Jan ze Středy je tedy především postavou německé kultury v českém království. Pro česko-latinskou literaturu přinesl mnoho podnětů rozšířením obsahu literárního života o latinské mystické spisy německého středověku i o texty jeronýmovské úcty. Největší význam však má jako tvůrce nového latinského stylu v listinách, vycházejících za jeho působení z Karlovy královské a pak císařské kanceláře. Formuláře a diktamina, související s Janovou diplomatickou činnos-

tí, jsou obsaženy ve sbírkách *Summa cancellariae Caroli IV.*, což je zároveň jeden z nejdůležitějších pramenů pro politické dějiny doby Karlovy, *Cancellaria Johannnis Noviforensis*[309] *a Cancellaria officialis Sanderi Olomucensis de stylo Johannis episcopis Olomucensis Noviforensis.*

Janovými spolupracovníky byli vedle Sandera z Rambowa a Jana z Gelnhausenu (o něm dále), Mikuláš z Poznaně (Nicolaus Henrici de Poznania), protonotář Karla IV., a Martin z Ambergu, který složil kazatelskou příručku (Modi predicandi[310]).

Podobnou tendenci jako v okruhu lucemburského dvora, i když ve skromnější míře, pozorujeme na Moravě, kde ji reprezentuje moravský markrabě, Karlův synovec **Jošt Lucemburský.**[311] Nejvýznamnější je v tomto ohledu nejen jeho korespondence s Janem ze Středy, ale i korespondence, již vedl (dochovaly se z ní pouze tři listy, Joštovi adresované) s kancléřem florentské republiky Colucciem Salutatim,[312] který Joštovi zprostředkoval četbu Petrarkových spisů. Korespondence se zčásti týká i hlavní záliby italských humanistů a jejich přátel, vyhledávání opisů antických autorů (v tomto případě Livia).

Joštovým notářem a zároveň přítelem Salutatiho byl olomoucký děkan **Ondřej Mikulášův z Třeboně,** jehož činnost patří do diplomatiky (stejně jako působení zmíněného Jana z Gelnhausenu nebo Sandera z Rambowa.)[313]

Práce Jana ze Středy byly vydány takto:

Listy:

Briefe Johanns von Neumarkt, ed. *Paul Piur,* Berlin 1937 (= *Konrad Burdach,* Vom Mittelalter zur Reformation, 8)

Překlady duchovní literatury do němčiny, modlitby:

Schriften Johanns von Neumarkt, ed. Joseph Klapper, Berlin 1930–1939 (=*Konrad Burdach,* Vom Mittelalter zur Reformation 6, 1–4)

Diplomatické výtvory – formuláře:

Ferdinand Tadra, Summa cancellariae Caroli IV., Praha 1895

Ferdinand Tadra, Cancellaria Johannis Noviforensis, episcopi Olomucensis 1364–1380, Archiv für Österreichische Geschichte 68, 1, 1886, 27–151[314].

10. Bartoloměj z Chlumce, řečený Claretus

Této literární postavě doby Karlovy věnujeme zvláštní kapitolu pro nesporný význam autorův, ale i proto, že Klaretovu tvorbu je obtížné jak zařadit žánrově, tak definovat tematicky. Klareta můžeme nejspíše považovat za autora didaktických spisů, učebnic, a za lexikografa, slovníkáře, je o něm však možno uvažovat také jako o básníkovi. – Jeho totožnost neznáme, býval pokládán za lékaře, dnes se kloníme spíše k názoru, že byl učitelem – školmistrem u svatovítského chrámu, patrně byl nositelem titulu mistra svobodných umění. Zemřel v Praze asi roku 1370. Bezpečně známe pouze jeho jméno a pseudonym, které zapracoval do akrostichu ve svém Glossariu.[315] Jméno autora tedy zní „Bartholomeus de Solencia, dictus Claretus". Pocházel z východních Čech, a to z Chlumce nad Cidlinou, podle Anežky Vidmanové patrně získal školní vzdělání v klášterní škole, jež za opata Hroznaty vzkvétala v Opatovicích.[316]

Klaretova didaktická, popularizační a slovníkářská díla vznikla zřejmě v souvislosti s kulturním úsilím Karla IV. Panovníkova osoba zcela jistě bděla nad rozvojem latinské a německé jazykové a literární kultury v našich zemích. Pro jeho zájem a inspirační působení na českou kulturu v národním jazyce nemáme přímé doklady, leckdy však na ně můžeme usuzovat. Právě tak je tomu i s panovníkovým podílem na realizaci Klaretova terminologického a popularizačního projektu: nemáme zde jasné svědectví, můžeme se však domnívat, že Karel IV. činnosti Klareta a jeho družiny přál, že ji sledoval, inspiroval, a snad nad ní i držel ochrannou ruku.

Klaretovo hlavní úsilí patřilo tvorbě českého názvosloví v oborech, jejichž specialisté se dotud mohli vyjadřovat pouze latinsky. Jeho nejznámější díla jsou latinsko-české slovníky, uspořádané podle

jednotlivých disciplín. Připravovala se tak cesta laicizaci nejen literatury, ale i vědních odvětví, napomáhalo se rozvoji české slovní zásoby, což vycházelo vstříc studentům, kteří byli odkázáni pouze na latinské texty. Jeho slovníky a učebnice mají veršovou podobu – jsou to hexametry, většinou rýmované (leoninské). Verše byly u středověkých učebnic zcela běžnou formou, jež byla volena kvůli snadnějšímu zapamatování, neboť ve středověké škole se většinou memorovalo.

Klaret byl sám buď autorem nebo v některých případech vedoucím redaktorem několika veršovaných slovníkových a encyklopedických (didaktických a popularizujících) prací. Jsou to *Medicaminarius, Complexionarius, Astronomicus,* a zralejší díla *Vocabularius, Bohemarius, Enigmaticus, Glossarius, Ortulus phisologie, Exemplarius.*

Medicaminarius, nauka o zdravém způsobu života, o péči o zdraví a o lécích a léčení, básnicky v daktylských leoninských hexametrech zpracovává Regimen scholae Salernitanae, nejznámější a nejrozšířenější středověké „regimen", což byl žánr populární medicinské literatury, který podává zásady zdravé životosprávy. Je stejně jako další dílo tohoto autora věnován Marianovi, kterého Bartoloměj označuje jako svého (zřejmě pokrevního – germanus) bratra. Tímto dalším dílem je opět medicinský spisek, *Complexionarius,* pojednávající o čtyřech živlech neboli světových prvcích, z nichž se odvozují lidské temperamenty (complexio sanguinea, de fleumaticis, de melancolicis, de colericis). *Astronomiarius* nebo Astronomicus vykládá o vlivu planet, znamení ekliptiky a nebeských jevů na lidské životy a osudy. V následujícím *Vocabulariu* jsou k potřebě studentů sestaveny české ekvivalenty latinských výrazů. Je zde podána základní terminologie hlavních školních předmětů a oblastí lidské činnosti, následují jména Kristova, jména antických božstev, hor, řek a zemí, nerostů, nakonec se pojednává o číslech a o početních úkonech. Učebnice je opět složena v hexametrech, většinou dvojjazyčných, plně latinské verše „proemia" a „conclusia" i v úvodech nebo závěrech jednotlivých odstavců jsou leoninské. – Obsáhlejší je *Bohemarius* o téměř tisíci hexametrech, podávající česko-latinskou slovní zásobu z nejrůznějších oblastí, týkající se člověka, jeho života, přírody, společnosti a lidských činností. Největším Bartolomějovým slovníkem je podobně rozdělený, ale o mnoho obsáhlejší *Glossarius (Poklad chudých),* složený v letech 1359–1364. Ještě před ním sepsal Bartolo-

měj z Chlumce *Enigmaticus*, soubor 153 většinou dvouveršových (leoninské hexametry) hádanek se stručným, pětiveršovým, úvodem. Po Glossariu následoval *Ortulus phisiologie* neboli Fyziologář. Středověké a již starověké „fyziology" byly ve své době zvláštním literárním žánrem: podávaly popis různých systematicky utříděných přírodních jevů (např. savci a jiní živočichové, ptáci, rostliny, stromy...), doprovozený morálním výkladem, aplikací (moralisatio). Takovýto „fyziolog" skládal i Claretus, ale ačkoli měl v úmyslu pojednat v šesti oddílech Ortulu (Zahrádky) o rybách, zvířatech, červech, stromech a květinách, realizoval pouze první oddíl – o létavcích. Tentokrát nejde o slovník, ale o školskou příručku učebnicového typu, o didaktickou báseň.

Posledním známým Klaretovým dílem je *Exemplarius auctorum*, vzniklý po roce 1366. Má čtyři oddíly, každý po padesáti exemplech. Jednotlivá exempla mají po čtyřech verších, z nichž dva první leoninské hexametry připomínají děj exempla neboli příkladné historky, dva následující podávají mravní aplikaci (moralisatio). Prvních padesát exempel mluví o mytologických bytostech a o lidech, další padesátka se týká ptáků, třetí zvířat, čtvrtá, patrně nedokončená, měla snad mluvit o věcech. Exemplarius přináší velmi mnoho materiálu nejen pro literární historii, ale i pro dějiny kultury vůbec, pro poznání reálií a v neposlední řadě pro etnografii.

Ačkoli v evropském kontextu latinského básnictví vrcholného a pozdního středověku není Klaret v evropském měřítku nijak zářivým básnickým zjevem, v našich poměrech patřil rozhodně mezi vrcholné básnické tvůrce. V oblasti světské poezie své doby nemá vlastně doma, v českých zemích, konkurenci, i vezmeme-li v úvahu rozsah jeho tvorby.

Všechny známé Klaretovy spisy vydal Václav Flajšhans, Klaret a jeho družina, I–II, Praha 1926, 1928, srv. týž, LF 50, 1923, 232–244 a recenzi Jana Vilikovského, Bratislava II, 1928, 442–453 – Dodatek ke Glossariu vydal Bohumil Ryba, K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostřihomským, LF 75, 1951, 39–123.[317]

11. Diplomatika, formuláře, rétorika

11.1. Listiny

Počet listin v období lucemburském oproti přemyslovskému vzrostl natolik, že listiny již nejsou moderními diplomatickými odborníky vydávány in extenso, jak je tomu v Českém diplomatáři (CDB), nýbrž pouze ve výtazích a v podobě regest.[318] Regestové edice ovšem mohou sloužit pouze historickému bádání, nemohou se o ně opřít ani diplomatické rozbory ani literární historie.

Kancelář Jana Lucemburského a pak Karla IV. byla organizována v zásadě stejně jako kancelář přemyslovská (i zde byl nominálně v čele probošt vyšehradský jako „cancellarius regni Bohemiae", skutečným představeným je „cancellarius regis" nebo „aulae regiae" nebo některý protonotář), i když docházelo k některým modernizacím po vzoru západoevropských královských kanceláří. V době Karla IV. tvořila kancelář pestrá mezinárodní společnost, v níž hrál ústřední úlohu její dlouholetý představený kancléř Jan ze Středy, který kancelářskou práci nejen organizoval, ale také významně reformoval. Karlova kancelář měla velmi bohatou agendu a to byl hlavní důvod, proč se v ní často užívalo formulářových sbírek (viz Summa cancellariae Jana ze Středy, Cancellaria Johannis Noviforensis, Collectarius perpetuarum formarum Jana z Gelnhausenu).

Z listin, vydaných kanceláří Karla IV., bylo snad nejvíce pozornosti věnováno ***zakládací listině Karlovy univerzity***.[319] Je třeba si uvědomit, že prvním zakládacím dokumentem je zde listina papeže Klimenta VI., daná v Avignonu 26. ledna 1347. Karlova listina je datována 7. dubnem 1348 (toto založení Karel ještě potvrdil jako

král římský listinou ze dne 14. ledna 1349). Tato listina[320] mluví o univerzitě jako o další ozdobě Českého království, v jehož srdci a pro jehož obyvatele zřizuje nové obecné učení. Karel výslovně zdůrazňuje, že pražská univerzitní fundace je určena pro obyvatele domácího království, aby už nemuseli putovat za vyšším vzděláním do cizích zemí a naopak aby mohli zvát cizince ke studiu do Prahy. Oproti papežskému privilegiu panovník ustanovuje, aby pražská univerzita měla svůj vzor v nejslavnějších obecných učeních středověku – pařížské a boloňské univerzitě. Učitelům a studentům slibuje hmotnou podporu, některým udělení královských darů, ale především zaručuje právní ochranu při cestě na univerzitu, při pobytu v Praze a při návratu z univerzitních studií. – Přes všechen osobní tón, zaznívající z králova zakládacího dokumentu (mluví se v něm o „starosti a péči o České království, které je předmětem královy obzvláštní přízně, o hlavním a zvláště půvabném městě Praze, zvláště uzpůsobeném ke zřízení obecného učení"), bylo už na konci minulého století[321] rozpoznáno, že „Karlova listina je téměř doslova odvozena ze známého formuláře Petra z Viney, když v duchu středověké stylistiky pouze mění názvy míst, takže namísto Neapole se tu objeví Praha. Nebylo však nikdy pochyb, že listina vznikla z Karlova podnětu a plně vyjadřuje zakladatelův úmysl." Podle těchto jihoitalských štaufských dokumentů stylizoval zakládací bullu Karlův osobní sekretář Mikuláš Sortes, kanovník z Laonu.

11.2. Formuláře a diktamina

Jana ze Středy jsme poznali jako autora listinných formulářů a listů a upozornili jsme, že jeho sbírky jistě obsahují právě tak autentické listy jako formulářové kusy, diktamina.

Totéž bezpochyby platí i o dalších diplomatických sbírkách, které se nám ze 14. století dochovaly. Je jich daleko více než v předchozím období a hojnější jsou také jejich edice. Byla již zmínka o **Janovi z Gelnhausenu.**[322] Narodil se před rokem 1350 a v Itálii snad získal právnické vzdělání. Zprvu zastával notářské úřady v Německu (byl mj. „Moguntinensis diecesis notarius"), poté přišel do Čech a působil nejprve v Kutné Hoře, od r. 1365 je císařským notářem a registrátorem v Praze. V roce 1369 se dostal (spolu s Janem ze Středy) v císa-

řově průvodu do Itálie. Když se stal Jan ze Středy olomouckým biskupem, odešel s ním Gelnhausen do Olomouce, kde zůstal až do r. 1379. Tehdy, rok před smrtí svého příznivce, odešel do Brna, kde se stal městským písařem, od r. 1397 působí pak v Jihlavě,[323] kde o něm máme vůbec poslední zprávu z roku 1404.

Jeho *Collectarius perpetuarum formarum*[324] vznikl v Brně a jako předloha pro něj sloužila Summa cancellariae Caroli IV. Jana ze Středy, na některých místech také Summa dictaminum Petra de Vineis a v důsledku toho je jeho vyjadřovací způsob poznamenám stylem „raně humanistické" pražské kanceláře a italských diktamin. K první redakci (tzv. moravské, věnované Joštovi Lucemburskému) této formulářové sbírky je připojena teoretická příručka o skládání dopisů.[325]

Z rané doby Gelnhausenova působení v Mohuči pochází latinsko-německá veršovaná mariánská modlitba, vydaná Drevesem.[326]

Další známé a dodnes vydané formulářové sbírky lucemburské doby[327] patří nejprve kanceláři Jana Lucemburského – **Codex epistolaris**[328] a **Summa Gerhardi**[329], kanceláři prvního pražského arcibiskupa **Arnošta z Pardubic**[330] a posléze kanceláři **Václava IV.**[331] a arcibiskupa **Jana z Jenštejna.**[332] Tyto a další formulářové kusy a sbírky nebyly většinou zpracovány ani diplomaticky, tím spíše teprve čekají na literárněhistorický rozbor a zhodnocení.[333]

Právě vyjmenované sbírky obsahují většinou formuláře listové. Předním diktátorem takovýchto epistolárních formulářů byl sám Jan ze Středy, další jsou většinou anonymní. Po Janu Bedřichu Novákovi, který podal základní teoretická a metodická východiska a zejména poukázal na souvislosti s antickou literaturou,[334] se jimi zabývali Jan Vilikovský a Josef Tříška. Je zřejmé, že tyto texty namnoze vznikaly ve studentském prostředí a že mají tematickou i formální souvislost s tzv. žákovskou poezií, tedy se světskou poezií latinského středověku. Nemusí to však být vždy formuláře a diktamina, u mnohých z nich lze předpokládat autenticitu. Dalším častým tematem formulářů (stejně jako je tomu u žákovské poezie) jsou krásy jara, jiné mají žebravý obsah,[335] nejvíce formulářů je složeno na erotickou notu. Vilikovský ukázal,[336] že milostné motivy diktamin mají původ ve školské rétorické teorii. „Jejich (milostných listů) význam je

v tom, že tu můžeme zcela konkrétně pozorovati, jak se uplatňuje vliv jednotlivých pramenů, jež působily na utváření středověké erotické poesie (z nich je velmi důležitá Velepíseň a pak ovšem Ovidius, v listech se však uplatňuje hlavně prvá), a pak že zprostředkují tradování forem a doktrin...V listech, zejména v jejich salutacích a závěrečných formulích, se mohlo velmi dobře uplatnit pojetí milostné služby...,dále je v nich provedena nauka o lásce jako nemoci a uvádějí se, někdy velmi podrobně, všechny symptomy. Velká pozornost věnuje se v listech i popisu milenky...někdy se zakazuje užívat v milostné korespondenci jmen."

Několik epistolárních formulářů s žánrově blízkým vztahem k vagantským básnickým výtvorům vydal Julius Feifalik.[337]

11.3. Rétorika[338]

Spolehlivé poučení[339] o naukách středověké rétoriky, kterou znali naši autoři, podávají latinské učebnice poetiky, dochované ve značném počtu. Nejstarší, jejímž autorem je Matthieu de Vendôme (Matthaeus Vindocinensis), Ars versificatoria (cca 1175), nebyla u nás známa nebo se jí aspoň prakticky neužívalo. Kolem roku 1200 se utváří jako specifická teorie středověké poetiky a rétoriky disciplina, zvaná ***poetria***. Zakládá se na starověkých rétorických příručkách (Horatius De arte poetica, Cicero De inventione, Pseudociceronova Rhetorica ad Herennium) i na přímém studiu klasických vzorů. Zájem je zcela soustředěn na styl, o kompozici literárního díla se její autoři téměř nestarají, je zde setřen rozdíl mezi poetikou a rétorikou. Nejmladší, Poetria Jana z Garlandie (1. pol. 13. stol.), patrně neměla (podobně jako zmíněná učebnice Matthieu de Vendôme) na české prostředí vliv. Druhé dvě veršované příručky, Poetria nova anglického Galfreda de Vino Salvo (asi z r. 1210) a Laborintus německého mistra Eberharda Allemana (asi 1213) byly u nás stejně jako po celé Evropě velmi rozšířeny a tvořily podklad vyučování rétorice.

Viděli jsme již, že rétorské školy u nás byly, i když ojediněle, činné již za posledních Přemyslovců (Oldřich Polák, Jindřich z Isernie). Bylo tomu tak po vzoru italských rétorských škol, rozmáhajících se v souvislosti s právnickými univerzitními disciplínami (Bologna). K rozvoji rétoriky přispívaly i potřeby kazatelství, zvláště však nutnost

školení v tvorbě listin i listů, což sebou nesl rozvoj kancelářské praxe duchovní i světské feudality i emancipace měst. Od 14. století se v česko-latinské literatuře objevují stále častěji epistolární formuláře, diktamina, různá stylistická cvičení. K ještě intenzívnějšímu rozvoji rétorického umění dochází pak od založení pražské univerzity.[340] A. Vidmanová prokázala, že se na pražském vysokém učení rétorice vyučovalo zejména podle rétoriky Summa dictaminum. Kromě teoretických pojednání se pražští rétoři, zejména v epistolární tvorbě, řídili také sbírkami vzorových listů – formulářů (Petrus de Vineis, Petrus Blaesensis).

Mistr Dybin

Specialistou a teoretikem se v tomto oboru stal proslulý rétor doby Karlovy, Mistr Dybin – Nicolaus Dybinus (Tibinus). Jeho rodiště neznáme,[341] je nepravděpodobné, že by pocházel z Čech, možná ale, že byl slovanského původu. Byl mistrem svobodných umění, od roku 1369 působil jako učitel (rector parvulorum) v Drážďanech na partikulární škole zřejmě až do své smrti před rokem 1387. Pro potřebu svou i svých žáků sepisoval učebnice. Týkají se pouze dvou disciplín tzv. trivia, gramatiky a rétoriky.[342] Právě z jeho příruček nejlépe poznáváme podobu, v níž se slohové učení uvedených středolatinských spisů tradovalo v druhé povině 14. století v českých zemích. Nevíme jistě, zda M. Dybin působil i v Praze[343], nepochybné však je, že měl na českou a česko-latinskou tvorbu a tudíž na literární dění v Praze značný vliv. Nejen že jej naši pozdější rétoři často citují a že tudíž můžeme v české a česko-latinské rétorice následujících desetiletí předpokládat něco jako dybinovskou školu[344]: lze mít za prokázané, že M. Dybina znal a jeho naučení užíval autor německého Ackermanna aus Böhmen i českého Tkadlečka,[345] ale hlavně se u nás v několika rukopisech zachovalo celé jeho dílo.[346]

Jeho spisy (vydány z nich byly dosud tři) vznikly v tomto pořadí:
1) *Declaratio Laborinti (Commentarius in Eberhardi Bethuniensis*[347] *Laborintum)*
Je to výklad veršované učebnice poetiky Eberharda Allemana, autora 1. poloviny 13. století: vždy je podán vykládaný citát, dále jeho smysl, gramatický, rétorický a věcný výklad, jeho prozaická obměna vlastní-

mi slovy s přirozeným slovosledem. Teorie, jíž Dybinus učí, je již jiná, než jakou podával Jindřich z Isernie: zásadním stylistickým požadavkem je zde „subtilitas", jemnost, vybranost, nikoli už „verba inusitata", neobvyklost výrazu (tu Dybinus dokonce výslovně nedoporučuje). Komentář je cenný také informacemi o středověkých reáliích. Zajímavý je seznam autorů, kteří jsou zde doporučováni (Somnium Pharaonis, Antigameratus, Pauper Henricus, tj. Henricus de Settimello, ale i Jindřich z Isernie).[348]

2) *Declaracio Poetrie Nove (Commentarius in Godefridi De Vino Salvo Poetriam Novam,* podobnou metodou podaný výklad spisu Poetria Nova Galfreda de Vino Salvo († asi 1210).[349]

3) *Oracio de beata Dorothea*

Báseň o asi 260 verších nestejného rozměru, které prakticky demonstrují užití ornatus facilis a difficilis. (Obsahem je hagiografie mučednice, ve druhé části modlitba k ní, nejde ovšem o veršovanou legendu, nýbrž o příručku praktické poetiky.)

4) *Declaracio Oracionis de beata Dorothea*

je komentářem (neúplně dochovaným) k předchozí skladbě, který byl užitečný především příklady, definicemi a doporučeními z teoretiků, kteří tehdy zřejmě byli v poetice a rétorice největšími autoritami – Eberhardus Allemanus, Eberhardus z Béthune, Galfredus de Vino Salvo, Tullius (= Rhetorica ad Herennium).

5) *Viaticus dictandi,*[350]

který byl sepsán na počátku období 1358–1366, příručka typu „ars dictandi". Mluví o druzích listů a listin, o figurách a tropech, o stylistických chybách, o typech listů (otevřené, uzavřené), o pečetění. Prameny spisu jsou Aristoteles, Galfredus de Vino Salvo, Eberhardus z Béthune a znovu Rhetorica ad Herennium (Tullius). Z tohoto textu pořídil sám autor stručný výtah: je to

6) *De modo dictandi tractatulus*

7) *Liber de ricmis*[351]

Je to učebnice veršování (význam slova „ricmus" je zde asi „přízvučná prozodie"), jakých se ve středolatinské literatuře dochovalo velmi málo. Spisek se skládá ze čtyř kapitol: první podává definici rytmu a osvětluje podrobně význam jeho jednotlivých složek, druhá pojednává o druzích rytmu, tj. o strofických formách, třetí o způsobech, jak dosáhnout rýmu, čtvrtá o veršoveckých chybách.

8) *Correctoria*

Jsou zachována v třeboňském rukopise C2 a popsal je už Palacký (Über Formelbücher). Je to epistolární formulář, v listech je bohatě použito rétorické výzdoby. Dílo je jakoby ilustrací k Viaticus dictandi. Z tohoto díla čerpal ve svém výkladu o středověké poetice a rétorice v českých zemích Jan Vilikovský a otiskl z něj tři formuláře s milostným obsahem.[352] Spolu s milostnými listy jsou zde např. také dopisy studentů, dopis otce studentovi, korespondence mezi papežem a sultánem[353] aj.

9) *Sertum rethoricae*

Celý spisek pojednává jen o rétorice. Podává její rozdělení, části řeči, probírá rétorické ozdoby. Podle novějšího názoru[354] tento spisek Dybinovi nepatří.

Dosud byly z těchto Dybinových prací vydány tři:

Liber de ricmis vydal Giovanni Mari, I trattati medievali di ritmica latina, Memorie del Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di Lettere 20, 1898, vydán též separátně, Milano 1899

Oracio de beata Dorothea a *Declaracio Oracionis de b. Dorothea* vyd. Samuel Peter Jaffe, Nicolaus Dybinus Declaracio Oracionis de beata Dorothea, Studies and Documents in the History of Late Medieval Rhetoric (Beiträge zur Literatur des 15. bis 18. Jahrhunderts, vol. 5.), Wiesbaden 1974

V závěru své práce z r. 1981 podává Hans Szklenar edici úvodu k *Declaratio Laborinti.*[355]

Summa dictaminum

Na konci čtrnáctého století sestavil v Praze kompilátor českého původu rétorickou příručku, nadepsanou Summa dictaminum, v níž chtěl po vzoru přednášek pařížského profesora z přelomu 13. a 14. století Laurentia z Akvileje zpracovat rétoriku. Omezil se však na teorii epistolografie. Text Summy se zachoval v rukopise pražské Univerzitní knihovny (IX E 4) a bylo prokázáno, že právě této příručky užívala pražská univerzitní výuka.[356]

Exercicium rhetorice

V uvedeném rukopise UK IX E 4 se dochoval též rétorický traktát Exercicium rhetorice, o něž se po dlouhou dobu vedl spor jako o možné dílo M. Jana Husa. Tento text vznikl asi v roce 1402. Teprve A. Vidmanová v uvedené knize (viz pozn.

356) s konečnou platností dovodila, že se o Husovu práci v žádném případě nejedná, a vyslovila domněnku, že před sebou máme text, vzešlý z univerzitního kurzu rétoriky, v jakém se pouze opakovaly a doplňovaly znalosti, získané v poslední třídě nižších (partikulárních) škol.

Candela rhetoricae

Příručka epistolárního umění s tímto titulem vznikla v Jihlavě (viz výše pozn. 325) zřejmě až ve druhém desetiletí 15. století. Jejího autora neznáme, je možné, že byl totožný s písařem rukopisu, který přináší nejúplnější text této památky (Brno, Zemský archív, G 11, č. 964). Příručka obsahuje texty, vykládající rétoriku a její jednotlivé části, přičemž přirozeně čerpá ze středověkých učebnic této disciplíny – z Galfreda de Vino Salvo, z Eberharda Allemana Laborintu a dalších. Zásady, které vyložil, pak autor konkretizuje ve vlastních skladbách. Jsou to dvě poměrně známé chvály města Jihlavy,[357] první prozaická, druhá veršovaná (strofou Stabat mater).

Příručku objevil a vydal W. Wattenbach.[358]

12. Světská poezie

Když Homiliář opatovický již v polovině 12. století odsuzuje ďábelské říkanky, marnosti a pošetilosti, hříšnou, pohanskou a bohaprázdnou zábavu („carmina diabolica", „ioca et cantationes inanes", „scurilitates et ioca inordinata, „cantica luxuriosa" a „plausus manuum more gentili vel cantilenas saeculares"),[359] myslí snad zčásti na součásti pohanských bohoslužeb nebo na kouzelná zaříkání, nepochybně však i na světské písně, patrně ovšem v národním jazyce. Výrok homiliáře tedy informuje o starší ústní kultuře. Zapsány máme světské lyrické skladby z doby mnohem pozdější, teprve ze 14. století, po založení Karlovy univerzity. Takovýto stav písemného dochování má důvod jednak v tom, že opravdu lidové písně v národním jazyce byly u gramotné vrstvy („clerici") v opovržení a nikoho by nenapadlo je zapisovat, za druhé v tom, že písemně reflektovaná tvorba souvisí s univerzitním, žákovským („vagantským") prostředím do té míry, že aspoň pro dobu 14. a 15. století můžeme mezi světskou lyriku a žákovskou poezii klást rovnítko. Zde také tkví ona tematická i formální souvislost světské lyriky s formulářovou prózou, diktaminy, na niž bylo upozorněno v předchozí kapitole.

Termín „vagantská" poezie byl sice konvenčně přijat a dosud se někdy užívá, není však správný a výstižný. Je produktem romantické představy minulého století o středověku vůbec a zvlášť o světské části jeho kultury. „Vagant" – středověký příslušník žákovského nebo intelektuálského proletariátu, který je nezaměstnaností donucen žebrat, anebo bohémský žák, který se nevěnuje studiu a víceméně bezcílně se potuluje, není patrně skutečným tvůrcem „žákovské" poezie. Vilikovský[360] ukazuje, že vaganství je spíše duševní dispozice než sociální stav, ale že ani taková dispozice nezakládá tento typ tvor-

by. Podle tohoto badatele (stejně jako podle německého filologa Schumanna, vydavatele proslulé sbírky Carmina Burana) je vhodnější mluvit o *žákovské* poezii, neboť všechny typické rysy, připisované vagantskému způsobu života, jsou běžné a i ve středověku byly běžné studentskému životu a vidění světa. Druhým dobrým důvodem pro tuto dnes už přijatou terminologickou změnu je skutečnost, že básně, produkované touto vrstvou, svědčí o dobrém vzdělání a o výsledcích intenzívního studia spíše než o bohémsky neukázněném vztahu ke škole. A za třetí – pokud jsou nám známy životopisné údaje neanonymních tvůrců těchto básní a písní, jsou to většinou spořádaní příslušníci vyšších vrstev a spíše usedlí dvorští básníci než proletářští vaganti.

Žákovská poezie byla povýtce mezinárodní fenomén. Množství jejích skladeb bylo u nás běžně známo a stalo se součástí česko-latinského literárního života, básně byly v českém žákovském prostředí zpracovávány, obměňovány a doplňovány. Nejednoznačná rukopisná tradice v některých případech nevypovídá jasně o tom, je-li ta či ona skladba produktem našeho prostředí nebo kulturním importem.[361] To platí např. o skladbě **Iocosa altercacio rose et viole** (Žertovný spor mezi fialkou a růží, inc.: Dum grandem materiam, resp. Dum quondam mat., Walther 4836 a 4876) která se k nám dostala v době Karla IV., ale vznikla asi na Sicílii už na počátku 13. století.[362]

Prozodií latinské světské poezie ve středověku[363] je na rozdíl od latinské poezie antické, jež se vyznačovala časomírou (metrum), sytém přízvučný (rytmický), resp. kombinace sytému přízvučného s časoměrným, tzv. rytmo-metrický systém. Hlavní znaky rytmické poezie, přízvuk a rým, spolu těsně souvisejí. Samo slovo rým, které původně označovalo přízvučný verš v protikladu k časoměrnému, bylo přeneseno na charakteristický rys těchto veršů, na jejich zvukově shodné zakončení. Rým se v básnických výtvorech křesťanského starověku a raného novověku omezoval nejprve na poslední slabiku, často šlo o rým gramatický, zcela dostačující ozdobou, chápanou jako rým, byla i asonance. Na druhé straně se ve středověku setkáváme se zvlášť vyspělým uměním hledaných rýmů – původní rým, spojující mezi sebou dva verše, se rozšiřuje na tzv. rým tirádový (stejným rýmem je spojeno více po sobě následujících veršů), vyskytují se rozličné figury rýmu (rým sdružený, obkročný, střídavý).

Základními prvky rytmické poezie jsou vedle rýmu pouze počet slabik ve verši a slovní přízvuk. Ten se uplatňuje zejména v kadencích na konci verše (klausule), zatímco před kadencí je rytmus verše irelevantní.

Verše zde bývají různé délky, většinou daktylotrochejského spádu, nejčastěji šesti až osmislabičné, jsou řazeny prostě za sebou nebo členěny do strof. Zvláště často se objevuje tzv. vagantský verš, někdy je takováto skladba členěna ve vagantské strofy po čtyřech vagantských verších. Dalším častým útvarem je strofa sekvence Stabat mater. Jako příklad pravidelného stroficky řazeného vagantského verše může sloužit forma skladby Videant qui nutriunt, strofou sekvence Stabat mater jsou sepsány např. obě české makaronské koledy (Carmen prestet a Nos expertes) nebo kantiléna Vojtěcha Raňkova z Ježova Ah, in luctum chelym verto.

Rytmo-metrickým prozodickým systémem se rozumí nápodoba antického časoměrného rozměru, nejčastěji daktylského hexametru nebo elegického disticha, přičemž je verš opatřen rýmy. Nejčastějším typem jsou tzv. leoninské verše, u nichž se rýmují slabiky před caesurou se závěrečnými slabikami verše. Této formy je užito např. v adaptaci pijácké písně s incipitem Discite discatis.

Českolatinskou světskou lyriku (nebo také tzv. žákovskou poezii), která byla téměř povýtce anonymní (výjimkou je kantiléna Vojtěcha Raňkova z Ježova) lze dělit do tematických skupin.[364] Jsou to skladby žebravé (počítáme k nim i koledy), písně pijácké a ze studentského života, básně o lásce (často s jarními motivy) a o ženách (často protiženské), satirické, parodické a moralistní skladby.

12.1. Žebravé skladby

Nejznámnější z nich je vánoční koleda s incipitem **Scribere clericulis** (srv. Walther 17375–7),[365] v níž se mluví o žebravém životě studentů, o „technice" žebroty, o vztahu mezi mladšími a staršími studenty, o zálibě v pití piva. Počáteční verše několika jejích strof citují incipity duchovních hymnů, citátem je rovněž její incipit (z gramatické učebnice Alexandra de Villa Dei z konce 12. století). Další žebravé skladby jsou **Intellectu scite sano** (Walther 9434)[366] (její druhá strofa parafrázuje či spíše paroduje první verše třetí strofy sekvence Stabat mater), v níž studenti žertovně slibují vrátit v pravý čas všechno, co jim dobrodinci poskytnou, **Summates egregii** (Walther 18764),[367] v níž se studenti obracejí s prosbou o materiální pomoc na církevní hodnostáře a připomínají jim důstojnost i povinnosti jejich stavu, a **Sermo noster audiatis** (Walther 17562).[368] Ta je zajímavá i tím, že je psána úmyslně chybnou latinou a že je zde nejkonkrétněji představena žákovská bída a vůbec způsob života: žáci musí spát na peci a bez kalhot, chodí bosi, při žebrání je napa-

dají psi, jsou vystaveni hladu a zimě. „Laici" je nemají rádi, ale oni jsou mezi sebou solidární. Tato píseň u nás přinejmenším zdomácněla, i když její formální vzor a inspirace jsou patrně cizí. Podobný charakter má svou nevybroušenou stavbou žebravé diktamen **Viro invictorioso ac domino generoso** (Walther 20586), začátečnické školské cvičení, vzniklé nejpozději v roce 1378 (žádá o přispění také českého krále Karla IV.).[369] – V jediném zápise (z roku 1384) v Praze se dochovala posvícenská žákovská koleda **Discretis ad literas** (Walther 4576), v níž žáci žádají o dar preláty.[370] Mezi žebravé texty patří i žákovské skladby z pražských rukopisů, z Wroclavi a v jednom případě i z třeboňského zápisu, které poprvé otiskl až Josef Tříška v roce 1965[371] – incipity: **Universum genus curet, Nunc nati natalicia, Hec est dies bonitatis, Egestate nimia, Cristus in principio, Abbas pater noster devotus, Omnibus prefatis, Non exclusis, sed affusis, Laudis hero, pio, sincero, Viro grato, phalerato, Frigoris serenitas.** Jejich poetika má různou úroveň a jsou složeny v různých přízvučných formách – od víceméně pravidelné čtyřvešové strofy o osmislabičných trochejích (Universum genus curet, někde s přechodem k formě sekvence typu Stabat mater – Hec est dies bonitatis nebo méně pravidelně Nunc nati natalicia) přes vagantskou strofu (Egestate nimia, Cristus in principio) až k formálně uvolněným veršům většiny písní, zapsaných ve wroclavském kodexu. Dokonalostí pravidelného vagantského verše i tím, jak používá celé běžné formální výbavy žebravých projevů – narážky na školskou učenost, literární asociace a v závěru nakonec i makarónsky uplatňovanou češtinu („insuper sirum, hrachum, et slaninum sprachum") je zde zvlášť výrazná skladba č. 5 s incipitem Egestate nimia. Důslednou formou vagantského verše se jí podobá skladba následující, s incipitem Cristus in principio, zajímavá tím, že se v ní studentští koledníci dovolávají paměti svých učitelů, k nimž se obracejí, na dobu, kdy sami začínali se studiem a kdy sami snášeli bídu, a dovolávají se solidarity vzdělanců.

Prostě je složena vánoční koleda žáků partikulární (nižší) školy **Ordo noster sterilis** (Walther 13459), která se obrací k prostým lidem, nikoli jako většina předchozích skladeb k výše postaveným příslušníkům učeného kléru.[372]

Tematicky i formálně sem patří také známá makarónská žebravá

skladba **Carmen prestet deus celi** (Walther 2441)[373], složená ve strofě Stabat mater, s ní je zase přímo příbuzná o něco mladší, rovněž makarónská, **Nos expertes fere labe** (Walther 12253).[374]

12.2. Pijácké skladby a básně ze života studentů

Výtvory tohoto druhu byly u nás spíše přebírány a upravovány, popř. rozšiřovány. Výrazné je to u nejslavnějšího produktu světové „žákovské" poezie, Confessio Archipoetae, která se u nás vyskytuje v řadě rukopisů, někdy celá, jindy její jednotlivé strofy, jindy v různých úpravách. Několik strof Zpovědi Archipoetovy je vloženo také do další česko-latinské písně s incipitem **Plenitudo temporis** (Walther 14172).[375] Ještě častěji se v českých latinských rukopisech objevuje „hymna" vagantského stavu (řád vagantský, Ordo vagorum), Cum „In urbem universum" decantatur „Ite" (Walther 3635). Byla u nás několikrát zpracována, takže jednotlivé zápisy mívají proměnlivý počet a pořadí strof.[376] Píseň **Quicunque delectatur** (Walther 15759)[377] zpracovává samostatně prvky, převzaté ze světové žákovské poezie: skladba začíná moralistním varováním před krčmou, společností opilců a před opilostí, v závěru ale přechází do pijáckého zpěvu (je možné, že jsou to původně dvě samostatné básně). Za plně původně českou je možno už kvůli výskytu českých slov považovat krátkou báseň ve vagantské strofě, zapsanou ve vídeňském rukopise, **Referam miraculum** (Walther 16481),[378] která vypráví o podnapilém opatovi: jeho úmysl putovat do Říma obveselí jeho společníka – mnicha natolik, že se mnich dá do zpěvu českých písniček (?), naznačených incipity (canticum „zila baba sibila", versus „sudram sudracum" a ymnus „hobri pomozi"). V Čechách vznikla též adaptace obecně rozšířené pijácké písně Nunc attendatis, quis sit modus ebrietatis s incipitem **Discite discatis, quid sit status ebrietatis** (Walther 4562), složená ze šesti leoninských hexametrů, a za ní v rukopise následující říkanka o sedmi leoninských hexametrech, začínající slovy **In multis primus.**[379]

Confessio Archipoetae můžeme dvakrát číst zapsánu v sousedství nejvýznamnějšího kusu česko-latinské žákovské poesie, skladby **Videant qui nutriunt** (Walther 20307),[380] kterou klade Vilikovský do obsahové souvislosti s českým sporem Podkoní a žák. Báseň začíná

výzvou rodičům k řádné a přísné výchově synů a přechází pak k líčení různých způsobů výchovy i života mládeže a tím až k popisu tvrdosti studentského života (ve srovnání s životem panského služebníka, vlastně podkoního). V básničce s incipitem **Nunc horrorem paternalem**[381] kárá otec syna-studenta za neřádný život. V rukopise následuje za touto veršovanou skladbou, nadepsanou Correctorium de patre ad filium de excessibus, prozaický epistolární formulář s titulem Forma de filio ad patrem excusando se de viciis sibi impositis de patre, což je mj. dokladem už zmiňované skutečnosti, již prokázal Vilikovský, že je vagantská poezie blízká příbuzná prozaického diktamina. Motiv studentského života nese skladba **Piscatores videas,**[382] míněná podle rukopisného přípisku jako rada otce synovi při volbě povolání a složená vagantskou strofou. – Vagantskou strofou je složena delší báseň (26 strof, pochází patrně ze zač. 15. stol.) o sedmi svobodných uměních s názvem **De artibus liberalibus theologiae servientibus carmen.**[383] – Svým způsobem se k projevům studentského života řadí oslavná skladba **Iam consurgunt pueri,**[384] která zdraví nově nastoleného biskupa.

12.3. Skladby o lásce a o ženách

Vilikovský konstatuje, že „mezi naší žákovskou básnickou produkcí kupodivu nenalézáme téměř milostných písní". Řadí sem jednoznačně pouze skladbu s incipitem **Iam vernalis amenitas** (Walther 9756).[385] Je zapsána jen v Summě recreatorum a je tudíž pravděpodobný její český původ ze 2. poloviny 14. století. Expozici básně tvoří oslava jara a obsah pak přechází k líčení muk lásky. Makarónská skladba začínající slovy **Detrimentum pacior**[386] si rovněž stěžuje na milostnou trýzeň, bylo by ji však možno řadit i mezi parodické písně. Vyznačuje se akrostichem, který snad prozrazuje jejího autora („Ronovec"). Druhý typ této poezie tvoří vyprávění o milostných příhodách. Sem patří dvě básně, zapsané v českých rukopisech, **Amabilis puella** (Walther 889)[387] a **Fuit una domina** (Walther 6951)[388]. První z nich vypravuje o autorově milostném úspěchu, zájem je ale soustředěn na chování dívky, druhá je zveršovaná historka (známá i z různých středověkých vyprávění v národních jazycích) se špatným koncem o záletném dobrodružství klerika. S rezervou sem můžeme zařadit říkanku

Filia, si vox tua (Walther 6513)[389], dialog mezi matkou, nabízející dceři různé ženichy, a dcerou, která nakonec zvolí klerika (na domácí původ ukazuje obrat „rustici quadrati", který se v této době vyskytuje jen v Čechách). Píseň tak tematicky navazuje na oblíbené latinské spory o přednost stavu. Lze ji datovat do posledního dvacetiletí 14. století a byla na našich školách mimořádně rozšířená.[390]

Daleko větší je u nás frekvence protiženských skladeb, aspoň zápisů importovaných kusů. Pouze v českých rukopisech je zapsaná báseň **Ad crumene currunt lene sonitum** (Walther 327)[391], varování před prodejnými ženami, které láká zvuk plného měšce. Proti ženské prodejnosti je zaměřena také báseň **Si vis ad amasiam** (Walther 18071)[392], skladba s incipitem **Recedite, recedite** (Walther 16444)[393] varuje před důvěrou k ženě, daleko nejrozšířenější je báseň **Audite alphabetica** (Walther 1724)[394]. Sem patří protiženská satira Vojtěcha Raňkova z Ježova **Ah, in luctum chelym verto.**

Je třeba znovu upozornit, že téměř u žádné z těchto skladeb není možno zcela jednoznačně prokázat její český původ, součástí našeho literárního života však bezesporu byly: dokazuje to jednak jejich rozšíření v českých rukopisech, jednak skutečnost, že mnohé z nich byly inspirací skladbám v češtině.

12.4. Satiry a moralistní skladby

I z tohoto žánru bylo u nás rozšířeno mnoho populárních skladeb cizího původu. S Vilikovským[395] upozorněme, že fakt, že „projevy žákovské satiry jsou namířeny z největší části proti církvi a jejím představitelům, vyplývá právě z preponderantního a výjimečného významu církve pro celý středověký život, a naprosto nelze je vykládati větší svobodou ducha nebo odklonem od církevního učení". Jako po celé Evropě, i u nás se nejvíce opisovaly satirické sklady Waltera Castellionského, cizího původu je i u nás dobře známá satira Ad terrorem omnium. K této skladbě, složené v záp. Evropě asi počátkem 13. století, je v jednom českém rukopise přidáno deset strof, jež začínají slovy **Universi audiant, que sum iam dicturus** (Walther 19667)[396]. Mluví o zkaženosti jednotlivých stavů (kněží, mniši, světští páni, rytíři, sedláci, ženy) a představují, jak dnes již víme, samostatnou báseň, která vznikla u nás v době mezi léty 1410 a 1418. Již ve 14. století

(vzhledem k pravděpodobnému datu svého nejstaršího známého zápisu před rokem 1378) byla sepsána píseň s incipitem **O quantum sollicitor** (Walther 12913).[397] I ji řadí Vilikovský mezi satiry, na její žánrové zařazení jsou ale i jiné názory. Subjektivní pocit marnosti všeho světského snažení je v ní spojen s kritikou nejen kněží, kteří se nestarají o spásu lidských duší, ale i laiků. O pomoc se autor obrací k Panně Marii. Kněžskou lakotu ostře kritizuje báseň **Heu qui quondam claruit** (Walther 7799)[398], konstatující, že jejich zkaženost došla tak daleko, že musí nastat konec světa. Stěžuje si, že ti, kteří pohrdali světským bohatstvím, jako Platón, Hektór, Tullius, Sókratés nebo Sedulius, jsou pokládáni za hlupáky. Také básně **Benedicite, iam nunc loquor licite** (Walther 2140) a **Vos, prelati, veneratis** (Walther 20816) kritizují kněžský stav. Dochovaly se pouze v Summě recreatorum.[399]

Nejspíše v Čechách na přelomu 14. a 15. století vznikla satira – chvála zašlých zlatých časů a kritika špatných studentů s incipitem **Olim sustulerunt** (Walther 13180).[400] Ještě jinak zaměřena je satira s incipitem **Cum miser exul devio,**[401] která má v třeboňském zápise titulek Cuiusdam vagi composicio a jejíž textová tradice ukazuje, že se z Čech, kde zjevně vznikla, šířila dále do Evropy – s pozměněným incipitem (Quo miser exul, Walther 16224), s odlišným čtením některých míst a rozšířená o další strofy. Jsou tu zlomyslně charakterizovány, zejména co do pohostinnosti, téměř všechny evropské národy. – K satirám, které vznikly u nás, a to před r. 1403 (v tomto roce byla zapsána), patří i báseň s incipitem **Usque modo tacui.**[402] Personifikovaná Praha v ní vybízí Čechy, aby bránili svá vlastní práva proti Němcům. Je zajímavá hlavně jako doklad protiněmeckých nálad v předhusitské době. K témuž historickému kontextu se vztahuje a přibližně v téže době vznikl pamflet na krále Václava IV. **En rex Romanus** (Walther 5421), složený v leoninských hexametrech.[403]

Satiricko-moralistní obsah mají tři básnické skladby, uveřejněné v roce 1971 Josefem Tříškou. Pocházejí zřejmě až z 15. století a mají incipity **O infelix caro mea, O homo, si vis scire** (tato skladba je zčásti prozaická a zčásti veršovaná a cituje verše ze starší kritické tradice) a **O mundi vana gloria.**[404]

V polovině 14. století patrně vznikla satirická nacionalistická polemika v próze, jejíž první část, **De Theutunicis bonum dictamen** (také zvaná Diffamacio contra Teutunicos nebo Curtasia contra

Teutunicos),[405] se dochovala ve třech rukopisech, zatímco odpověď na tuto invektivu se ztratila („Apologia Theutunicorum contra Bohemos facta et compilata per quendam monachum ordinis Cisterciensis, qua respondet epistole, que dicitur Dum eterno etc."). Josef Tříška toto diktamen spojuje tématicky a motivicky s českou Novou radou Smila Flašky z Pardubic a charakterizuje je jako knížecí zrcadlo, radící k odstraňování Němců z Čech a obracející se proti řemeslnickým cechům, jež podle autora vynalezli Němci. – Diktamen je v souladu se svým žánrem rétoricky vyumělkované a ozdobené cursem – nejčastěji je to cursus velox, charakteristický právě pro vyspělou prózu tohoto období.

12.5. Parodie

Parodie na všeobecně známé texty, především biblické a liturgické, se ve středověku skládaly po celé Evropě.[406] Dnešnímu čtenáři se ne zcela oprávněně jeví spíše jako prozaické, neboť jejich forma je dána formou textu, většinou liturgického. Jsou to parodie evangelijních vyprávění o Ježíšově umučení a bývají opatřena titulem „evangelium", „pašije" nebo „mše". V Praze bylo na konci 14. století složeno takové vyprávění o protižidovském pogromu z roku 1389, nazvané **Passio Judeorum Pragensium secundum Johannem rusticum quadratum**[407] (Pašije pražských židů podle venkovského burana Jana). Pobití polských lupičů ve Šlapanicích u Brna v roce 1401 líčí o něco mladší parodie **Passio raptorum de Slapanicz secundum Barthoss tortorem Brunensem**[408] (Pašije šlapanických loupežníků podle brněnského kata Bartoše). S titulem **Passio cuiusdam nigri monachi secundum luxuriam**[409] (Pašije jednoho černého mnicha podle rozmařilosti) byla parodicky převyprávěna zčásti rýmovanou prózou historka o nešťastném milostném dobrodružství záletného mnicha. Je nutno (opět s Vilikovským) upozornit, že dosti drsná a bezostyšná středověká líčení milostných vztahů a sexuálního počínání jeptišek, mnichů a duchovních by nás nemělo překvapovat – středověk byl v těchto věcech otevřenější a drsnější, než jak jsme zvyklí se naň dívat. (O tom svědčí i různé verše o celibátu, v nichž je též parodistickou formou osvětlován sexuální život určité části mužského kléru i jeptišek.)

* * *

O rukopisném dochování těchto památek nás zpravuje literatura, již ke každé z nich uvádím v příslušné poznámce. Nejdůležitější sbírkou českolatinské (i české) světské poezie středověku je sborníček, uložený v třeboňském Státním archívu pod signaturou A 7, do nějž tyto písně, jež patrně sám sebral, zapsal Oldřich Kříž z Telče v letech 1457–1463.[410] Mnoho textů světské poezie této doby je zapsáno v souboru, nazvaném Summa recreacionum (viz dále).

Jak jsme viděli z poznámek, zejména při údajích o vydání těchto básnických textů, zabývali se jimi v našem století Jan Vilikovský, Josef Tříška, Milan Kopecký, zčásti též Zdeněk Nejedlý a Anežka Vidmanová, překladatelsky pak Rudolf Mertlík (zčásti za spolupráce Radovana Krátkého). Nesmí však být opomenut Julius Feifalik (1833–1862),[411] který podle slov Zd. Nejedlého již dlouho před Jakobsonem byl schopen vnímat středověké písemnictví jako literární fenomén a byl jedním z prvních, kdo se kriticky postavili proti pravosti rukopisu Královédvorského a Zelenohorského. Jemu vděčíme za vůbec první, v některých případech dodnes jediné, zpřístupnění textů, o nichž jsme zde mluvili.

13. Zábavná literatura

Beletrie v užším slova smyslu, literatura, směřující především k pobavení čtenáře (posluchače), je v české literatuře této doby, a to v literatuře latinsky i česky psané, novým žánrem:[412] mívá leckdy převážně poučnou a morálně vzdělavácí funkci, což platí v prvé řadě o exemplech. Vznik zábavné literatury bývá kladen do souvislosti s laicizací literatury, a pro značné využití antické literatury někdy i do souvislosti s projevy raného humanismu, jak hned uvidíme, zjevně neprávem.

V úvodu k této kapitole připomeňme jen dva snad nejvýraznější i nejdůležitější aspekty středověké, nejen latinské, „beletrie". Především synkretismus funkcí, vlastní středověkému písemnictví vůbec: ten beletrii nedovoluje, aby byla právě jen zábavnou četbou. Víme již, že starověký a středověký autor měl „et docere et delectare", tedy poučovat i bavit. Je tedy tato „beletrie" zároveň nejen morálně vzdělavatelnou literaturou, o čemž již byla zmínka, ale i literaturou poučnou: historiografií, geografií, hagiografií, populárně podávanou filozofií a teologií, podává (nejen nám, především svému středověkému publiku) současné představy a znalosti o světě, o člověku a o přírodě. Proto je zde ještě obtížnější než v jiných oblastech snažit se o přesné žánrové vymezení, a dochází pochopitelně ke genologickým přesahům a průnikům.

Za druhé je třeba upozornit na specifické spojení „zábavné" literatury českého středověku s literaturou antickou, k němuž dochází prostřednictvím středolatinské literatury západní Evropy. Obecněji je známo, že staročeská beletrie, která začíná vzkvétat zejména na přelomu 13. a 14. století, překladatelsky zpracovává, vlastně parafrázuje, díla, sepsaná latinsky o něco dříve na západ od Čech, nejčastě-

ji v Německu a ve Francii. I jazykově latinská díla české oblasti používají cizích předloh nebo jsou aspoň ovlivněna cizími vzory. Objeví-li se tedy dojem, že se v česko-latinské literatuře náhle objevují antické látky a citáty z antických autorů a že snad máme co do činění s projevy raného humanismu, je třeba takovéto zdání revidovat poznatkem, že se tyto elementy do latinsky psané české literatury dostávají se západoevropskými předlohami; autoři těchto předloh byli odchovanci školské tradice, v níž si určitá antikizující rétorická a básnická výbava udržela kontinuitu již od konce starověku. Nejde tedy o nic převratného, ale především, vzato v širší geografické souvislosti kulturní historie, o nic nového. Kromě toho způsob, jímž autoři této literatury zacházejí s antickými texty, rozhodně není možno označit jako práci s prameny. „Citují" spisovatele, kteří nikdy neexistovali, uvádějí jména, zkomolená k nepoznání, zaměňují mezi sebou postavy autorů i hrdinů antických textů, je tedy evidentní aspoň to, že tyto znalosti mají z druhé ruky, většinou až ze středověkých spisovatelů.[413]

13.1. Summa recreacionum

V předchozím oddíle jsme poukázali na soubor, nazvaný Summa recreacionum (v jiném rukopise Summa recreatorum), v němž se mj. dochovalo větší množství textů česko-latinské světské poezie. Tato Summa[414] byla sepsána koncem 14. století nebo na začátku století následujícího. Je to příručka témat i věcných instrukcí k dosažení vyšší úrovně zábavy při hostinách. Neznámý kompilátor se inspiroval Macrobiovým encyklopedickým, starožitnickým a literárněhistorickým dílem Saturnalia (ze začátku 5. stol. n.l.), které je podáno jako zápis rozhovorů při sváteční hostině. Summa je rozdělena na pět traktátů: první se týká potravy, druhý se zabývá vlastnostmi a povahou jednotlivých jídel a nápojů, třetí mluví o věcech, potřebných pro správnou hostinu (veršované lékařské rady, verše o způsobném chování při jídle, několik veršovaných skladeb o víně). Již zde se citují antické autority: sám Macrobius, dále Aristoteles a antičtí i středověcí lékaři a přírodopisci. Čtvrtý traktát je z literárněhistorického hlediska nejzajímavější. Je také nejdelší, zabírá téměř polovinu celého textu: jeho první část reprodukuje prózu – naučné texty a různé

historky z antiky i ze středověkých autorů, následují duchovní i světské verše, nejprve přízvučné (právě zde se zachoval text Sporu fialky s růží, o němž jsem se zmínila v oddíle o světské poezii) a pak časoměrné. Kompilátor preferuje satiru a některé středověké internacionální látky, zvláštní pozornost věnoval umělým a komplikovaným strofickým útvarům. – Pátý traktát mluví „de virtuosis exemplis et regencium legibus" (příklady ctnostného chování a pravidla pro vládce) a je rozdělen na čtyři kapitoly podle čtyř hlavních ctností (iusticia, prudencia, fortitudo, temperancia – spravedlnost, rozvážnost, statečnost, umírněnost). I zde je hodně citátů z antických i křesťanských autorit.

Kompilátorova sečtělost v antické i středověké literatuře a zájem o básnické formy svědčí o kultivovanosti jeho prostředí. Některé aspekty díla ukazují na Německo (oblast Erfurtu), je zde však řada závažných momentů, které svědčí pro Čechy: Summa je dochována pouze v rukopisech české provenience, jsou zde zapsány některé písně českého původu, ráz textu odpovídá rozkvětu náboženské lyriky u nás v této době, „nehledě ani k tomu, že široké založení díla a jeho účel by dobře mohly odpovídati vkusu zbohatlé a kulturně rafinované české společnosti na sklonku XIV. a počátku XV. století".[415]

Skladby, které Summa přináší oproti známým a jinde dochovaným výtvorům nově, nebyly dosud všechny vydány. Část otiskl Hans Walther, Einige Inedita aus der „Summa recreatorum", Romanica et occidentalia, Études dédiées a la mémoire de Hiram Peri (Pflaum), ed. M. Lazar, Jerusalem 1963, 270–289, další Vidmanová, Múza, 555–560.[416]

13.2. Konrád z Halberstadtu, Tripartitus moralium

V souboru Summa recreacionum je tohoto florilegia magdeburského dominikána Konráda z Halberstadtu použito. Konrád byl kaplanem Karla IV. a přítelem Arnošta z Pardubic. Narodil se kolem roku 1312, v roce 1342 se stal lektorem v magdeburském dominikánském konventu, dosáhl doktorátu teologie. Po roce 1354, kdy o něm máme poslední zprávu, se snad pravidelně zdržoval v Praze.

Tripartitus byl dokončen v letech 1342–1344. Je to abecedně a tematicky uspořádaná sbírka výroků různých autorit, bajek, exem-

pel a různého vyprávění. Dělí se na tři knihy, z nichž první obsahuje asi 1300 sentencí, druhá totéž množství exempel a třetí 200 bajek. Odívá stejně jako o málo pozdější Quadripartitus morálně naučnou látku do sentencí a dokladů z antických autorů, cituje např. Martiana Capellu – De nuptiis Mercurii et Philologiae, Fulgentia, antické bajky a řadu římských klasiků. Nečerpal ovšem přímo z antických pramenů, nýbrž z různých středověkých sum a florilegií. Mezi jeho prameny bylo Speculum doctrinale a Speculum historiale Vincence z Beauvais (Vincentius Bellovacensis, Francie asi 1190–1264), Liber de vita et moribus philosophorum Waltera Burleye (Anglie, asi 1274–1346) a Tomáše z Chantimpré (Thomas Cantipratensis, původem z Belgie, asi 1201–1280) Liber de natura rerum. Konrád tedy sice nepřináší nic nového nad běžnou dosavadní středověkou znalost antické kultury, ale vychází vstříc vznikající a také odjinud posilované oblibě těchto látek. – Ve dvou rukopisech pražské Univerzitní knihovny jsou k příslovím Tripartitu často připisována přísloví česká, zčásti paralely, zčásti překlady.[417]

Konrád z Halberstadtu sepsal i větší množství jiných prací, z nichž nejdůležitější je světová kronika *Chronographia interminata,* sepsaná v letech 1353–1355 a o málo později svým autorem přepracovaná. Vznikla tedy za Konrádova pražského pobytu a snad na podnět Arnošta z Pardubic. Kronika má čtyři díly a dobře prezentuje filozofii dějin vrcholícího středověku (nauka o Bohu jako stvořiteli světa a organizátoru dějin spásy, poslední díl mluví o definitivním království božím na konci věků).[418]

13.3. Quadripartitus moralium

Quadripartitus moralium, jinak též Quadripartitus apologeticus nebo (jak je zván v pozdějších prvotiscích a starých tiscích) Speculum sapiencie,[419] je sbírka prozaických morálně naučných vyprávění z největší části ve formě zvířecích bajek, rozdělená podle čtyř základních ctností, podobně jako je tomu v pátém traktátu Summy recreacionum. I zde se autor, který se skrývá za jméno Cyrilla Jerusalémského, církevního spisovatele 4. století, odvolává na antické a středověké, zejména filozofické, autority, usiluje o nový humanistický styl a dává najevo učenost, sečtělost a jistou stylistickou obrat-

nost, výsledkem je však nepříliš vkusná vyumělkovaná dikce a nabubřelý styl. Domněnka Josefa Tříšky o domácím původu díla (že by totiž byl jeho autorem M. Řehoř z Uherského Brodu,[420] literát z okruhu Jana ze Středy) nebyla obecně přijata. Vystoupil proti ní nejprve Jaroslav Ludvíkovský,[421] konečné důkazy provedla Anežka Vidmanová.[422] Podle výkladu Ludvíkovského a přesvědčivého důkazu A. Vidmanové dílo vzniklo v Itálii a sepsal je se vší pravděpodobností Boncompagno z Messiny někdy před rokem 1337.[423] Do Čech se Quadripartitus dostal prostřednictvím Jana ze Středy. Vidmanová též ukázala, že česká úprava Quadripartitu obecně převládla nad jeho původní textovou podobou, že se tato sbírka nešířila do střední Evropy z Itálie, ale z českého prostředí, že se česká verze stala výhradní předlohou pro vydání v prvotiscích a starých tiscích, že tedy česká úloha v tradici Quadripartitu, jakkoli důležitá, nebyla tvůrčí, ale pouze zprostředkující.[424]

Názor o českém původu Quadripartitu je založen především na skutečnosti, že tento spis u nás dosáhl velkého rozšíření: máme jej ve třiceti rukopisech. Stal se školskou příručkou a asi v polovině 15. stol. byl přeložen do češtiny (Čtverohranáč, r. 1516 jej vydal tiskem jako Zrcadlo múdrosti sv. Crhy biskupa Mikuláš Konáč z Hodiškova).

Dolopathos

Během 12. století (asi 1184) byla sepsána Alexandrem de Alta Silva latinská Historia septem sapientum ve dvou verzích.[425] Podle jedné ze svých postav se tato sbírka jmenuje také Dolopathos. Jedno ze dvou zpracování, v nichž se Dolopathos zachoval, vzniklo v Praze ve 2. polovině 14. století a máme je dochováno v šesti rukopisech. Tato verze byla v 15. století zpracována česky.

13.4. Exempla

Exempla jsou lapidárně vyprávěné historky, z nichž plyne naučení a z jejichž děje a jeho následků je zapotřebí vzít si příklad (exemplum). Nejčastěji se tohoto útvaru užívalo v kázáních – pro oživení, pro povzbuzení pozornosti posluchačů a pro větší názornost kázané látky. Právě za tímto účelem jsou dochovaná exempla často doprovozena morálním výkladem, aplikací (moralisacio). Byly to však samostatné útvary, a jednotlivě i ve sbírkách sloužila exempla nejen jako

pomůcka pro kazatele, ale i jako beletrie. Měla nejrůznější literární tvar – bývaly to prozaické povídky, ale také krátké veršové útvary, disticha nebo čtyřverší, mnohdy v časoměrné prozodii. Jejich látka byla rovněž velmi pestrá: častým tématem jsou zde starověké látky antické nebo orientální (převzaté přes tradici antické literatury), jiná exempla čerpají ze současného života, další ze života zvířat (v tom splývá středověké exemplum s bajkou!). Tak může být exemplum žánrově blízké nejen bajce, ale i povídce, novele nebo – to dokonce nejčastěji – pohádce.[426] S tím, jak nabývá oproti staršímu románskému názoru převahy gotické vidění světa, a s průnikem rytířské kultury do písemnictví se motivika exempel proměňuje: přibývá prvků dvorské kultury, uplatňuje se rytířská a kurtoazní látka.

Vydatným zdrojem exempel i další exemplové tvorby byla ve vrcholném středověku sbírka Gesta Romanorum.[427] Byla sestavena v Anglii ve 30. letech 14. století a mimořádně se rozšířila. Název je dán tím, že mnoho povídek má děj v antickém Římě nebo že jejich hrdiny jsou panovníci a jiné významné postavy starého Říma. Gesta se samozřejmě dostala již ve století svého sepsání i do českých zemí, čerpalo se z nich a byla zde zpracovávána jak latinsky, tak českým jazykem.[428] Před koncem 14. století byla Gesta Romanorum spolu s Historia septem sapientum přepracována osmi kleriky v Praze u sv. Víta, tzv. *Gesta svatovítská.* Je ovšem velmi obtížné a někdy nemožné rozpoznat, která exempla, popř. celé sbírky, skutečně vznikly v českém prostředí. Je pravděpodobné, že se tehdy v českých zemích šířila též exempla z tehdy velice populární kazatelské příručky slezského dominikána Peregrina z Opole.

Za nejdůležitější česko-latinské soubory exempel 14. století bývají pokládány:

1) *Quadragesimale admontské,* soubor kázání ze 70. let 14. století.[429] Sbírka pochází od neznámého autora patrně z doby Karla IV. a dochovala se ve dvou rukopisech, jež pocházejí z admontského kláštera ve Štýrsku, dnes jsou uloženy v pražské Univerzitní knihovně. Pořadatel čerpal svá exempla ze starších pramenů, dovedl je ale dobře převyprávět středověkou latinou, vyznačující se výraznými bohemismy. Dílo (omylem bývalo připisováno Johlínovi z Vodňan) obsahuje i některá exempla, známá z jazykově českého zpracování v různých

žánrech (bajka O lišce a džbánu), nebo jejichž obsah žil v lidové tradici a objevil se v pozdějších zpracováních (hloupý Honza).

2) *Martinus Polonus (z Opavy), Promptuarium exemplorum.* Autorem souboru je týž dominikán, o němž jsme již mluvili jako o autorovi historického spisu 2. poloviny 13. století. Tento soubor exempel je připojen ke kazatelské sbírce Sermones de tempore et de sanctis super epistolas et evangelia, která vyšla jako prvotisk ve Štrasburku v roce 1484.

3) *Moralitates Caroli IV. Imperatoris* (viz výše).

4) *Postilla Johlína z Vodňan.* Tento kazatel, křížovník české národnosti († 1416) ze zderazského kláštera na Novém Městě pražském, sepsal na samém začátku 15. století tzv. *Zderazskou postillu,* v níž zaznamenal i velké množství exempel. Čerpal je většinou z církevní literatury, ale některé kusy pocházejí z legend, z kronik nebo ze speciálních sbírek.[430]

5) *Historie varie moralizate,* sbírka exempel, sestavená kolem r. 1400.[431]

6) *Bartoloměj z Chlumce, řečený Claretus – Exemplarius auctorum* – viz výše ve výkladu o tomto autorovi. Je to naše nejzajímavější a rozhodně nejznámější a badatelsky nejzpracovanější sbírka česko-latinských (veršovaných) exempel.

7) Značně rozšířena byla u nás také exempla ze sbírky, vzniklé v Míšni a nazvané *Annulus,* dochované v našem rukopise Knihovny Národního Muzea ze začátku 14. století.[432] Pořadatel sestavil tuto sbírku o 123 kapitolách z různých historek starší středověké literatury a rozdělil ji na dvě části – první mluví o ctnostech a druhá o hříších. Annulus (Prsten) se tento celek nazývá z toho důvodu, že jeho látka vystihuje a popisuje kolem dokola – jako prsten – situaci člověka ve světě.

Některé další sbírky byly sestaveny již před rozšířením souboru Gesta Romanorum, jiné ve druhé polovině 14. nebo na počátku 15. století; badatelé o česko-latinském exemplu jich pro své výzkumy porůznu užili.[433] – Exempla vkládali do svých výtvorů také autoři zcela jiných žánrů. (Aby získal materiál staročeských a česko-latinských exempel, excerpoval přední badatel o tomto tématu Karel Dvořák také Kosmovu Kroniku, Comestorovu Historia scholastica[434] a Kroniku Zbraslavskou.)

14. Duchovní lyrika

Ve výkladu o předcházejícím období jsme již vyložili základní pojmy středolatinské duchovní poezie, zejména terminologii, vztahující se k jejím žánrům – hymny, sekvence, tropy, officia, kantilény. Pozorovali jsme, že 13. století bylo ještě dobou počátků. S jistotou můžeme říci, že už tehdy vznikají tropy, u hymnů, které jsme uvedli, není jisté, zda vznikly před 14. stoletím, v němž je pak soustředěna většina česko-latinské hymnické tvorby. Totéž platí o rýmovaných officiích. Kantiléna vzniká teprve ve 14. století. Co se týče sekvencí,[435] jejich hlavní představitel dominikán Domaslav žil na přelomu 13. a 14. století. Všech těchto výtvorů, zejména však kantilén, právě ve 14. a pak v 15. století prudce přibývá, počátkem 16. století jich již známe více než 300.[436] Silným impulzem k rozvoji duchovní lyrické tvorby bylo založení pražského arcibiskupství: noví hodnostáři se snažili propůjčit liturgii co největší lesk a nádheru a použili k tomu i hudebních možností.[437] Význam mělo i to, že roku 1354 založil Karel IV. v Praze klášter sv. Ambrože, což zintenzívnilo rozvoj liturgického zpěvu po milánském způsobu. Uvidíme také, že rozvojem této poezie je doprovázena nová spiritualita, šířívší se v našich zemích ve 14. století, dobře to lze sledovat na rostoucím počtu mariánských skladeb. – Zvláštností české duchovní poezie v této době je velký počet skladeb s akrostichy, které často mají kromě své estetické hodnoty význam i pro zjištění autora.[438] Pro vztah české a latinské složky našeho písemnictví má význam skutečnost, že značná část české duchovní lyriky lucemburského období jsou překlady z latiny, namnoze z latinských textů domácího původu.[439]

Ze sekvencí je důležitý sekvenciář – *Liber sequentiarum – Arnošta z Pardubic* z roku 1363, nejúplnější sbírka sekvencí, které se u nás

v předhusitské době užívaly. Obsahuje sto sekvencí, z nichž sedm není doloženo nikde jinde a je u nich tudíž pravděpodobný český původ, nejspíše v arcibiskupově okruhu.[440] Z doby Arnošta z Pardubic jsou dosvědčeny také nové **tropy** – kyriamina, gloriamina, Agnus aj.[441]

Kantilény vznikaly již z příkazu abatyše Kunhuty v okruhu svatojiřského kláštera.

Jan Vilikovský[442] uvádí rukopisy, v nichž jsou zapsány kantilény z doby 14. století. Nejvydatnějším z těchto zdrojů je *vyšebrodský rukopis,*[443] který pořídil bratr Přibík. Většinu obsahu tvoří tropy, písně nového typu sem všechny vlastní rukou vepsal právě Přibík kolem roku 1410. Celá čtvrtina těchto písní není doložena nikde jinde, je tedy pravděpodobné (i když zdaleka ne prokazatelně jisté), že tyto skladby vznikly v Čechách (ne však ve vyšebrodském klášteře). Pět z nich je vánočních. Upozorním na jednu z nich, na píseň s incipitem En etas iam aurea, která připomíná Sibyllino proroctví o narození dítěte podle 4. eklogy Vergiliových Bukolik.[444] Po vánočních textech následuje píseň ke vzkříšení Páně, dvě o sv. Mikuláši, další jsou o Panně Marii a o Janu Evangelistovi. Zajímavé je, že některé z nich mají antikizující, jakoby raně humanistickou, tendenci. Je to nejen vergiliovská reminiscence uvedené vánoční písně: i v dalších je např. Panna Maria označována jako „nympha", Jan Evangelista „doctissimus sophista". Kromě toho obsahuje sborník množství písní, které jsou známy i odjinud.

Jen o málo mladší soubor kantilén je *rukopis Mikuláše z Kozlí*[445] z roku 1417.

V třeboňském rukopise A 7 (f. 310r–311v) je zapsáno 25 latinských duchovních básnických skladeb, které nezaznamenal Dreves ani Nejedlý. Upozornil na ně v práci Latinská poezie žákovská v Čechách Jan Vilikovský, doposud však nebyly vydány.

V této době počet písní rychle vzrůstá, rozvíjí se i duchovní lyrika v českém jazyce. Zatímco u starších kantilén bylo ještě zřetelné, že vznikly jako tropy (často to prozrazuje jejich dovětek „Benedicamus Domino", „Deo gracias"), u písní ze druhé poloviny 14. století se tyto žánrové rozdíly stírají, strofická skladba se komplikuje, písně jsou vyumělkovanější, básnický výraz zdobnější. Můžeme zde sledovat odraz soudobého typu zbožnosti, zračí se v nich prohloubená a zvniter-

něná, mnohdy velmi individualistická, spiritualita. Tak k epickému jádru kantilén o svatých nebo o ději evangelií se přidružují meditativní prvky. Charakteristické je, že oproti dřívějšímu období až neúměrně vzrostl počet mariánských skladeb.

O **rýmovaném officiu** jsme již řekli, že do 14. století klademe vznik rýmovaných officií o sv. Václavu, sv. Ludmile, Prokopovi, Cyrilu a Metodějovi a o Pěti bratřích. Z téže doby máme rukopisy officií ještě o dalších světcích. Některá officia nejsou zveršována celá, jisté části zůstávají v původní liturgické podobě. Verše officia netvoří samostatný celek, ale jsou vkládány mezi žalmy a prozaické lekce. V antifonách a responsoriích, které obvykle zveršovány bývají, se líčí život oslavovaného světce nebo příslušná událost, přičemž tyto epické a didaktické prvky tvoří kostru, k níž je připojena oslava, díkůvzdání nebo prosba. V rýmovaném officiu se užívá stejných rytmických nebo metrických útvarů jako v sekvencích, některá officia jsou složena v hexametrech. Typickým příkladem je zde officium na svátek sv. Václava s lekcemi z legendy Inclitam et gloriosam festivitatem a rovněž legenda Crescente religione cristiana, jejímž autorem byl, jak jsme viděli, Karel IV., která je rovněž k potřebě officia rozdělena na lekce. K takovémuto officiu patří též václavské hymny **Adest dies leticie** (AH 5,96) a **Jubar alte claritatis** (tamtéž).[446]

V Dražickém misálu (z roku 1342, Knihovna Národního Muzea v Praze XIII B 9) je zachována mešní sekvence s incipitem **Plaudant chori monachorum** (AH 9,328; AH 1,116) ke svátku sv. Prokopa. Byla vyslovena domněnka,[447] že jejím autorem je kronikář František Pražský. Verše jsou inspirovány textem Menší legendy o sv. Prokopu a rozšířeny o zázraky, které se pak staly součástí textu Vita maior.

Hlavní edicí česko-latinských duchovních skladeb zůstává sbírka G. M. Drevese Analecta hymnica medii aevi, v níž několik svazků zabírají skladby z českých pramenů, nově jsou texty vydávány ve sbírce Geistliche Lieder und Gesänge in Böhmen, bearbeitet von Brigite Böse und Franz Schäfer, hrsgg. von Hans Rothe, Bohlau Verlag Köln-Wien, od r. 1988.[448]

Jak lze pozorovat na titulech odborné literatury, jež uvádím dále, většinu toho, co víme o latinské duchovní lyrice 14. století, zjistili vedle editora Drevese již Zdeněk Nejedlý, Dobroslav Orel a zejména pak Jan Vilikovský a Antonín Škarka. V novější době se této proble-

matice věnovali, a to pochopitelně ze svého hlediska, spíše odborníci v dějnách hudby, ovšem v interdisciplinární spolupráci (projekty Ave, musica, Clavis monumentorum litterarum).[449]

14.1. Albert Pražský

Skladatelem soukromých (neliturgických) latinských veršovaných modliteb byl dolnorakouský kartuzián *Konrád Heimburský* († 1360), který se stýkal s pražským prostředím (byl počátkem 50. let zástupcem převora pražské kartouzy) a s Arnoštem z Pardubic. Od Konráda pochází soubor modliteb Mariale.

Na Konráda navazoval český kartuzián, převor kláštera Zahrada Panny Marie u Prahy, Albertus Pragensis. Byl převorem v letech 1382–1392, zemřel roku 1397, a stýkal se s Janem z Jenštejna, který ho ve svých spisech několikrát připomíná. Albertova rukopisná modlitební kniha se jmenuje *Scala celi* (Žebřík do nebe).[450] Albert byl jejím pořadatelem, předpokládá se však, že je i autorem modliteb, které jsou zde zapsány a které odjinud neznáme. Sborník obsahuje modlitby ke svatým, sestavené tak, že se vždy vypráví světcův životopis nebo jeho významné skutky (pramenem zde autorovi byla Legenda aurea) a v meditaci o vlastní hříšnosti a nedostatečnosti se žádá o jeho přímluvu. (Znalec literatury křesťanského starověku zde postřehne podobnost s tématem i zpracováním básní Prudentiova Peristephanon, Albert však z Prudentia nečerpal, jeho vzorem byl Konrád Heimburský.) Autor se obrací i k novějším světcům, jako je sv. Klára, Alžběta, Hedvika a sv. Václav, a též ke sv. Prokopovi; český původ sbírky naznačuje skutečnost, že zde autor použil některé ze svatováclavských legend. S charakterem soudobé spirituality má snad jakousi spojitost to, že se dvě třetiny Albertových modliteb obracejí k ženám-světicím, ke svatým pannám a vdovám.

Celá Scala celi má tři části, ale pouze skladby její druhé části Dreves vydal a ty bývají považovány za dílo pořadatele sbírky, jímž byl Albert, neboť jinde nejsou dochovány. O dalších částech sbírky se předpokládá, že její kusy Albert pouze shromáždil a do své modlitební knihy zapsal, ale i zde se vyskytují skladby, které nemáme doloženy jinde.

Ve svém pojednání o Albertově poezii[451] vyslovuje Jan Vilikovský

názor, že „ačkoli všechny modlitby Albertovy, Drevesem vydané, jsou veršované a autor sám je považoval za básně, bylo by jen stěží možno nazývati jej básníkem. Byl v podstatě jen veršovcem, a to ne právě nejlepším, neboť v jeho díle nacházíme mnoho poklesků rytmických....Ostatně i jeho styl je v podstatě prozaický..."

14.2. Jan z Jenštejna

Nesporně nejdůležitějším i nejlepším latinsky píšícím autorem duchovní lyriky českého středověku byl třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna.[452] Význam jeho osobnosti zdaleka není dán pouze jeho básnickou tvorbou, budeme se zde zabývat i jinými aspekty jeho literární činnosti.

Narodil se 27. 12. 1350 (1349?), studoval na pražské univerzitě, poté v Padově a v Bologni, v Montpellier a posléze od roku 1373 v Paříži. Roku 1375 byl jmenován biskupem míšeňským. Zejména studia v Paříži a doba míšeňského episkopátu byla podle Janova vyznání obdobím nevázaného světského života. V roce 1378 jej Urban VI. jmenoval pražským arcibiskupem na místo Jana Očka z Vlašimi, který byl Jenštejnovým strýcem. Po těžké nemoci, kterou Jan z Jenštejna prodělal v roce 1380, a po náhlé smrti svého přítele, magdeburského metropolity Ludvíka, se obrátil k askezi. Odsuzoval svou dřívější zálibu v honech a jiných světských radovánkách, přestal prý číst pohanské autory a oddal se kontemplativnímu způsobu života.

Ještě za života Karla IV. byl Jenštejn ustanoven za kancléře českého a německého krále, Karlova syna Václava IV. Po císařově smrti byl Jenštejn po nějakou dobu královým rádcem a oporou, ale brzy došlo ke konfliktům, které vrcholily v letech 1383–1396. Šlo o majetkoprávní spory mezi církevní a vysokou světskou feudalitou, ale i o otázky zahraniční politiky. Jenštejn řídil svou diecézi přísně a krále si znepřátelil také vynášením církevních trestů, jichž užíval i vůči královým oblíbencům. Obětí těchto rozporů se roku 1393 stal generální vikář pražského arcibiskupství Jan z Pomuku, později svatořečený jako Jan Nepomucký. V této situaci odjel Jenštejn do Říma, kde složil svůj úřad, a po návratu vysvětil r. 1396 za nového arcibiskupa svého synovce Olbrama ze Škvorce. Sám se usadil na svém hradě Helfenburku a i při dalších bouřlivých událostech v říši zůstával

v ústraní. Věnoval se literární tvorbě a byl znám asketickým způsobem života. Často navštěvoval klášter roudnických augustiniánů, jehož převor Petr Clarificator se stal jeho duchovním rádcem a zpovědníkem. Jan z Jenštejna zemřel v Římě v kláštěře sv. Praxedy 17. června roku1399.

Zajímavé, i když možná nikoli směrodatné, je lékařské mínění[453] o tělesných a duševních arcibiskupových vlastnostech. „Povahové rysy Jana z Jenštejna byly dosti protichůdné. Měl prý zvláštní výraz ve tváři. Na zachované bystě vidíme tvář upomínající na těžkého epileptika. Většina lehkých epileptiků má tvář zcela normální. V jeho povaze nacházíme mnoho rysů těžkých epileptiků, ale i hysteriků. Byl prý sice duchaplný, ale vypínavý, prchlivý, nerudný, netrpělivý, duševně nevyvážený, marnotratný i v almužnách, rád se předváděl, pokoru a zdvořilost přeháněl. Obřadnost a nadměrná zdvořilost je jeden z projevů epileptické povahy. Vlastně neznal míru v ničem. Trpěl trvalou úzkostí, strachem o svůj život a strachem z věčného zatracení. Přitom spí v zimě nahý na kamenné podlaze, krutě se bičuje, jede do Říma na koni oblečený v žíněných kalhotách, které jeho zpovědník nesnese na sobě ani hodinu. Při styku s nižšími duchovními posazuje je na vyšší sedadla, než sedí sám, někdy se vrhá na zem před nimi při loučení. Typické histrionské, tj. herecké, projevy jsou u něho časté, jak to bývá u hysteriků. Stále se postí, jí málo. Jeho strava je kvalitativně a kvantitativně nedostatečná, takže hladina jeho krevního cukru musela být stále nízká, což jistě zvětšovalo jeho sklon k poruchám vědomí."

Kromě konfliktů se světskou mocí se Jan z Jenštejna angažoval zejména ve sporech o odúmrť (proti Vojtěchovi Raňkovu z Ježova) a jako horlivý mariánský ctitel usiloval, nakonec úspěšně, o celocírkevní zavedení svátku Navštívení Panny Marie, k němuž se také vztahuje značná část jeho homiletického a zejména básnického díla.

Literární činnosti se Jenštejn věnoval převážně až v době, kdy již nebyl aktivně činným církevním hodnostářem a pobýval v ústraní. Při své poslední cestě do Říma roku 1399 s sebou vzal celé své dílo, a to se tak uchovalo v iluminovaném vatikánském rukopise (obsahuje je z velké části také kodex, uložený dnes v Univerzitní knihovně ve Wroclavi). Jenštejn zanechal dílo homiletické[454] a exegetické, řadu traktátů, polemiky, listy, úřední výnosy a konečně mimořádně významnou básnickou pozůstalost.

Z prózy jsou nejznámější *polemické traktáty proti Vojtěchu Raňkovu z Ježova* (z roku 1388), které se zabývají právem na odúmrť a svátkem Navštívení Panny Marie, a *Libellus apologorum,* „Kniha obranná" panu Jindřichu z Rožmberka.[455] Tento šlechtic stál v čele panského odpo-

ru proti Václavu IV. a Jan u něj nacházel oporu za svých sporů s králem. V této obraně, napsané po roce 1396, vykládá Jenštejn o svém řízení pražské diecéze a o důvodech, proč z arcibiskupského úřadu odstoupil.

Teologické traktáty Jana z Jenštejna mají vesměs morálněteologický obsah, formu meditace a asketické ladění. Často v nich najdeme úvahy o postavení člověka, o smyslu jeho života na tomto světě, o marnosti a časné bezvýchodnosti všeho světského, o nutnosti zříci se světa, o smrti. Nejistota všeho lidského a nevyhnutelnost smrti jsou častými tématy a svědčí o existenciální hrůze, která Jenštejna provázela od doby jeho obrácení a jejíž příčinou byly nejen události Janova osobního života a jeho povahové vlastnosti, ale také všeobecná situace „krizového" 14. století. Nejistota a úzkost vrhala Jana do asketických poloh a vyvolala jeho zdůrazňování mariánského kultu a eucharistické úcty včetně touhy po častém přijímání eucharistie, což tohoto duchovního hodnostáře sbližuje s teologií Husových předchůdců, zejména Matěje z Janova. Sem patří traktát *De bono mortis (Paralella de mortis presura,* jiný titul *De morbo suo,* z let 1391–1393). Je věnován proboštu Benediktovi z augustiniánského kláštera v Sadské a jeho obsah nepochybně ovlivnila Jenštejnova zkušenost s nemocí a blízkostí smrti v roce 1380. Autor se vyznává ze své úzkosti, bolesti a strachu ve chvíli, kdy se domníval, že umírá, a pokouší se o hlubší pohled na smrt, inspirovaný nejen biblickými texty, ale i antickou literaturou (Seneca). Upozorňuje na bezcennost majetku a postavení, na pošetilost člověka, který baží po světské slávě a na smrt zapomíná. Asketický *Libellus de fuga seculi* (po r. 1395) upozorňuje na zlořády, jimž se oddávají lidé duchovního stavu. Autor sám se zde vyznává ze svého dřívějšího světského a hříšného způsobu života. *Quod nemo laeditur nisi a seipso (ad honorem b. Iohannis Chrysostomi)* o čtyřech knihách: zde se nastoluje otázka zodpovědnosti za hřích a definuje se vztah duše a těla. Duše může být spolehlivým průvodcem těla jen pokud se zcela opírá o Boha, pouze „homo spiritualis" se může oprostit od nástrah světa a dosáhnout lepšího života. Opravdová urozenost závisí na ctnosti, již není možno zdědit spolu s původem, ale o niž musí usilovat každý sám. Lidé jsou si rovni a rozdělení na chudé a bohaté není božské, ale lidské zřízení.[456] – Janovi ze Středy jakožto biskupu olomouckému věnoval Jan z Jenštej-

na *Liber Dyalogorum ad honorem beati Gregorii* o 4 knihách. I zde uvažuje o rozporuplném světě a o nestálosti Štěstěny, o úkladech, jež člověku strojí ďábel, mluví o zatracení, spáse a pokání, a stejně jako v předchozím trakátu (Quod nemo laeditur) zde v poslední knize najdeme úvahy o sváru těla a duše a o původu hříchu.

Spisy *De potestate clavium* a *De veritate Urbani* jsou věnovány teologii papežské moci, otázce schismatu a současným poměrům v církvi. K nim se pojí traktát *De consideracione* z roku 1385, inspirovaný biblickým Pláčem Jeremiášovým a připomínající titulem i dedikací papeži Urbanu VI. stejnojmenný spis Bernarda z Clairvaux. Také zde podává Jenštejn příčiny církevního rozkolu a vyslovuje naději, že jednota bude obnovena na mocnou přímluvu Mariinu. – Na pomezí filozofie a teologie stojí traktáty, jež bychom mohli nazvat také spisy ze systematické teologie – *De laude nominis Iesu Cristi et Marie* (spis je věnován Olbramovi ze Škvorce již jako pražskému arcibiskupovi, zabývá se oslavou Kristova jména a zamýšlí se nad vztahem jména a reality) a *De divinis nominibus* (rovněž s dedikací arcibiskupu Olbramovi ze Škvorce, spis již svým titulem odkazuje k mystické teologii Pseudodionysia Areopagity).

Básnické dílo Jana z Jenštejna[457] se skládá ze sekvencí, tropů, officií, hymnů, kantilén a veršovaných modliteb. Lze je dělit také podle tematických okruhů. Do popředí vystupují skladby mariánské. Jenštejn je autorem šesti sekvencí, z nichž čtyři jsou mariánské (z toho tři k Navštívení Panny Marie,[458] s incipity *Illibata mente sana, Decet huius cunctis horis*[459] a *Ave, Verbi Dei parens,* další k Panně Marii Sněžné), jedna o božím těle a poslední o sv. Janu Evangelistovi. Sekvence Jana z Jenštejna představují třetí vývojový typ tohoto žánru, jde tedy již o samostatné skladby a nikoli o interpolované zpěvy, podoba jejich strof je vyrovnaná, jsou rýmované. – Z tropů, které jsou u Jenštejna již také typologicky samostatnými skladbami, se některé váží k těmto sekvencím (k Navštívení, k Panně Marii Sněžné), jiné jsou součástí dalších officií (mj. tropus, obracející se na Marii v době moru s incipitem *Mater Christi veneranda*[460]). Hymnů je deset, složeny jsou v obvyklé ambrosiánské strofě, ovšem rytmicky, s různým rýmovým schématem. Také zde převládá mariánská tematika: pouze jeden hymnus je o božím těle a čtyři o sv. Václavu. Svatováclavské hymny jsou básnickým zpracováním svatováclavské legendy a po

formální stránce si zaslouží pozornost z toho důvodu, že se v nich autor pokusil o časoměrnou prozodii a složil je menší sapfickou strofou, ovšem s různými nepřesnostmi. Antikizující ráz jim propůjčuje i volba výrazů (grécismy, archaismy) a těžkopádný slovosled, daný patrně obtížemi časomíry.[461]

Jenštejnových kantilén známe jedenáct a jsou mezi nimi skladby velmi rozšířené, některé z nich pro svůj spíše světský obsah nepatří k duchovní poezii: tak kantiléna De sinceritate et amore s incipitem *Si narrare debeo* varuje před přízní davu a před tělesnou láskou a odkazuje ke spolehlivosti skutečného přátelství.[462] Jiná, De schismate, s incipitem *Verto luctum in cytharam,* mluví o současném stavu světa i církve, naříká nad papežským schismatem a radí přiklonit se k římskému papeži Urbanovi.[463] Kantiléna s incipitem *Dic quenam doctrina* mluví o tom, že sedmero svobodných umění není schopno vysvětlit Kristovo vtělení a jeho neposkvrněné početí, tajemství, do kterého může proniknout pouze teologie.[464] – I mezi kantilénami má řada skladeb mariánský obsah, zvláštní ráz má svou antikizující výzdobou a volbou slov ukolébavka Carmen Beate Marie Virginis ad cunas, *Canit epithalamium* (Walther 2389). Motivicky je závislá hlavně na bibli (Píseň Šalomounova). – Z veršovaných modliteb je nejznámější modlitba ke svaté Kateřině – *Sicut rosa sine spina,* složená ve strofě Stabat mater (stejně jako modlitba ke sv. Zikmundovi) a dosvědčující jednak rozšíření a popularitu kultu sv. Kateřiny v českých zemích 14. století, jednak vyspělost Jenštejnova básnického umění.

U několika z těchto skladeb máme dochovány jejich melodie. Většinou odkazuje příslušný rukopisný materiál ke starším melodiím, na něž se tyto skladby zpívaly, některé nápěvy bývají připisovány i samotnému Jenštejnovi *(Decet huius cunctis horis* a *Mittitur archangelus).* V otázce, byl-li Jenštejn opravdu také skladatelem melodií, nejsou odborníci zajedno (Nejedlý, opačné mínění zastával Vilikovský).

Své básnické umění rozvinul Jan z Jenštejna nejvíce v sekvencích a kantilénách. Autor dobře propojuje a střídá epický a lyrický prvek. V básních bylo vysledováno několik akrostichů, rýmy bývají dvojslabičné, jen někdy se autor utíká k rýmu gramatickému nebo k asonanci. Jenštejn byl mistr básnických ozdob v užití ornatus facilis i difficilis.[465]

Svatojiřské plankty

O těchto dvou skladbách, *Pláči Panny Marie* a *Pláči Marie Magdalény*, které se dochovaly v *Pasionále abatyše Kunhuty* a o nichž byl vysloven názor (Jan Vilikovský), že jsou snad dílem pražského dominikána *Koldy z Koldic*, pojednávám dále.

14.3. Dramatická tvorba 14. století[466]

Ve výkladu o dramatické tvorbě 12. a 13. století jsme viděli, že základním modelem pro rozvoj duchovního dramatu byla velikonoční liturgie. Viděli jsme také, že v prostředí svatojiřského kláštera vznikl typ, reprezentující onu podobu velikonoční slavnosti, v níž k předcházejícímu předvádění velikonočních událostí přibyla třetí scéna, zjevení zmrtvýchvstalého Krista Marii z Magdaly. Je před námi útvar, který vstoupil do dějin dramatu jako *Hra tří Marií (Representacio Mariarum* nebo *Ordo trium personarum)*. V této formě bylo tedy velikonoční officium provozováno ve svatojiřském klášteře již koncem 12. století, obměněno pak bylo v době abatyše Kunhuty, tj. někdy v prvých dvou desetiletích 14. století. Hlavní změna (kromě změny v antifoně a přidání sekvence Victime paschali) zde spočívala v tom, že byla přidána krátká scéna s mastičkářem.

Tento vývoj prodělala velikonoční slavnost ve svatojiřském klášteře, v jiných místech českých zemí se patrně ve 14. století šířila prostší verze. Známe ji z několika rukopisů (vztahují se ke chrámu sv. Víta, k Roudnici a ke Zlaté Koruně) a jedná se patrně o oficiální text velikonoční slavnosti doby Arnošta z Pardubic.[467] Od svatojiřské verze se liší tím, že nemá mastičkářskou scénu a dokonce ani scénu Kristova zjevení Maří Magdaléně.

Dále se dochovalo několik variant těchto Her tří Marií, jejichž hlavní vývoj spadá právě do 14. století.[468] Ve všech můžeme pozorovat divadelními podmínkami obměněnou základní osnovu, která byla určována textovou latinskou složkou. Tyto hry byly vnímány v těsném vztahu k liturgii, což se projevovalo i tím, že se do nich i nově začleňovaly další hymny a antifony. Během 15. a pak ještě na samém začátku 16. století, z kteréžto doby pochází poslední z her o Mariích, můžeme vidět stále větší pronikání světských prvků, zejména žákovského humoru, rozšiřování o nové scény i o prolog (ten je u pozdějších neliturgických her téměř závazný), narůstání a zdůrazňování lyrických výjevů a důsledné počešťování.[469]

Takovouto současnou existenci latinského i česko-latinského typu liturgických slavností lze pozorovat již od počátku 14. století. Latinské slavnosti si ve 14. a 15. století podržují liturgický charakter, neprojevuje se v nich rys, charakteristický pro vývoj her a slavností v ostatní Evropě, tj. vkládání rýmovaných zpěvů, nýbrž mají zřetelnou převahu tradiční liturgické prózy. Ještě i v tomto období se v latinských textech objevuje široká škála typů od jednoduchých výstupů Marií s andělem až po pokročilou formu, kde se vedle základních částí velikonoční slavnosti, jež jsme poznali ve vývoji předchozího století, prosazuje scéna s mastičkářem, v každém případě však stav dochovaných pramenů prokazuje, že v českém prostředí mělo u her s čistě latinským zněním jasnou převahu liturgické pojetí.

V česko-latinském typu se naproti tomu prosazuje snaha rozvíjet více děj a snažit se o jeho přímé zobrazování. Tak se vytváří odlišný dramatický typ, *hra, ludus* – na rozdíl od officia, slavnosti. (Podotkněme, že tato situace není zcela běžná: v jiných zemích se vytvořil rozvinutý typ hry ještě v podobě plně latinské.) Vývoj těchto her podléhal celkem přirozeně spíše zákonům světského umění než zákonitostem duchovní tvorby nebo předpisům pro ni, to znamená, že se ve vývoji tohoto žánru uplatňovaly podmínky, které vyplývaly z divadelní situace, z podmínek realizace hry.

(Dřívější literární historiografie popisovala tento proces jako lineární vývoj od liturgického dramatu – officia, slavnosti, ke světskému divadelnímu výstupu – hře, ludu. Tento proces byl podle takovéto představy doprovázen stejně lineárním zčešťováním, laicizací, dramatizací, sekularizací a desakralizací původních officií.)[470]

Později než velikonoční hry a podle jejich vzoru vznikly také hry vánoční, které se rovněž vyvíjely od přísně liturgických latinských officií až k lidovým hrám. U nás je máme dosvědčeny kolem roku 1400 dvěma provozovacími návody. Představují už typ vyspělejší dvojjazyčné slavnosti česko-latinské.

Mimo velikonoční hry máme dvojjazyčné česko-latinské stadium rukopisně doloženo pouze zlomkem v rukopisu z Tegernsee (dnes v Mnichově) pro *Hru na Květnou neděli.* Spolu se zlomky samotné hry se zde čte několik latinských antifon. Latinský jazykový prvek však zcela nevymizel ani z her úplně českých: až do začátku 16. století jsou i u českých her scénické poznámky formulovány latinsky a stále jsou do nich zařazovány latinské antifony.

15. Literatura české spirituality 14. století

Již na konci 13. století bylo možno v českém duchovním životě pozorovat náznaky proměny. Nové asketické a mystické pojetí zbožnosti k nám přinášely na jedné straně nové reformní řády, cisterciáci a premonstráti, na druhé straně františkáni, kteří navíc zdůrazňovali chudobu pro Krista a službu chudým a všem potřebným. Výrazný byl v tomto ohledu vliv sv. Augustina, zprostředkovaný oběma řeholemi tohoto světce, kanovníky i poustevníky. Tyto posuny k emotivnější křesťanské poloze mohly dobře oslovit tehdejšího člověka, kterého přestávala uspokojovat formalistní praxe tehdejší církve a její přílišný intelektualismus, jak jej dováděla ad absurdum pomalu se přežívající scholastika vrcholného a již pozdního středověku. Ne nadarmo je i konec 13. století dobou světců a hagiografie, nově vznikající legendy nejsou jen produktem ambiciózní církevní politiky posledních Přemyslovců, princezna sv. Anežka nebo velmož bl. Hroznata nevytvářejí jen náhodou nový ideál světce své doby. Ideál opravdového křesťanského života začíná být přitažlivý pro laické vrstvy, pro šlechtu, pro měšťany, o slovo se hlásí urozené dámy i měšťanské ženy.[471] Pohybujeme se v předpokladech pro rozvoj literatury a můžeme se tudíž dívat jen do těch oblastí tehdejší společnosti, které v tomto směru hrály nějakou úlohu. Pomiňme lid selského stavu, který až na nepodstatné výjimky neměl a nemohl mít s tímto duchovním kvasem nic společného, neboť mu to prostě nedovolovala jeho materiální pozice. Tyto vrstvy byly v nejlepším případě vydány tzv. lidové zbožnosti, dosud ne důsledně christianizované nebo druhotně paganizované, která ostatně jejich případné duchovní potřeby uspokojovala rozhodně lépe než ztrnulá, jim odlehlá a o ně se málo starající církevní instituce.

V tomto stavu vstupuje spiritualita českých zemí do 14. století, které bude pro její rozvoj ještě plodnější a koneckonců rozhodující. Toto století, ať už ho nazýváme obdobím rozkladu feudalismu nebo stoletím morů, hladomorů a pogromů (Fr. Graus), bylo lidmi, kteří v něm žili, nepochybně vnímáno jako krizové. Doba je poznamenána existenční nejistotou pro společnost i pro jedince, hrozba nenadálé smrti je ještě reálnější než v jiných obdobích středověku (vzpomeňme na Jana z Jenštejna). Tito lidé hledají zakotvení a útěchu v opravdové, hlubší, v citové, mystické, ale také asketické i charitativně orientované, zbožnosti. Rovnováha ideálů vita activa a vita meditativa, od dob Řehoře Velikého vlastní klášternímu životu, se stává cílem i pro mnohé laiky. V literárním životě 14. století aktualizoval tyto pojmy Francesco Petrarca svým spisem De vita solitaria. (Výslovně o tom mluví, jak uvidíme dále, Jindřich z Bitterfeldu.) V duchovní lyrice jsme pozorovali zřetelný nárůst mariánské tematiky, nepochybné svědectví citově prožívané víry. Podobný úkaz budeme sledovat i při vzrůstu eucharistické úcty.[472] A tam, kde vše selhává, jsou stále ještě po ruce různá proroctví, ukazující na příchod Antikrista, ke katastrofě tohoto světa a k jeho konci, případně k tomu dobrému, co smí lidé po této katastrofě očekávat. Taková proroctví se množí, přicházejí k nám z Francie a z Itálie, ale vznikají i doma. I teologická pojednání a vystoupení kazatelů jsou plná výroků, které navozují eschatologická a chiliastická očekávání.[473] Vrcholí také působení sekt, které pronikají na naše území už od začátku minulého století zvlášť od jihu (jižní Francie, Itálie, Rakousko), nejvýraznější a nejúspěšnější mezi nimi jsou valdenští. (Sekty ovlivňují i mentalitu venkova. Na druhé straně se zbožnost venkovanů s krizovou dobou stále více paganizuje, protože se lidé utíkají k magickým praktikám starého pohanství, jež se církvi nedařilo vymýtit.)[474]

Hlad po duchovní dimenzi u jedněch a u jiných pocit potřeby oslovit i méně vzdělané lidové vrstvy obyvatelstva vede ke kvantitativnímu vzrůstu homiletiky. Kazatelské činnosti se chápou nejen příslušníci kazatelských řádů, františkáni a dominikáni, ale též světští kněží. (Vývojem homiletiky se zde nebudeme zabývat ve speciální kapitole, její projevy můžeme sledovat u jednotlivých probíraných postav.)

Prohloubení zbožnosti jde v této situaci dvojím hlavním směrem,

který je relevantní pro literární situaci. Jednak se vytváří monastická, klášterní, zbožnost, která je součástí opravného proudu uvnitř církve,[475] jednak vyrůstá prozatím jen mírně a náznakově heterodoxní, spíše laický, reformní proud, jehož představiteli jsou mj. tzv. předchůdci Husovi, a který pak přechází v českou reformaci.[476] Zatímco v ortodoxních opravných proudech se uplatňovali nejvýrazněji cisterciáci (Zbraslav) a augustiniáni (s významným střediskem v Roudnici nad Labem), v intelektuálních a vědeckých kruzích (kolem nově vznikající teologické fakulty zakládané univerzity) sehráli největší roli dominikáni, františkáni a opět augustiniáni, v přípravě teologického myšlení především augustiniáni.[477]

15.1. Klášterní zbožnost a ortodoxní reforma

Na samém počátku století, ještě na pozadí mystické zbožnosti, již utvářelo století třináctě, autorsky vystupuje

Kolda z Koldic

Známé dílo tohoto dominikána se dochovalo v **Pasionálu abatyše Kunhuty.** Kunhuta (1265–27. 11. 1321), dcera Přemysla Otakara II., byla od roku 1302 do své smrti abatyší kláštera benediktinek na Pražském Hradě u sv. Jiří. S jejím jménem bývá spojována také česky složená tzv. Kunhutina píseň s incipitem Vítaj, králu všemohúcí.[478] Kunhuta, která nejprve vstoupila do kláštera klarisek, jehož abatyší v té době byla sv. Anežka, byla v roce 1291 provdána za Boleslava Mazovského a teprve po rozloučení tohoto manželství se stala řeholnicí a pak abatyší u sv. Jiří. O její duchovní, kulturní a literární osobnosti jsme nejlépe informováni díky pozůstatkům knihovny, kterou pořídila pro svůj klášter. Z těchto knih je vůbec nejvýznamnější Pasionál, který byl přímo pro abatyši na její objednávku napsán a obsahuje spisy, jejichž vznik sama inspirovala. Neméně důležité je, že je kodex skvělou ukázkou iluminátorského umění své doby a tudíž významnou památkou dějin výtvarného umění.[479] Písařskou a malířskou práci v Pasionále provedl svatojiřský kanovník a písař Beneš, který také sestavil do jednotného celku příslušné texty (vedla jej tematická jednota; všechny vlastně pojednávají o Kristově umučení):

1) parabola (podobenství, alegorie) *De strennuo milite,* O udatném rytíři, s mystickým výkladem
2) dvě kázání:
   a) velkopáteční collacio in Parasceve, jak je označena skladba spíše dramatická než kazatelská – Pláč Panny Marie, a
   b) v předvečer Vzkříšení (in vigilia Resurrectionis)
3) pojednání *De mansionibus celestibus,* O nebeských příbytcích
4) kázání o umučení Kristově (jako autor je uveden papež Lev[480])
5) velkopáteční Planctus Marie Magdalény.

Kolda z Koldic, jemuž autorsky patří jistě aspoň dva nejdůležitější texty Pasionálu, byl přibližně v letech 1302–1314 lektorem, tj. profesorem teologie, v dominikánském klášteře u sv. Klimenta v Praze a snad kratší dobu i v Olomouci. 1. května 1318 byl jmenován papežským inkvizitorem (inquisitor haereticae pravitatis) pro pražskou a olomouckou diecézi a v roce 1319 zastával úřad převora české dominikánské provincie, zemřel před 1. červencem 1327.[481] Přímo v Pasionále jsou mu autorsky připsány dvě skladby, *De strennuo milite* (s datem 1312) a *De mansionibus celestibus* (1314).[482] Otázka, zda mohou být Koldovým dílem i obě kázání s planktem Panny Marie, byla řešena různě – Vilikovský se domnívá, že tomu tak je (a nevylučuje ani Koldovo autorství planktu Magdalenina)[483], zatímco Spunar považuje styl planktu za osobitý projev jiného autora.[484]

Alegorii *De strennuo milite* opatřil Kolda prologem[485] po vzoru prologů sv. Jeronýma k jeho překladům jednotlivých biblických knih. Na tohoto církevního otce se v prologu odvolává také s poukazem na to, že co znamenala pro Jeronýma a jeho dílo římská křesťanka Paula (známá hlavně z Jeronýmových listů), to znamená pro dílo Koldovo abatyše Kunhuta. Takto projevený Koldův vztah ke Kunhutě dobře naznačuje dvě dobové aktuality, jednak rys rytířské služby paní, známý ze světského básnictví, jednak již zmíněnou úlohu žen ve spiritualitě této doby. Vlastní parabola pojednává o Kristově díle spásy a o pádu člověka v podobenství (tento námět je častý i v exemplech) o rytíři a jeho snoubence: udatný rytíř je Kristus a jeho snoubenkou duše člověka. Ale dříve, než si ji mohl vzít za manželku, objevil se zlosyn (alegorizující Satana), který nevinnou dívku svedl, poté svázal (hříchem), oslepil (zbavil vědomí hříšnosti) a vsadil do žaláře (aby sloužila hříchu, nikoli Kristu). Rytíř se vydal ztracenou

snoubenku hledat (Kristův příchod na tento svět) a dvaatřicet let (délka pozemského života Kristova) žil pro její lásku ve vyhnanství, nesmírně se lopotil a podstupoval mnohá trápení i boje. V nich užíval různých zbraní a válečných nástrojů (nástroje Kristova umučení). A po těchto bojích nakonec sestoupil do hlubiny žaláře (Kristovo sestoupení do pekel), našel a vysvobodil snoubenku, vrátil jí dřívější slávu a uvedl ji do svého království. – Tuto parabolu vypracoval Kolda podle všech předpisů středověkého kazatelského umění, každý detail své paraboly dokládal citacemi z evangelia a těmi místy ze Starého Zákona, jež lze vykládat christologicky.

Velkou pozornost věnoval autor – a také ilustrátor kodexu – nástrojům, jež byly užity při Kristovu umučení. V parabole jsou to zbraně a nástroje, jichž rytíř užil v bojích proti svůdci panny za její vysvobození. Toto až naturalistické a pro případného dnešního čtenáře málo vkusné prodlévání u detailů Kristových muk je charakteristické pro christologii vrcholné gotiky a můžeme se s ním setkat ve výtvarném umění i v literatuře, např. v duchovní lyrice (Bernard, Bonaventura, mystika, zvláště františkánská). Souvisí se zvláštním rysem vrcholně středověké spirituality, se vztahem této doby ke Kristovu lidství. Zatímco patristická teologie (dřívějších křesťanských staletí) zdůrazňovala Kristovo božství, vrcholný středověk vnímá Krista více jako člověka, vydaného všem lidským strádáním, a rád vyjadřuje soucit s jeho utrpením. S vnímáním Krista-člověka souvisí pak nejen úcta ke Kristovu utrpení, ale i kult jeho dětství (záliba v apokryfních evangeliích, které této potřebě líčením Krista jako dítěte vycházela vstříc) a uctívání Marie jako matky – to vše je nám důvěrněji než z literatury známo např. z gotického deskového malířství.

Pojednání *De mansionibus celestibus* navazuje na předchozí parabolu v tom, že duše je uvedena do nebeské slávy a vnímá krásu nebeských příbytků. Nejsou to ovšem hmotné příbytky, ale různé stupně věčného a blaženého nazírání Boha, jak jsou dány různým stupňům nebeské hierarchie – světcům a různým řádům andělských kůrů. Máme tak před sebou filozoficko-mystický výklad, hlásící se k novoplatónské tradici, totiž k dílu Pseudodionysia, zvaného Areopagités, De hierarchia coelesti.[486] Do svého pojednání vložil Kolda delší text, převzatý z kázání Řehoře Velikého, a přešel k výkladu o Panně Marii. Je to chvalořeč na matku Kristovu jako královnu všech nebeských

hierarchií a příbytků. Tak jako byla předcházející parabola dokladem dobového kultu Kristova lidství a zájmu o jeho umučení, tak je pojednání O nebeských příbytcích nejen dokladem živé novoplatónské tradice, ale i rozvoje mariánské úcty, která tuto dobu výrazně charakterizuje. Karel Stejskal hledal ve spiritualitě Koldových textů příbuznost s mysticko-panteistickým systémem německého mystika Mistra Ekharta, s nímž se autor snad mohl dokonce i osobně setkat během svých studií v Kolíně nad Rýnem. Koldova mystika je však jiného druhu: postrádá panteistické prvky. Jak jsme již viděli, vyrůstá na podloží novoplatónského systému Pseudodionysia Areopagity a je bližší patristické spiritualitě (Augustinus, Hieronymus) a klasické ortodoxní mystice teologů vrcholného středověku (Anselm, Bonaventura).

Oba spisky jsou napsány rytmizovanou a rýmovanou prózou, je zjevné, že se autor řídil podle předpisů poetiky, rétoriky a kazatelského umění.[487]

Malogranatum

Kolem poloviny století, zřejmě v jeho padesátých letech, sepsal neznámý cisterciácký řeholník, nejspíše opat[488] kláštera na Zbraslavi, nábožensky vzdělavatelný mysticky laděný spis Malogranatum (= granátové jablko[489]), návod pro mystickou cestu člověka k Bohu sebezdokonalováním ve třech stupních – začátečnickém, pokročilém a dokonalém (status incipientium, proficiscentium a perfectorum[490]). Právě o těchto třech stavech pojednávají tři knihy, z nichž se celé dílo skládá a jimž je předeslán prolog. Knihy se dále dělí na distinkce a kapitoly a mají formu dialogu otce se synem (patrně novic kláštera a jeho duchovní otec). Odpovědi na otázky jsou sestaveny převážně ze vzájemně dovedně propojených citátů – autorit. Tak je použito více než sedmdesáti spisů, jejichž autoři náležejí křesťanskému starověku (patristice) a středověku. Z antických pohanských autorů, nehledíme-li k Aristotelovi, se vyskytne Ovidius, Cicero (Tullius) a Valerius, z křesťanských spisovatelů je nejčastěji uváděn Řehoř Veliký a Augustinus.

Z autorit, jichž Malogranatum užívá, lze činit závěry o významu starší tradice na českou monastickou mystiku 14. století – v případě Malogranata byl zjištěn nejen vliv františkánský a cisterciácký, ale

i prvky východní spirituality. Značný význam pro charakter mystiky Malogranata má i poznání, že spisovatel čerpal, aniž uvedl jména autorů, ze spisů německého mystika Jindřicha Susa († 1366) a františkána Davida z Augšpurku († 1272), z Bonaventury († 1274) a z Compendium theologicae veritatis Hugona Ripelina ze Štrasburku († 1268).

Ze speciálních teologických otázek, jež spis probírá, jsou pro poznání českého předreformního vývoje nejvýznamnější nauka o církvi (eklesiologie), názory na posmrtný osud lidské duše (inidividuální eschatologie) a učení o svátosti oltářní (eucharistie). V této oblasti hlásá Malogranatum potřebu a užitečnost častého přijímání,[491] čímž působí v obdobném směru jako o málo později tzv. Husovi předchůdci, zejména Matěj z Janova, který se také na Malogranatum v tomto ohledu výslovně odvolává. Malogranata užil i Tomáš ze Štítného.

Malogranatum je nepochybně mimořádně významným dílem pro poznání české duchovní situace ve své době. Jeho literární cena nespočívá v jazykové nebo stylové invenci či originalitě – autor měl málo možností projevit svou individualitu a umělecké schopnosti, ježto jde přece ze všeho nejvíce o snůšku autorit, citátů. Význam díla po této stránce tkví spíše v kompozici: je zde mj. založena tradice dialogického naučného žánru, jejž později rozvíjí staročeská Rada otce synovi (dříve připisovaná Smilu Flaškovi z Pardubic) nebo Tomáš ze Štítného. Žánrově je Malogranatum příbuzné také se spisem Konráda z Halberstadtu Tripartitus moralium.

Malogranatum nebylo vydáno, jeho edici zamýšlí německý historik Manfred Gerwing. Je dochováno ve velkém množství rukopisů, což svědčí o jeho značném rozšíření a užívání, a ve třech inkunábulích. Již v 15. století bylo překládáno do nizozemštiny a do němčiny.

Dalším představitelem klášterní zbožnosti byl převor kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem

Petr Clarificator († po 1406).

Zachovaly se některé listy z Petrovy korespondence, především s arcibiskupem Janem z Jenštejna, jehož byl roudnický převor duchovním rádcem a zpovědníkem. Jenštejnovi, který se často obra-

cel na roudnický klášter a na Petra samotného s duchovními otázkami i s církevně-politickými problémy, věnoval Petr Clarificator asketický návod *Compendium honeste vite* („ad vehementem instanciam domini Ioannis"). Compendium je uvedeno průvodním listem – Epistola brevis, v němž autor upozorňuje na svou nedostatečnost (loci modestiae), spis sám vybízí k následování Kristova příkladu, ke stálé snaze o zdokonalování vnitřního života a ke kontemplaci. Dochoval se obdobný návod ve stručnější podobě: je možno jej Petrovi s jistotou připsat, je zřejmě starší, a vlastní Compendium vzniklo jeho rozšířením.[492] V historiografii bývá kladen značný důraz též na Clarificatorův *Dietarius observancie regularis*, zvaný též *Colleccio super statuta canonicorum regularium sub regula s. Augustini vivencium.* Je to nejdelší a nejrozšířenější spis tohoto autora, naučení augustiniánským novicům. Může být chápán také jako autorův komentář k roudnickým řádovým statutům.

Roudnický převor se vyslovil zcela v intencích Jana z Jenštejna i k nově zaváděnému svátku Navštívení Panny Marie. Traktát o tomto tématu vykládá událost Navštívení i jako symbol a svátek církevní jednoty, a text je také uzavřen modlitbou k Panně Marii za obnovení jednoty církve, rozdělené papežským schismatem[493].

Arnošt z Pardubic (25. 3. 1297–30. 6. 1364)

Životopis prvního pražského arcibiskupa sepsal Vilém z Lestkova a na základě jeho textu vznikly pak životopisy další až po oslavný spis z pera Bohuslava Balbína. Kde se Arnošt narodil, není známo (přídomek „z Pardubic" měl podle otcovských statků). Mládí prožil v Kladsku, zde strávil první školní léta na škole maltézského řádu. Jeho životopisec vypráví a i Arnošt sám ve svém díle vzpomíná, že zde ve farním kostele prožil před mariánským obrazem vnitřní obrácení, když se mu dostalo zvláštního zjevení. Tak se Arnošt stal horlivým mariánským ctitelem. Mariánský obraz, jejž pak poslal do Kladska, se v mnoha reprodukcích rozšířil po celém Slezsku: jedna z nejkrásnějších Madon pražské školy deskové malby zde představuje Arnošta jako biskupa, klečícího před Marií s dítětem. Studoval nejprve na katedrální škole v Praze a pak v Bologni (zde byl žákem slavného právníka Jana Ondřejova – Iohannes Andreae) a v Padově. Kolem

roku 1338 se vrátil do Prahy již jako znalec kanonického práva a teologie, stal se děkanem pražské kapituly a dostává se do blízkosti panovnického dvora. Po smrti posledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic (1343) byl zvolen za pražského biskupa a rok poté, 1344, se stal prvním pražským arcibiskupem. Zemřel na arcibiskupském hradě v Roudnici a byl pochován ve farním kostele v Kladsku.

Z jeho literární pozůstalosti mají největší cenu poznámky ke spisu Tomáše z Chantimpré († cca 1270) *Bonum universale de apibus* (též „Apiarius" – autor zde vede paralelu mezi životem v klášteře a společenstvím včelího úlu), které přinášejí Arnoštovy osobní konfese a předsevzetí asketického charakteru, směřující kromě vnitřního zdokonalování jednotlivce také k ideji reformy církve.[494] Podobnými poznámkami opatřil pravděpodobně Arnošt (jeho autorství těchto marginálií není zcela jisté) též spisek *De gaudio et pulchritudine celestis patrie – O radosti a kráse nebeské vlasti.* Velmi stručný souhrn mravních zásad obsahuje krátký text s titulem *Consilia salubria cuilibet salubriter vivere volenti,* o němž je možno soudit, že je to výtah ze ztraceného Arnoštova deníku: podle životopiscova sdělení si do něho arcibiskup zapisoval události svého života a zejména své duchovní nedostatky, jež se pak snažil napravovat.

Z Arnoštovy kanceláře vznikla sbírka diplomatického materiálu, kniha formulářů s titulem *Cancelaria Arnesti.*[495]

Jako arcibiskup se Arnošt výrazně projevil tím, že pořizoval a dával vydat statuta synod pražského kléru, *statuta synodalia.* Nejvýznamnější jsou první z nich, *Statuta Arnesti,* vydaná na pražské provinciální synodě roku 1349. Úvodem v nich arcibiskup shrnul hlavní ustanovení mohučské arcidiecéze a starší pražská synodální usnesení, poté podává vlastní ustanovení o církevní správě, o povinnostech kněží a o zásadách, jichž se mají kněží držet ve svém veřejném i soukromém životě. Tato statuta zůstala jako základ církevní organizace v Čechách po několik století a byla hojně užívána i v sousedních diecézích, i za hranicemi Čech. Vedle toho se staral o zveřejňování dalších církevněprávních ustanovení, vzniklých za jeho pontifikátu.[496]

Takzvané *Mariale Arnesti,* knihu, která patří k nejdůležitějším rukopisům pro dějiny českého miniaturního malířství a obsahuje výtahy z církevních spisovatelů k oslavě Panny Marie, nesestavil Arnošt z Pardubic (názor o jeho autorství se zrodil na základě Balbínových tvrzení), nýbrž je dílem italského minority Servasancta da Faenza.[497]

15.2. „Předchůdci Husovi"

Termínu „Husovi předchůdcové", „Die Vorläufer von Hus" použil poprvé František Palacký v práci o tomto tématu z roku 1846.[498] Jak vidíme z mocného proudu reformního cítění a smýšlení této doby, je tento termín nepřesný: především nebylo myšlení české reformace nutným úběžníkem a vyústěním celého tohoto duchovního a literárního dění. Ideové hnutí, zahájené a v jistém smyslu i vrcholící Husem, se zrodilo nejen na základě českého vývoje, ale i díky Viklefovi a viklefismu a ovšem i za přispění kacířských nauk. Někteří z „předchůdců" se sice dostávali do rozporu s církevní institucí, jiní však byli naopak jejími předními reprezentanty a obhájci. – Do skupiny reformních autorů v užším smyslu podle Palackého počítáme obvykle trojici Konrád Waldhauser, Matěj z Janova, Milíč z Kroměříže, dále česky píšícího Tomáše ze Štítného, mohli bychom sem však přičíst i pražského scholastika a oxfordského mistra Vojtěcha Raňkova Ježova, dominikána Jindřicha z Bitterfeldu a pražské teology a kazatele Štěpána z Kolína a Matouše z Krakova, z nichž mnozí mají zásadní význam i pro dějiny českého středověkého myšlení.[499] Jak jsem již naznačila, teologie těchto reformně smýšlejících kazatelů a autorů se liší od monastických představ o reformě, směřujících k individuu a k jeho mravnímu sebezdokonalování, mnohem větší mírou extroverze a společenského zájmu. S tím bývá (zvlášť u Milíče a u Matěje z Janova) spojena eschatologická orientace (očekávání blízkého zániku tohoto světa, přesvědčení o aktuálním působení Antikrista, víra v brzký druhý příchod Kristův). Významné je působení kazatelů: kromě Waldhausera a Milíče, o nichž jako o nejvýraznějších a nejvlivnějších postavách pojednáme samostatně, zmiňme např. první kazatele v Betlémské kapli, Jana Protivu od r. 1391, Jana Štěknu od r. 1393, jejichž moralistní kázání se nesou v kritickém, nicméně stále naprosto konformním, tónu.[500]

Chronologicky vzato byl prvním z tzv. Husových předchůdců, kazatelů a morálních karatelů druhé poloviny 14. století

O prvních obdobích Konrádova života a působení víme málo. Pocházel z Dolního Rakouska a stal se členem řádu augustiniánských kanovníků, o nichž jsme již řekli, že měli na reformní myšlení silný vliv. V roce 1349 přijal Konrád v Pasově kněžské svěcení a dále se věnoval kazatelské činnosti. Z jeho literárních projevů lze vyčíst dobré vzdělání a stylistickou obratnost, a je tudíž možno se domnívat, že se mu dostalo univerzitního vzdělání, snad v Itálii (Pavia, Bologna?), kde byla střediska augustiniánů. Tuto stránku jeho osobnosti uvádějí někteří do souvislosti s tzv. raným českým humanismem, který měl italské kořeny.

S Karlem IV. se snad Konrád Waldhauser setkal ve Vídni roku 1357, kde kázal na pozvání knížete Albrechta II., jehož hostem tehdy císař byl. Karel a arcibiskup Arnošt z Pardubic dosáhli toho, že Konrád přijal na začátku 60. let 14. století pozvání do Čech; prostředníky zde byli páni z Rožmberka, kteří již dříve udržovali vztahy s rakouskými augustiniánskými kanovníky. – Konrád získal nejprve v roce 1363 faru v Litoměřicích, z ní však pobíral jen důchody a kázal v Praze. Jako úspěšný kazatel byl prý pověřen, aby držel smuteční řeč za arcibiskupa Arnošta z Pardubic (1364, nedochovala se). V roce 1365 se stal farářem v Týnském chrámu, byl císařovým zpovědníkem a dvorním kaplanem. Kázal téměř výlučně německy a hlavními adresáty jeho projevů byli pražští němečtí měšťané, jimž vytýkal povrchní a nemorální způsob života a nedostatek náboženské opravdovosti. Latinsky kázal kléru a studentům pražské univerzity. Zemřel v Praze v roce 1369.

Mezi jeho hlavní dochovaná díla patří *Apologia,* obrana proti útokům a žalobám žebravých mnichů. Byla sepsána v Praze v letech 1364–1365 a adresována Konrádovým rakouským krajanům, mezi nimiž se šířily zvěsti o jeho kacířském působení v Praze. V tomto kontextu je v Apologii dosti podrobně vylíčen celý průběh Waldhauserova sporu s žebravými řády (mendikanty). Proto jsou také jejímu textu předeslány příslušné žalobní články. V Apologii, kterou vydal Konstantin Höfler (Fontes rerum Austriacarum, Scriptores VI, Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen I, Wien 1865), lze dobře sledovat Konrádovy reformní názory: důsledně kri-

tizuje svatokupectví, klade důraz na autoritu Bible, zdůrazňuje pojem „veritas", požaduje život podle křesťanského ideálu a zejména morální život kněžstva. Stejným tónem znějí také listy *Konrádovy korespondence.*[501]

Spolu s Apologií je nejdůležitějším a nejrozšířenějším pramenem k Waldhauserově reformní činnosti *Postilla studencium sancte universitatis Pragensis,* vlastně kazatelská příručka ve formě postily s asi 73 kázáními (počet se v rukopisech různí), která vznikla na naléhání Waldhauserových posluchačů v letech 1367–1368. Postilla obsahuje výklady na nedělní evangelia, na svátky Kristovy i některé další. Vyznačuje se stylistickou a rétorickou vybroušeností a obsahuje jak teoretické výklady tak praktické návody pro kazatele. Konrád není systematický teolog (tím bude v české reformě teprve Matěj z Janova), hlavní důraz klade na praktický křesťanský život, především na mravní chování kněží a kazatelů.[502] Latinská Postilla, dodnes nevydaná, byla již na konci čtrnáctého století přeložena do češtiny.[503]

Summa seu sentencie Valerii Maximi, jíž Konrád komentuje spis Factorum ac dictorum memorabilium libri IX (30. léta 1. stol. n. l.) římského spisovatele Valeria Maxima,[504] navzdory povrchnímu zdání rozhodně nesvědčí o Waldhauserových humanistických (návrat k antické literatuře) sklonech, nýbrž pouze o oblibě exemplárních příběhů Valeria Maxima i u nás ve 14. století. Bylo prokázáno,[505] že autor zde čerpal z jediného pramene, z komentáře italského raného humanisty a augustiniána Dionysia di Borgo San Sepolcro, a že rozhodně neměl porozumění pro antickou notu svého pramene, nýbrž pouze pro jeho morální aspekt.

Snaha klást Konráda Waldhausera do souvislosti s raným humanismem v českých zemích, tedy s okruhem Jana ze Středy, se objevila i v souvislosti s tím, že existuje *dopis Jana ze Středy Waldhauserovi a Waldhauserova odpověď.* Jsou možná fiktivní, neboť se dochovaly pouze ve formulářové sbírce, ale i kdyby byly skutečné, svědčily by spíše o rezervovaném vztahu Konráda Waldhausera k pokusům o návrat k pohanské kultuře antiky.[506]

Největší popularitě z Husových předchůdců se ve své době těšil a dodnes je nejznámější

Význam tohoto pražského kněze moravského původu pro českou historii objevil František Palacký, který jej zařadil mezi Husovy předchůdce. Později byl Milíč, stále v Palackého intenci, nazván „otcem české reformace"[507] (František Loskot), a v jeho nauce se zdůrazňovaly hlavně eschatologické a apokalyptické tóny. Katoličtí autoři jej navraceli plnému pravověří, marxistická historiografie podtrhla (ostatně právem) jeho sociální cítění i smýšlení. O nové uchopení Milíčovy postavy se nedávno na základě rozboru jeho postil pokusil Peter Morée: Milíč podle něho „stojí v širokém hnutí kazatelů, které vzniklo ve 12. století, a které bylo odpovědí na proměny té doby, kdy člověk sám sebe začal vidět jako strůjce svého světa a svých dějin. Kázání Milíčových postil ukazují, že autor považoval kazatele za klíčové činitele v nezbytných reformách církve: právě oni jsou s to způsobit proměnu v kritickém stavu církve a světa." V tomto pojetí nebyly eschatologické a mystické prvky Milíčova učení a působení tak silné, jak to zdůraznili pozdější životopisci a po nich novověká historiografie. Milíčem tedy podle tohoto výkladu nezačíná nová éra vývoje spirituality, ale dovršuje se jím gotická zbožnost v proudu tzv. devotio moderna.[507a]

Jakkoli se nám dochovalo dvojí soudobé zpracování jeho života, anonymní *Vita Milicii* (viz výše) a *Narracio de Milicio* od M. Matěje z Janova,[508] o prvních desetiletích Milíčova života[509] víme málo: narodil se (křestní jméno „Jan" původní prameny nedokládají) patrně v měšťanské rodině v Kroměříži ve 20. letech 14. století. Dále je vlastně znám až onen historický moment, kdy tento kněz, který měl místo, snad dokonce výnosné, v královské kanceláři, vzal doslova výzvu evangelia k opuštění světských statků a rozhodl se pro chudobu, kázání a službu. To zdůrazňují stejně moderní autoři, píšící o Milíčovi, jako oba jeho středověcí životopisci.

Ve svých kázáních v Praze, nejprve u sv. Mikuláše a sv. Jiljí, káral nejen špatný život majetných, rozmařilých, lakotných a svatokupeckých kněží, ale usiloval i o nápravu života laiků. Z této první doby jeho kazatelské činnosti vzešla sbírka *Abortivus*, latinská kázání, pronesená ke kněžím a studentům. Jinak se ovšem Milíč proslavil hlavně českými kázáními.

V Milíčových projevech je zjevná sílící úcta k eucharistii (tento rys je vlastní dobové spiritualitě a záhy vyvrcholí u Matěje z Janova), dal se silně ovlivnit dobovou eschatologickou náladou a očekáváním příchodu Antikrista. Byla vyslovena domněnka, že k myšlence brzkého Antikristova příchodu přivedl Milíče profesor teologické fakulty Albert Bludův, který v disputaci konané v roce 1355 prohlásil, že v knihách a výrocích svatých mužů našel, že do dvaceti let má přijít Antikrist.[510] Milíč Antikrista ještě nehledá v církvi, spíše se mu tato představa spojuje s představiteli moci světské: když podle číselných výrazů v Apokalypse vypočetl datum Antikristova příchodu, ztotožnil jej dokonce s císařem Karlem IV. V žádné identifikaci však není důsledný. – Roku 1367 se odebral do Říma k papeži Urbanovi V., aby jeho pochybnosti o stavu a perspektivě církve a světa vyřešila nejvyšší autorita církve. Urban V. se v té době zdržoval v Avignonu a Milíč byl ještě před jeho příchodem do Říma uvězněn. Na příkaz inkvizitora tehdy vyložil své názory v kázání *Sermo de die novissimo*[511] a ve spisku *Libellus de Anticristo.*[512] Po příchodu Urbana V. byl propuštěn a vrátil se do Prahy, brzy však podnikl do Říma další cestu, neboť se chtěl na papeže obrátit s návrhy na reformu církve. Vznikl tak nejvýraznější Milíčův spisek, traktát *Epistula ad papam Urbanum V.*,[513] List papeži Urbanovi, v němž papeže vybízí k zásahu v mravní nápravě kléru a ke svolání všeobecného koncilu. Po krátkém pobytu v Římě se ještě s větší horlivostí věnoval kazatelské činnosti. Shromáždil kolem sebe skupinu studentů a kněží s podobnými názory a vytvořil jakousi kazatelskou školu, což mělo význam pro přípravu publika k přijetí Husových reformních myšlenek. V této době vzniká Milíčova druhá kazatelská příručka, *Gracie Dei.* Z pověření arcibiskupa vystoupil třikrát se *synodálními kázáními*[514] k duchovenstvu pražské arcidiecéze. Z jeho kazatelské činnosti se dále dochovalo několik (nevydaných) postil, např. *Quadragesimale* (kázání pro postní období), *Sermones super „Venite post me"* a řada jednotlivých řečí. Zároveň s kázáním se věnoval pastorační práci, jejímž viditelným vrcholem bylo v roce 1372 obrácení skupiny pražských nevěstek. Milíč se jim postaral i o práci, o hmotné zaopatření a především o střechu nad hlavou, neboť pro ně založil útulek, zvaný Jeruzalém.

Milíčova činnost se části pražského kléru příčila, kazatel byl obžalován nejprve před arcibiskupem a pak i před papežem. Pře byla

předána pražskému inkvizitoru, obviněný se však obrátil přímo ke kurii a v roce 1374 nastoupil cestu do Avignonu. Zřejmě se dočkal zadostiučinění, neboť víme, že byl pověřen svatodušním kázáním ve sboru kardinálů, v létě téhož roku však v Avigonu zemřel.

Kromě zmíněných sbírek kázání, traktátů a listu papeži skládal Milíč německé[515] i české modlitby[516] a německy i česky kázal, kázání v těchto jazycích se však nedochovala nebo spíše vůbec nebyla zapsána.

Milíčovým předním pokračovatelem, který se výslovně hlásil k jeho odkazu a vzoru,[517] byl

Matěj z Janova († 1393),

který byl na rozdíl od asketického kazatele a pastoračního pracovníka mužem spisovatelského zátiší a jeho působení na další vývoj českého reformního a reformačního myšlení bylo povýtce teoretické a literární.

Matěj z Janova[518] se narodil mezi léty 1350 a 1355 a jeho rodištěm byl s největší pravděpodobností Janov u Mladé Vožice. Na studia do Prahy se dostal asi s podporou svého krajana Vojtěcha Raňkova z Ježova, v Praze se setkal s Milíčem z Kroměříže. V letech 1373–1383 studoval v Paříži, roku 1376 zde dosáhl stupně licenciáta i mistra svobodných umění a začal se věnovat studiu teologie. Byl tedy odchovancem pařížské univerzity a dosáhl vlastně nejvyššího a nejkvalitnějšího ve své době možného vzdělání.

Matěj se dlouho snažil, aby dosáhl církevního beneficia, z něhož by mohl být slušně živ. Před návratem do Prahy se vypravil do Itálie, kde získal od papeže Urbana VI. příslib prebendy (beneficia), poznal tam ovšem také život italského kléru a stav římské církve. Po návratu z Paříže do Prahy se stal nejprve kanovníkem pražské kapituly a zpovědníkem u sv. Víta, ale prebendu získal až později, když se domohl důchodů z fary ve Velké Vsi u Podbořan. Jak ale bylo tehdy obvyklé,[519] na své faře nežil, farnost, z níž byl živ, osobně nespravoval, zůstal v Praze a věnoval se biblickému studiu a spisovatelské činnosti. Vedle toho kázal: vystupoval proti přílišnému uctívání obrazů, svatých a ostatků, věřící vybízel k co nejčastějšímu, pokud

možno každodennímu, přijímání. Tyto názory vedly k několikanásobnému konfliktu s pražskou konsistoří. Matěj z Janova zemřel 30. listopadu 1393.

Kromě jeho stěžejního díla se z Janovovy literární činnosti[520] zachovalo málo – traktáty *Super passione Cristi* a *De decem preceptis* a několik *kázání. Regulae Veteris et Novi Testamenti,*[521] velké dílo o pěti knihách, začal Matěj sepisovat asi v roce 1387. Rozdělil je do knih, traktátů, distinkcí a kapitol a opatřil je hlavním prologem a prology k jednotlivým knihám (někdy mají své prology i další dílčí části).[522] Na rozdíl od většiny středověkých teologů téměř necituje patristické a scholastické autory a autority z kanonického práva, o to častěji se opírá o biblické texty. Právě na biblickém základě vyložil zásady, závazné pro život křesťana, a na jejich vrchol postavil hlavní zásadu („regula principalis"), kterou ztotožnil s První Pravdou a Kristem. Je to princip veškeré křesťanské existence, a vše, co je mimo něj a proti němu (co se tedy neshoduje s Biblí) a se vzorem praxe Krista a prvotní církve, spadá do kategorie tzv. „lidských nálezků" („adinvenciones hominum") a do sféry Antikristovy působnosti. Antikrist nebyl pro Janova konkrétní osobou, ale souhrnem všeho protikristovského („magnus Anticristus", „corpus Anticristi"). Stav současného světa ukazuje, že Antikrist již působí a že se tedy blíží druhý příchod Kristův. Tyto poslední časy představuje Matěj tím, že do svého spisu přebírá trakrát pařížských mistrů (Vilém de Sancto Amore, cca 1259) De periculis novissimorum temporum, který je především ostrou polemikou proti mendikantům, mnichům žebravých řádů, jejichž působení často považuje reformní smýšlení této doby za jeden z příznaků Antikristova působení. Antikrista samotného líčí Janov převzetím Milíčova traktátu Libellus de Anticristo. Hlavním zlem současného světa je (kromě důrazu na lidské nálezky, jako jsou obrazy, nádhera v kostelech, kult svatých aj.) současné schisma, dvojpapežství, nejednota církve. Z toho všeho zná Matěj východisko a lék, svátost oltářní, v níž jedině je přítomen Kristus a která jediná může obnovit jednotu církve. Proto je stále se opakujícím motivem všech pěti knih Regulí časté, snad i každodenní, přijmání i pro laiky.[523]

Regulae Veteris et Novi Testamenti jsou prvním teoretickým či systematickým dílem české reformní teologie. V dalším vývoji měly velký vliv, zejména tezemi o Antikristu, o častém přijímání a o obra-

zech. Nejvíc jich ve svém díle využili Jakoubek ze Stříbra a Mikuláš z Drážďan ve druhém a třetím desetiletí následujícího století.

Po literární a stylistické stránce čeká ještě Matějovo dílo na svůj rozbor a zhodnocení. Obecně řečeno je autor Regulí rozvleklý a pro čtenáře únavný, často se opakuje. Jeho jednotlivé formulace jsou však věcně přesné a vyznačují se vynalézavou, na vhodných místech emotivní, dikcí.

Spíše na pomezí skupiny tzv. předchůdců, jejichž učení občas hraničilo s heterodoxií, a věrných mužů institucionální církve, spjatých i s univerzitním prostředím, stojí

Vojtěch Raňkův z Ježova († 1388)

Narodil se kolem roku 1320 v Malém Ježově u Mladé Vožice. Jeho životní osudy můžeme sledovat od dob jeho studia na pařížské univerzitě, kde se stal mistrem svobodných umění v roce 1346. Pro dosažení titulu magistra in artibus předložil kvestii *Utrum naturalis philosophus per rationem naturalem possit habere notitiam sive scientiam evidentem de aliqua veritate* (neboli *Laus philosophie – Chvála filozofie*).[524] V Paříži pak působil jako profesor na artistické fakultě. Víme dále, že se v r. 1352 stal členem nejvýznamnější pařížské koleje, Sorbonny, a že byl v roce 1355 jako první a poslední Čech dokonce rektorem pařížské univerzity. Hned po ukončení studia na artistické fakultě se dal zapsat ke studiu teologie, r. 1363 byl již jejím bakalářem. Usiloval také o církevní beneficia, z nichž by mohl být živ – v roce 1349 dosáhl hodnosti pražského kanovníka, ale až mnohem později se domohl příjmů, které z tohoto titulu mohly plynout. V souvislosti se snahou získat prebendu byl nějakou dobu u papežského dvora v Avignoně a kromě toho přerušil pařížský pobyt také návštěvou anglického Oxfordu.

V roce 1366 byl Vojtěch Raňkův v Praze a ujal se funkce jednoho z metropolitních pražských kanovníků u sv. Víta. O tři roky později byl pověřen také funkcí dozoru nad latinskými školami – získal titul pražského scholastika. Ačkoli na nově založené Karlově univerzitě nepůsobil, dostal se s ní do sporu tím, že nařkl z kacířských názorů jejího předního člena, bakaláře teologie M. Jindřicha z Oyty, později-

šího vynikajícího profesora vídeňské univerzity († 1397). Vojtěch odešel do Avignonu a pak opět do Paříže a král, uražený za pražskou univerzitu, mu dovolil vrátit se do Prahy až poté, co Vojtěch dosáhl v Paříži doktorátu teologie. Tento Vojtěchův druhý pařížský pobyt je tedy datován lety 1371–1375. Poté již žil trvale v Praze. Několikrát se dostal do sporu s arcibiskupem Janem z Jenštejna – zejména nesouhlasil s Jenštejnovou snahou o zavedení svátku Navštívení Panny Marie, ještě známější je jejich spor o odúmrť,[525] v němž M. Vojtěch zastával konzervativní stanovisko proti Jenštejnovu záměru tzv. odúmrť zrušit. – Jeho podpoře se těšili představitelé českého reformního náboženského hnutí – Konrád Waldhauser, Milíč, Matěj z Janova i Tomáš ze Štítného. Jedním z důležitých motivů této sympatie byl u Vojtěcha jeho odpor proti finančním praktikám žebravých řádů, zejména minoritů, a jeho snaha zapojit se do hnutí za překonání právě vzniklého papežského schismatu. Vojtěch Raňkův z Ježova zemřel v Praze 15. srpna 1388. (Listinou ze 4. března téhož roku daroval svou knihovnu, z níž se dnes v pražských historických knihovnách, výjimečně ve Vídni a v Benátkách, zachovaly jen zbytky, benediktinskému klášteru na Břevnově. – Známější je jeho závětní nadace, jíž založil z celého svého dalšího jmění pro české studenty v Paříži a v Oxfordu.)

Vojtěch zanechal 27 dnes známých literárních a teologických titulů, jež je možno rozdělit do šesti skupin – spisy scholastické, homiletické, didaktické, apologetické, poetické a listy.[526] Z doby jeho prvního pobytu v Paříži pochází známá básnická skladba s incipitem *Ah, in luctum chelym verto* (a s titulem De evitacione amoris carnalis – Vyhýbej se tělesné lásce), protiženská satira, evokující kriticko-satirickou báseň Waltera Castellionského (Versa est in luctum cithara Waltheri), složená ve strofě Stabat mater a zajímavá i svým antikizujícím učeným aparátem. Píseň je dochována v jediném rukopise, v němž je doprovozena výkladem.[527] Z homiletických výtvorů je nejznámější *kázání v den pohřbu císaře Karla IV.* (vedle Vojtěcha byl pověřen kázáním pro tuto příležitost ještě arcibiskup Jan Očko z Vlašimi). Stylisticky a rétoricky dobře zpracovaný text, který na mnoha místech použil vzorové smuteční formuláře Petra z Blois,[528] nám dává dobrou představu o smuteční chvalořeči, o planktu a o útěšných (konsolačních) žánrech vrcholného a pozdního středověku.[529]

Pro vztah M. Vojtěcha k začínajícímu reformnímu hnutí v Čechách má význam traktát *De frequenti communione ad plebanum Martinum,* obhajující časté přijímání svátosti oltářní laiky. Tento text přijal ve zkrácené podobě do svých Regulí M. Matěj z Janova, a Vojtěch se tak stal autoritou pro jeden z nejcharakterističtějších postulátů českého reformního hnutí.[530] – V téže souvislosti je třeba uvést oba *listy, jež Vojtěch Raňkův adresoval Konrádu Waldhauserovi.*[531]

Z apologetických spisů je důležitá obhajoba ve formě listu, jejž poslal M. Vojtěch do Prahy, aby omluvil a vysvětlil své jednání ve sporu s M. Jindřichem z Oyty – *Forma M. Adalberti magistris universitatis Pragensis missa* z 25. dubna 1372. Bývá vysoce hodnocen zejména po formální stránce.[532] Jedním z nejdůležitějších pramenů pro církevní poměry a církevní politiku v českých zemích v dané době je Vojtěchova *Apologia* (asi z první poloviny r. 1386), v níž autor obhajuje své stanovisko ve sporu s arcibiskupem Jenštejnem o pojetí očistce, o svátek Navštívení Panny Marie a o odúmrti.[533]

Celou Vojtěchovu literární pozůstalost nově vydal Jaroslav Kadlec v monografii Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio. Aus dem Nachlaß von Rudolf Holinka und Jan Vilikovský, Münster 1971.

Podobně jako Vojtěch Raňkův bývají kladeni do větší blízkosti církevních institucí a náležejí univerzitnímu prostředí další osobnosti:

Jindřich z Bitterfeldu († 1404–1406)

Pocházel ze saského Bitterfeldu a stal se členem dominikánského konventu v slezském Briegu, pak přišel do Prahy, kde je o něm první zmínka r. 1386. Zde studoval teologii a roku 1391 dosáhl gradu mistra teologie. Byl spřátelen s Janem z Jenštejna, snad na jeho zásah se stal kazatelem při pražské katedrále a obdržel jednu z pěti teologických profesur na Karlově univerzitě. Zemřel asi v letech 1404–1406.

Přibližně v roce 1389 složil spisek *De formacione et reformacione ordinis Predicatorum,* který podával návod k obnově dominikánského řeholního života v tom smyslu, jak se o tom usnesla generální kapitula tohoto řádu ve Vídni roku 1388.

Jindřichovi šlo nejen o obnovu řádu, ale i o nápravu života kléru

i laiků. Tato snaha se jeví v traktátech *Collacio sacerdotum, De virginitate,* nebo v mimořádně rozšířeném spisku *De horis canonicis.* V traktátu *De largitate et veritate indulgenciarum anni iubilei (Quid sit plena remissio peccatorum* nebo *De anno iubileo)*[534] sice zásadně obhajuje nárok církve na odpustky, ale staví se proti jejich zneužívání. Kritizoval ovšem ostře Viklefovo učení o odpustcích a právě on zřejmě informoval v červnu 1385 arcibiskupa Jana z Jenštejna o londýnském odsouzení Viklefových bludných článků z roku 1382. Proti svatokupectví se obrátil determinací *Contra simoniam.*[535]

Jindřich patřil spolu s Matějem z Janova, Matoušem z Krakova a Vojtěchem Raňků z Ježova k zastáncům častého přijímání laiků, které obhajoval ve dvou spisech. Jsou to *De institucione sacramenti eucharistie* a determinace *De crebra communione,* sepsaná právě v roce 1391, kdy pražská synoda časté přijímání laikům povolila.

V našem reformním kontextu zdůrazňujeme obvykle Bitterfeldova vystoupení pro časté přijímání, za jeho hlavní dílo se však většinou považuje spisek, který Jindřich složil po roce 1391 a věnoval polské královně Hedvice, *De contemplacione et vita activa.* V jeho první části autor doporučuje mystickou kontemplaci, ve druhé mluví o činném životě a službě na základě čtyř hlavních ctností. Hlásá ideál „vita mixta" jakožto spojení „vita activa" a „meditativa". Traktát je z velké části, což u tohoto nábožensky vzdělavatelného žánru (srov. např. Malogranatum) není nic neobvyklého, složen z citátů z církevních spisovatelů: nejčastěji jsou uváděni Řehoř Veliký, Bernard z Clairvaux, Hugo a Richard de Sancto Victore. Máme před sebou doklad laické zbožnosti, která se tehdy, jak jsem již upozornila, velmi prohlubuje, zvlášť nápadně u žen. – Týž autor napsal také životopis starší jmenovkyně této polské královny, *Vita sancte Hedvigis,* tento hagiografický výtvor je však, stejně jako některá další Bitterfeldova díla, nezvěstný.

Od Jindřicha z Bitterfeldu se dochovalo také několik kázání.

S nepatrnými výjimkami (jsou zde vyznačeny v poznámkách) nebyla žádná práce Jindřicha z Bitterfeldu, i když má tento autor pro myšlenkový a duchovní vývoj v předhusitské době značný význam, vydána tiskem.

Byl jedním z nejvýznamnějších reformních teologů 14. století v evropském měřítku. Jeho národnost byla německá, pocházel z krakovské rodiny městského notáře. Studoval na Karlově univerzitě, kde roku 1367 dosáhl hodnosti mistra svobodných umění, po roce 1378, kdy se stal bakalářem teologie, několikrát zastával úřad děkana artistické fakulty, v roce 1384 je zmiňován jako mistr teologie. Asi v roce 1379 byl v čele českého poselstva k papeži Urbanovi VI. a tehdy v Římě před papežem přednesl (dodnes nevydané) kázání *De sanctis apostolis Petro et Paulo.* Během svých teologických studií sepisoval tehdy běžné a povinné biblické komentáře. Do roku 1390 zůstával v Praze a vyučoval na univerzitě. Vedle univerzitního působení má význam jeho kazatelská činnost – byl kazatelem v Týnském chrámu a kázal lidu i kléru. Jan z Jenštejna jej jako významného činitele univerzity pověřoval i *synodálními kázáními.*[536] Vedle synodálních kázání zanechal také postilly – *Sermones de tempore* a *Sermones de sanctis,*[537] *Sermones de passione Christi.* Vrátil se pak do Krakova a poté odešel do Heidelbergu – rektorem tamější univerzity byl v roce 1396. Zemřel v Heidelbergu 5. března 1410. Je autorem asi sedmdesáti spisů, z nichž nejdůležitější vznikaly v letech 1391–1394. Byly brzy překládány do češtiny i do němčiny.

V církevní politice se vyznačoval reformními názory, byl stoupencem konciliarismu. Je pravděpodobné, že pamfletický traktát *De praxi Romane curie* (citován též jako De squaloribus Romane curie)[538] nesepsal sám Matouš, nýbrž vznikl v jeho prostředí a za jeho přispění jako dílo kolektivní.[539] Bylo patrně do značné míry inspirováno pražským prostředím a poměry, jež zde vládly, a výrazně pak ovlivnilo české reformní hnutí a husitské myšlení – často je cituje traktátová literatura Husovy doby. Zároveň je spis svědectvím o tom, jak pražský reformní duch proniká i do mimočeských oblastí. Nenapadá se v něm instituce papežství sama o sobě, apoštolský stolec je zde chápán jako legitimní hlava církve, autor nebo autoři se omezují na útoky proti římskému papeži Bonifácovi IX., námitky jsou vznášeny hlavně proti svatokupeckým praktikám. S otázkou, která byla v české reformní praktické teologii nanejvýš aktuální, častým přijímáním svátosti oltářní laiky, se zabývá Matoušův *Dialogus racionis et conscien-*

cie de communione sive de celebracione misse z roku 1388 s incipitem Multorum tam clericorum quam laicorum querela.[540] I tento traktát byl pro husitské autory (ostatně již i pro Matěje z Janova) zdrojem argumentů a již v roce 1414 byl přeložen do češtiny. Dochoval se nejméně ve 250 rukopisech, což svědčí o jeho mimořádném rozšíření. – Svátostí zpovědi se Matouš zabýval ve spise *De modo confitendi et de puritate consciencie* – je to psychologické dílo, zabývající se kulturou svědomí se zřetelem na konkrétního jedince a na jeho lidské problémy.[541] Zpovědi je věnován i Matoušův spis *Speculum puritatis et mundicie* (jiné tituly: De confessione, De puritate anime, De modo confessionis, Speculum mundicie cordis), o zvláštní skupině hříchů mluví ve spisku *De novem peccatis alienis.* Z teologických spisů je dále významný dialog otce a syna *Rationale divinum operum,* jinak zvaný *Theodicea,*[542] v sedmi knihách, z roku 1393/4. Probírá se v něm problém rozumové postižitelnosti bytí, důkladně se zabývá původem a funkcí zla jako atributu bytí (theodiceia). Pro cestu člověka k Bohu je nezbytné cvičení – exercitium, jímž lze pěstovat ctnost a přiblížit se k dokonalosti. Dílo má formu dialogu otce a syna.

Dalším známějším dílem je jeden z nejranějších spisků populárního žánru (artes moriendi), *De arte moriendi,* jehož atribuce Matoušovi je ostatně pochybná.[543] Roku 1385 vyložil tento autor vidění svaté Brigity ve spise *Revelaciones beate Birgitte de Swecia de passione Cristi,* který je výmluvným dokumentem dobové spirituality. Matouš se totiž přímo u kurie zasazoval o kanonizaci této světice a papeži Urbanovi VI. napsal *Proposicio pro canonizacione Brigitte.*

Matouš z Krakova je také autorem několika spisů ekonomického charakteru: *De contractibus empcionis et vendicionis* (nevydáno) a *Epistola ad episcopum Pragensem de contractibus cum Iudeis.*[544]

Matoušovi z Krakova bývá mylně připisován morální traktát *De quattuor virtutibus cardinalibus* ve formě dialogu, pojatý jako knížecí zrcadlo. Jeho autorem je však převor kartuziánského kláštera Zahrada P. Marie v Praze na Smíchově (zal. 1342).

Michal z Prahy,[545]

o němž nevíme, zda byl původem Čech, Němec nebo Polák. V pražské kartouze, kam přišel z německého Aggsbachu, dokončil roku 1387 právě toto své hlavní dílo, *De quattuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum,*[546] které věnoval

falckému knížeti Ruprechtovi III. Dialog se pochopitelně opírá o starší autority a byl znám v českých zemích husitské doby.

Poté sepsal *Dialogus de custodia virginitatis* o dvou knihách, výrazné svědectví odmítavého vztahu k ženám: v rozhovoru s laikem zde autor vyjmenovává s oporou patristických autorit výhody celibátního života oproti manželství. Magister – učitel, kněz, vyzývá k rozhovoru mládence (virgo), o jehož čistotu ukládá ďábel, mládenec pak klade otázky a učitel na ně odpovídá. Dalším jeho známým dílem je *Remediarium abiecti prioris,* které Michal věnoval svému předchůdci, sesazenému převoru kartouzy v Aggsbachu. Je to vlastně konsolace a vyznačuje se opět velkým množstvím patristických autorit. Od roku 1391 žil Michal opět v Německu (Geirach), kde zemřel 27. října 1401.

U Michala z Prahy nenajdeme náznaky reformního a kritického tónu, jímž se vyznačují díla Matouše z Krakova, a který i jinak v současné době ovládá pražskou literární a teologickou scénu.[547]

Rovněž v klášteře, tentokrát benediktinském, byl literárně činný mnich břevnovského kláštera

Jan z Holešova (cca 1366–1436)

Jeho tvorbu většinou chápeme jako odbornou, je však přinejmenším stejně oprávněné vidět v ní duchovní výtvory: oba Janovy traktáty byly nepochybně psány se záměrem vzdělat mnichy a věřící vůbec ve víře. Janovi z Holešova je jako velmi pravděpodobné připisováno autorství *traktátu o hymnu (Expositio cantici sancti Adalberti) Hospodine, pomiluj ny* (1397). Autor v něm, poté co podal melodii a text rozebírané české písně (je to první informace, již o její melodii máme), pojednává ve scholastických pojmech a logických distinkcích o jejím vzniku: nejprve o sv. Vojtěchovi jakožto autorovi (causa efficiens) a poté o předmětu (causa materialis) písně, dále o jejím rozdělení: probírá zde jednotlivá česká slova a jejich tvary, přičemž má stále na mysli sv. Vojtěcha jakožto autora a předpokládaný záměr, s nímž píseň skládal. Dále poskytuje návod, jak se má píseň náležitě zpívat a jak správně rozumět některým slovům a obratům.

Někdy mezi léty 1397 až 1405 složil Jan z Holešova pro Přibyslava, faráře v Lysé, traktát *Largum sero seu De VII consuetudinibus popularibus in vigilia Nativitatis Christi (O štědrém večeru).* Tento text je nejen cenným zdrojem etnografického historického poučení, ale má značnou cenu historickou, jazykovědnou a v neposlední řadě i teologickou. Pastorálně teologickou intencí, která byla pro autora zjevně hlavní, patří traktát k oněm vzácně dochovaným textům, jež informují o životě laických, namnoze nižších, vrstev.

Traktát o písni Hospodine, pomiluj ny vydal ze dvou rukopisů (ze tří dochovaných) *Zdeněk Nejedlý,* Dějiny husitského zpěvu I, Praha 1954, 411–433 (zde i poučení o starších edicích). – Traktát O štědrém večeru, dochovaný v krakov-

ském rukopise, vydal velmi nepřesně v Olomouci roku 1761 Arseni Theodor Fasseau.[548]

Za spis Jana z Holešova se považuje též kvestie *An credi possit in papam*, jejímž autorem je podle rukopisného údaje břevnovský benediktin. Tento mnich byl české národnosti (což dosvědčuje úvaha o významu českého slovního spojení „sestoupil do pekel"). Kvestie se ovšem vztahuje již ke kontextu české reformace: polemizuje s viklefovským a husitským zpochybňováním významu papežství, papeže a papežské moci.[549]

Poměrně rozsáhlé a teologicky významné dílo zanechal řeholník cisterciáckého kláštera na Zbraslavi, kde bylo, jak jsme viděli, důležité středisko duchovního a literárního života,

Matouš ze Zbraslavi († 1427)

Pocházel ze Saska, ke konci 14. století vstoupil do kláštera na Zbraslavi. V prvním desetiletí 15. století studoval a pak i působil na artistické fakultě v Praze; s jeho učitelskou činností souvisí dochovaný *komentář k Sentencím Petra Lombarda*, dále tvoří jeho pozůstalost větší počet kázání a komentář k cisterciáckým breviářovým hymnům. Především je ale znám svým polemickým postojem k Viklefovu a Husovu učení.

16. Univerzitní literatura

16.1. Teologie, filozofie

K vyučování na zakládaném pražském vysokém učení povolal Karel IV. řadu odborníků. Mezi prvními to byli profesoři teologie, činní při tzv. řádových generálních studiích dominikánů (u sv. Klimenta), minoritů (u sv. Jakuba) a augustiniánských eremitů (poustevníků, u sv. Tomáše).[549a] Tato řádová studia existovala v Praze již od 13. století a v roce 1347 na císařovu žádost propůjčilo vedení dominikánského řádu pražskému studiu privilegium generálního, tj. univerzitního, studia. Jeho organizací byl pověřen dominikán *Jan z Dambachu.* Jedním z prvních profesorů na vznikající teologické fakultě byl rovněž dominikán *Jan Moravec,*[550] lektorem pražského dominikánského studia byl dále *Mikuláš Biceps* († v Praze 1399), přítel Jana z Jenštejna, významný představitel scholastické vědy v Čechách této doby, který zřejmě jako první u nás (1381) reagoval na Viklefovo učení o remanenci[551] ve svém komentáři k Sentencím Petra Lombarda. V tomto obsáhlém díle najdeme i jiné ohlasy tehdy aktuálních otázek – spor o časté přijímání, o odúmrť, o neposkvrněné početí Panny Marie[552]. Biceps dosáhl titulu mistra svobodných umění a již v roce 1369 byl děkanem artistické fakulty pražské univerzity[553]. Podobnou úlohu jako studium dominikánů sehrálo minoritské řádové studium, z něhož vzešel další významný profesor nové teologické fakulty, *Albert Bludův*[554]. Třetím z těchto zakládajících profesorů teologické fakulty byl člen řádu augustiniánských poustevníků *Mikuláš z Loun.* Všichni byli literárně činní a je možno je představit jako autory latinských teologických spisů.[555]

Jan z Dambachu (1288–1372)

Člen dominikánského řádu, pověřený v Praze přípravou teologického studia na nově založené Karlově univerzitě, Jan z Dambachu (de Tambaco), se narodil v roce 1288. Členem dominikánského řádu byl od roku 1308, studoval v Kolíně nad Rýnem, kde se dostal do oblasti vlivu německé porýnské mystiky, neboť byl žákem slavného M. Ekharta a přítelem dalšího německého mystika, Taulera. Studoval dále v Bologni a v Montpellier, roku 1347 se stal mistrem teologie a téhož roku byl poslán na nové řádové generální studium v Praze, v roce 1357 se vrátil do Štrasburku, kde později zemřel.

Z jeho literárního díla je nejznámější *Exhortatio ad Carolum IV.*,[556] již sepsal v době svého pražského pobytu a v níž vybízí císaře, aby se obrátil na kurii a zasadil se o zrušení inerdiktu. Za druhé je to útěšný spis *De consolatione theologiae,* který stejně jako Exhortatio vybízel k hlubší a opravdovější zbožnosti proti vnějškovosti, převládající v oficiálním katolicismu. V této dodnes nevydané Consolatio tak slyšíme, částečně snad díky vlivu porýnské mystiky, i tóny, připomínající přípravu české reformace.[557] Příznačné je v tomto směru, že spis byl o necelé století později přeložen ve zkrácené podobě do nizozemštiny. I originál byl značně rozšířen, známo je minimálně 12 rukopisů celého díla a větší množství různě uspořádaných excerpt, do konce 15. století bylo čtyřikrát tištěno. Dambachova Consolatio je vrcholným dílem pozdně středověké tradice konsolačního žánru, v němž se odráží i složitá existenciální situace tehdejšího člověka.

Mikuláš z Loun († 1371)

Mikuláš z Loun (Nicolaus de Luna) pocházel z generálního studia augustiniánských eremitů u sv. Tomáše, kde působil již v roce 1334. Byl v dobrých stycích s dvorskými kruhy a patrně i proto mu byla svěřena slavnostní řeč při korunovaci Karla IV. v r. 1347 ve svatovítském chrámě (Eris corona gloriae) – *Sermo ad clerum pro eleccione regis;* již dříve (1344) byl slavnostním řečníkem při předání arcibiskupského pallia Arnoštovi z Pardubic – *De pallio archiepiscopi Arnesti* (Vestivit pontificem stola bissina).[558] Zachovala se také Mikulášova rozsáhlá exegeze počátečních partií Lukášova evangelia *Super Missus est expo-*

sicio litteralis: je to výklad Ježíšova dětství i s morální a mystickou exegezí s řadou biblických i patristických autorit (včetně několika citátů antických autorů). Byl patrně určen teologicky vzdělanému publiku. Do textu jsou vloženy dvě kvestie, zabývající se Marií.

Po založení pražské univerzity se Mikuláš z Loun stal jedním z prvních pěti profesorů teologické fakulty.

Jindřich Totting z Oyty († 1397)

Byl německé národnosti, studoval v Praze, poté v Erfurtu, v Praze pak dále studoval a přednášel na artistické fakultě (byl učitelem mj. Matouše z Krakova a Konráda Soltau), pak dlel v Avignoně a v Paříži, znovu v Praze a nakonec odešel (v souvislosti se sporem s Vojtěchem Raňkovem, který jej obvinil z kacířství[559]) na nově založenou vídeňskou univerzitu. Ve Vídni také zemřel.

Byl jedním z nejplodnějších autorů teologických i filozofických spisů své doby. Jeho výklady pro filozofickou fakultu tvoří úctyhodný celek a zabývají se téměř všemi disciplínami svobodných umění. Sepsal výklad evangelia Markova a Janova – kurzorické výklady pro teologickou fakultu, dále výklady Aristotela (Politica, Ethica), *Abbreviatio* komentáře k Sentencím Petra Lombarda od Ockhamova žáka, nominalisty Adama Wodehama, dále výklad *Lectura textualis super libros Sententiarum* a obšírné a samostatné *Quaestiones super libros Sententiarum.*[560] Jako kazatel byl znám hlavně ve Vídni, kde býval řečníkem i při slavnostních příležitostech *(Sermones dominicales, Sermones festivales, Sermones de sanctis),* největší význam má jeho cyklus kázání o těle Kristově a o jeho zmrtvýchvstání *(Sermones de corpore Christi, De resurreccione domini).*

Konrád Soltau († 1407)

Byl žákem Jindřicha Tottinga, roku 1368 se stal v Praze mistrem svobodných umění, později bakalářem a profesorem teologie, v roce 1382 byl děkanem artistické fakulty, 1384 rektorem univerzity. Roku 1385 nebo o něco později odešel do Heidelbergu (po jeho odchodu se stal vůdčím teologem na pražské univerzitě Jindřich z Bitterfeldu). Jako biskup vystupoval pak ještě na sklonu života proti vilsnac-

kým zázrakům s krvavými hostiemi, v záležitosti, známé i z Husova spisku De sanguine Christi.

Konrádova tvorba obsahuje teologické a filozofické spisy. Psal kurzorické výklady pro teologickou fakultu – výklad žaltáře a kantik Nového Zákona, dále *Quaestiones super libros Sententiarum.* Tento komentář z r. 1385 se stal učebnicí na pražské a brzy poté i na krakovské univerzitě. Někdy u něj v rukopisech můžeme číst poznámku „et contra mores cleri", což ukazuje na Konrádovo reformní smýšlení. S ním souvisí i to, že upadl do podezření z kacířství. Byl obeznámen s Viklefovým pojetím universálií a vedle Mikuláše Bicipita i on polemicky reagoval na Viklefovo učení o remanenci, které se již tehdy dostalo do Prahy. Dále napsal komentář k 1. kapitole Dekretálů Řehoře IX. pod titulem *Tractatus de summa Trinitate et fide catholica (Lectura capituli Firmiter credimus et simplicter confitemur).* Z jeho kázání jsou známy postilly *De tempore* i *De sanctis.*

Jan Marienwerder (z Kwidzyna, 1343 – 1417)

I tento profesor pražské univerzity patřil mezi Tottingovy žáky. Narodil se na území dnešního Polska v Kwidzyně (něm. Marienwerder), byl členem řádu německých rytířů. Asi od roku 1365 studoval v Praze, 1367 se stal bakalářem, 1369 mistrem svobodných umění. V roce 1374 byl děkanem artistické fakulty, 1377 se s ním setkáváme jako s profesorem teologické fakulty. Že měl velkou autoritu, vidíme i z toho, že se také o něj (vedle Matouše z Krakova a Mikuláše Rakovníka) opřel Jan z Jenštejna ve svém úsilí zavést svátek Navštívení Panny Marie. Jan byl též výborným kazatelem. V roce 1386 se vrátil do svého rodiště. Zatímco pro pražské období jeho života je důležité jeho univerzitní působení, zde bylo směrodatné, že se stal duchovním rádcem mystičky Doroty z Montavy (u Kwidzynu), která žila po smrti svého manžela uzavřená (jako tzv. reclusa) při dómu v Kwidzyně a zemřela zde roku 1394. Jan zapisoval její zjevení a modlitby a po její smrti se zasazoval o její blahořečení (došlo k němu až v roce 1976).

V Praze psal především traktáty z praktické teologie, např. exegezi blahoslavenství *De octo beatitudinibus.* Proti nastupujícímu viklefismu sepsal *Exposicio Symboli apostolici,*[561] o jehož oblibě svědčí značné rukopisné rozšíření.

Janova literární činnost v Marienwerderu se ponejvíce týkala Doroty z Montavy: *Liber de festis (Appariciones venerabilis domine Dorothee), Septilium venerabilis domine Dorothee, Vita venerabilis domine Dorothee,* tzv. *Vita Latina,* určená pro kanonizační proces v r. 1404 (BHL 2325–2330). Marienwerder zpracoval Dorotin život i německy. Dále sepsal v souvislosti s Dorotiným kanonizačním procesem několik listů.

Albert Engelschalk

Pocházel z bavorského Straubingu, v Praze byl žákem Konráda Soltau, stal se mistrem svobodných umění a později teologie, působil na artistické i na teologické fakultě, jejímž děkanem byl dvakrát, v r. 1391 se stal i rektorem univerzity. Donedávna s ním byl spojován reformní spis *Speculum aureum* a právě v souvislosti s ním se o Engelschalkovi nejčastěji mluvilo a psalo. Dnes víme, že autorem tohoto populárního a často citovaného kritického díla nebyl, nýbrž že je sepsal (podle zjištění Z. Kaluži a W. Seńka) právník Petrus Wysz z Radolina, krakovský a později poznaňský biskup. Engelschalk měl velký vliv jako kazatel (kazatelské sbírky *Lectura evangeliorum de tempore et de sanctis, Lectura super epistolas dominicales)* i jako spisovatel (zejména univerzitní výklady a komentáře). Roku 1403 odešel na vídeňskou univerzitu a stal se jedním z jejích předních učitelů.

Mikuláš Magni z Javora († 1435)

Tento teolog slezského původu působil nejprve (od roku 1381) na artistické fakultě, roku 1395 zde byl kvodlibetářem. V roce 1395 se stal profesorem teologické fakulty, 1397 byl rektorem. V Praze také kázal, a to u sv. Havla pro německé obyvatelstvo (cyklus kázání o umučení Páně). Psal mj. proti lichvě: z tohoto spisu *De usuris* se zachoval jen malý zlomek. Mikuláš se osvědčil se i jako odborný poradce: pro řeholnice nejmenovaného kláštera napsal v Praze pojednání *De tribus substancialibus (essencialibus) votis religiosorum* – o třech řeholních slibech, v němž na základě spisů církevních otců varuje před dobovou nedbalostí v dodržování pravidel řeholního života. Z pražského období pochází rovněž cyklus kázání *Sermo super quattuor passionibus Domini nostri Iesu Cristi.* V roce 1402 odešel do Heidel-

bergu; z doby jeho působení zde pocházejí např. spis *De superstitionibus*, který je cenným zdrojem poznání lidové víry a pokleslé zpohanštělé spirituality konce 14. století; dále kvestie *De mendicantibus*, zaměřená proti beghardům a bekyním. V Heidelbergu také zemřel teprve v roce 1435. Je obecněji znám především z pozdější doby svého života jako účastník kostnického koncilu a jako odpůrce – i literární – Husa a poté i jeho stoupenců *(Dialogus super sacra communione contra Hussitas, Quaestio de hereticis, Scriptum contra epistolam perfidie Hussitarum)*.

Jan Klenkok († 1374)

Byl členem řádu augustiniánských eremitů, pocházel z Německa, studoval práva v Bologni, poté teologii v Praze a v Oxfordu. V sedmdesátých letech působil v Praze[562] jako profesor teologie a jako inkvizitor v olomoucké diecézi. Jako profesor se proslavil zejména přednáškami z morální teologie, v této souvislosti jsou důležité jeho komentáře na Sentence Petra Lombarda, *Exposicio litteralis super quatuor libros Sentenciarum.* Výklad druhé Lombardovy knihy se zabývá otázkami morální teologie, ve výkladu čtvrté knihy je obsaženo důkladné poučení pro zpovědníky, jímž si Klenkok získal velké jméno. Ve funkci inkvizitora se dostal do styku s Milíčem z Kroměříže, kterého provázel do Avignonu k papežskému tribunálu. Na této cestě ještě před skončením Milíčova procesu zemřel. Světoznámým se stal svým vystoupením proti Saskému zrcadlu, jednomu z nejdůležitějších a nejrozšířenějších latinských právních textů středověku (z první poloviny 13. století).

* * *

Další generaci, jejíž působení zasahuje do 15. století, tvoří již teologové a univerzitní literáti českého původu, z nichž je obecně známý jako učitel a později odpůrce M. Jana Husa

Stanislav ze Znojma († 1414)

Byl významnou osobností artistické i teologické fakulty Karlovy univerzity, zvláštní význam má, že byl jedním z prvních, kdo české uni-

verzitní prostředí s dílem a učením anglického reformátora seznamoval a kdo se s Viklefovou naukou sám vyrovnával.

Narodil se kolem roku 1360, studoval nejprve rok (1382) ve Vídni, poté v Praze, kde se roku 1385 stal bakalářem, 1388 mistrem svobodných umění. Roku 1392 začíná se studiem na teologické fakultě, jako učitel působí přitom na fakultě artistické a 1395–1396 je jejím děkanem. V akademickém roce 1404–1405 působil již jako profesor teologie, v roce 1404 zastával úřad rektora. Již v devadesátých letech se seznamoval s Viklefovým učením a šířil jeho znalost ve svém prostředí. V této době, asi v roce 1394, píše velký traktát *De universalibus*. Filozofické ladění i způsob argumentace tohoto spisu vedly k tomu, že byl ještě na počátku našeho století považován za dílo samotného Viklefa.[563] Novější zkoumání Stanislavovy filozofie vedou k závěru, že se autor v otázce univerzálií jeví spíše jako přívrženec umírněného středního stanoviska a že Viklefův radikální realismus odmítá. Později, v roce 1408, píše další traktát *De universalibus realibus* (též *Posicio de universalibus)*[564]. Dalším významným viklefským výtvorem byl traktát *De corpore Christi*[565] asi z roku 1404, v němž Stanislav probírá viklefskou nauku o remanenci (tzv. víno a chléb ve svátosti oltářní remanent – zůstávají – svou podstatou chlebem a vínem, neproměňují se substanciálně v tělo a krev Kristovu), posléze se však přiklání ke konsubstanciaci, tj. ke kompromisnímu stanovisku mezi názorem remanenčním a transsubstanciačním. Ačkoli Stanislav, obviněný z kacířství[566], vyznění tohoto traktátu zčásti odvolal, byl pohnán papežem Řehořem XII. ke kurii a vydal se na cestu se svým přítelem Štěpánem z Pálče, rovněž stoupencem viklefismu. V Bologni byl však odpůrci římského papeže uvězněn a propuštěn až po několika měsících. Do Prahy se oba vrátili v létě roku 1409, léty 1410–1412 se pak datuje jejich odklon od viklefské strany a reformního směru v české teologii vůbec. V roce 1413 upadli Stanislav i Páleč, stejně jako ostatně i Hus, do královy nemilosti a Stanislav odchází na Moravu,[567] v roce 1414 se vydává do Kostnice, aby zde objasnil své protihusovské stanovisko zejména v eklesiologii, ale po cestě zemřel. Stalo se to v Jindřichově Hradci v říjnu téhož roku.

V roce 1412 vystoupil Stanislav proti Viklefovým naukám spisem *Tractatus contra quinque articulos Wikleff*[568]. Snad nejdůležitější z jeho protiviklefských polemik je *Tractatus contra XLV articulos J. Wicleff*[569],

který Stanislav sepsal jako přípravu pro své vystoupení na kostnickém koncilu. – V dobové diskusi o podstatě církve (eklesiologické otázky) se angažoval polemikou s M. Janem Husem svými traktáty *De ecclesia Romana,*[570] *Alma et venerabilis,*[571] *Tractatus de ecclesia*[572] aj. Terčem jeho polemiky se staly i některé další názory reformních teologů, např. husitská apokalyptická eschatologie ve spise *De Antichristo (contra M. Jacobellum de Misa).*[573]

Z filozofických pojednání Stanislavových jsou vedle tzv. velkého traktátu o univerzáliích z 90. let nejznámější *Tractatus de felicitate*[574], *Tractatus de vero et falso*[575] (traktát řeší otázku ontologické pravdy a podle S. Sousedíka zde autor polemizuje s viklefským pojetím determinismu), *De gracia et peccato*[576] a *De Sancta Trinitate.*[577] I ty jsou spjaty se Stanislavovou základní pozicí, filozofickým realismem. S. Sousedík, dnes náš nejlepší znalec Stanislavova díla a jeho filozofie, tvrdí, že Stanislav rozhodně nebyl přívržencem radikálního aristotelismu, že se hlásil spíše k soudobé variantě augustinismu. Že se sice přidává k Viklefovu učení o ideách, ale Viklefa že přijímá jen tam, kde učení anglického reformátora neodporuje katolické nauce, jeho heterodoxní názory zásadně odmítá.[578]

Kromě uvedených teologických, polemických a filozofických spisů napsal Stanislav ještě řadu dalších, zanechal též množství kvestií a kázání. Z toho všeho byla vydána jen malá část.[579]

Nejvýraznější filozofickou osobností ze všech profesorů Karlovy univerzity v době, již sledujeme, byl

Jenek Václavův z Prahy († cca 1400?)

Na artistické fakultě vyučoval v letech 1367–1377, do r. 1388 pak na fakultě teologické. Bakalářem teologie se stal v roce 1382, v roce 1382 a poté v letech 1383–1384 byl rektorem univerzity, před rokem 1385 se stal mistrem teologie. Vynikl rovněž jako matematik. Za svého univerzitního působení podporoval univerzitní národ český, jak ukazuje skutečnost, že svůj dům i knihovnu odkázal koleji národa českého.

Z jeho literární činnosti jsou nejvýznamnější *komentáře k Aristotelovým spisům* (De generatione et corruptione, De coelo et mundo,

De anima, De libris Politicorum). – V rámci učitelského působení se věnoval také biblické exegezi (kniha Žalmů, epištola Římanům), napsal výklad umučení Páně, jeho komentář k Sentencím Petra Lombarda se nedochoval.

Některé další osobnosti, jež zde představíme, byly – podobně jako Stanislav ze Znojma – učiteli M. Jana Husa na pražské univerzitě:

Jan z Mýta († cca 1402)

O tomto Husově učiteli, který byl spolu se Štěpánem z Kolína a Mikulášem z Litomyšle nejvýznamnějším českým teologem své generace, víme, že měl přídomek „Sophista", že se r. 1385 stal na Karlově univerzitě bakalářem svobodných umění, o dva roky později dosáhl magisterského stupně, roku 1394 byl děkanem artistické fakulty a v roce 1395 rektorem univerzity. Dosáhl i bakalaureátu teologie. Většinu jeho literární pozůstalosti tvoří promoční řeči, takzvané rekomendace, projevy, jež přednášel promotor v závěru promocí (determinací) nových bakalářů. Nejdůležitější je zde promluva při bakalářské determinaci Jana z Litoměřic (1393), již zřejmě autor sám upravil o něco později (1398) na řeč k bakalářské promoci M. Jeronýma Pražského, dále bakalářská rekomendace M. Jana Husa z roku 1393 a z téhož roku bakalářská rekomendace M. Jakoubka ze Stříbra. Jan z Mýta byl také slavnostním řečníkem (kázal německy a česky) při korunovaci královny Žofie roku 1400, toto kázání se však nedochovalo.

Z promočních řečí Jana z Mýta (stejně jako z pozdějších obdobných textů Husových) poznáváme jednu z oblastí tehdejšího univerzitního života, získáváme vhled do dobové mentality a představu o kulturních a historických znalostech i intelektuálních prioritách vysokoškoláka 14. století, speciálně zjišťujeme, co znala tato doba z antiky, jak tomu rozuměla a jak s tímto dědictvím zacházela. Rekomendace jsou také dobrým svědectvím světské rétoriky své doby.

Z jeho dalších prací uveďme kvestii *Utrum dictis sanctorum patrum,* která zdůrazňuje jedinečnou závaznost Bible proti ostatním církevním autoritám, odmítá však její překlady do národních jazyků.[580]

Mikuláš z Litomyšle († 1403)

M. Mikuláš patřil mezi přední učitelské osobnosti mladé univerzity a mezi nejvýznamnější stoupence viklefismu. Byl učitelem M. Jana Husa, který na něj vzpomíná jako na prozíravého rádce *(consiliarius perspicuus)*. Bakalářem svobodných umění se stal v roce 1375, mistrem 1378, v roce 1384 zastával funkci děkana artistické fakulty, v roce 1386 byl rektorem univerzity. Doktorátu teologie dosáhl Mikuláš z Litomyšle roku 1402. Z jeho literárního a vědeckého díla se dochovaly dvě determinace[581] a několik kvestií.

Štěpán z Kolína († 1406)

Tento autor, známý především svou kazatelskou činností, Husův učitel a stoupenec viklefismu, který měl z dnes neznámého důvodu přezdívku „Chimera", byl od roku 1383 mistrem svobodných umění, roku 1392 zastával úřad děkana artistické fakulty, v letech 1396–1402 byl kazatelem v kapli Betlémské (zde jej vystřídal M. Jan Hus), roku 1396 se stal bakalářem a asi 1403 mistrem teologie. Byl stejně horlivý jako kazatel i jako spisovatel. Zemřel r. 1406. Hus jej charakterizoval slovy „zelator patrie ferventissimus". Mělo by dokonce svou logiku řadit jej mezi přechůdce Husovy.

Největšího rozšíření se dočkalo jeho *Confessionale,* traktát o zpovědi, který se dochoval ve větším množství rukopisů (pro Štěpánovo autorství ale svědčí jen dva pražské rukopisy a nověji se o něm pochybuje) a brzy byl přeložen do němčiny[582]. V tomto moralistním traktátu se neozývají reformní tóny ani se zde nemá možnost projevit individualita autora a charakter jeho doby. Confessionale je však dokladem dobrého vzdělání svého autora a jeho sečtělosti v patristické a středověké literatuře – z antických autorů cituje, ovšem z druhé ruky, pouze Aristotela, Platóna a Valeria Maxima.

Větší význam mají svědectví Štěpánovy kazatelské činnosti, z nichž nejdůležitější je synodní kázání (pronesené před kněžstvem, nevydané) na tema *Homo quidam fecit magnam cenam,* z roku 1403, které se zabývá tehdy nanejvýš aktuální otázkou charakteru chleba a vína ve svátosti oltářní (spor o remanenci a transsubstanciaci). Ačkoli zastával reformní názory a měl blízko k viklefismu, přece se

v tomto kázání hlásí ke katolicky pravověrnému učení o transsubstanciaci a polemizuje s viklefským učením o remanenci. Je pravděpodobné, že v tom měl vliv na Husa, o němž bylo rovněž prokázáno, že se k Viklefovu remanenčnímu názoru nepřipojil. V jiném, asi o deset let starším synodálním kázání, tentokrát na tema *Caute ambuletis*[583] se ozývá kritika poměrů v církvi, zvláště života kněží, a tak je tomu i v jeho dalších kázáních.

Nejrozsáhlejším dílem Štěpána z Kolína je výklad na Izaiášovo proroctví, *Lectura super Yzaiam prophetam,* z doby jeho působení na teologické fakultě. I v něm se ozývají karatelské a reformní snahy a zároveň doklady Štěpánova vzdělání – tentokrát jsou mezi citovanými antickými autory i např. i Seneca a Ovidius.

Nikoli s úplnou jistotou byly tomuto autorovi přiřčeny i další spisy, především *Planctus cleri,* jehož pisatel si stěžuje na pronásledování kléru[584], a traktát *De pluralitate beneficiorum.*[585]

Spolu s Mikulášem z Litomyšle a Štěpánem z Kolína se v osmdesátých letech angažoval ve prospěch univerzitního národa českého proti ostatním třem „národům" (ve sporech o místa v kolejích) **Mikuláš Rakovník.**[586] Narodil se kolem poloviny století, stal se mistrem svobodných umění a bakalářem teologie, roku 1379/80 byl rektorem univerzity. Jako přítel arcibiskupa Jana z Jenštejna se mimořádně zasloužil o zavedení svátku Navštívení Panny Marie.[587] Podle slov Jana Husa byl „Nicolaus Rakownik poeta prestantissimus", čemuž však neodpovídá nic, co víme o Mikulášově literární pozůstalosti. Z té se dochovala pouze *Lectura super Psalmos,* běžný univerzitní výklad, zcela závislý na Postille Mikuláše z Lyry[588]; Mikuláš rovněž spolupracoval na sbírce literárního materiálu pro přípravu svátku Navštívení Panny Marie.

* * *

Lékařství a právo jako součásti kvadrivia a také matematika a astronomie byly odborné disciplíny, z nichž vzcházela příslušná literatura, a medicína i právní věda byly obsahem výuky na nově založené univerzitě. Nad písemnými produkty těchto nauk stojí literární historikové v lepším případě v rozpacích, mají-li je do výkladů o literatuře pojímat, nebo je nechávají stranou úplně. Již úvod k této knize vysvětlil, že tzv. věcná literatura podle našeho názoru tvoří ve středověku součást literárního života a že jsou zde dobré důvody, proč se jí věnovat.

16.2. Medicína, matematika, astronomie

S výjimkou Havla ze Strahova patří již osobnosti, probírané v tomto oddíle, době Husově a husitské. Věnujeme jim zde pozornost z toho důvodu, že jejich působení souvisí s rozvojem pražské univerzity ještě před jejím úpadkem v husitských válkách, že ukazují na až překvapivě vysokou úroveň lékařství i astronomie v předhusitských Čechách a v neposlední řadě také proto, že v kontextu husitské literatury nebývá této oblasti věnována pozornost. Autoři lékařských, astronomických a matematických spisů jsou tedy v dějinách české literatury zmiňováni jen mimochodem – nejen proto, že k odborné literatuře má literární historie rozpačitý vztah.[589]

Jako většina mužů medicíny tohoto období na pražské univerzitě, ale i jinde v Evropě, byl nejen lékařem, ale i odborníkem v astronomii a v matematice

Havel ze Strahova († po 1388)

Havel (Gallus, De Monte Syon, Gallus de Summo) se narodil asi v Hradci Králové na počátku 14. století. Studoval patrně na pařížské univerzitě. V roce 1349, v době moru, jej nacházíme v okruhu Karla IV., jehož osobním lékařem a rádcem se záhy stal. Léčil ještě i Václava IV. (dochovalo se několik Havlových receptů, určených pro tohoto panovníka). Jeho spisy se týkají především léčby a prevence moru. Jsou psány latinsky, občas v nich narazíme na česká jména léčivých bylin.

Pramenem Havlových spisů byly patrně německé mimořádně hojně rozšířené traktáty Dopis paní z Plavna (Brief an die Frau von Plauen), u nějž se dokonce uvažuje o Havlově autorství, a Sinn der höchsten Meister von Paris; pojednávaly o terapii morové nákazy a vznikly v pražském prostředí před rokem 1400.[590]

Ze spisů Havla ze Strahova jsou nejdůležitější *Regimen sanitatis ad Carolum imperatorem*[591], což je po Klaretovu Medicaminariu další výtvor žánru „regimen sanitatis" v českém prostředí, a *Contra pestilentiam missum imperatori* z roku 1371, list, který, jak je zjevné již z titulu, jedná také o moru. Je rozdělen do 16 paragrafů a podává osm pravidel. Z množství dochovaných rukopisů soudíme na jeho značné rozšíření. Záhy byl přeložen do francouzštiny.[592] – Dalšími Havlovými

spisy jsou *Tractatus urinarum,* podávající diagnostiku na základě vzezření moče, a *Liber medicinalis,* excerpta ze starších lékařských knih. K lékařským spisům se pojí dílo, které má v českém zpracování titul *Naučenie kněze Havla o vodách,* a které má v původní latinské verzi incipit *Aque infrascripte et earum virtutes sunt probate a Mag. Gallo de Monte Syon.* Dochovalo se také větší množství Havlových lékařských předpisů, některé z nich byly již ve své době přeloženy do češtiny.

Astrologický charakter má Havlova *Prophecia de regno Bohemie* (rovněž se soudobým českým překladem)[593].

I jako lékař, ale především jako účastník církevněpolitických dějů své doby je znám

Zikmund Albík z Uničova († 1426)

Narodil se kolem roku 1360, studoval na pražské univerzitě, kde dosáhl v roce 1382 stupně bakaláře svobodných umění, o tři roky později se stal mistrem, dále vystudoval práva a medicínu. Od roku 1396 byl osobním lékařem krále Václava IV. (později i Zikmundovým). Od svého bakalaureátu až do roku 1411 působí jako profesor na pražské lékařské fakultě. V letech 1402–1404 pobýval v Itálii, v Padově dosáhl doktorátu práv. Od ledna 1412 do konce roku zastává úřad pražského arcibiskupa (kněžské svěcení přijal teprve v červnu tohoto roku). Žil a působil pak jako lékař a jako církevní hodnostář nejen v Praze, ale i v Budíně a ve Vratislavi, zemřel, nejpravděpodobněji v Budíně, 27. července 1426.

Albíkovy lékařské spisy jsou na úrovni medicínské odborné literatury své doby. Psal recepty a konsilia, regimina sanitatis, dochovaly se od něj fakultní přednášky, velkou pozornost věnoval nauce o nemocech, zejména moru. Řada jeho dochovaných receptů prokazuje, že měl zájem také o farmakologii.

Collectorium minus[594], *Collectorium maius*[595], (obojí se zabývá morovým onemocněním), *Tractatus de crisi* a *Practica* (soubor přednášek o nemocech) byly čteny na univerzitě a vznikly snad v letech 1404–1406. Practica Albík po léta přepracovával a v roce 1424 na jejich základě vznikl bohatý soubor s pozdějším názvem *Compendium medicinae.* K výukovým spisům patří i regimen s pozdějším a nepřes-

ným názvem *De rectificacione aeris,*[596] což je text, určený k nácviku studentů, jak sepisovat regimina sanitatis.

Z žánru „regimen sanitatis" (poučení o zdravém způsobu života a o prevenci nemocí, literární druh, který má mezi všemi odbornými žánry nejblíž k beletrii) lze ještě kromě uvedených univerzitních lekcí považovat za díla bezpečně Albíkova *Medicinale, Regimen ad Wencezslaum regem* (spis, později rozšířený na tzv. Vetularius) a poslední Albíkovo dílo, zřejmě z roku 1426, *Regimen ad Sigismundum.*[597]

Také mnohé z Albíkových spisů byly již zakrátko po svém vzniku překládány, zčásti nebo úplně, do češtiny i do němčiny.

Nejen jako astronom, lékař a matematik, ale také jako významný činitel v dějích husitského hnutí je dodnes dobře znám

Křišťan z Prachatic (1366/1368–1439)

Studoval na Karlově univerzitě, v roce 1388 se stal bakalářem svobodných umění, v následujícím roce mistrem, třikrát byl děkanem artistické fakulty a dokonce šestkrát rektorem univerzity. Od roku 1405 byl farářem u sv. Michala na Starém Městě, poté kanovníkem kostela Všech svatých na Pražském hradě. Jako Husův přítel mu pomáhal na studiích a později jej doprovázel do Kostnice (je i adresátem Husových listů), ke konci života se stal administrátorem konzervativního křídla pražské církve podobojí.

Psal spisy matematické, lékařské, astronomické i teologické (teologické spisy se nedochovaly), snad byl iniciátorem českých překladů starších medicínských spisů (arabský lékař Rhazes z 10. století, italský lékař 13. století Guillelmus Salicetti – jejich medicina však v Křišťanově době již byla překonána modernější lékařskou metodou boloňskou). Jeho lékařské spisy byly již ve své době překládány do češtiny a opatřovány novými tituly, mnohdy byly opisovány a brzy také tištěny souhrnně pod jedním novým titulem.[598] Z latinských prací z oboru medicíny uveďme *Collecta per M. Christianum de Prachatic de sanguinis minucione*[599] nebo *M. Christiani signa egritudinum.* I od Křišťana se dochovaly recepty. Jedním z jeho nejdůležitějších a nejrozšířenějších spisů je Herbarius.

Matematikou se zabývají spisy *Algorismus prosaycus, Computus chi-*

rometralis (učebnice matematické chronologie)[600], *Rudimenta artis computistice.* Nejsou to pochopitelně zcela originální díla: pro Algorismus byl Křišťanovi podkladem spis Jana ze Sacrobosco, Computus zpracoval český autor na základě díla Jana z Erfurtu. O astronomii pojednávají spisy De composicione astrolabii[601] a De usu astrolabii. Křišťanovy spisy o astrolábu byly vydávány v Itálii jako prvotisky (tj. již v 15. století), ale byly až donedávna připisovány známým astronomům Robertovi z Chesteru (Cestresnis) a Prosdocimovi de Beldomandis. Teprve nový rukopisný výzkum[602] zde prokázal Křišťanovo autorství (asi v r. 1407), rané rozšíření tohoto textu po Evropě a nadto silný vliv Křišťanovy vědecké osobnosti na vídeňskou astronomickou školu. V českém prostředí byly úryvky Křišťanových traktátů o astrolábu zapracovány do encyklopedie Libri viginti arcium M. Pavla Žídka († asi 1471).

Křišťanovým vrstevníkem byl

Jan Ondřejův Šindel (cca 1375–1449)

Stal se bakalářem svobodných umění na pražské univerzitě roku 1395, mistrem v roce 1399, později působil jako rektor školy u sv. Mikuláše na Menším Městě pražském a jako učitel matematiky ve Vídni. Zde studoval na lékařské fakultě a po návratu do Prahy se stal na pražské univerzitě profesorem astronomie. Získal pak i gradus doktora medicíny, vyučoval na lékařské fakultě, stal se rektorem (1410). Působil jako lékař Václava IV. a poté Zikmunda Lucemburského. Zejména v roce svého rektorátu se hlásil k Husově straně, po jeho upálení se však vrátil ke straně pod jednou, a za husitských válek byl proto nejprve ve vyhnanství v Olomouci, pak v Norimberku, kde byl městským lékařem, a teprve roku 1436 se vrátil do Prahy, kde se stal děkanem vyšehradské kapituly. Svou knihovnu odkázal před rokem 1440 Karlově koleji. – Psal teologické traktáty, z nichž nejvýznamnější je *Expositio Decalogi,* astronomické spisy,[603] komentářem opatřil didaktickou báseň *De viribus herbarum Odona z Meungu* (Magdunensis), zvaného Macer (11. stol.), je autorem receptů, vlastní lékařské knihy nenapsal. Je považován za spolutvůrce staroměstského orloje (s Janovou pomocí orloj zkonstruoval v roce 1410 hodinář Mikuláš z Kadaně).[604]

Ačkoli se právní dokumenty a soubory právnických ustanovení většinou vyznačují strohou juristickou mluvou, býváme občas při jejich studiu překvapeni nadnesenými pasážemi s rétorickou dikcí – podobně jako jsme na to poukázali u listin v kapitole o diplomatice. Důvodem je skutečnost, že listiny a právní památky vznikaly často v týchž kancelářích, což zakládá vzájemnou blízkost právnických a diplomatických dokumentů. Ta se uplatňuje, zjednodušeně řečeno, dvojím způsobem.

Platnost právních dokumentů mají jakožto právní prameny listiny samy, a to nejen tehdy, jsou-li jejich vydavateli vyšší feudálové a jde-li tady o ustanovení širší platnosti, nýbrž i v těch případech, kdy jsou vydavateli soukromé osoby. Jindy vznikají právnické spisy jako sbírky soudních rozhodnutí – precedentů, a takovéto sbírky pak sloužily k orientaci pro soudce a soudy v analogických kauzách (taková sbírka obsahuje listiny, jimiž se v daných precedenčních případech rozhodlo). Těmto sbírkám jsou příbuzné sbírky formulářové, které ukazují na způsoby juristického řešení na fiktivních případech s obecnější platností. (Ačkoli se jedná většinou o kauzy fiktivní, u některých formulářů byly skutečné vzory pro jejich části prokázány, jak o tom ostatně byla řeč již v příslušné kapitole.)

Vydavateli zákoníků, závazných souborů norem, bývá autentická moc, většinou panovník. Struktura těchto právních památek bývá budována na způsob listiny: úvod začíná invokací, vydavatel se představuje v intitulaci, následuje někdy dosti obsáhlá arenga a narace. Tyto dvě části, arenga a narace, se u některých zákoníků rozrůstají do rétorizované všebecné úvahy o úloze práva a zákonů, o situaci země, oblasti nebo města, o zodpovědnosti panovníka atd. Takovou strukturu mají ostatně i příslušné pasáže pozdně římských zákoníků.

Viděli jsme v oddíle o diplomatice, že listiny mají svým způsobem charakter umělecké prózy, zejména ve svých arengových částech, a tato jejich vlastnost se právě popsaným způsobem přenáší na právní dokumenty, zvláště na jejich předmluvy, proemia.

Další příbuznost mezi listinami a písemně formulovanými právními normami spočívá v tom, že se u obojích uplatňuje ještě menší míra nároku na původnost než v jiných středověkých žánrech. Listi-

ny jednávají o vzájemně podobných případech, což umožňuje vznik formulářů a unifikaci listin, a podobná situace je i u právních předpisů a norem. Rétorizované části zákoníků bývají málokdy původní – většinou před sebou máme pasáže, převzaté ze starších a namnoze cizích svodů práva, vykazují i příbuznost se soubory práva římského.

Literární hodnota a estetická stránka právních památek je naprosto zanedbaná. Platí zde přibližně totéž, co bylo konstatováno v kapitole o diplomatice. Literární historiky zde čeká mnoho zajímavé práce.

Nejstarší česko-latinský dokument kodifikace práva je dochován ve čtvrté kapitole druhé knihy Kosmovy Kroniky, kde je reprodukován Břetislavův zákoník **Decreta Bracislai,** který kníže spolu s biskupem Šebířem vyhlásil při přenesení těla sv. Vojtěcha (r. 1039). V něm formulované zákony se týkají manželského práva (požadavek monogamie), vražd, čteme zde ustanovení o hospodách, o dodržování svátků, o pohřbívání mrtvých. Decreta jsou důležitým pramenem pro právní historii, znění, jak je reprodukuje Kosmas, nemůže podat informaci o textové podobě pramene, neboť kronikář jeho dikci přizpůsobil svému stylu. Dalšími významnými dokumenty, dochovanými v podobě listinných zápisů, jsou pak Práva pražských Němců, vydaná (1174 – 1178) knížetem Soběslavem II., a tzv. Statuta Conradi Ottonis[605]. Také tato Statuta byla knížetem Konrádem Ottou vydána již na konci 12. století, roku 1189, zachovala se však ve třech recenzích pro různé moravské kraje až z konfirmačních listin Přemysla Otakara I.

(První právní kniha, Kniha Rožmberská – Kniha Starého pána z Rožmberka, sepsaná ovšem českým jazykem, vznikala postupně a její první části lze hledat již ve 13. století. Dokončena byla mezi léty 1337 a 1344.)

Ius regale montanorum
Ordo iudicii terre
Maiestas Carolina

Za vlády Václava II. byl sepsán první zákoník pro báňské právo, Constitutiones iuris metallici, nazývaný též **Ius regale montanorum.** Vznikl jako dílčí úspěch kodifikační snahy panovníka, který stejně jako již před ním Přemysl Otakar II. hodlal vytvořit po vzoru práva magdeburského a dalších cizích práv svod celého zemského práva. Václav II. povolal za tímto účelem r. 1294 do Prahy italského právníka Gozzia z Orvietta, který se stal autorem nebo aspoň spoluautorem zákoníku Ius regale. Nepodařilo se tedy vytvořit celý zemský zákoník a byl vydán pouze zákoník pro tzv. právo zvláštní, v tomto

případě horní (týkající se dolů, dolování a hornictví). Skládá se po vzoru svodu římského práva, zákoníku Institutiones, ze čtyř knih – De personis, De iure argentifodinarum, De concessionibus, De ordine iudiciario. Byl určen pro Kutnou Horu a co se týče právnické stránky jeho obsahu, podává tento zákoník horní právo jihlavské, doplněné římským právem. Sbírce je předeslána předmluva, jako tomu bývalo u současných a starších zákoníků v různých evropských zemích, kratší úvody pak mají i jednotlivé knihy (významnější předchází knize třetí). Hlavní „Proemium", jež je celé sbírce předesláno po vzoru svodů římského práva a evropských zákoníků vrcholného středověku, se vyznačuje stylistickou vybroušeností, stylem umělecké prózy, rétorickými ozdobami, především cursem (je to cursus velox, typický pro vyspělou prózu 12. a 13. století). Jejím obsahem jsou z největší části všeobecné teologické a moralistní úvahy, král – vydavatel zákoníku se obrací k obvyklým autoritám (Isidorus) a častěji zdůrazňuje svou vladařskou zodpovědnost. Je nanejvýš pravděpodobné, že formulace Proemia k tomuto zákoníku byly přejaty nebo aspoň inspirovány předmluvou některého cizího zákoníku. Také vlastní právní ustanovení této sbírky nejsou jen stroze artikulována. Toto „královské horní právo" bylo záhy přeloženo do češtiny.[606]

V první polovině 14. století působilo v Praze několik kanonistů, tj. odborníků v kanonickém (církevním) právu a jeho vykladačů, mezi jinými **Hermannus de Praga,** kanovník a kustos pražské kapituly, později biskup varmijský, autor tří kanonistických spisů.[607]

Z poloviny 14. století pochází nejvýznamnější moravský svod městského práva, **Právní kniha města Brna,** dříve obvykle zvaná podle svého původce Kniha písaře Jana. Pro potřeby města ji před rokem 1358 sepsal tehdejší městský notář tohoto jména. Jeho čin znamená výrazný posun v recepci římského práva v oblasti městského zákonodárství i v oblasti právní praxe. Kniha zůstala po staletí základem práva nejen pro Brno a pro Moravu, ale i pro další města zemí České koruny. O jejím významu svědčí i to, že byla již koncem 15. století vydána tiskem. Mluva knihy je strohá, ryze právnická, jak odpovídá jejím pramenům i jejímu účelu.[608]

Před rokem 1350 vznikla z podnětu Karla IV. a arcibiskupa Arnošta z Pardubic jako náhrada dosud platného zvykového práva

další právní kniha, **Ordo iudicii terre**. Tento běžně užívaný titul pochází teprve ze 16. století. Na rozdíl od předchozího souboru jde v tomto případě o strohý text bez jakýchkoli všeobecných formulací, bez předmluvy, bez rétorických ozdob a bez osobního tónu, nikde se v něm nedostává do popředí vydavatelova osoba. Památka se dochovala v latinské i české verzi: dnes se právní historikové kloní k názoru, že původní je latinské znění (a že k překladu do češtiny došlo ještě před rokem 1368), starší historiografie byla opačného názoru. Podařilo se vysledovat některé stylistické zvláštnosti tohoto svodu práva a dokázat tak, že různé části tohoto textu pocházejí od různých osob. U latinské i u české verze se dochovalo pouze znění druhé redakce. Rukopisů je velké množství, nejstarší z nich pocházejí již ze 14. století.[609]

Maiestas Carolina, návrh zákoníku, vzešla ze snahy Karla IV. dát českému státu závazně kodifikovaný soubor právních ustanovení. Zákoník se programově stavěl proti příliš silné vládě panstva, které rozšiřovalo svou moc na úkor panovníka. Podle J. Kejře je „obsahové sestavení textu nepříliš jasnou směsí skoro ireálných přání, panovnických nároků, které za tehdejší situace musely zůstat nesplněny, některých písemně formulovaných pravidel dosavadního obyčejového práva a pokusů o změnu nebo aspoň zlepšení domácích institucí".[610] Karlovy záměry, formulované v Proemiu, dokonce označili právní historikové za utopii. Jako zákoník nebyl tento text nikdy přijat, neboť císař byl odporem šlechty nucen listinou z 6. října 1355 tento svůj návrh právní kodifikace odvolat. Maiestas byla nadále užívána jako soukromá příručka a snad právě proto byla i ona brzy přeložena dokonce ve dvou verzích do češtiny.[611]

Ani zde nebývá užíváno autentického titulu: v předmluvě (Proemium) je zákoník označen jako „codex maiestatis nostre felici nomine nuncupandus", Karel o něm mluví jako o „Constitutiones", titul snad měl znít podle vzoru římských zákoníků „Codex Carolinus". Není jasné, kdy práce na tomto textu začala, neznáme ani jeho autora – již od konce 16. století přijímaná domněnka, že zde s císařem spolupracoval slavný italský právník Bartolo de Sassoferrato („bartolovská legenda"), byla definitivně a přesvědčivě vyvrácena. Stylizace dokumentu (s pouze ojedinělými prvky dikce římských zákoníků) pochází patrně z kanceláře Karla IV., je možno uvažovat o přizva-

ných spolupracovnících, mezi nimi i o Janovi ze Středy anebo o arcibiskupu Arnoštovi.

Co se týče pramenů Maiestas Carolina, závislost na starších pramenech domácího práva je více než nejistá, shody s fomulacemi Ius regale montanorum jsou malé a nevýznamné, patrně pouze nahodilé. V dlouho diskutované otázce o eventuální souvislosti se současně vzniklou právní knihou Ordo iudicii terre se dnes soudí, že tyto právní památky vznikly nezávisle na sobě. Prokazatelná je pouze částečná závislost na konstitucích Friedricha II. Constitutiones regni Siciliae z r. 1231: rozsáhlejší textové paralely najdeme jednak na začátku Proemia, v části, obsahující filozofické úvahy o vládní moci, jednak v článcích, jež jednají o kacířích.

S tím souvisí literárněhistoricky pozoruhodná skutečnost, že Proemium, které starší edice kladly bez ohledu na rukopisné dochování na počátek textu, patří na jiné místo navrhovaného zákoníku. Proemium si zaslouží literárního a estetického rozboru, při němž se ovšem musí brát v úvahu jeho závislost na zákoníku Friedricha II.

S vladařskou funkcí Karla IV. souvisí také návrh českého korunovačního řádu.[612]

Statuta pražských arcibiskupů, zvláště Arnošta z Pardubic,[613] Jana Očka z Vlašimi a Jana z Jenštejna, z téže doby dochovaná statuta jiných diecézí (Olomouc[614]) a soudní akta pražské konzistoře nepatří ovšem v pravém slova smyslu do literatury. Jsou to primární dokumenty úředního charakteru, z nichž můžeme velmi mnoho vyčíst nejen o historických událostech, ale i o denním životě doby a o problémech současných lidí a jejich mentalitě.

Uvedené právnické texty mají většinou také pasáže, v nichž se uplatňuje prestižní a zdobný kancelářský styl.

Rozvoj právnické literatury v předhusitské Praze je spjat se vznikem právnické fakulty nově založené univerzity. Podle Jiřího Kejře[615] se v Praze „téměř nesetkáváme s teoretickými spisy domácího původu, které by hloubaly o podstatě práva, jeho etických hodnotách a vztahu k morální teologii. Z nepříliš rozsáhlé učené tvorby zůstávají většinou jen stopy po universitních lekturách či jiných pedagogických aktech nebo o příručkách pro právní praxi a duchovní správu." Prvními díly, vlastně příručkami, jež takto vznikají, a jež se nám dochovaly spíše výjimečně, jsou výklady k Dekretálům (sbírkám případů a předpisů kanonického práva), jejichž četba byla na právnické

fakultě prvním předmětem a jejichž výuka byla závazná pro každého profesora. Nejúplnější z dochovaných jsou lektury ke všem pěti knihám Dekretálů děkana pražské kapituly *Bohuslava z Krnova*,[616] který na fakultě působil patrně v letech 1380–1396 jako profesor katedry Dekretálů.

Štěpán z Roudnice (cca 1300–1365)

Štěpán z Roudnice, podle místa původu zvaný též „z Uhřetic", byl vedle italského juristy Bonsignora de Bonsignori[617] jedním z prvních profesorů na pražské právnické fakultě a byl zde prvním profesorem českého původu. Narodil se kolem roku 1300, byl arcibiskupským vikářem a kaplanem v pražské katedrále, později se stal generálním vikářem. Byl rovněž kancléřem (protonotarius cancellariae curiae archiepiscopi) arcibiskupa Arnošta z Pardubic. V roce 1358 se Štěpán svých funkcí vzdal a vstoupil do augustiniánského kláštera v Roudnici. Zde také zemřel před rokem 1365.

Štěpán z Roudnice byl vynikajícím právníkem, jak dosvědčuje jeho dílo. O tom, kdy a kde nabyl právnického vzdělání, se nedochovaly žádné zápisy ani jakákoli svědectví. Jako právník spolupracoval s Arnoštem z Pardubic i při práci na Statutech z r. 1349. Dochoval se od něj jediný právnický spis, který se však v Čechách této doby mimořádně rozšířil: má název *Questiuncule*.[618] Štěpánovy Questiuncule jsou příručkou pro zpovědníky a ježto je jejich autorem právník, jsou spisem na pomezí práva a praktické či morální teologie: učí kněze, pověřené pastorační prací, aplikovat na praktické konkrétní případy předpisy kanonického práva. Vzorem pro tuto příručku byla Štěpánovi hojně užívaná Summa Astesana z roku 1317.

Po Štěpánově odchodu do roudnického kláštera snad působil na právnické fakultě **Boreš Maníkův z Mrákotic (z Prčic),** z jehož literární činnosti známe jen traktát *Qualiter religiosi exempti extra monasterium consistentes se habeant ad episcopum et alios prelatos.*

Na univerzitě po nějakou dobu vyučoval také **Vilém Horboch,** děkan hamburský, který byl později činný také u kurie v Avignonu i v Římě. Z doby jeho univerzitního působení v Praze se dochovalo dílo, zabývající se lichvou *(Repetitio decretalis incipientis „Debitores").*

Je jedním z nejlepších právníků své doby, generální vikář pražské arcidiecéze za pontifikátu Jana Očka z Vlašimi i Jana z Jenštejna.[619] Studoval nejprve v Praze artistickou a snad i teologickou fakultu, na Karlově univerzitě dosáhl také bakalářského stupně v právech. Doktorem práv se stal na tehdy věhlasné právnické univerzitě v Padově, přednášel na pražské univerzitě. Jeho nejvýznamnějším dílem je traktát proti braní odúmrtí *De devolucionibus non recipiendis.*[620] Kuneš tedy stojí v této otázce na stanovisku arcibiskupa Jana z Jenštejna a proti názoru Vojtěcha Raňkova z Ježova. Traktát stojí po juristické stránce na svou dobu na mimořádně vysoké úrovni – jeho argumentace je postavena na právnicky, nikoli teologicky založené tezi o rovnosti všech lidí.[621] Jsou známy i Kunešovy kazatelské projevy, nově bylo zjištěno, že se podílel na zavádění svátku Navštívení Panny Marie, v kteréžto souvislosti vznikl dokument *Epistola M. Cunssonis super prima institucione Visitacionis sancte Marie facta* a snad i *Probaciones de institucione festi Visitaciones Marie.*[622]

V poslední třetině 14. století sepisuje **Mikuláš Puchník,** po nějakou dobu rovněž učitel právnické fakulty, známý mnohoobročník,[623] praktický spisek o procesním právu, *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem,* který je podle Miloslava Boháčka literaturou bez vysokých ambicí, ale má ve vývoji české právnické literatury mimořádné místo díky odvaze a originalitě, s níž autor svou látku zpracoval a podal.[624] Stejně jako na jeho základě vzniklý anonymní spisek **Circa processum iudiciarium**[625] je i Puchníkův text učebnice nebo přednáška o kanonickém procesu, sepsaná z největší části s použitím starší západoevropské právnické literatury.

Literárně činnými právníky, kteří působili v této době na pražské univerzitě, jsou dále **Jiří z Boru a Jan Náz,** známí spíše až ze svých vystoupení proti pražskému viklefismu a proti Husovi.[626]

Epilog

Jako epilog k česko-latinské literatuře celého středověku by mohly být tyto závěrečné odstavce psány tehdy, když by si byla jejich autorka jista nejen tím, že vpád české reformace do literárního života podstatně mění jeho půdorys, což považuje za nesporné, ale také a hlavně tím, že takto vzniklý půdorys již není středověký v tom smyslu, jak o středověké literatuře podle dnes přijímaných modelů ještě stále mluvíme. Dlouhé, v jakési ideologické křeči vzniklé a v šedesátých letech dost úporně vedené diskuse o možnosti, že by Hus byl renesanční postavou a že by husitské myšlení a jeho literární projevy nesly rysy renesančního humanismu, ustaly samy sebou, aniž se dočkaly závěrečného rozhodného slova, vzešlo z nich nicméně všeobecné přesvědčení, že sama otázka byla položena spíše z metodologické bezradnosti a že Hus a husitství jsou bez ohledu na argumenty této diskuse fenomény, patřící středověku. (Spor o středověký či jiný charakter husitské literatury měl ovšem i starší peripetie, o čemž jsem se zmínila při výkladu o periodizaci v úvodní kapitole.) Ovšemže to není tak prosté: byla-li česká reformace skutečně součástí reformace světové, kteréžto místo pro ni v dějinách energicky zjednávají především protestantští církevní historikové, pak se nemusíme ptát po jejích renesančních prvcích: jako součást reformace by už stejně středověku nepatřila – vždyť existují dosti oprávněné hlasy historiků, že středověk, skončil-li už někdy v 15. století, neukončila renesance, nýbrž reformace.

V každém případě jsem přesvědčena, že Husovo dílo a literatura husitské doby patří do literární historie středověku. Ale, jak bylo řečeno, půdorys českého literárního života změnily projevy české reformace natolik, že je nutno toto období písemnictví zpracovávat sa-

mostatně, novou a odlišnou metodou než předchozí doby, jimž je věnována tato knížka. Bude přitom třeba vzít v úvahu novou situaci v rozložení literárních žánrů a v jejich funkcích. Literární historik doby Husovy a husitské si bude muset najít jasnější vztah k literatuře specifických funkcí, literatuře věcné či pragmatické – co si počít jako s literárními produkty s teologickými traktáty, na něž je tato doba bohatší než na kterýkoli jiný druh? Protože bylo nezbytně zapotřebí teologické argumentace a popularizace, písemné produkce v této době výrazně přibývá – pera se chápou lidé, kteří by v klidnějších dobách asi dělali něco jiného. Již tato v jistém smyslu nadprodukce a nutnost rozumného výběru uvnitř ní je pro literárního historika obtížnou a dokonce demotivující překážkou. Mnoho zde nenapomůže to, že česká literární historiografie poměrně slušně zpracovala české Husovy spisy a české výtvory husitské doby: je jich totiž daleko méně a hlavně – ta pravá polemika, která je obsahem spisů, s jejichž literární a estetickou hodnotou nebo jejím nedostatkem se bude muset literární medievista potýkat, se vedla latinsky. – A nakonec: studium těchto textů vyžaduje mnohem více interdisciplinárního nasazení ať už ve smyslu nároků na odbornou výbavu jednotlivce nebo na spolupráci s odborníky příbuzných oborů. V první řadě asi jde o aspoň základní vzdělání filozofické a teologické.

Končí-li tedy tyto výklady přibližně rokem 1400, byl zde zvolen jakýsi periodizační mezník. S plným vědomím toho, jak ošidným, nicméně, žel, nezbytným počínáním snažení o jakoukoli periodizaci je a musí být.

Pro toho, kdo podá historii latinského písemnictví doby Husovy a husitské, bude snad mít význam aspoň to, co jsem zde mohla říci o literatuře doby lucemburské, zejména o její spirituální větvi: o tzv. předchůdcích Husových, o jejich klášterních a univerzitních spolupracovnících a souputnících, o tom, jak a proč jsou problematické pojmy „devotio moderna“ nebo „raný humanismus“. Neboť, jak zde již bylo řečeno, druhá polovina 14. století byla jakýmsi semeništěm zárodků dalšího kulturního a literárního vývoje. Na tomto základě bude pak možno pochopit literaturu husitské doby a zčásti humanistické písemnictví 15. a 16. století: ty pak zpětně stavějí do nového světla náznaky, pozorovatelné v lucemburské době.

Chronologická tabulka[627]

	Česko-latinská literatura	Česká (stsl., něm.) literatura	Události českých dějin
9. stol.		nejstarší cyrilometodějské texty	
935			zavraždění sv. Václava
polovina 10. stol.		Život sv. Václava (První stsl. legenda o sv. Václavu)	
973			založení pražského biskupství
cca 975	česká rec. legendy Crescente fide, legenda Fuit in provincia Bohemorum		
976			moravské biskupství
posl. třetina 10. stol.	legenda Gumpoldova		
992–994	Kristiánova legenda (?)	Druhá stsl. legenda (Nikolského) o sv. Václavu	založení břevnovského kláštera (993)
995			vyvraždění Slavníkovců
997			smrt sv. Vojtěcha

999	Canapariova vojtěšská legenda		
do r. 1009	vojtěšská legenda Brunona z Querfurtu		
první třetina 11. stol.	vojtěšská sekvence Annua recolamus		
cca 1030	leg. Laurentina z Montecassina		
1032			založení Sázavského kláštera
1039			české tažení do Polska, přenesení ostatků sv. Vojtěcha
1053	† Prokop, zakladatel sázavského kláštera		
1063			založení olomouckého biskupství
začátek 12. stol.	cyrilometodějská „Italská" legenda		
1119–1125	sepsání Kosmovy Kroniky		
1126			bitva mezi Soběslavem I. a králem Lotharem u Chlumce
před 1134(?)	prokopský Život menší		
30.–40. léta	skriptorium olomoucké		
před rokem 1141	Horologium olomoucké		

1142	kronika Kanovníka Vyšehradského		smrt Soběslava I., knížetem Vladislav II. (1140)
1140–1150	Zdíkův homiliář		
polovina 12. stol.	Homiliář opatovický, první lat. listiny české provenience		
cca 1146	první redakce Análů Hradišťsko-Opatovických		Druhá křížová výprava, s účastí Čechů (1147), výzva Bernarda z Clairvaux Vladislavovi II.
1147			Křížová výprava do Prus s účastí Jindřicha Zdíka
1150			† Jindřich Zdík
1158			Vladislav II. českým králem, tažení Fridricha Barbarossy proti Milánu s českou účastí
1167	poslední zpráva kroniky Vincenciovy		smrt pražského biskupa Daniela I.
1173–1176	sepsání kroniky Mnicha Sázavského		
1198	poslední zpráva kroniky Jarlochovy		Přemysl I. dědičně českým králem
konec 12. – poč. 13. století	nejstarší lat. hymny českého původu (Ostrovský kodex) Svatojiřské officium	píseň „Svatý Václave“	
1212			Zlatá bula sicilská
1230–1253		dvorská německá poezie	vláda Václava I.

1235	liturgická reforma u sv. Víta, svatovítské troparium		
1240			† Robert Olomoucký
polovina 13. století	1. redakce legendy Oriente iam sole		
1253–1278		dvorská něm. poezie	vláda Přemysla Otakara II.
1254–1255			křížové tažení Přemysla Otakara II. do Pruska
1260			vítězství Přemysla Otakara II. nad uherským Bélou IV. u Kressenbrunnu
60. léta 13. století		Píseň ostrovská	
70. léta 13. století	počátek činnosti Jindřicha z Isernie, působení Oldřicha Poláka, M. Bohuslav (Listář královny Kunhuty)		
1278	poslední zpráva Annales Ottakariani	Ulrich von Etzenbach dokončil něm. Alexandreidu	smrt Přemysla Otakara II. v bitvě na Moravském poli
1278–1296	formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně		
1281			† Bruno ze Schaumburku
1282			† sv. Anežka
1283	poslední zpráva Vyprávění o zlých letech		návrat Václava II. z braniborského zajetí do Prahy

1283– –1305		německá dvorská poezie Heinrich von Meißen- -Frauenlob	vláda Václava II.
1292			založení Zbraslavského kláštera
po 1297		Ritterfahrt Johanns von Michelsberg Heinrika von Freiberg	
konec 13. stol.		Kunhutina modlitba nejstarší české legendy a apokryfy staročeská Alexandreida	
cca 1300	Ius regale montanorum	tzv. Legenda o Jidášovi	
1310– –1314		kronika trč. Dalimila	
1305– –1339	sepisována Kronika Zbraslavská		
1312	dominikán Kolda		
1321	zápisy duchovní lyriky v liturgických knihách svatojiřského kláštera († abatyše Kunhuta)		
po r. 1320		první Spor duše s tělem	
cca 1330	† dominikán Domaslav Legenda o sv. Anežce		
cca 1333		* Tomáš ze Štítného	
cca 1340	pražská verze cestopisu Oldřicha Čecha z Furlánska	Mastičkář	

1342	Dražický misál s Domaslavovými skladbami		
1342–1344	Konrád z Halberstadtu, Tripartitus	Kniha rožmberská (1337–1344)	
1343			† Jan IV. z Dražic
1344		Kniha rožmberská	zal. pražského arcibiskupství
před 1346	Vita Caroli		
1346			† Jan Lucemburský
1347			začátek moru v Evropě
1348			založení pražské univerzity
1349			Statuta Arnesti
před 1350	Ordo iudicii terre		
cca 1350	prokopský Život větší De Theutunicis bonum dictamen		
po 1350	Malogranatum	Legenda o svatém Prokopu Legenda o sv. Kateřině rozvoj liturgického dramatu rozvoj české zábavné prózy staročeský Pasionál Trojánská kronika staročeská lyrika staročeský Kato Ezop, Alan	
1354	dokončena Kronika Františka Pražského		

1355			Karel IV. římským králem a císařem
1358	václavská legenda Karla IV. Kronika Marignolova		
cca 1360	Kronika Neplachova Konrád Heimburský († 1360)		
1363	sekvenciář Arnošta z Pardubic příchod Konráda Waldhausera do Prahy		
1364			† Arnošt z Pardubic
po 1364	Život Arnošta z Pardubic		
1365	† Štěpán z Roudnice		
1369	† Konrád Waldhauser		* M. Jan Hus (1369?–1371)
cca 1369	† Bartoloměj z Chlumce		
70. léta	Quadragesimale admontské	první český překlad Bible	
1371	† Mikuláš z Loun		
1372	† Jan z Dambachu		založení samostatné právnické univerzity
1374	† Milíč z Kroměříže		
po 1374	Život Milíčův		
1375	dokončena Kronika Beneše z Weitmile		
cca 1376		začátek literární činnosti Tomáše ze Štítného	

1378			† Karel IV. Jan z Jenštejna arcibiskupem
1380	† Přibík Pulkava z Radenína † Jan ze Středy		
po r. 1380		zápis satir Hradeckého rukopisu	
před 1387	† Mistr Dybin		
1388	† Vojtěch Raňkův z Ježova		
po 1388	† Havel ze Strahova		
cca 1390	Passio Judeorum Pragensium		
1391			zal. Betlémská kaple
1393	† Matěj z Janova		† Jan z Pomuku
1397	† Albert Pražský † Jindřich Totting z Oyty † Kuneš z Třebovle		
před 1400	Gesta svatovítská	Smil Flaška z Pardubic, Nová rada, Rada otce synovi, Ondřej z Dubé, Práva zemská česká Podkoní a žák	
cca 1400	Jenek Václavův		
1400	† Jan z Jenštejna		
po 1400	Vita domini Joannis Summa recreacionum Johlín z Vodňan Postilla Zderazská Historiae variae moralizatae Annulus		

1401/ 1409		† Tomáš ze Štítného	
cca 1402	† Jan z Mýta		
1403	† Mikuláš z Litomyšle		
1404 (?)	† Jan z Gelnhausenu		
1404– 1406	† Jindřich z Bitterfeldu		
1406	† Štěpán z Kolína		
po 1406	† Petr Clarificator		
1407	† Konrád Soltau		
1410	zápis rukopisu Vyšebrodského † Matouš z Krakova		
1414	† Stanislav ze Znojma		
1417	rukopis Mikuláše z Kozlí †Jan Marienwerder		
1426	† Albík z Uničova		
1435	† Mikuláš Magni		
1436	† Jan z Holešova		
1439	† Křišťan z Prachatic		
1449	† Jan Šindel		

Seznam I – Autoři a anonymní díla

Seznam je sestaven podle podkapitol výkladu. Uvádí tituly, jež necituji v poznámkách. Není-li zde některá kapitola nebo podkapitola zastoupena, uvádím její literaturu jen v poznámkách v textu, případně v seznamu II, který se vztahuje k tematickým, žánrovým nebo chronologickým celkům.[628]

Seznam I. obsahuje také údaje o novodobých českých **překladech** (v několika případech jsou překlady uvedeny v poznámce).

Edice jsou uváděny v textu.

Položky řadím pokud možno chronologicky, někdy má přednost důležitá monografie; práce téhož autora jsou řazeny za sebou.

Legenda Kristiánova (*viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Ludvíkovský, Legendy (zde uvedeny i starší práce)

Veškerou literaturu k diskusi o Kristiánově legendě před svou edicí registroval Ludvíkovský v edici legendy i ve výše uvedené stati: celý spor o Kristiána zde byl zhuštěně i s odkazy na příslušné tituly shrnut v Ludvíkovského vydání Kristiána v Obecném úvodu k poznámkám a pak i v poznámkách samotných. – Uvedu proto jen novější a zásadnější příspěvky:

Oldřich Králík, Čechy a Evropa v 10. století (Orientace 2, 1967), in: Osvobozená slova, Praha, 1995, 7–13

Oldřich Králík, Kosmova kronika a předchozí tradice, Praha 1976

Anežka Vidmanová, Legenda Christiani (rec. o Ludvíkovského edici), LF 113, 1980, 117

Dušan Třeštík, Deset tezí o Kristiánově legendě, Folia Historica Bohemica 2, 1980, 7–38

Dušan Třeštík, Kristián a václavské legendy 13. století. AUC, Philosophica et Historica 2/1981 (Sborník Problémy dějin historiografie I), 45–92

Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, Praha 1997, 117–137 (kap. Kristián) a passim

Dana Martínková, Sémantické poznámky ke Kristiánově legendě, LF 109, 1986, 72–75

Dana Martínková, Příspěvek k poznání slovní zásoby Kristiánovy legendy, LF 111, 1988, 83–87

Josef Tříška, K václavské legendě Kristiánově a jejímu stylu, ve studii Starší česká vzdělavatelná literatura, Sborník Národního Muzea 1987, č. 1

Není možno pominout, ačkoli se jedná o starší práci, s níž úspěšně polemizoval zejména Jaroslav Ludvíkovský, knihu *Záviše Kalandry* České pohanství (Praha 1946). Stanoviska autora této pozoruhodné publikace, ač jsou extrémní a ve světle historické kritiky neobstojí, jsou ojedinělá svým metodologickým přístupem, kombinací historie, religionistiky a etnologie. Studujeme-li hlouběji nejstarší českou historii a literaturu, je nutno vzít Kalandrovu knihu na vědomí. – Podobně jako Kalandra podrobil nejstarší česko-latinské literární výtvory rozboru z etnografického hlediska Vladimír Karbusický.

Překlady:

Josef Truhlář, FRB I.

Antonín Stříž, Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily, Praha 1921, 1926 (přetisk in: *Králík,* Legendy, 58–87)

Jaroslav Ludvíkovský in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942 (úryvky z tohoto překladu převzal Výbor I)

Jaroslav Ludvíkovský, uv. bilingva 1978

Crescente fide (viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)

Ludvíkovský, Legendy, 279–281 (zde uvedeny i starší práce)

Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, Praha 1997, 155–175 (kapitola Legenda Fuit a Crescente) a passim

Překlady:

Josef Truhlář, FRB I.

Jar. Ludvíkovský in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942

Bohumil Ryba in: *Králík,* Legendy

Legenda Gumpoldova *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Ludvíkovský , Legendy, 278–279 (zde uvedeny i starší práce)

Manitius, Geschichte, 182–184

F. Vacek, Poměr Gumpoldovy legendy o sv. Václavu k legendě Crescente fide, in: Pekařův sborník Od pravěku k dnešku I, Praha 1930, 47–64

Karel Stejskal, Vyšehradský kodex a jeho místo v ottónském umění, in: Královský Vyšehrad, Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II (1061–1092), Praha 1992, 26–43

Překlady:
F. J. Zoubek, FRB I.
Zdeněk Kristen in: *Králík,* Legendy

Legenda Vavřincova *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 282–283 (zde uvedeny i starší práce)
Manitius, Geschichte, 304–306
Brunhölzl, Geschichte, 391
Jiří Veselský, Diskuse k tajemstvím václavské legendy Laurentia z Monte Cassino, LF 107, 1984, 84–85
Dušan Třeštík, Diskuse k předloze václavské legendy, LF 107, 1984, 77–84
Překlady:
J. Truhlář, FRB I.
Zdeněk Kristen in: *Králík,* Legendy

Ludmilská legenda Fuit *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 278, 280 (zde uvedeny i starší práce)
Dušan Třeštík, 2. a 3. kapitola monografie Počátky Přemyslovců, Praha 1981
Dušan Třeštík, Počátky Přemyslovců, Praha 1997, 138–154 (kap. Ludmilská legenda Fuit in provincia Bohemorum) a passim
Překlady:
Josef Emler, FRB I.
Bohumil Ryba, Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století, Praha 1940, 2. vyd.
Bohumil Ryba in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942 (upravený úryvek z tohoto překladu převzal Výbor I)
Bohumil Ryba in: *Králík,* Legendy

Licet plura *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 283 (zde uvedeny i starší práce)
Překlad:
Antonín Stříž, Život a umučení sv. Václava, Praha 1929

Oportet nos fratres *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 267–308 (zde uvedeny i starší práce)
Překlady:
Antonín Stříž, Život a umučení sv. Václava, Praha 1929
Antonín Stříž in: *Králík,* Legendy

Oriente iam sole I, II *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Ludvíkovský, Legendy, 283–285 (zde uvedeny i starší práce)

Hermann Kølln, Der Bericht über den Dänenkönig in den St.–Wenzels Biographien des 13. und 14. Jahrhunderts, Kobenhaven 1986 (vztahuje se i k leg. Ut annuncietur a k legendě Karla IV.)

Překlad:

Jaroslav Ludvíkovský in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942 (úryvky z tohoto překladu převzal Výbor I)

Ut annuncietur I, II *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Ludvíkovský, Legendy, 283–285 (zde uvedeny i starší práce)

Hermann Kølln, viz u leg. Oriente

Oldřich Králík, Die Datierung der Wenzelslegende Ut annuncietur II, in: Orbis mediaevalis, Festgabe für Anton Blaschka, Weimar 1970, 87–121

Překlad:

Bohumil Ryba, Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století, Praha 1940 (2. vyd.)

Factum est *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*

Ludvíkovský, Legendy, 286 (zde uvedeny i starší práce)

Překlad:

Jar. Ludvíkovský in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942

BHL 8839, 8840 *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Giulia Barone, Les epitomés dominicains de la vie de St. Weceslas (BHL 8839, 8840), in: Faire croire, Modalités de la diffusion et de la réception des messages réligieux du XIIe au XVe siècle (Collection de l'École Francaise de Rome 51,1981, 167–187)

Legenda Italská *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Jaroslav Ludvíkovský, MMFH II

Ludvíkovský, Legendy, 274 (zde uvedeny i starší práce)

Překlad:

Jaroslav Ludvíkovský, MMFH II

tamtéž 122 údaje o starších překladech

Legenda Moravská *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*

Jaroslav Ludvíkovský, MMFH II, 255–257

Ludvíkovský, Legendy, 274 – 275 (zde uvedeny i starší práce)

Překlady:
Jaroslav Ludvíkovský, MMFH II (revize textu, otištěného in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942)
tamtéž 257 údaje o starších překladech

Beatus Cyrillus *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Jaroslav Ludvíkovský, MMFH II, 299
Ludvíkovský, Legendy, 276 (zde uvedeny i starší práce)
Překlady:
Jaroslav Ludvíkovský, MMFH II
Bohumil Ryba in: *Králík,* Legendy

Diffundente sole *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 276–277 (zde uvedeny i starší práce)
MMFH II, 276–277
Překlad:
Jaroslav Ludvíkovský in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942 (tento překlad převzal Výbor I)

Legenda Canapariova *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Manitius, Geschichte, 229–234
Ludvíkovský, Legendy, 287–291 (zde uvedeny i starší práce)
Rostislav Nový, in: Slavníkovci, 118–121 a tam uvedená literatura
Brunhölzl, Geschichte, 387–388
Teresa Michałowska, Wielka historia literatury polskiej – Średniowiecze, Warszawa 1997, 76–82, 797
Překlady:
Josef Truhlář, FRB I
Jana Zachová in: Slavníkovci (red. A)

Bruno z Querfurtu, Život sv. Vojtěcha *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Manitius, Geschichte, 229–234
Jadwiga Karwasińska, Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha, biskupa praskiego, Studia Źrodłoznawcze 2, 1958, a 5, 1959
Ludvíkovský, Legendy, 287–291 (zde uvedeny i starší práce)
Rostislav Nový, in: Slavníkovci, 148–151 a tam uvedená literatura
Brunhölzl, Geschichte, 425–427

Teresa Michałowska, Wielka historia literatury polskiej – Średniowiecze, Warszawa 1997, 82–88, 797
Překlady:
Josef Truhlář, FRB I (delší red.)
Jan Vilikovský, Život a utrpení sv. Vojtěcha, Praha 1935
Jan Vilikovský in: *Králík,* Legendy
Jana Zachová in: Slavníkovci (kratší red. s dodatky z Vita longior)
Marie Kyralová, Život a dílo svatého Vojtěcha, Praha, 1996

Verše o umučení svatého Vojtěcha *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Manitius, Geschichte, 229–234
Ludvíkovský, Legendy, 287–291 (zde uvedeny i starší práce)
Oldřich Králík, Atribuce děl starší české literatury, in: Osvobozená slova, Praha 1995, 47–63
Rostislav Nový, in: Slavníkovci, 199–201 a tam uvedená literatura
Překlady:
Josef Truhlář, FRB I
Ferd. Stiebitz in: *Václav Chaloupecký,*Na úsvitu křesťanství, Praha 1942
Ferd. Stiebitz in : *Králík,* Legendy,
Ferd. Stiebitz in: Slavníkovci (drobné úpravy *Jany Zachové*)

Utrpení svatého Vojtěcha mučedníka *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 287 (zde uvedeny i starší práce)
Rostislav Nový, in: Slavníkovci, 186–188, a tam uvedená literatura
Teresa Michałowska, Wielka historia literatury polskiej – Średniowiecze, Warszawa 1997, 91–92, 797
Překlady:
Josef Truhlář, FRB I
Jana Zachová, in: Slavníkovci (s titulem „Sanctus Adalpertus")

Zázraky sv. Vojtěcha *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*
Ludvíkovský, Legendy, 288
Rostislav Nový, in: Slavníkovci, 255–256, a tam uvedená literatura
Překlady:
Josef Truhlář, FRB I
Jana Zachová, in: Slavníkovci

O svatém Vojtěchovi, biskupu pražském *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Rostislav Nový in: Slavníkovci, 238–240

Teresa Michałowska, Wielka historia literatury polskiej – Średniowiecze, Warszawa 1997, 93–94, 797

Překlad:

Jana Zachová, in: Slavníkovci

Život menší (sv. Prokopa) *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*

Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba, Středověké legendy prokopské, Praha 1953

Ludvíkovský, Legendy, 291–294

Překlady (novodobé):

Bohumil Ryba in: *Václav Chaloupecký,* Na úsvitu křesťanství, Praha 1942

přetištěno in: *Králík,*Legendy

Život starobylý (sv. Prokopa) *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*

Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba, Středověké legendy prokopské, Praha 1953

Ludvíkovský, Legendy, 291–294

Překládána tato legenda nebyla.

Život blahoslaveného Hroznaty *(viz též seznam II – Další literatura a prameny)*

Ludvíkovský, Legendy, 295–296 (zde uvedena i starší literatura)

Josef Žemlička, Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty), Západočeský historický sborník 4, Plzeň 1998, 5–39

Petr Kubín, Účast bl. Hroznaty na křížových výpravách a založení kláštera Teplá (Studie o životní etapě českého velmože na konci 12. století), tamtéž, 41–66

Překlady:

Josef Truhlář, FRB I.

Arnošt Voves O. Praem., Život blahoslaveného Hroznaty, zakladatele klášterů v Teplé a Chotěšově a patrona země české, Praha 1930. S úvodní statí *Josefa Dostála* Osobnost bl. Hroznaty ve světle listinných pramenů, a s doslovem *Ant. Stříže.*

Kosmova Kronika česká *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Max Manitius, Geschichte III, 461–466

uvedené monografie *Dušana Třeštíka*

Alois Gregor, Bohemika u Kosmy (Czech Elements in the Latin of the Cronicle of Cosmas), SPFFBU, E 10, 1965, 277–286

Pavel Spunar, La plus ancienne école du Boheme, Cahiers de civilisation médiévale, 1974, 125–128

Vladimír Karbusický, Nejstarší pověsti české (Fantazie – domněnky – fakta), Praha 1966

týž, Báje, mýty, dějiny (Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury), Praha 1995, německy 1980

Maria Wojciechowska, O nowej edycji Kosmasa z Pragi, Studia źródloznawcze 18, 1973, 123–133 (srv. ref. *Pavla Spunara,* ČsČH 22, 1974, 905–906)

Oldřich Králík, Kosmova kronika a předchozí tradice, Praha 1976

Peter Hilsch, Verfasserlexikon II, 1980, 14–17

Rostislav Nový, Dvojí redakce Kosmovy Kroniky Čechů, AUC, Studia historica XXI, 1981, 93–123

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Marie Bláhová, Die Freiheitsvorstellungen der böhmischen Intelligenz des frühen 12. Jahrhunderts (Der Begriff *libertas* bei Cosmas von Prag), in: Florentissima proles ecclesiae, Miscellanea, hagiographica, historica et liturgica Reginaldo Grégoire O.S.B. XII lustra complenti oblata, a cura di *Domenico Gobbi,* Trento 1996, 31–39

cenná je publikace s polským překladem: *Maria Wojciechowska,* Kosmasa Kronika Czechów, Warszawa 1968 (s úvodem překladatelky)

Překlady:

V. V. Tomek, FRB II, samostatně v r. 1882 Kosmův letopis český s pokračováním kanovníka vyšehradského a mnicha sázavského

Karel Hrdina, Kosmova kronika, Praha 1926 (s několika reedicemi, nepatrně upravené úryvky z vyd. 1947 převzal Výbor I)

Karel Hrdina, Kosmova kronika, s úpravami *Marie Bláhové* a *Zdeňka Fialy,* Praha 1972

(polský překlad viz výše)

Kanovník Vyšehradský *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, Úvod *Zd. Fialy* a *Marie Bláhové,* 5–8, doslov *Marie Bláhové,* 196–203

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Překlady:

Václav Vladivoj Tomek, FRB II, samostatně v r. 1882 Kosmův letopis český a pokračováním kanovníka vyšehradského a mnicha sázavského

Karel Hrdina, První pokračovatelé Kosmovi, Praha 1950

tohoto překladu bylo užito i pro citovanou publikaci z r. 1974 – úprava *Marie Bláhové,* která přihlédla i ke starému překladu *Václava Vladivoje Tomka.*

Mnich Sázavský *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, Úvod *Zd. Fialy* a *Marie Bláhové,* s. 5–8, doslov *Marie Bláhové,* 191–195

Bláhová, Klasifikace, *táž,* Dalimil

Překlady:

Václav Vladivoj Tomek, FRB II, samostatně v r. 1882 Kosmův letopis český a pokračováním kanovníka vyšehradského a mnicha sázavského

Karel Hrdina, První pokračovatelé Kosmovi, Praha 1950 (úryvek z tohoto překladu převzal Výbor I)

tohoto překladu bylo použito i pro citovanou publikaci z r. 1974 – úprava *Marie Bláhové,* která přihlédla i ke starému překladu *Václava Vladivoje Tomka*

Vincencius, kanovník kostela pražského *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Zdeněk Fiala, předmluva in: Letopis Vincenciův a Jarlochův, překlad *Karla Heřmanského,* Praha 1957

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Marie Bláhová, Das Werk des Prager Dommhern Vincentius als Quelle für Italienzüge Friedrich Barbarossas, CIVIS, Studi e testi XVI, 47–48 1992, 149–175

Překlady:

Václav Vladivoj Tomek, FRB II.

František Heřmanský, Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957

Jarloch, opat milevský *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Zdeněk Fiala, předmluva in: Letopis Vincenciův a Jarlochův, překlad *Karla Heřmanského,* Praha 1957

Marie Bláhová, Letopis milevského opata Jarlocha a jeho pramenná hodnota, in: Český stát na přelomu 12. a 13. století, Opava 1993, 35–48

Jan Skutil, Vincencius a Jarloch o Moravě a Slezsku, tamtéž 49–59

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Překlady:

Václav Vladivoj Tomek, FRB II.

František Heřmanský, Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957

Druhé pokračování Kosmovo *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Josef Šusta, Kritické příspěvky k počátkům Přemysla II. Otakara, ČČH 11, 1905, 12–39

Václav Novotný, České dějiny I/3, Praha 1928, 988

J. V. Šimák, Ještě k dějinám českého dějepisectví I. Příspěvek k posouzení Letopisů českých, ČČH 38, 1932, 347–358

Alina Ganzel-Kowałowska, Druga kontynuacja Kosmasa jako źródlo do dziejóv XIII wieku, Acta Universitatis. Vratislaviensis 1970, H 126, 99–112

Jaroslav Kadlec, Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungzeit 1278–1296, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg, Bd 6, 1972, 119–120

Marie Bláhová, Druhé pokračování Kosmovo, Sborník historický 21/1974, 5–39

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Annales Otakariani, Vyprávění o zlých letech *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

František Palacký, Würdigung der alten Böhmischen Geschichtschreiber, 1830, 90–97. 2. vyd. 1869. Česky Ocenění starých českých dějepisců, Dílo Fr. Palackého I, vyd. *J. Charvát,* Praha 1941

Josef Pekař, Příběhy krále Přemysla Otakara II, ČMM 18,1894, 128–136

J. B. Novák, K nové literatuře a nově nalezeným pramenům o Václavu II., ČČH 12, 1906, 44–58, 149–169, 261–273, 397–403

Bedřich Mendl, Z předzvěstí českého humanismu: Pořadatel letopisů pražských. Sborník J.B. Novákovi, Praha 1932, 60–85

Rudolf Holinka v doslovu k překladu *Karla Hrdiny* Příběhy krále Přemysla Otakara II., Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II., Praha 1947, 69nn. (vychází z výsledků *Karla Hrdiny,* o.c.)

Překlady:

V. V. Tomek, FRB II.

Karel Hrdina, Příběhy krále Přemysla Otakara II., Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II., Praha 1947 (úryvek z tohoto překladu použil Výbor I)

Marie Bláhová, Zdeněk Fiala, Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974 (s použitím překladu *Karla Hrdiny* a s přihlédnutím k překladu *V. V. Tomka*)

Letopisy Hradišťsko-Opatovické *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Josef Teige, Zpráva o pramenech dějin kláštera Hradišťského u Olomouce (až do r. 1300), VKČSN, tř. filosoficko-historicko-filologická 1893, 12

Emanuela Nohejlová, Příběhy kláštera opatovického, Praha 1925

Ladislav Hosák, Kritické poznámky k moravské středověké analistice, Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie II, Praha 1955, 77–82

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Překlad:

V. V. Tomek, FRB II.

Kronika Kláštera Žďárského *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Otto Grillnberger, Heinrich von Heimburg und Heinrich von Saar, Studien und Mitteilungen aus dem Benedict – und Zisterzienorden 23, Rajhrad 1902, 98–110

Jaroslav Ludvíkovský, O mnichu Jindřichu Řezbáři a jeho Žďárské kronice. Úvod k edici Cronica Domus Sarensis, 5–19

Týž, Heinrich von Saar und Heinrich von Heimburg. Mnema Vladimír Groh, Brno, 1964, 219–231

Dana Martínková, Semantische und stilistische Bemerkungen zu der Chronica Domus Sarensis, Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata, Brno 1976, 175–182

Bláhová, Klasifikace – *táž,* Dalimil

Peter Hilsch, Verfasserlexikon III, 1981, 874–875

Překlady:

Josef Truhlář, FRB II.

Rudolf Mertlík v edici *Jar. Ludvíkovského* Cronica Domus Sarensis, Brno 1964

Jindřicha Heimburského Český letopis *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

viz u Kroniky kláštera Žďárského

Překlad:

Josef Emler, FRB III.

Martimiani *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*

Jacek Soszyński, Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopismenna w Polsce, Studia Copernicana 34, Warszawa 1995

Anna-Dorothee von den Brincken, Martin von Troppau O.P. als Graphiker des Geschichtsablaufes, in: Die Anfänge des Schrifttums in Oberschlesien bis zum Frühhumanismus, hrsgg. Von *Gerhard Kosellek,* Frankfurt a. M. 1997, 211–224

László Veszprémy, Martin von Tropau in der ungarischen Historiographie des Mittelalters, tamtéž, 225–236

Duchovní lyrika *(viz poznámky k textu)*

Dramatické texty *(viz též poznámky k textu)*

Josef Truhlář, O staročeských dramatech velikonočních, ČČM 65, 1891, 3–43, 165–197

Ferd. Menčík, Příspěvky k dějinám českého divadla, Praha 1895

Staročeské drama, vyd. *Josef Hrabák,* Praha 1950

Václav Černý, Staročeský Mastičkář, Rozpravy Čs. akademie věd, r. 65, řada SV, seš. 7, Praha 1955
Václav Černý, Staročeská dráma, Bratislava 1964
Dějiny českého divadla I, Praha ČSAV 1968, 28–98
František Pokorný, Der tschechische Beitrag zum liturgischen Drama Europas, Colloquium Brno 1970, Musica Bohemica et Europaea, Brno 1972, 27–31
Václav Plocek, Zur Problematik der Osterspiele in Böhmen, tamtéž, 47–57
Václav Plocek, Nejstarší doklad velikonočních slavností v Čechách, Uměnovědné studie 1, 1978, 97–152
Walther Lipphardt ed., Lateinische Osterfeiern und Osterspiele I–VI, Berlin and New York 1975–1981
Milan Kopecký, Starší české drama, Brno 1981, 2. vyd. 1987, 2–5
Václav Plocek, Melodie velikonočních slavností a her ze středověkých pramenů v Čechách (Miscellanea Oddělení rukopisů a vzácných tisků, Monographia l), Praha 1989
Jarmila F. Veltruský, A Sacred Farce from Medieval Bohemia – Mastičkář, Ann Arbor 1995.
Eva Stehlíková, Zpráva o stavu bádání o středověkém divadle, Divadelní revue 6, 1995, č.4, 62–65

Formuláře a diktamina *(viz též poznámky k textu)*

Miloslav Šváb, Některé vztahy naší Alexandreidy k soudobé latinské vzdělanosti v Čechách, Sborník VŠP v Plzni, Jaz. a lit. II., Praha 1959, 71–96
Bohumil Ryba, Vzácný kus korespondence z doby Přemysla Otakara II., Marginálie, PNP Strahov, Spolek českých bibliofilů, 1963–64, 26–28
Josef Tříška, O rétorice a stylu naší středověké literatury, Slovo a slovesnost XXV, 1964, 260–270

Legenda o sv. Anežce *(viz též poznámky k textu)*

Ludvíkovský, Legendy, 295–300 (a tam uvedená starší literatura)
Václav Novotný, České dějiny I, 3–4, Praha 1928–1937
Jiřina Joachimová-Votočková, Anežka Přemyslovna, Praha 1940
*Josef Beran,*Listy svaté Kláry blahoslavené Anežce, in: Se znamením kříže, Řím 1967, 95–101
Josef Beran, Boj blahoslavené Anežky České o řeholi Klářinu, tamtéž, 103–111
J. Nemec, Agnese di Boemia, Padova 1987
Jaromír Mikulka, Anežka Přemyslovna (Praha, Svobodné Slovo – Slovo k historii č. 13), 1988
Jaroslav V. Polc, Positio super virtutibus, tj. Anežčin kanonizační spis, vydaný v Římě roku 1988, kde autor vydal i další korespondenci nové světice, na-

lezenou v italských archívech, kusy, které nebyly pojaty do příslušného svazku Českého diplomatáře (jde o formuláře?)

týž, Světice Anežka Přemyslovna, Praha 1988, něm. překlad: Agnes von Böhmen, München 1989

Ambrogio Sanna, S. Agnese di Boemia dell'ordine di Santa Chiara, Postulazione generale dei Frati minori conventuali, Roma 1989

Alfonso Marini, Agnese di Boemia. Con la collaborazine di Paola Ungarelli (Bibl. seraphico – cappuccina), Roma 1991

Překlad:

Zdeněk Kalista, Legenda o blahoslavené Anežce České, Praha 1941

Legenda Karla IV. o sv. Václavu

Ludvíkovský, Legendy, 286–287

Jiří Spěváček, Karel IV., život a dílo, Praha 1979, 345nn.

Marie Rádlová-Jensenová, Zázrak „Vidění dánského krále Erika" ve svatováclavské legendě Karla IV., in: Otec vlasti (1378–1978), vydal a uspořádal *J.V. Polc*, Řím 1980, 23–36

Eugen Hillenbrand, Verfasserlexikon, IV, 1983, 997–998

Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 559–560

Překlady:

Ze staročeského překladu Pulkavovy kroniky vyd. *Josef Emler*, FRB V

Překlad ze staročeského Pasionálu vyd. *týž*, Spisové císaře Karla IV., Praha 1878

odtud zkráceně a v jazykové úpravě *Jan Vilikovský*, Próza z doby Karla IV., Praha 1938

Jaroslav Ludvíkovský, Karel IV., císař římský a král český, Legenda o sv. Václavu, Praha (Lyra Pragensis) 1971

Německý překlad *Anton Blaschka*, Kaiser Karls IV. Jugendleben und St.-Wenzels-Legende, Weimar 1956

Prokopská legenda Život větší *(viz též poznámky k textu)*

Václav Chaloupecký-Bohumil Ryba, Středověké legendy prokopské, Praha 1953

Ludvíkovský, Legendy, 291–294

Překlady:

A. L. Stříž, Život sv. Prokopa, 1923

Bohumil Ryba, Obrázková kniha o českých patronech ze XIV. století, Praha 1940 (2. vyd.)

Legendy o sv. Ivanovi a sv. Vintířovi

Ludvíkovský, Legendy, 300–301

J. V. Šimák, Prameny a pomůcky Hájkovy, Sborník prací historických k šedesátým narozeninám J. Golla, Praha 1906, 195–213, zvl. 201–204

Josef Vašica, České literární baroko, Praha 1938, 61–84

Václav Flajšhans, recenze o článku J. Vašici (Legenda svatoivanská, Řád 1935,5), ČČH 41,1935, 395–399

Ivo Kořán, Legenda a kult sv. Ivana, Umění 35, 1987, 219–237

Jaroslav Kadlec, Poustevník Vintíř, Bohemia sancta, Praha 1989, 140–146

Jan Royt, Poustevník Vintíř (poznámky k hagiografii kultu a ikonografii světce), Milénium břevnovského kláštera (993–1993), Praha 1993, 259–272

Michal Dragoun, Vintíř a Radim – lokální kulty českého vrcholného středověku, Mediaevalia historica Bohemica 6,1999, 65–75

Překlady:

Josef Emler, FRB I (sv. Ivan)

Antonín Truhlář, FRB I (sv. Vintíř)

Život Milíčův *(viz poznámky k textu)*

Překlady:

Josef Truhlář, FRB I

Zdeněk Václav Bouše, Život ctihodného Jana Milíče, Praha 1939

Milan Kopecký, Jan Milíč z Kroměříže a Jan z Jenštejna, Žďár nad Sázavou 1999

Život Arnošta z Pardubic *(viz též poznámky k textu)*

Jana Zachová, Ad Vitam Arnesti (Životopis Arnoštův), Graecolatina Pragensia 10, 1983 (1986), s. 35–42

Zdeňka Hledíková – Jana Zachová, Život Arnošta z Pardubic podle Valentina Krautwalda, Pardubice 1997, zvl. studie *Jany Zachové* Životopisy Arnošta z Pardubic, 40–53 – zde je uvedena veškerá známá literatura o Arnoštovi i o jeho biografiích.

Překlady:

Josef Truhlář, FRB I.

podle tohoto překladu *Jaroslav Goldmann,* Vita venerabilis Arnesti, Praha 1940

ukázka v překl. *Karla Heřmanského* in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958

přetisk: Život ctihodného Arnošta, prvního arcibiskupa kostela Pražského, Česká křesťanská akademie, Praha 1994 (srv. recenzi *Milana Kopeckého,* Studia Comeniana et historica 25,1995, 145)

Život Jana z Jenštejna

Překlady:

Josef Truhlář, FRB I.

Milan Kopecký, Jan Milíč z Kroměříže a Jan z Jenštejna, Žďár nad Sázavou 1999, 49–87

Kronika Zbraslavská *(viz též poznámky k textu)*

úvod *Václava Novotného* k překladu J.V.Nováka z r. 1905

úvod *Zdeňka Fialy* (uvádí i starší literaturu) k překladu Fr. Heřmanského

Kassian Haid, Petrus von Zittau als Cistercienser-Geschichtsschreiber, Cistencierser-Chronik, 43, 1931, 285–289

Albert Pražák, Peter von Zittau als Dichter. Slavische Rundschau 6, 1938, 32–44

Eduard Petrů, Der literarische Wert des Chronicon Aulae Regiae, Zeitschrift für Slavistik 7, 1962, 703–714 (česká verze: Vzdálené hlasy, Olomouc, 1996, 55–62)

Robert Heck, Z problematyky ideologicznej Kroniki Zbraslavskiej, Studia z dzejów kultury i ideologii, Wroclaw 1968, 125–141

Berhnard Dietrich Haage, Gallus von Königsaal, Verfasserlexikon II, 1980, 1063–1065

Kateřina Charvátová, Petr Žitavský, opat zbraslavského kláštera, Sborník Společnosti přátel starožitností 2, 1991, 279–315

Jiří Spěváček, Petr Žitavský a počátky lucemburské dynastie v českých zemích, Mediaevalia historica Bohemica 3, 1993, 177–197

Bláhová, Klasifikace, 186–187 – *táž*, Dalimil

Marie Bláhová, Korrespondenz als Quelle der mittelalterlichen Zeitgeschichtsschreibung, in Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance, hrsgg. von Hanz-Dieter Heimann, Ivan Hlaváček, Paderborn–München–Zürich 1998, 179–190

Překlady:

Kronika Zbraslavská, překlad *Jana V. Nováka*, úvodem a poznámkami provází *Václav Novotný*, Praha 1905

František Heřmanský, Kronika Zbraslavská, Praha 1952, verše přel. *Rudolf Mertlík* a *Anna Pavlů*

Zbraslavská kronika – Chronicon Aulae Regiae, revid. překlad *Františka Heřmanského*, Praha 1976

Ukázka (překlad *Rudolfa Mertlíka*) in: *Vidmanová*, Múza, 394–396

Kronika Františka Pražského *(viz též poznámky k textu)*

Zdeněk Fiala, Předhusitské Čechy (1410–1419), Praha 1968, 253

Jana Zachová, Die Chronik des Franz von Prag, Praha 1977

Stať Kronika Františka Pražského in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 563–567

Jana Zachová, K rukopisné tradici kroniky Františka Pražského, ČČH 93,1995, 278–282

Bláhová, Klasifikace,187–188 – *táž*, Dalimil

Překlady:

Úryvky v překladu *Františka Heřmanského* in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958 (kapitolu o zatmění slunce přel. *Helena Businská*)

úplný překlad *Marie Bláhové in:* Kroniky doby Karla IV., Praha 1987

Beneš Krabice z Weitmile *(viz též poznámky k textu)*

Zdeněk Fiala, Předhusitské Čechy (1410–1419), Praha 1968, 253–255

Zdeněk Fiala, O vzájemném poměru kroniky Beneše Krabice z Weitmile a vlastního životopisu Karla IV., ČsČH 17, 1969, 225–236

Ryszard Gładkiewicz, Zarys problematyki badań nad Kronika Benesza Krabicy z Weitmile, Acta Universitatis Vratislaviensis 1970, 21–43

Ryszard Gładkiewicz, Brněnská léta Beneše Krabice z Weitmile, ČMM 92,1973, 43–61

Stať Beneš Krabice z Weitmile, Kronika pražského kostela, in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 567–571

Bláhová, Klasifikace, 188 – *táž,* Dalimil

Marie Bláhová, Kronika notáře Oty, in: Facta probant homines, Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, 61–70

Překlady:

Téměř celou 4. knihu přeložil *Evžen Stein* pod titulem Panování císaře Karla IV. s úvodem *F.M. Bartoše,* Praha 1940

ukázka v překladu *Rudolfa Holinky* s verši *Ferdinanda Stiebitze* in: Výbor I

ukázka v překladu *Františka Heřmanského* in: Duchem i mečem, Praha 1958

části 4. knihy in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958 (překlad *Františka Heřmanského*).

překlad *Marie Bláhové* in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987

Kronika Neplachova *(viz též poznámky k textu)*

Emanuela Nohejlová, Příběhy kláštera opatovického, Praha 1925, Exkurs III., od s. 91.

stať Neplachovo Stručné sepsání kroniky římské a české in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 583–585 (zde uvedena starší literatura)

Bláhová, Klasifikace,189–190 – *táž,* Dalimil

Překlady:

Jana Zachová in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987

vyprávění o cestě Karla IV. do Avignonu roku 1365 přel. *František Heřmanský,* in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958

ukázky Výbor I, přel. *Rudolf Holinka*

Světová kronika Jana Marignoly

Zdeněk Kalista, „De Janan, alia lingua Janus italico... descenderunt primi Boemi" (Na okraj kroniky Giovanniho de Marignolli), in: Orbis scriptus, Festschrift für D. Tschiževski, hrsgg. von *D. Gerhard, W. Weintraub,* München 1966, 421–430

Anna-Dorothee von den Brincken, Die universelhistorischen Vorstellungen des Johann von Marignola OFM, Der einzige mittelalterliche Weltchronist mit Fernostkentnis, Archiv für Kulturgeschichte 49, 1967, 297–339

Zdeněk Fiala, Předhusitské Čechy (1410–1419), Praha 1968, 257–258

Wolfgang Giese, Tradition und Empirie in den Reiseberichten der Kronika Marignolova, Archiv für Kulturgeschichte 56, 1974, 447–456

Heribert A. Hilgers, Zum Text der „Chronica Boemorum" des Johannes de Marignolis, Mittellateinisches Jahrbuch 15, 1980, 143–154

stať Česká kronika Jana Marignoly in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 580–583

Bláhová, Klasifikace, 189 – *táž,* Dalimil

Xenja von Ertzdorff, Et transivi per principaliores mundi provincias, in: Literatur im Umkreis des Prager Hofs der Luxemburger (viz kap. Protohumanismus Karlova okruhu), 142–173

Anežka Vidmanová, Středolatinská „beletrie" jako prostředek k poznávání cizích zemí v Čechách Jana Lucemburského, in: Ianua, Sborník pro studia česko–rakousko–německých kulturních styků, Praha 1996, 28

Kateřina Engstová, Marignolova Kronika jako obraz představ o moci a postavení českého krále, Mediaevalia historica Bohemica 6, 1999, 77–94

Překlady:

Jana Zachová in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987 (výběr z textu)

úryvek ve Výboru I, přel. *Karel Hrdina*

Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína

Stať Přibíka Pulkavy z Radenína Kronika česká, in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 572–583

Zdeněk Fiala, Předhusitské Čechy (1410–1419), Praha 1968, 255–257

Bláhová, Klasifikace, 188–189 – *táž,* Dalimil

Překlady:

Marie Bláhová in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 269–441

(dříve byla vydávána přímo staročeská verze textu)

Cestopis Oldřicha Čecha z Furlánska *(viz též poznámky k textu)*

Josef Kunský, kap. Český Marco Polo in: Čeští cestovatelé, Praha 1961

Folker E. Reichert, Begegnungen mit China. Die Entdeckung Ostasiens

im Mittelalter (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mitteralters 15), Sigmaringen 1992
Anežka Vidmanová, Středolatinská „beletrie" jako prostředek k poznávání cizích zemí v Čechách Jana Lucemburského, in: Ianua, Sborník pro studia česko–rakousko–německých kulturních styků, 1, 1996, 20–23
další lit. uvedena v překladu *Františka Gela* a *Rostislava Kocourka,* zejm. na str. 92
dále: Výbor I, 645 – tamtéž 648 citovány další tituly
Překlad:
Já bratr Oldřich Čech z Furlánska. Popis východních krajů světa. Přeložili a poznámkami opatřili *František Gel* a *Rostislav Kocourek,* Praha 1962.
Úryvky přel. *Karel Hrdina,* Výbor I

Literární činnost Karla IV. *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny „Protohumanismus Karlova okruhu")*

Zdeněk Fiala, František Heřmanský, Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958
Rudolf Chadraba, Kaiser Karls IV. Devotio antiqua, Mediaevalia Bohemica 1, 1969, 51–68
Josef Tříška, Studie a prameny k rétorice a univerzitní literatuře, Praha 1972, 101–103
týž, Slovník, Praha 1981, 59–61
V. Dvořáková, Dvorská legenda doby Karla IV. z hlediska vzájemných vztahů literatury a malířství, Studie o rukopisech 9, 1974, 5–42
Karl IV. und sein Kreis. Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Ländern, Bd. 3., herausgg. von *Ferdinand Seibt,* München – Wien 1978
Ferdinand Seibt, Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346–1378, München 1978, česky: Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378), Praha 1999
Fidel Rädle, Karl IV. als lateinischer Autor, in: Kaiser Karl IV., Staatsmann und Mäzen, hrsgg, von *Ferdinand Seibt,* München 1979,253–260
Eugen Hillenbrand, Verfasserlexikon IV,1983, 994–999
Anežka Vidmanová, Karel IV. a latinská literatura v Čechách, in: Karolus Quartus, Praha, Universita Karlova 1984, 281–303
Karolus Quartus, Piae memoriae fundatoris sui Universitas Carolina D.D.D. Sborník prací, vydala Univerzita Karlova, uspoř. *Václav Vaněček,* Praha 1984
stať Literární činnost Karla IV. in: Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 559–564 (tam další literatura)
Bláhová, Klasifikace, 191–192 – *táž,* Dalimil
Jiří Kejř, Die sogenannte Maiestas Carolina. Forschungsergebnisse und Streitfragen, in: Studia Luxembrugensia, Warendorf 1989
František Kavka, Karel IV. Historie života velkého vladaře, Praha 1998
Jaroslav Čechura, České země v letech 1310–1478, Praha 1999, 212–218

Překlady:
Karel Hrdina, Karel IV., vlastní životopis, Praha 1911
Jakub Pavel, Vlastní životopis Karla IV., 1. vyd. Praha 1940, 2. vyd. Praha 1970
Karel IV. Vlastní životopis. Z latinského orig. Vita Caroli IV. přeložil *Jakub Pavel,* revizi latinského textu provedl *Bohumil Ryba.* Stať Karel IV. a jeho Vlastní životopis napsal *Jiří Spěváček,* studii k výtvarnému doprovodu *Josef Krása,* Praha 1979
Rudolf Mertlík, Karel IV., Vlastní životopis, Praha 1985
úryvky přel. *Jan Vilikovský* in: Próza z doby Karla IV., Praha 1938, a *František Heřmanský* in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958
německý překlad *Anton Blaschka,* Kaiser Karls IV. Jugendleben nd St.-Wenzels-Legende, Weimar 1956
Překlady dalších spisů (kromě vl. životopisu) viz v poznámkách

Jan ze Středy *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny „Protohumanismus Karlova okruhu")*
Josef Tříška, „Nová literatura" doby Karlovy a Václavovy, Sborník historický 10, 1962, 33–69
Eduard Winter, Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert, Berlin 1964, 58–64
Hans Rickenberg, Johann von Neumarkt. Neue Deutsche Biographie, X, 1974, 563n.
Jan Bujnoch, Jan ze Středy – Johannn von Neumarkt als Briefsteller, Karl IV. und sein Kreis, hrsgg. von *Ferdinand Seibt,* München–Wien 1978 (Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder 3), 67–76
Winfried Baumann, Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, München–Wien 1978, 189–191
Eduard Petrů, Jan ze Středy a jeho význam pro olomoucký humanismus. Historická Olomouc a její současné problémy II, Olomouc 1979, 95–104
Anežka Vidmanová, Středolatinská beletrie, Jan ze Středy a olomoucký protohumanismus, Historická Olomouc a její současné problémy III, Olomouc 1980, 224–235
Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci, I, Od počátku do roku 1918, red. *Jiří Stýskal,* AUPO, Praha 1981, 19–20
Werner Höver, Verfasserlexikon IV, 1983, 686–695
Marie Bláhová, Život a dílo Jana ze Středy, in: Studia z dziejów Środy Sląskiej, regionu i prawa Średzkiego, red. *R. Gladkiewicz,* Acta Universitatis Wratislaviensis No 980, Historia LXX, Wroclaw 1990, 77–93
Ivo Hlobil – Eduard Petrů, Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, 19–22

Bartoloměj z Chlumce *(viz též poznámky k textu)*

Anežka Vidmanová, Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta, LF 101, 1978, 193–207

Anežka Vidmanová, Mistr Klaret a jeho spisy, LF 103, 1980, s. 213–223, přetisk in: Laborintus, 150–163

Anežka Vidmanová, Latinské spisy Mistra Klareta, sborník Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, Materiály ze sekce jazyka a literatury, Praha 1981, 144–157

(v těchto studiích a dále v překladové publikaci Ptačí zahrádka je uvedena všechna starší klaretovská literatura)

Emanuel Michálek, Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících, Praha 1989

Jana Nechutová, Klaretův Ortulus ve světle Fyziologu, in: Pocta Dušanu Šlosarovi, Sborník k 65. narozeninám, Boskovice 1995, 83–90

Překlady:

Hádankář (Enigmaticus) Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret, překlad *Dany Svobodové* v souboru *Pavla Spunara* Smích a pláč středověku, Praha 1987

Bartoloměj Klaret z Chlumce, Z Pokladu chudých (Glossarius), Z Fyziologické zahrádky (Ortulus phisologie) a Ze Vzorníku autorů (Exemplarius), překlady *Ireny Zachové in: Vidmanová,* Múza

Claretus, Ptačí zahrádka (Ortulus phisologie), překlad *Jany Nechutové,* Brno 1991

Ukázku ze začátku Ortulu phisologie přel. (prózou) dále *Josef Tříška,* Předhusitské bajky

Listiny *(viz též poznámky k textu)*

Překlady:

Některé dokumenty včetně zakládacích listin arcibiskupství a univerzity přel. *Fr. Heřmanský,* in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958

Karel Doskočil, Listy a listiny z dějin československých, Praha 1938 (opravy a doplňky v recenzi *Bohumila Ryby,* ČČH 45,1939, 49–53)

Václav Husa, Naše národní minulost v dokumentech, Praha 1954

Mistr Dybin

Karel Doskočil, Mistr Dybin, rétor doby Karlovy, zvl. otisk ze Zpráv Českého zemského archivu sv. XI, Praha 1948

Josef Tříška, Studie a prameny k rétorice a k univerzitní literatuře, Praha 1972, 103–105

Pavel Trost, O mistru Dybinovi, „rétoru doby Karlovy", LF 108, 1985, 111 (recenze Jaffe a Szklenar)

Hans Szklenar, Magister Nicolaus de Dybin als Lehrer der Rhetorik, Daphnis, Zeitschrift für mittlere Deutsche Literatur 16, 1987, 1–12

Hans Szklenar, Verfasserlexikon VI, 1985, 1062–1068
Marjorie Curry Woods, A Medieval Rhetoric Goes to School – and to the University: The Commentaries on the Poetria nova. The International Society for the History of Rhetoric *Rhetorica,* IX.1 (Winter 1991)
aktualizovanou bibliografii k Dybinovi přináší *Samuel Peter Jaffe,* Commentary as Exposition: The Declaracio Oracionis de Beata Dorothea of Nicolaus Dybinus, v materiálech z mezinárodního sympozia (1988) Conference on Education in the Language Arts, The Medieval Institute, Western Michigan University

Překlad

úryvku *Josef Tříška – Jiří Hošna,* Z teorie starší české literatury, Praha 1990

Quadripartitus moralium *(viz též poznámky k textu)*

Jaroslav Ludvíkovský, Dictare (Sémantický příspěvek k výkladu listu Jana ze Středy č. 132 Piur), SPFFBU E 5, 1960, 115–120
Josef Tříška, „Nová literatura" doby Karlovy a Václavovy, Sborník historický 10, 1962, 33–70
týž, Z poetiky a fabulistiky „moderního" středověku, Slovo a slovesnost 26, 1965, 235–245
týž, Studie a prameny k rétorice a univerzitní literatuře, Praha 1972, 113, 221–222
týž, Školské a notářské skladby, pozvání, rady a listiny, AUC – HUCP 13, 1973, s. 7–42
Eduard Winter, Frühhumanismus, Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung, Berlin 1964, 63–64
Anežka Vidmanová, Ke středolatinské textové kritice,in: Laborintus, 55–59 (pův. německá verze Probleme der Textkritik im Spätmittelalter, Philologus 123, 1979, 114–119)

Exempla *(viz též poznámky k textu)*

Joseph Klapper, Exempla aus Handschriften des Mittelalters, Heidelberg 1911
Joseph Klapper, Erzählungen des Mittelalters, Breslau 1914
Albert Wesselski, Märchen des Mittelalters, Berlin 1925
týž, Klaret und sein Glossator, Brünn 1936 (ref. *Jana Vilikovského,* ČMM 61, 1937, 221–231)
J. Th. Welter, Tabula exemplorum secundum ordinem alphabeti, Paris 1926
týž, L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age, Paris 1927
Eduard Petrů, Vývoj českého exempla v době předhusitské, Praha 1966
R. Schenda, Stand und Aufgaben der Exemplaforschung, Fabula 10,1969, 69–85

Frederik C. Tubach, Index exemplorum, A Handbook of Medieval Religious Tales, Helsinki 1969

Karel Dvořák, Soupis staročeských exempel, AUC, Philosophica et historica, Monographia LXXII, Praha 1972 (srv.rec. *Evy Kamínkové,* LF 103, 1980, 249)

Bronisław Geremek, Exemplum i przekaz kultury, Kultura elitarna i kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza, Wroclav–Warszawa–Kraków–Gdaňsk 1978

C. Bremond, J. Le Goff, J.-C. Schmitt, L'exemplum, Turnhout 1982

Exempel und Exempelsammlungen, hrsg. von *W. Haug, B. Wachinger,* Tübingen 1991

Překlady

uváděny v poznámkách,

Josef Tříška, Předhusitské bajky, Praha 1990

Jan z Jenštejna *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny „Duchovní lyrika")*

Základní tituly – literaturu a odkazy na edice i **překlady** in: *Spunar,* Repertorium. Pozdější tituly cituji v poznámkách k textu této kapitoly.

sborník „Jenštejn", 1977, zvl. příspěvek *Jaroslava Kadlece* (v odd. „Z diskusních příspěvků"), 187–195

Jaroslav Kadlec, Jan z Jenštejna, in: Bohemia sancta, životopisy českých světců a přátel božích, Praha 1981, 194–207

Jaroslav V. Polc, Sociální nauka Jana z Jenštejna, Studie 120, 1998, 430–443 (přetištěno in: *Polc,* Česká církev v dějinách, Praha 1999, 255–269

Malogranatum *(viz též poznámky k textu)*

Vilém Kallab, Malogranatum a jeho původce. VKČSN, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná 4, 1911/1912, 1–15

Josef Tříška, „Nová literatura" doby Karlovy a Václavovy, Sborník historický X, 1962, 33–70

Josef Tříška, Starší pražská univerzitrní literatura a karlovská tradice, Praha 1978, 27

Manfred Gerwing, Malogranatum oder der dreifache Weg zur Vollkommenheit (Ein Beitrag zur Spiritualität des Spätmittelalters). München 1986

Manfred Gerwing, Das Lehrgedicht des Abtes Peter von Zittau und das „Malogranatum" – ein Vergleich, in: Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux, I, Leuven 1992, 305 – 320

Pavel Spunar, K počátkům české devotio moderna, AUC – HUCP XXXI,1, 1991, 35–39

Helena Krmíčková, Malogranatum a jeho pramen Compendium theologiacae veritatis, SPFFBU C 43, 1996, 37–47
Kateřina Charvátová, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, 1. svazek – Fundace 12. století, Praha 1998

Petr Clarificator *(viz též poznámky k textu)*

Augustin Neumann, Pravidla duchovního života pro arcibiskupa Jana z Jenštejna, Hlídka 51, 1934, 49–53
F. M. Bartoš, Mag. Claretus de Solencia a Petrus Clarificator, LF 60, 1933,153
Týž, Z naší středověké literatury latinské, LF 64, 1937, 130
Tříška, LČ, 61
týž, Studie a prameny k rétorice a univ. literatuře, Praha 1972,119, č. 33
Jaroslav Kadlec, Literární činnost augustiniánských kanovníků kláštera roudnického, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 11/1, 1993, 179–183
týž, Literární činnost roudnických augustiniánských kanovníků, in: Facta probant homines. Sborník k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, 221–225
Spunar, Repertorium, 79–81

Arnošt z Pardubic *(viz též poznámky k textu)*

Václav Chaloupecký, Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský, 1346–1364, Praha 1940, 2. vyd. 1946
J. Tichý, Arnošt z Pardubic, in: Hrdinové a věštci českého národa, Přerov 1948, 14–164
František Rýpar, Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský, v souboru Se znamením kříže, Řím 1968, 121–126
Tříška, LČ, 68
týž, Slovník, 33
J. V. Polc, Ernst von Pardubitz, in: Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder 3, München–Wien 1978, 25–42 (česky in: Otec vlasti, Řím 1980, 119–161, dále in: Česká církev v dějinách, Praha 1999, 99–131)
Jaroslav Kadlec, Arnošt z Pardubic, in: Bohemia sancta, životopisy českých světců a přátel božích, Praha 1989, 175–182
týž, Přehled českých církevních dějin 1, Praha, Zvon, 1991 (1. vyd. Řím 1987), 195–210
Zdeňka Hledíková – Jana Zachová, Život Arnošta z Pardubic podle Valentina Krautwalda, Pardubice 1997 – zde přehled veškeré základní literatury

Konrád Waldhauser *(viz též poznámky k textu)*

František Menčík, Konrad Waldhauser, mnich řádu sv. Augustina. Pojednání Královské české společnosti nauk 1871

František Loskot, Konrad Waldhauser, předchůdce Mistra Jana Husa, Praha 1909
Václav Novotný, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století, Praha 1915
Alfred Zerlik, Konrad von Waldhausen aus Oberösterreich, Jahresbericht 1950/60 der Bundesschule in Linz
Bohumil Ryba, Další rukopis Waldhauserovy Postily, Glosy ze Strahova 5, 1966, 9–10
Tříška, LČ, 60, 68
týž, Slovník, 85
Alfred Zerlik, Konrad von Waldhausen, Oberösterreichische Heimatblätter 1969, Heft 3–4
Jana Nechutová, Konrád Waldhauser a myšlenkové proudy doby Karla IV., SPFFBU, B 26/27, 1979–1980, 51–57
táž, Raně reformní prvky v „Apologii" Konráda Waldhausera, SPFFBU, E 25, 1980, 241–248
Karl F. Richter, Konrad Waldhauser, Karl IV. und sein Kreis, hrsgg. *Ferdinand Seibt,* München 1978, 159–174
Franz Machilek, Verfasserlaxikon V, 1985, 259–268

Milíč z Kroměříže *(viz též poznámky k textu)*

František Loskot, Milíč z Kroměříže, otec české reformace, Praha 1911
Václav Novotný, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století, Praha 1915
Otakar Odložilík, Milíč z Kroměříže, Kroměříž 1924
Josef Tříška, Příspěvky k středověké literární univerzitě III: Pragenses magistri, praedicatores, notarii, AUC, HUCP 10, 1969, fasc. 1, 1–13
Vilém Herold – Milan Mráz, Jan Milíč z Kroměříže a husitské revoluční myšlení, FČ 22,1974, 765–785 – něm. verze Johann Milíč von Kremsier und das hussitische revolutionäre Denken, Mediaevalia Philosophica Polonorum XXVI, 1975, 27–52
Paul De Vooght, L'hérésie de Jean Huss, I, Louvain 1975, 2. vyd., 11–24
Jaroslav Kadlec, Jan Milíč z Kroměříže, in: Bohemia sancta, životopisy českých světců a přátel božích, Praha 1981, 183–190
Jaroslav Kadlec, Verfasserlexikon VI, 1985, 522–527
Spunar, Repertorium, 171–192 – zde další literatura

Překlady

v poznámkách k textu

Matěj z Janova *(viz též poznámky k textu)*

Václav Novotný, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století, Praha 1915
Ondřej Petrů, O.P., M. Matěj z Janova o častém svatém přijímání, Olomouc 1946
Milan Machovec, Husovo učení a význam v tradici českého národa, Praha 1953

Jana Nechutová, Traktát Mikuláše z Drážďan „De imaginibus" a jeho vztah k Matěji z Janova, SPFFBU E 9, 1964, 149–162

táž, Filosofické zdroje díla M. Matěje z Janova, FČ 18, 1970, 1010–1018

táž, M. Matěj z Janova v odborné literatuře, SPBBFU E 17, 1972, 119–133

Helena Mainušová, Sociálně politické aspekty učení Matěje z Janova, SPFFBU C 17, 1970, 35nn.

Emil Valasek, Das Kirchenverständnis des Matthias von Janov, Roma 1972

Paul De Vooght, L'hérésie de Jean Huss, I, Louvain 1975, 2. vyd., 24–38

Jaroslav Kadlec, Verfasserlexikon VI, 1985, 183–186

Milan Machovec – Jana Nechutová, Pocta Mladé Vožice M. Matěji z Janova, Mladá Vožice 1994

Spunar, Repertorium, 162 – 171 – zde další literatura

Překlady:

Jan Vilikovský, Próza z doby Karla IV., Praha 1938

Výbor z Pravidel Starého a Nového Zákona Matěje z Janova, Mistra Pařížského, přel. *Rudolf Schenk,* Praha 1954 (s úvodem *Miloslava Kaňáka)*

úryvky: úprava *Schenkova* překladu (*Zdeněk Tyl)* a překlad *Amedea Molnára,* Výbor II,1

Část 1. traktátu 3. knihy Regulí přel. *Milan Mráz* in: Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení I, Praha 1981, 67–74

Distinkci o obrazech z 5. knihy otiskla a přeložila *Jana Nechutová,* in: Mladá Vožice k poctě M. Matěje Janova, Ml. Vožice 1994

Narracio de Milicio přel. *Milan Kopecký* in: Jan Milíč z Kroměříže a Jan z Jenštejna, Žďár nad Sázavou 1999

Vojtěch Raňkův z Ježova *(viz též poznámky k textu)*

Jaroslav Kadlec, Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, Praha 1969. Zde na str. 11 pozn. 1 starší literatura.

Otakar Odložilík, M. Štěpán z Kolína, Praha 1924

Vilém Herold – Milan Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, FČ 24, 1976, 735–736

Franz Josef Worstbrock, Verfasserlexikon I, 1978, 35–41

Spunar, Repertorium, 36–48 – zde další literatura

Překlady:

viz v poznámkách k textu

Jindřich z Bitterfeldu *(viz též poznámky k textu)*

Soupis literární činnosti: *Evžen Stein,* Mistr Jindřich z Bitterfeldu, ČČH 39, 1933, 36–56, 259–296, 273–504

Vladimír Koudelka, Heinrich von Bitterfeld O.P., Archivum Fratrum Praedicatorum 23, 1953, 5–65

Jaroslav Kadlec, Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, AUC–HUCP, 1966, VII,2, 71–73
Tříška, LČ, 131–132
týž, Slovník, 144–145
Franz Josef Worstbrock, Verfasserlexikon III, 1981, 700–703
Manfred Gerwing, Malogranatum oder der dreifache Weg zur Vollkommenheit. Ein Beitrag zur Spiritualität des Spätmittelalters, München 1986, 99–101

Matouš z Krakova *(viz též poznámky k textu)*

Tříška, LČ, 117–120
týž, Slovník, 358–359
týž, Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku. Praha 1975, 68–71
Franz Franke, Matthäus von Krakau, Bischof von Worms 1405–1410. Sein Leben, Charakter und seine Schriften zur Kirchenreform. Diss. Greifswald 1910
J. Krzyżaniakowa, Mateusz z Krakowa. Działałnost v Pradze w łatach 1355–1394, Roczniki historyczne 29, 1963, 9–57
Adam L. Szafrański, Mateusz z Krakowa, Wsęp do badań nad zyciem i twórcościń naukową (stan badań, katalog dziel), Materiały i studia Zakładu Historii filozofii starożytnej i średniowiencznej, T. VIII, ser. A, Ossolineum 1967, 25–92
Wladyslaw Seńko – A. L. Szafrański, Mateusza z Krakowa opuscula theologica dotyczace spowiedzi i komunii, Textus et studia ad historiam theologiae in Polonia excultae spectantia, II, fasc. I, 1974
Heinrich Heimpel, Der verketzerte Matthäus von Krakau, Festschrift für Walter Schlessinger, Bd.2, Köln–Wien 1974
Manfred Gerwing, Malogranatum oder der dreifache Weg zur Vollkommenheit. Ein Beitrag zur Spiritualität des Spätmittelalters, München 1986, 96–99
Wladyslaw Seńko, Dziela Mateusza z Krakowa v rękopisach bibliotek europejskich, Pregląd tomistyczny, IV, 1988
Franz Josef Worstbrock, Verfasserlexikon VI, 1985, 172–182
Miroslav Danys, Master Matthew of Cracov, Warszawa, 1995 (zde v poznámkách další literatura)

Michal z Prahy *(viz též poznámky k textu)*

Franz Josef Worstbrock, Verfasserlexikon VI, 1985, 509–513 (zde další literatura a edice Michalových spisů)
James Hogg, Dictionnaire de spiritualité, sv. 10, 1980, 1184–1187
Tříška, LČ, 151–152

Jan z Holešova *(viz též poznámky k textu)*

Překlady:

Úryvek z výkladu písně Hospodine, pomiluj ny. *Rudolf Holinka* in: Výbor I a in: *Eva Kamínková,* Literárně-teoretické texty I, Praha 1972

Úryvky z pojednání O Štědrém večeru přel. *Rudolf Holinka* tamtéž, zčásti převzato in: *Václav Frolec a kol.,* Vánoce v české kultuře, Praha 1989 (další údaje včetně starší literatury tamtéž, 109, pozn. 111–114)

Matouš ze Zbraslavi

Tříška, Slovník, 358

Kassian Lauterer, Matthäus von Königsaal, Cistercienser Chronik 71, 1964, 93–109

Kassian Lauterer, Der Hymnenkommentar Matthäus von Königsaal, Cistercienser Chronik 73, 1966, 33–43; 71–75

Kassian Lauterer, Matthäus von Königsaal als Theologe, Cistercienser Chronik 74, 1967, 129–180

Jaroslav Kadlec, Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, AUC–HUCP, VII, 2, 1966, 104–106

Jan z Dambachu *(viz též poznámky k textu)*

Albert Auer, Johannes von Dambach und die Trostbücher vom 11. bis zum 16. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Bd. 27, Heft 1–2, Münster 1930

Jaroslav Kadlec, Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, AUC–HUCP, VII, 2, 1966, 63–67

týž, kap. Teologická fakulta in: Dějiny UK, 136

Zdeněk Kalista, Karel IV. Jeho duchovní tvář, Praha 1971, 72

Tříška, LČ, 131

týž, Slovník, Praha 1981, 314

Franz Josef Worstbrock, Verfasserlexikon IV, 1983, 571–577 (zde i údaje o Dambachových dalších spisech)

Mikuláš z Loun *(viz též poznámku k textu)*

F. M. Bartoš, Mistr Mikuláš z Loun. Z naší středověké literatury latinské. LF 64, 1937, s. 129–130

Josef Hemmerle, Nikolaus von Laun. Ein Beitrag zur Geschichte der Prager Universität und des Augustinerordens in Böhmen, in: Studien zur Geschichte der Karl-Universität in Prag, hrsgg. von *Rudolf Schneider,* Freilassing/Salzburg 1954

Tříška, LČ, 134

Jaroslav Kadlec, Verfasserlexikon VI,1985, 1116–1117

týž, Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, AUC–HUCP, VII,2, 1966, 83–84
týž in: Dějiny UK, kap.Teologická fakulta, 136
Spunar, Repertorium, 35–36, č. 1–5 – zde starší literatura

Jindřich Totting z Oyty *(viz též poznámky k textu)*
Albert Lang, Heinrich Totting von Oyta, Münster 1937
Frank Rosenthal, Heirich von Oyta and Biblical Criticism in the Fourteenth Century, Speculum 25, 1950, 178–183
Tříška, LČ, 108–110
Vilém Herold, K sociální filozofii předhusitské doby, in: Jenštejn, 1977, 88–89
Manfred Gerwing, Malogranatum, München 1986, 93–95
Jaroslav Kadlec in: Dějiny UK, kap. Teologická fakulta, 142,148, 153

Konrád Soltau *(viz též poznámky k textu)*
Leo Schmitz, Conrad von Soltau, Jena 1891
Tříška, LČ, 110–112
Hans-Jürgen Brandt, Universität, Gesellschaft, Politik und Pfründen am Beispiel Konrad von Soltau, in: Les universités à la fin du moyen âge, Actes du Congrès international de Louvain, mai 1975, Louvain 1978, s. 604–627
Manfred Gerwing, Malogranatum, München 1986, s. 95–97
Jaroslav Kadlec, kap. Teologická fakulta in: Dějiny UK, 142,148, 153

Jan Marienwerder *(viz též poznámky k textu)*
Anneliese Triller, geb. Birch-Hirschfeld, Verfasserlexikon VI, 1985, –61 (zde údaje o zpřístupněnosti Marienwerderova díla)
Tříška, LČ, 120–121
R. Stachnik – Anneliese Triller, Dorothea von Montau, Münster i. W. 1976

Albert Engelschalk
František Šmahel, kap. Fakulta svobodných umění, *Jaroslav Kadlec*, kap. Teologická fakulta in: Dějiny UK, 123, 148
Tříška, LČ, 112–113

Mikuláš Magni z Javora
František Šmahel, kap. Fakulta svobodných umění, *Jaroslav Kadlec*, kap. Teologická fakulta in: Dějiny UK, zvl. 143–144, 150, 151, 153, 154
Jaroslav Kadlec, Verfasserlexikon VI, 1985, 1078–1081
Tříška, LČ, 121–122
Adolph Franz, Der Magister Nicolaus Magni de Jawor. Ein Beitrag zur Literatur und Gelehrtengeschichte des 14. und 15. Jahrhunderts), Freiburg im Breisgau 1898

Jan Klenkok *(viz též poznámky k textu)*

Jaroslav Kadlec in: Dějiny UK, kap. Teologická fakulta, 146–148

týž, Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, AUC–HUCP, VII,2, 1966, 84–86

Tříška, LČ, 135

Adolar Zumkeller, Verfasserlexikon IV, 1983, 1206–1213

Stanislav ze Znojma *(viz též poznámky k textu)*

Václav Novotný – Vlastmil Kybal, M. Jan Hus, život, učení, 1–5, Praha 1919–1931

Vilém Herold, Mistra Stanislava ze Znojma De vero et falso, Praha 1971, zvl. úvod , 5–16

Stanislav Sousedík, Stanislaus von Znaim († 1414), eine Lebensskizze, Mediaevalia Philosophica Polonorum 17, 1973, 37–56 (česky in: *Stanislav Sousedík,* Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa, Praha 1998, 11–36)

Vilém Herold – Milan Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, FČ 24, 1976, 730–731

František Šmahel, Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348–1500, Mediaevalia Philosophica Polonorum 25, 1980

týž, Husitská revoluce II, Praha 1993

Spunar, Repertorium, 286–304 – zde další literatura

Jenek Václavův *(viz též poznámky k textu)*

F. M. Bartoš, M. Jenek z Prahy, rektor university Karlovy. Jihočeský sborník historický 9, 1936, 41–43

Rudolf Holinka, K dějinám středověkého aristotelismu, Mistr Jenek z Prahy, Řád 9, 1943, 78–79

Tříška, LČ, 53

Vilém Herold – Milan Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, FČ 24, 1976, 729

Vilém Herold, K sociální filozofii předhusitské doby, in: Jenštejn, 1977, 89–90

Vilém Herold, Komentář M. Jenka Václavova z Prahy k Aristotelovu spisu „Politika", AUC, HUCP, 1979, t. XIX, fasc. 2, s. 19–40 – Commentarium Magistri Iohannis Wenceslai de Praga super octo libros „Politicorum" Aristotelis, Mediaevalia Philosophica Polonorum 26, 1982, 53–77

Milan Mráz, Commentarium Magistri Iohannis Wenceslai de Praga super „De anima" Aristotelis, Medievalia Philosophica Polonorum 26, 1982, 79–91

František Šmahel, kap. Fakulta svobodných umění, *Jaroslav Kadlec,* kap. Teologická fakulta in: Dějiny UK

Spunar, Repertorium, 51–53
Překlad:
Zdeněk Tyl, úryvek z komentáře k Aristotelovu spisu O duši, in: Výbor I, otištěno in: Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení, I, Praha 1981

Jan z Mýta *(viz též poznámky k textu)*
Václav Flajšhans, Předchůdcové Husovi, Věstník České akademie věd a umění 14, 1905, 437–443
Bohumil Ryba, Promoční promluvy mistrů artistické fakulty Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta na Universitě Karlově z let 1386 a 1393, Praha 1948.
Spunar, Repertorium, 92–94 – zde další literatura
Překlad:
Bohumil Ryba, Promluva při bakalářské determinaci Jana Husi, Výbor II,1 (úryvek)

Mikuláš z Litomyšle *(viz též poznámky k textu)*
František Šmahel, Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348–1500, Mediaevalia Philosophica Polonorum 25, 1980, n. 191–193
Spunar, Repertorium, 84–86

Štěpán z Kolína *(viz též poznámky k textu)*
Václav Flajšhans, Předchůdcové Husovi, Štěpán z Kolína, Věstník České akademie věd a umění 14, 1905, 157nn.
Otakar Odložilík, M. Štěpán z Kolína, Praha 1924
Dějiny UK, 145
Spunar, Repertorium, 88–91 – zde starší literatura
Překlad:
Amedeo Molnár, kázání *Caute ambuletis* (úryvek) in: Výbor II,1 (originál úryvku tamtéž)

Havel ze Strahova *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Dějiny UK, 197–198
Gustav Keil, Verfasserlexikon II, 1980, 1065–1069
Milada Říhová, Regimen sanitatis M. Havla ze Strahova a regimen sanitatis M. Albíka z Uničova, Časopis lékařů českých 124, 1985, 726–728
Spunar, Repertorium, 97–103 – zde další literatura

Albík z Uničova *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Dějiny UK, 198

Gustav Keil, Verfasserlexikon I, 1978, 154–155
Milada Říhová, Dvorní lékař posledních Lucemburků, Praha 1999 – zde veškerá další literatura i úplnější údaje o edicích
Milada Říhová, Regimen sanitatis M. Havla ze Strahova a regimen sanitatis M. Albíka z Uničova, Časopis lékařů českých 124, 1985, 726–728
Spunar, Repertorium, 103–115 – zde další literatura; tento soupis opravila a doplnila *Milada Říhová* v uvedené knize

Křišťan z Prachatic *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
Dějiny UK, 198–199
Gustav Keil, Verfasserlexikon I, 1978, 1222–1223
Jaroslav Boubín, Il nuovo manoscritto delle trattazioni astronomiche di Cristiano di Prachatic, Bolletino della Instituto storico Ceco di Roma I, 1997, 41–43
Alena Hadravová – Petr Hadrava, Latinská terminologie Křišťanova spisu o astrolábu, LF 120, 1997, 60–78
titíž, Historické kořeny astronomie v Čechách a na Moravě I – Středověká astronomie v Čechách, Ondřejovská hvězdárna 1898–1998, Praha 1998, 12–22
Alena Hadravová, Na okraj několika astronomických rukopisů, Sborník k 70. narozeninám Pavla Spunara, Praha 2000
Spunar, Repertorium, 116–132 – zde další literatura
Překlady:
Výbor II/2, 589–591 *(Dana Martínková – Zdeněk Horský)*
bilingvní edice *Zuzany Silagiové* a *Hany Florianové-Miškovské*

Jan Ondřejův Šindel *(viz též poznámky k textu a seznam II – Další literatura a prameny)*
F. M. Bartoš, Rektor Jan Šindel, Věstník České akademie 56, 1948, 27–34
Dějiny UK, 199
Spunar, Repertorium, 133–140 – zde další literatura

Seznam II – Další literatura a prameny

Tento seznam obsahuje pouze tituly, necitované v poznámkách a neuvedené v Seznamu I (v dílčích seznamech literatury k jednotlivým autorům a anonymním výtvorům) a **vztahuje se k tematickým, žánrovým nebo chronologickým celkům.**

Studium české latinsky psané literatury středověku
Všeobecné poučení najdeme v příručkách k dějinám starší české literatury:

Jaroslav Vlček, Dějiny české literatury I, Praha 1951, 1960 (1. vyd. 1897)
Jan Jakubec, Dějiny literatury české I, Praha 1929
Arne Novák – Jan Bedřich Novák, Přehledné dějiny literatury české, Praha 1936–1939 (4. vyd., přetištěno Praha 1995)
Dějiny české literatury I – Starší česká literatura (tzv. „akademické dějiny"), red. svazku *Josef Hrabák,* Praha 1959 – k tomu viz: *Milan Kopecký,* Latinské písemnictví v nových Dějinách české literatury, SPFFBU E 6, 1961, 301–302
Antonín Škarka, Nástin dějin starší české slovesnosti, část I. Praha 1953, 2. vyd. 1955
Jozef Minárik, Stredoveká literatúra (svetová, česká, slovenská), Bratislava 1977
Milan Kopecký, Starší česká a slovenská literatura, Praha 1982 (1. vyd., skriptum UJEP Brno 1982)
Milan Kopecký, Dějiny starší české literatury, Opava 1991, 2. rozš. vyd. 1992
Zdeňka Tichá, Cesta starší české literatury, Praha 1984
Winfried Baumann, Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. zum 15. Jahrhundert. München 1978
Walter Schamschula, Geschichte der tschechischen Literatur, I, Von den Anfängen bis zur Aufklärungszeit (Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven 36/I), Köln–Wien 1990
Jiří Hošna, Přehled dějin starší české literatury I, Praha 1987
Panorama české literatury (Literární dějiny od počátků do současnosti), red. *Lubomír Machala, Eduard Petrů,* Praha 1994
Jan Lehár – Alexandr Stich, Česká literatura. 1. Od počátků do raného obrození (9. století – první třetina 19. století), Praha 1997
Podrobný výklad o literatuře evropského a polského latinského i národního středověkého písemnictví podává devítisetstránková kniha *Teresy Michałowske,* Średniowiecze, Warszawa 1997 (3. vyd., 1. vyd. 1995), vydaná v rámci edice Wielka historia literatury polskiej

K jednotlivým autorům nebo anonymním literárním dílům:

příslušná hesla ve Slovníku latinských spisovatelů (red. *Eva Kuťáková* a *Anežka Vidmanová),* Praha 1984, resp. *Verfasserlexikon* (v některých případech na příslušné heslo tohoto díla poukazuji v poznámkách nebo v seznamu literatury), v němž najdeme i většinu významných autorů českého latinského středověku, popř. též *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte,* hrsgg. von *P. Merker* und *W. Stammler,* Berlin 1925–1931, 2. vyd. 1955.
(Většina novějších přehledů starší české literatury věnuje latinsky psané literatuře méně pozornosti. I tak lze z literárně historických a teoretických prací českých bohemistů doporučit studie a monografie především *Josefa*

Hrabáka, Milana Kopeckého, Eduarda Petrů, Jaroslava Kolára a *Jana Lehára.*)

Řadu studií, týkajících se české středolatinské literatury, obsahuje knížka, vydaná z pozůstalosti *Jana Vilikovského,* Písemnictví českého středověku (Praha 1948).

Studie, obsažené v souboru *Anežky Vidmanové* „Laborintus – Latinská literatura středověkých Čech" se netýkají výlučně předmětu, vyjádřeného podtitulem, a vztahují se často k medotologii zkoumání latinské literatury středověku. Na str. 672–676 zde autorka podává bibliografický přehled titulů, zabývajících se středolatinskou literaturou.

Publikace *Pavla Spunara* Kultura českého středověku (Praha 1986) není sice prací literárněvědnou, ale pasáže o jednotlivých kulturních stadiích českého vývoje, o literární situaci jednotlivých epoch i o problematice literárních děl lze pro orientaci v latinské literatuře dobře užít.

Nejen k české, ale i k evropské latinské literatuře a k národním literaturám přinášejí základní poučení (včetně bibliografií) příslušné kapitoly knihy *Pavla Spunara s kolektivem* Kultura středověku, Praha 1995 (2. vyd.)

Kromě prací *Josefa Tříšky,* citovaných v poznámkách a v seznamu literatury, upozorňuji na další tituly téhož autora:

Starší pražská univerzitní literatura a karlovská tradice

Příspěvky ke středověké literární universitě 1–3, AUC–HUCP 9, 1968–10, 1969

Výbor ze starší univerzitní literatury, Praha 1977

K metodologii:

Oldřich Králík, K metodologii bádání o starých památkách, AUCP, Philologica 4, 1961, s,. 75–100

Oldřich Králík, Od textové kritiky k textologii (k pracím D.S. Lichačeva), LF 1962, 379–384

Jiří Daňhelka, Obecné problémy vydávání starých památek (o našich spisech psaných česky i latinsky). in: Informační bulletin pro otázky jazykovědné, 1962, 57–61

cenné podněty jsou obsaženy v tematicky užší práci *Miloslava Švába,* Prology a epilogy v české předhusitské literatuře, Praha 1966

Josef Hrabák, předmluva ke knize *Oldřicha Králíka* „Slavníkovské interludium", Praha 1966, 7–35 („První čtvrttisíciletí našeho literárního života")

Josef Bujnoch, Kirche und lateinische Literatur im Mittelalter, Bohemia Sacra (Das Christentum in Böhmen 973–1973), herausgg. von *Ferdinand Seibt,* Düsseldorf 1974, 357–370

Jana Nechutová, Średniowieczna literatura czesko-latińska (uwagi metodyczne), Meander 43, 1988, 267–279

Jana Nechutová, Study of Latin Medieval Literature in Bohemia, LF 112, 1992, 148–156

Eduard Petrů, Die Erforschung der lateinischen Literatur in den böhmischen Ländern, Humanistica Lovaniensia, Journal of Neo-Latin Studies, XLIII–1994 (= Corona Martiniana – Studia in honorem Iani Martínek Pragensis Septuagenarii), 69–76

Emil Pražák, Studie o starší české literatuře, Praha 1996 (s úvodem *Petra Čorneje)*

Základním titulem pro práci se středolatinskými texty (ale i pro práci se starou literaturou v národních jazycích) je: *Ernst Robert Curtius,* Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Zürich 1948, 11. vyd. Tübingen–Basel 1991. Podle tohoto posledního vydání byl pořízen český Překlad: **Evropská literatura a latinský středověk, přel. *Jiří Pelán, Jiří Stromšík, Irena Zachová,* Praha, 1998**

Cenné podněty jsou obsaženy v tématicky užší práci *Miloslava Švába,* Prology a epilogy v české předhusitské literatuře, Praha 1966, dále viz knihu *Maxe Wehrliho* Literatur im deutschen Mittelalter, Stuttgart 1984 (zde i další literatura), podobně *Karl Langosch,* Europas Latein des Mittelalters (Wesen und Wirkung – Essays und Quellen), Darmstadt 1990

Eduard Petrů, Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře, Olomouc 1996

nejnověji sbírka univerzitních přednášek *Václava Černého,* Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti, 1, Středověk, Praha 1996

Mimořádně významný je pro studium starší české literatury přínos studií *Romana Jakobsona,* který se však nevěnoval textům latinským.

K teorii literatury a k hermeneutice:

René Wellek – Austin Warren, Teorie literatury (přel. *Miloš Calda*), Olomouc 1996

Eduard Petrů, Úvod do studia literární vědy, Olomouc 2000

Gerhard Jäger, Einführung in die klassische Philologie, 2. vyd. München 1980, 102nn.

Jaroslav Hroch, Filozofická hermeneutika v dějinách a současnosti, Brno 1998

Výbory z česko-latinské literatury:

*Karel Hrdina,*Bohemia Latina, Praha 1931

Josef Tříška, Latinitas Bohemica. Výbor z latinské literatury českých zemí, Praha 1996

Soubory překladů:

Uvádím většinou (s částečnou výjimkou K. Doskočila a A. Vidmanové) pouze soubory šířeji pojaté a genologicky nevymezené

Karel Doskočil, Listy a listiny z dějin československých, Praha 1938

Václav Husa, Naše národní minulost v dokumentech, I, Praha 1954

František Heřmanský in: *Zdeněk Fiala,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958
Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, Praha 1957
Výbor z české literatury doby husitské I,II, Praha 1963, 1964
Anežka Vidmanová, Sestra Múza (světská poezie latinského středověku), Praha 1990

Hagiografie

Základním titulem pro tuto oblast je (v poznámkách i literatuře uváděná) *Ludvíkovský,* Legendy
(V tomto seznamu uvádím s několika výjimkami pouze tituly, vzniklé později než tato studie)

František Stejskal, Svatý Václav, jeho život a úcta, Praha 1925
Václav Chaloupecký, Legendy o sv. Ludmile, o sv. Václavu, o sv. Cyrilu a Metodějovi. Zvláštní otisk z díla Prameny X. století v legendě Kristiánově, vydaného ve Svatováclavském sborníku II–2, Praha 1939
Oldřich Králík, Slavníkovské interludium, Praha 1966
Oldřich Králík, Labyrint dávných českých dějin, Praha 1970
Oldřich Králík, Nová fáze sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách, in: Osvobozená slova, Praha, 1995, 64–90
František Dvorník, Slovanské misie u Slovanů, Praha 1970
Zdeněk Fiala, K možnostem slohově historické metody ve středověkých latinských pramenech vyprávěcích i diplomatických, AUC 1963, Philosophica et historica 5, 5–13
Se znamením kříže, Řím 1967
František Dvorník, Svatý Václav, dědic české země, Řím 1968
Jiří Hošna, K žánrové specifičnosti václavských legend, Česká literatura 30, 1982, 385–395
Jiří Hošna, Kníže Václav, LF 106, 1983, 70–78
Jiří Hošna, Zlatá legenda, Česká literatura 33, 1985, 455–459 (rec. s obecnějším metodologickým dosahem)
Jiří Hošna, Panovnická moc ve světle hagiografických pramenů, Studia mediaevalia Pragensia I, 1988, 63–72
Marvin Kantor, The Origins of Christianity in Bohemia: Sources and Commentary, Evanston Ill., 1990 (rec. *Paul Devos,* Analecta Bollandiana 1991, 434–435)
Dušan Třeštík, Radim, Kristián, vojtěšské legendy a textologie, ČsČH 15, 1967, 691–704
Dušan Třeštík, Kníže Václav nebo svatý Václav? ČsČH 37, 1989, 243
Jiří Veselský, Dvě nepovšimnuté motivické triády ve václavské hagiografii, LF 108,1985, 139–145

Emanuel Vlček, Osudy českých patronů, Praha, Zvon, 1995

Naďa Profantová, Kněžna Ludmila. Vládkyně a světice, zakladatelka dynastie, Praha 1996 (práce zaměřená převážně archeologicky)

Miloš Šolle, Od úsvitu křesťanství ke sv. Vojtěchu, Praha 1996 (práce zaměřená převážně archeologicky)

Henryk Fros, Adalbertina Polonica, Analecta Bollandiana 115, 1997, 268–270

Jana Nechutová, Von Wenzel bis Adalbert: Zwischen den Legenden, Bohemia 40, 1999, Heft 1, 54–64

heslo „Legenda" ve Slovníku latinských spisovatelů, Praha 1984, příp. tam uvedené další tituly

Česko-latinská historiografie

František Kutnar – Jaroslav Marek, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 1998

Základním titulem pro tuto oblast jsou (v poznámkách i literatuře uváděné) *Bláhová,* Klasifikace, a *Bláhová,* Dalimil

srv. *Marie Bláhová,* Dějepisectví latinského středověku, in: *Pavel Spunar a kolektiv,* Kultura českého středověku, 2. pozměněné a doplněné vyd., Praha 1995, 135 – 160

Protohumanismus Karlova okruhu

Josef Truhlář, Počátky humanismu v Čechách, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění I, třída III, č. 3, 1892

Josef Bukáček, Francesco Petrarca e la nazione Bohema, Praha 1933

Arturo Cronia, Varia fortuna di Francesco Petrarca in Cecoslovaccia, Praha 1933

Colin C. Bayley, Petrarch, Charles IV., and the „Renovatio Imperii". Speculum 17, 1942, 323–341

Jan Binder, Nad českým protohumanismem, Slovesná věda III, 1948–49, 57–59

S. Harrism Thomson, Learning at the Court of Charles IV, Speculum 25, 1950, 1–20

F. M. Bartoš, Dantova Monarchie, Cola di Rienzo, Petrarca a počátky reformace u nás, VKČSN 1951

Amedeo Molnár, Cola di Rienzo, Petrarca e le origini della riforma hussita, Protestantesimo 19, 1964, 214–223

Eduard Winter, Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren Europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert, Berlin 1964

Josef Tříška, K počátkům české školské vzdělanosti a humanismu, AUC – HUCP VII, fasc.1, 1966, 49–61

Jaroslav Ludvíkovský, Italský raný humanismus a Čechy 14. století, Antika a česká kultura, Praha 1978

Josef Hejnic, Das Zisterzienser-Stift Hohenfurt und der Frühhumanismus, Philologus 115, 1971, 114–117

Ferdinand Seibt, Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346–1378, München 1978, zvl. 205–221, česky: Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378), Praha 1999

Josef Macek, Die Hofkultur Karls IV., in.: Kaiser Karl IV., Sttatsmann und Mäzen, hrsgg. von *Ferdinand Seibt,* München 1978, 237–241

Zdeněk Kallab, Der Hof Karls IV. und das tschechische Geistesleben, tamtéž, 281–285

František Kavka, Die Hofgelehrten, tamtéž, 249–253

Jaroslav Kolár, Vztah české literatury 14. a 16. století k italské kultuře humanismu a renesance, Slavia 52, 1983, 27

Ludvík Svoboda, Raný humanismus doby Karlovy, Sborník „Karolus Quartus", Praha, Universita Karlova 1984, 233–245

Günther Böhme, Bildungsgeschichte des Europäischen Humanismus, Darmstadt 1986, kap. III, Anfänge: Humanismus in Böhmen, 41–49.

Ferdinand Seibt, Gab es einen böhmischen Frühhumanismus?, Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, hrsg. von *Hans Bernd Harder,* Köln–Wien 1988, 1–19

Ivan Seidl, Appunti sugli influssi letterari italiani in Boemia e Moravia nei secoli XIII–XV, Études romanes de Brno XXI, 1991, 83nn.

Literatur im Umkreis des Prager Hofs der Luxemburger, Schweinfurter Kolloquium 1992, hrsgg. von *Joachim Heinzle, L. Peter Johnson, Gisella Vollmann-Profe,* Berlin 1994

František Šmahel, I contatti tra la prima Riforma e il Rinascimento, in: Italia e Boemia nella cornice del Rinascimento, ed. *Santo Graciotti,* Firenze 1999, 11–22

Duchovní lyrika

Zdeněk Nejedlý, Dějiny husitského zpěvu, kniha 1. – Zpěv předhusitský, Praha 1954 kniha 2. – Předchůdci, Praha 1954 kniha 6. – Texty, Praha 1956

Dodnes nejdůkladnější a nejobsáhlejší systematické pojednání o sekvencích, hymnech a rýmovaných officiích včetně edicí textů přináší *Dobroslav Orel,* Hudební prvky svatováclavské, Svatováclavský sborník II,3, Praha 1937

Miroslav Venhoda, Cantiones medii et renascentis Bohemorum aevi, Praha, Artia 1965

Jaromír Černý, Soupis hudebních rukopisů Muzea v Hradci Králové, Miscellanea musicologica XIX, UK Praha 1966

Bořivoj Mikoda, Přehled dějin sborového zpěvu v českých zemích, I, 13.–19. stol., Sborník pedagogické fakulty v Plzni, Umění, 8, 1971, s. 19–71

Václav Plocek, Catalogus codicum notis musicis instructorum, qui in Bibliotheca publica Rei publicae Bohemicae socialisticaae in Bibliotheca Universitatis Pragensis asservantur I–II, Pragae 1973

Jan Kouba, Středověký vícehlas v českých zemích, Miscellanea musicologica XXVII–XXVIII, UK Praha 1975

Hudba v českých dějinách. Od středověku do nové doby, Praha 1983 (kap. 1. – *Jaromír Černý,* Středověk)

medievistické stati in: Miscellanea musicologica XXI–XXXI, 1971–1984

recenze *Jiřího Peška* České kulturní dějiny 14.–18. století ve sborníku Miscellanea musicologica XXI–XXXI, Praha 1970–1984, Folia historica Bohemica 11, 1987, 403–416

Václav Plocek, Zwei Studien zur ältesten geistlichen Musik in Böhmen. Unter Mitarbeit von *A. Atraub,* Teil I. – Texte und Analysen. Köln–Wien 1987(Bausteine zur Geschichte der Literatur bei Slaven, 27,1)

Joseph Szövérffy, Marienhymnen in Oesterreich. Ein Beitrag zur Geschichte der Dichtkunst Oesterreichs im Mittelalter. Festgabe für Paul Klopsch zu seinem 65.Geburtstag (Medieval classics: Text and Studies, 21), Leiden 1987

Václav Plocek, Melodie velikonočních slavností a her ze středověkých pramenů v Čechách, 1–3, Praha 1989

František Pokorný, Hudební obraz Brna do počátku 15. století I–II, Brno 1993

H. Kowalewicz, Cantica medii aevi Polono-Latina I, Warszawa 1964 (ke svatovojtěšským sekvencím)

Příslušná hesla v publikaci Slovník české hudební kultury, red. *Jiří Fukač – Jiří Vysloužil,* Praha, Editio Supraphon 1997

Lékařské spisy konce 14. století

Karl Sudhoff, Prager Pesttraktate aus dem 14. Jahrhunderts. Archiv für Geschichte der Medizin 6, 1913, 57–114

Gustav Gellner, Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellonské, VKČSN 1934

Karel Beránek, O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1622, AUC, HUCP 9/2, 1968, 44–877

Karel Beránek, Pražská lékařská fakulta v době Karlově, in: Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, Materiály ze sekce dějin filosofie a přírodních věd, Praha 1981, 106–110

Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, I, II, Praha 1988, 1993 (nejstarší období zde zpracoval *Karel Beránek)*

Ludmila Hlaváčková – Petr Svobodný, Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990, Praha 1993
Milada Říhová, K obsahu studia na pražské lékařské fakultě v době působení Albíka z Uničova, Documenta Pragensia XI, 1993, 92–107
Michal Svatoš, Pražská lékařská fakulta a zdravotnictví v pražských městech 14.–16. století, Documenta Pragensia VII/1, 1987, 225–235
František Šmahel, Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419, AUC, HUCP 20/2, 1980, 35–68
Josef Vinař, Obrazy z minulosti českého lékařství, Praha 1959

Právnické texty

Jan Kapras, Přehled právních dějin zemí České koruny, 2. vyd. Praha 1922
František Čáda, Povšechné právní dějiny československé, díl I. od dob nejstarších do doby husitské, Brno 1947
Zdeňka Hledíková, Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské, AUC – Philosophica et historica, Monographia XLI, 1971
Rostislav Zelený – Jaroslav Kadlec, Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1348–1419), AUC – HUCP 1978
Václav Vaněček, Karlova zákonodárná činnost v českém státě, in: Karolus Quartus, 107–124
Jiří Kejř, Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově, tamtéž, 127–134

Zkrácené citace literatury a pramenů

AH – Guido Maria Dreves, Analecta hymnica medii aevi, 1886–1922
AUC – Acta Universitatis Carolinae
AUPO – Acta Univeritatis Palackianae Olomucensis
BHL – Bibliotheca Hagiographica Latina
Bláhová, Dalimil – Marie Bláhová, Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota, in: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, sv. 3, Praha 1995
Bláhová, Klasifikace – Marie Bláhová, Klasifikace předhusitských narativních pramenů české provenience, in: Sborník „200 let pomocných věd historických na FFUK v Praze," 1988
Brunhölzl, Geschichte – Franz Brunhölzl, Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters II, München 1992
CDB – Codex diplomaticus Bohemiae
ČČH – Český časopis historický
ČČM – Časopis Musea Království Českého
ČMM – Časopis Matice moravské

ČsČH – Československý časopis historický
Dějiny UK – Dějiny Univerzity Karlovy I, red. *Michal Svatoš*, Praha 1995
FČ – Filozofický časopis
Feifalik, Studien – *Julius Feifalik*, Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur V, Die altböhmische Gedichte vom Streite zwischen Seele und Leib, nebst Beiträgen zur Geschichte der Vagantenpoesie in Böhmen, Wien 1861
FRB – Fontes rerum Bohemicarum
HUCP – Historia Universitatis Carolinae Pragensis
Karolus Quartus – Karolus Quartus, red. *Václav Vaněček*, Praha, Univerzita Karlova 1984
Kolár, Legendy – Středověké legendy o českých světcích. Uspořádání, příprava textu, komentář a vysvětlivky *Jaroslav Kolár*. Praha 1998
Králík, Legendy – *Oldřich Králík*, Nejstarší legendy Přemyslovských Čech, Praha 1969
LF – Listy filologické
Ludvíkovský, Legendy – *Jaroslav Ludvíkovský*, Latinské legendy českého středověku, SPFFBU, E 18–19, 1973–1974, 267–272, 279–282
Manitius, Geschichte – *Max Manitius*, Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters II, III, München 1923, 1931
MGH, (SS) – Monumenta Germaniae Historica (Scriptores)
MMFH – Magnae Moraviae Fontes historici II, Textus biographici, hagiographici, liturgici, Brno 1967
Slavníkovci – *Rostislav Nový a kol.*, Slavníkovci ve středověkém písemnictví, Praha 1987
SPFFBU – Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
Spunar, Repertorium – *Pavel Spunar*, Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans I, Ossolineum 1985
Tříška, LČ – *Josef Tříška*, Literární činnost předhusitské univerzity, Praha 1967
Tříška, Slovník – *Josef Tříška*, Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348 – 1409, Praha 1981
Verfasserlexikon – *Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon*. Begründet von *W. Stammler*, fortgeführt von *K. Langosch*.... unter Mitarbeit zahlreichen Fachgelehrter...zweite, völlig neu bearbeitete Auflage... Berlin–New York od r. 1978
Uhlíř, Literární prameny – *Zdeněk Uhlíř*, Literární prameny svatováclavského kultu a úcty ve vrcholném a pozdním středověku, Praha 1996
Vidmanová, Laborintus – *Anežka Vidmanová*, Laborintus (Latinská literatura středověkých Čech), Praha 1994

Vidmanová, Múza – Anežka Vidmanová, Sestra Múza (Světská poezie latinského středověku), Praha 1990
Vilikovský, Písemnictví – Jan Vilikovský, Písemnictví českého středověku, Praha 1948
Vilikovský, Poesie – Jan Vilikovský, Latinská poesie žákovská v Čechách, Bratislava 1926
VKČSN – Věstník Královské české Společnosti nauk
Výbor I – Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, Praha 1957
Výbor II – Výbor z české literatury doby husitské (1–2), Praha 1963, 1964
Walther – Hans Walther, Carmina medii aevi posterioris Latina, Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen, Göttingen 1959
WLL – Josef Pekař, Die Wenzels – und Ludmilalegenden und die Echtheit Christians, Praha 1906
Zprávy JKF – Zprávy Jednoty klasických filologů

1 Tímto nedostatkem netrpí jen česká literární historiografie. *Karl Langosch*, oprávněně přesvědčený, že latinsky, „otcovskou" řečí, psaná literatura je ve středověku literaturou hlavní a výchozí („Hauptliteratur"), kritizuje stav, jejž pozoruje v „Neues Handbuch der Literaturwissenschaft", kde ve třech svazcích, příslušejících středověku, jsou z 59 kapitol pouze čtyři věnovány výkladu o latinsky psaných výtvorech. – *Karl Langosch*, Mittellatein und Europa: Führung in die Hauptliteratur des Mittelalters, Darmstadt 1990, 6–7

2 Potřeba intenzívnějšího studia české latinsky psané literatury se pociťuje již delší dobu – tak již *F. M. Bartoš*, Z naší středověké literatury latinské, LF 64, 1937, 127–132: „Studium středověké literatury českého původu, pokud je psána latinsky, leží doposud namnoze úhorem. Vedle literatury právnické...pouze snad literatura historická unikla neutěšenému tomu osudu...Bádání to arci mnoho nevábí, neboť běží značnou měrou o málo samostatné kompilace, z nichž se jen výjimečně podaří odhalit osobnost, a je mnoho ztěžováno nesnázemi rukopisného studia vůbec...každý proto, kdo se sem odváží, musí býti připraven na to, že se stane snadno obětí omylu, a to ovšem spíše odstraší než povzbudí..." Později zejm. *Ant. Škarka*, Z problematiky českého gotického básnictví, nově in: Půltisíciletí českého písemnictví, Praha 1986, 120–122, nebo *Vilikovský*, Písemnictví, 109–110. Z novějšího stavu literárněhistorického bádání vycházejí výzvy *Josefa Hrabáka* a *Jaroslava Ludvíkovského* (*Jar. Ludvíkovský*, Latinské písemnictví v dějinách české literatury, in: Medievalistická konference, Praha 1963, 113–131. Rozšířená verze přednášky *Josefa Hrabáka* je publikována ve sborníku Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 195–206.) Srov. *Josef Hrabák*, Význam latinské knižní vzdělanosti pro starší českou literaturu, in: *Josef Hrabák*, Ze starší české literatury, Praha 1964, 37–48

3 Otázka souvisí s pojmem „literární život", který má podle *Jaroslava Kolára*, původce výrazu „literatura specifických funkcí, „v české literární tradici poměrně přesně vymezený obsah, spadá do něho aktuální společenské fungování komplexu nově vznikajících i starších děl domácí provenience i recipovaných odjinud". Rec. o knize *Winfrieda Baumanna*, Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, München 1978, Česká literatura 30, 1982, 186

4 Prozatím je k dispozici disertace z Katedry dějin umění FF UK v Praze – *Miloslav Pojsl,* Moravské náhrobky do roku 1420 (katalog), Praha 1993

5 Naprosto nepřichází v úvahu uzavírat dějiny českého literárního středověku tzv. raným humanismem za vlády Karla IV. Tento jev měl jednak epizodický charakter, jednak postrádal vnitřní znaky humanistické kultury.

6 Termín „první reformace" zavedl do historiografie reformace *Amedeo Molnár.* Specifičnost české reformace, již můžeme pozorovat i ve vlastnostech jejího literárního projevu, postihl *František Šmahel* definicí české reformace jako historické anomálie.

7 K podobnému závěru pro česky tradovanou literaturu dospěl rozborem staročeské lyriky *Jan Lehár,* Česká středověká lyrika, Praha1990, 47 – 55.

8 Sem klade příslušný mezník *Milan Kopecký* (Rabštejnův Dialog, smrt Jiřího z Poděbrad, příchod knihtisku)

9 *Vilikovský,* Písemnictví, kap. Rozsah českého literárního středověku

10 Např. *Vilikovský,* Písemnictví, tamtéž a v kap. Literatura bez spisovatelů?, *Antonín Škarka,* Půltisíciletí českého písemnictví, Praha 1986, úvodní kap. Literatura bez autorů a bez generací – několik poznámek o problematice staročeského písemnictví. *Josef Hrabák,* Dějiny české literatury I, Praha 1959, 14–15. Důkladný rozbor těchto i dalších znaků podává *Max Wehrli,* Literatur im deutschen Mittelalter (Eine poetologische Einführung), Stuttgart 1984

11 *Umberto Eco,* Umění a krása ve středověké estetice, Praha 1998 – *Lenka Karfíková,* předmluva k edici Hugo de St. Victore, De tribus diebus, Praha 1997

12 O této stránce středolatinské literatury i o její teorii podává základní poučení *Jana Nechutová,* Středověká latina, Praha 2000, v kapitole o literatuře vrcholného středověku.

13 Srv. *Vidmanová,* Laborintus, kap. Cesta k dějinám středolatinské literatury, 63, kap. Středověká latinská literatura, 78–79. Ke vztahu latinské literatury a literatur národních viz dále *Karl Langosch,* Europas Latein des Mittelalters (Wesen und Wirkung – Essays und Quellen), Darmstadt 1990, zvl. 1. a 2. kapitola.

14 Základní literaturu, uvádějící do těchto disciplín, představuji v citované učebnici.

15 O pracích *Julia Feifalika,* jehož významný přínos k této disciplíně je staršího data, viz dále ve výkladu o světské lyrice 14. století.

16 Bibliografii Jana Vilikovského spolu s informací o jeho životě a díle podala *Anežka Vidmanová,* K čtyřicátému výročí úmrtí profesora Jana Vilikovského, LF 109, 1986, 227–233. Dále viz *Milan Kopecký,* Medievalistické dílo Jana Vilikovského, in: *Antonín Kratochvil,* Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy II, Mnichov–Brno–Plzeň 1994, 76–82

17 Výbor ze Škarkova díla, doplněný úplnou bibliografií, uspořádal pod titulem „Antonín Škarka – Půl tisíciletí českého písemnictví", *Jan Lehár*, Praha 1986 – nekrolog viz *Jaroslav Kolár*, Za Antonínem Škarkou, Studie o rukopisech XI, 1972, 187 – 189

18 Informaci o životě a díle Jar. Ludvíkovského podává *Jana Nechutová*, Jaroslav Ludvíkovský sedmdesátníkem, LF 88, 1965, 365–371, srv. Jaroslav Ludvíkovský a filosofie (*táž autorka*), SPFFBU B 23, 1976, 117–122, bibliografii přináší SPFFBU E 10, 1965, 9–20, pokračování in: Classica et mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata, Brno 1975, 13–15

19 *Karel Janáček*, Profesor Bohumil Ryba (1900–1980), Strahovská knihovna 18–19, 1983–84, 261–281 – Sborník příspěvků ze slavnostního shromáždění na počest 90. výročí narození prof. Bohumila Ryby, Vědecké informace ČSAV – Zvláštní číslo, ZK–ÚVI ČSAV, Praha 1991

20 *Oldřich Králík*, Osvobozená slova. Výbor uspořádal, k vydání připravil, ediční poznámku a doslov napsal *Jiří Opelík*. Soupis díla Oldřicha Králíka sestavila *Věra Vladyková*. Praha, 1995

21 Její nejdůležitější práce vyšly souborně v knize *Vidmanová*, Laborintus, kde je otištěna i její výběrová bibliografie s odkazem na bibliografii úplnou.

22 „Hludwicus XIIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit." (MMFH I, 89)

23 Antickým tradicím ve vzdělanosti Velké Moravy je věnováno 3. číslo LF 110, 1987

24 *František Graus*, Slovanská liturgie a písemnictví v přemyslovských Čechách 10. století, ČsČH 14, 1966, 437–495 – *Radoslav Večerka*, Slovanské počátky české knižní vzdělanosti, Praha 1963, 18–23 – *Týž*, Počátky písemnictví v českých zemích do poloviny 13. století (Literatura staroslověnská a latinská), Brno 1992, 16–17

25 Nad počátečním obdobím české vzdělanosti (od příchodu Slovanů na dnešní české území kolem r. 500 do konce 10. století) se zamýšlí *Václav Černý*, Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti, 1, Středověk (Univerzitní přednášky), Praha, 1996, 46–48. Toto období dělí do čtyř etap.

26 Cisterciáci: Sedlec u Kutné Hory 1142–3, Plasy u Plzně 1144–45 a další až po Velehrad u Uh. Hradiště před r. 1205. Premonstráti: Strahov před 1140, Želiv 1144, Litomyšl cca 1150, původně benediktinské Hradisko u Olomouce je premonstrátské od r. 1151, Teplá 1193 aj., ženské premonstrátské kláštery: Doksany 1144–45, Dolní Kounice 1183, Chotěšov cca 1200 a další.

27 *Anežka Merhautová – Dušan Třeštík*, Ideové proudy v českém umění 12. století, Praha 1985, 12

28 *Ivo Hlobil– Eduard Petrů,* Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, 19 – *Miroslav Flodr,* Skriptorium olomoucké. K počátkům písařské tvorby v českých zemích, Praha 1960

29 O výrazu středověkého nacionalismu této doby, o její snaze odkazovat ve vazbě na tradici antického malířství ke slavné minulosti viz *Jan Bažant,* Budování minulosti: Znojemská rotunda a renesance 12. století, LF 118, 1995, 20 – 37.

30 O působení německých pěvců na přemyslovských dvorech viz zejm. *Winfried Baumann,* Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, München 1978, 59 – 61

31 *Václav Bok,* Německá a česká literatura 13. a 14. století, in: Speculum medii aevi, red. *Lenka Jiroušková,* Praha 1998, 163–179 – Srv. mj. *Miloslav Šváb,* Některé vztahy naší Alexandreidy k soudobé latinské vzdělanosti v Čechách, Sborník VŠP v Plzni, Jazyk a literatura II, Praha 1959, 71–96

32 *František Graus,* Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger (Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit), Praha 1965

33 O legendách jako zdroji hist. informací viz *Bláhová,* Klasifikace 165–200.

34 V přednášce „Die Wege des heiligen Adalbert na konferenci „Der heilige Adalbert – ein Vorläufer europäischer Integration", Magdeburg, 5. – 8. IV. 1998

35 *Jiří Hošna,* Místo hagiografie v české literatuře, Bohemia Ecclesia Universitas, Sborník k osmdesátinám Jaroslava Kadlece, Praha 1991, 49 – 56

36 *Jakub de Voragine,* Legenda aurea, uspoř. *Anežka Vidmanová,* přel. *Václav Bahník,* Praha 1984, zvl. úvodní studie *Anežky Vidmanové,* odd. Čeští světci, a 273–317 – *Jiří Hošna,* rec. o této knize, Česká literatura 33, 1985, 455–459 nově: *Jakub de Voragine,* Legenda aurea, uspoř. *Anežka Vidmanová,* přel. *Anežka Vidmanová, Václav Bahník, Irena Zachová,* Praha 1998 – *Anežka Vidmanová,* K šíření Zlaté legendy v českých zemích, Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, 599–610 – *Anežka Vidmanová,* K dataci staročeského Pasionálu, LF 105, 1982, 200–208 – *táž,* K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu, LF 108, 1985, 16–45 – *táž,* K nové literatuře o Zlaté legendě, LF 109, 1986, 118–120

37 *Jiří Hošna,* Kníže Václav v obrazu legend, Praha 1986

38 Středověká imaginace, český překlad Praha 1998, 41–42

39 Ústav pro klasická studia AVČR v Praze pořádal od října 1991 do dubna 1992 čtyři mezioborová diskusní setkání na téma *„Legenda, její funkce a zobrazení"* s hlavními okruhy „Funkce legendy v proměnách křesťanské společnosti", „Proměny zobrazení legendárního hrdiny", „Legenda jako slovesný útvar a výtvarná inspirace", „Vlastenecké a nacionální aspekty legend o českých světcích". Vyšlo tiskem v samostatných sešitech. – O výklad václavských legend rozborem mýtů, znaků a symbolů z převážně

teologických hledisek se pokusil *Jiří Hošna*, Druhý život svatého Václava, Praha 1997 – K jiné a odvážnější metodě, ke strukturálně deduktivní konstrukci matematických modelů, sáhl *Martin Kanovský*, Štruktúra hagiografických legiend, ČČH 92, 1994, 619–643.

39a Uhlíř, Literární prameny

40 O tzv. Druhé staroslověnské legendě (leg. Nikolského) o sv. Václavu, která vznikla na konci 10. stol. a je zpracováním latinského textu Gumpoldova, viz dále. – Srov. *Radoslav Večerka*, Slovanské počátky české knižní vzdělanosti, Praha 1963, 46. – *Týž*, Počátky písemnictví v českých zemích do poloviny 13. století (Literatura staroslověnská a latinská), Brno 1992, 19. – Staroslověnské legendy o sv. Václavu jsou v českém překladu s poznámkami a komentáři k dispozici in: *A. I. Rogov – Emilie Bláhová – Václav Konzal*, Staroslověnské legendy českého původu (Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů), Praha 1976

41 Čísla, uváděná u hagiografických výtvorů, jsou odkazy na bollandistickou Bibliotheca Hagiographica Latina.

42 Touto otázkou se zabýval *Václav Konzal*, První slovanská legenda svatováclavská a její „Sitz im Leben", Studia mediaevalia Pragensia I, 1988, 112–127 – O vztazích rané latinské a staroslověnské václavské hagiografie též *Jiří Hošna*, Druhý život svatého Václava, Praha 1997

43 *Herman Kølln*, Die Wenzelslegende des Mönch Christian, Kobenhaven 1996

44 Např. viz *F. M. Bartoš*, Kdo je Kristián?, LF 78, 1955, 14nn.

45 Na začátku 15. kapitoly, kde se mluví o předácích českého poselství do Říma za Vojtěchem: „Post populus terre episcopum suum revocat. Sancti viri papatem Radlam sapientem et – qui frater carnis domino terre fuit – Christianum monachum virum eloquentem in hoc opus eligunt" (*Josef Emler*, FRB I, 280). – Jeden z rukopisů má podle Emlera u Kristiánova jména čtení „Christianum Zrah Kwas", což by mohlo vést ke ztotožnění autora legendy se Strachkvasem, synem Boleslava I. – Názorem *Oldřicha Králíka* je, že jde o Slavníkovce Radima – Gaudentia, Vojtěchova nevlastního bratra.

46 Pro legendistické i jiné literární prology je typický tzv. „locus modestiae" (skromnosti), na jehož konkrétní aplikaci upozorníme při výkladu o Kosmově Kronice. Při líčení života a vlastností světců v legendách nebo světských i církevních knížat v historiografii (zde zejm. v nekrolozích) se často užívá typizovaného výčtu ctností a dobrých skutků.

47 *Josef Staber*, Die älteste Lebensbeschreibung des Fürsten Wenzeslaus und ihr Ursprungsort Regensburg, in: Das heidnische und christliche Slaventum, Acta II Congresus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati, 1970, 183–193

48 Edici originálu této verze i její český překlad přináší *Anežka Vidmanová*, Legenda aurea, Praha 1984, 314–316

49 *Ant. Friedl,* Iluminace Gumpoldovy legendy o sv. Václavu, Praha 1926. – *Anežka Merhautová – Dušan Třeštík,* Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1983, 34–35.

50 Ze 12.–13. stol. však máme staroslověnskou tzv. Proložní legendu o sv. Ludmile, která je velmi komplikovanou filiací odvozena i od latinských textů (Fuit, Kristián, Factum est, Diffundente) – viz *A. I. Rogov – Emilie Bláhová – Václav Konzal,* Staroslověnské legendy českého původu, Praha 1976, 261–285.

51 Tuto adaptaci přináší v originále i v českém překladu *Anežka Vidmanová* in: *Jakub de Voragine,* Legenda aurea, Praha 1984, 305–311, viz též 28, 49–50. Srv. *Anežka Vidmanová,* Skládal Domaslav legendy?, Laborintus, 164–171

52 *„...sub terra positum quasi sub aromatum condimento per aliquot curricula annorum incorruptum conservatum est. Nam solum, ut plures adhuc visi miraculi superstites referunt testes, incorruptum, sed quod magis est mirandum, sanatis vulneribus apparuit.“*

53 Příslušné bibliograf. údaje viz v předmluvě *Rostislava Nového* k souboru Slavníkovci, 104–105

54 *Zdeněk Uhlíř,* viz násl. poznámku. *Týž,* Der Geist des frommen Schrifttums in Böhmen zur Zeit König Johanns von Luxemburg, in: King John of Luxembourg (1296– 1246) and the Art of his Era, Praha 1998, 280

55 Legenda Oriente iam sole II v hagiografické tradici 13.–15. století, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2/1981, 143–147 (= autoreferát o disertační práci, v níž je i edice legendy) – *týž,* Literární prameny, 17–30

55a O.c., 15–17

56 Václavský, ludmilský a prokopský obrazový seriál z „Liber depictus“ spolu s překlady předpokládaných hagiografických předloh vydal *Bohumil Ryba,* Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století, Praha 1940 (2. vyd.) – O výtvarných vlastnostech kodexu viz *Ulrike Jenni,* Realistische Elemente im Krumauer Bildercodex, in: King John of Luxembourg (1216 – 1346) and the Art of his Era, Praha 1998, 260 – 269

57 Václavská legenda XIII. Století „Ut annuncietur“, její poměr k legendě „Oriente“ a otázka autorství

58 Jako o samostatných translačních legendách o nich pojednává *Rudolf Urbánek,* Naše věda 1950, 197, a v knize Prameny X. století v legendě Kristiánově, Praha 1939

59 Další drobnější zpracování václavské hagiografie uvádí souhrnně *Josef Pekař,* WLL, 67–68

60 *Anežka Vidmanová* v úvodní studii k publikaci *Jakub de Voragine,* Legenda aurea, Praha 1984, 54–56

61 O slovanské misi Konstantina a Metoděje na Moravě je řeč především v le-

gendě Kristiánově. Není ovšem jasné, ze kterých pramenů její autor čerpal svůj výklad pro dobu 9. století. Kosmas se v 15. kapitole 1. knihy své Kroniky zmiňuje o dvou latinských textech, které přes všechny pokusy nejsou definitivně identifikovány, „Privilegium Moraviensis ecclesie" a „Epilogus eiusdem terre atque Bohemie", z nichž čerpal a jež by snad mohly být pramenem i Kristiánovi. Dále je možné, že znal staroslověnské životy slovanských věrozvěstů.

62 *Radoslav Večerka,* Slovanské počátky české knižní vzdělanosti, Praha 1963, 41–43. *Týž,* Počátky písemnictví v českých zemích do poloviny 13. století (Literatura staroslověnská a latinská), Brno 1992, 9–14. *Josef Vašica,* Literární památky epochy velkomoravské 863–885, Praha 1966

63 Legendy, 274

64 Ludvíkovský srovnává legendu Beatus Cyrillus s textem Moravské legendy a Kristiána a formálním (především rytmickým) rozborem dospěl k závěru, že tuto legendu patrně sepsal nějaký konzervativní Moravan na základě Moravské legendy z opozice proti slovanským sympatiím Karlovy doby (srv. Legendy, 276)

65 O cursu viz základní informaci v učebnici *Jana Nechutová,* Středověká latina, Praha 2000; nejnověji: *Božena Kopičková – Anežka Vidmanová,* Listy na Husovu obranu z let 1410–1412, Praha 1999 – *Jaroslav Ludvíkovský,* Rytmické klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování, LF 75, 1951, *Josef Dobrovský* a v našem století *Václav Chaloupecký* soudili, že je Diffundente legendou 10. století a jedním z pramenů Kristiánovy legendy.

66 O osobnosti a působení sv. Vojtěcha viz *František Krásl,* Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter a úcta u lidu, Praha 1898, nověji zejm. *Rudolf Holinka,* Svatý Vojtěch, Brno 1947 – *František Dvorník,* Svatý Vojtěch, druhý pražský biskup, Řím 1967 a *Rostislav Nový* podle násl. poznámky

67 Úvodní studii, úvody a poznámky k textům napsal *Rostislav Nový.* Texty z latinských originálů přeložila *Jana Zachová.* Dále byly převzaty starší překlady (*Jan Vilikovský, Ferd. Stiebitz).*

68 Klášter v Cluny (Burgundsko) byl založen cca 910 a vzešlo z něj nejvýznamnější mnišské reformní hnutí v raném středověku.

69 *Friedrich Lotter,* Das Bild des hl. Adalberts in der römischen und der sächsischen Vita, in: *Hans Hermann Henrix* (Hrsg.), Adalbert von Prag, Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas, Baden-Baden 1997 (Reihe: Schriften der Adalbert-Stiftung Krefeld, Bd.), 77–107

70 *Reinhard Wenskus,* Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt, Mitelhochdeutsche Forschungen 5, Münster–Köln, 1957

71 *Friedrich Lotter,* o.c.

72 Klášter v Gorze byl založen r. 933.

73 Zde a v celé knize u dalších básnických skladeb znamená tento údaj číslo

soupisu *Hans Walther,* Carmina medii aevi posterioris Latina, Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen, Göttingen 1959

74 O této věci byla vedena vleklá polemika. Již badateli konce minulého století byl totiž vysloven názor opačný, totiž že Versus jsou původní a nejstarší vojtěšskou legendou a že legenda Canapariova je z nich odvozena. Toto mínění vyvrátil *Jan Vilikovský.* V roce 1957 prokazovala tuto chronologii *Mathilde Uhlirzová* (Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert, Göttingen), v poslední době *Oldřich Králík,* jeho mínění však nebylo přijato (odmítli je zejména *Jar. Ludvíkovský* a *Dušan Třeštík,* naposledy se objevilo v knize *Waltera Schamschuly,* Geschichte der tschechischen Literatur, München 1990, 25). Na druhé straně vyvstal i názor, že jsou Verše až dílem 13.–14. století. O diskusi zpravuje *Jaroslav Ludvíkovský,* Legendy, 289–290 a *Rostislav Nový,* Slavníkovci, 199–201

75 Versus de passione s. Adalberti – Několik poznámek. Sborník filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 6, 1929, 317–350

76 Polského původu se vznikem snad ve druhé polovině 12. století je rovněž anonymní legenda o přenesení ostatků sv. Vojtěcha, velmi krátký translační text, který uvádí s překladem *Jany Zachové Rostislav Nový,* Slavníkovci, 233–237

77 *Anežka Vidmanová* in: *Jakub de Voragine,* Legenda aurea, 22, 45–46. Latinský text i překlad 275–285

78 *Brunhölzl,* Geschichte, 427 – Zvláštní kapitolu s podrobným rozborem věnoval této legendě *Oldřich Králík,* Slavníkovské interludium, Praha 1966, 196–231

79 Brunonova legenda byla vydána *Jadwigou Karwašińskou,* Monumenta Poloniae Historica II, IV–3, 1973. – Do češtiny ji přeložil *Dušan Řezanina* (neprodejný tisk, bez vročení). – Kosmovu 38. kapitolu z 1. knihy Kroniky přel. *Karel Hrdina* in: *Oldřich Králík, L*egendy, 162–164. – O Legendě o pěti bratřích viz *Brunhölzl,* Geschichte, 427 – *Teresa Michałowska,* Wielka historia literatury polskiej – Średniowiecze, Warszawa 1997, 85–88, 797 – *Jaroslav Ludvíkovský* (Legendy, 301–302) uvádí v této souvislosti také **Maurovu legendu o Svoradu a Benediktovi (BHL 452)** ze 60. let 11. století, vyprávějící o mučednících, kteří byli uctíváni na Slovensku (překlad *Jany Nechutové* a komentáře *Richarda Pražáka* in: Legendy a kroniky koruny Uherské, Praha 1988, 56–73). – Svatý Brun Querfurtský, Život a utrpení svatých Benedikta a Jana i jejich druhů. List králi Jindřichovi II. Přeložil a závěrečné poznámky napsal *Dušan Řezanina,* 2. vyd. Kralupy nad Vltavou 1977. – O sv. Vojtěchovi a jeho spolupracovníku Anastasiovi, který se stal opatem ostřihomským, se zmiňuje také **Větší legenda svatého Štěpána krále (BHL 7918)** (překlad a komentáře in: Legendy a kroniky koruny Uherské, 74–81, o sv. Vojtěchovi a o Anastasiovi 81–83 a pozn. 88–89).

80 O legendě i o homilii viz *Rostislav Nový*, předmluva k souboru Slavníkovci, 93–115, zde další literatura. Poprvé byly oba texty přeloženy do češtiny *A. Birnbaumovou* (Olomouc 1936), nový překlad *Jany Zachové* v uvedeném souboru.

80a Přepis tohoto textu vydal *Franz Zagiba*, Annales Instituti Slavici 8, 1974, 69–71 (Der Kodex 217 der Stiftsbibliothek Heiligenkreuz in Niederösterreich, 64–72), na kritické edici pracuje *Jana Zachová*.

81 Monografie o sv. Prokopu: *František Krásl*, Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu, Praha 1895. *Jar. Kadlec*, Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského, Řím 1968 – O Sázavském klášteře a prokopské hagiografii viz *Zd. Fiala*, Přemyslovské Čechy, Praha 1975, 110 – 114. Srv. *Pavel Spunar*, Kultura českého středověku, Praha 1985, 103, 153–154. – Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách, Praha 1988

82 Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty. Napsal *Václav Chaloupecký*. Vydání textů dokončil, z dalších rukopisů rozmnožil a kritickým aparátem opatřil *Bohumil Ryba*.

83 *Jana Zachová*, Zu zwei Legenden des heiligen Prokop, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, 1970, 19–26

84 Prolog Ad lectores, Středověké legendy prokopské, 131: „...de slavonicis litteris in latinitatem translata".

85 Na základě historické kritiky legendy o bl. Hroznatovi a těchto dalších pramenů se pokusil kriticky sestavit Hroznatův životopis ve své disertační práci (FF UK) *Petr Kubín* (viz zde Literatura, Seznam I.).

86 O době vzniku staroslověnského překladu, o problematice latinské předlohy, moderní český překlad s komentářem in: *A.I. Rogov – Emilie Bláhová – Josef Konzal*, Staroslověnské legendy českého původu, Praha 1976, 317–361 – *L. Matějka*, Tři církevněslovanské legendy svatovítské, Litterae Slavicae medii aevi (Festschrift Mareš), München 1985, 205–210. (Starší překlad *Josefa Vašici* in: *Václav Chaloupecký*, Na úsvitu křesťanství, Praha 1942)

87 O dějepisectví latinského středověku viz kapitolu *Marie Bláhové* s tímto názvem v knize *Pavla Spunara*, Kultura středověku, Praha 1995 (2. vyd.), 135–160 – zejména pro českou, ale i pro světovou historiografii středověku viz *Bláhová*, Dalimil, *táž*, Klasifikace (na tyto studie odkazuji při výkladu o jednotlivých dílech česko-latinské historiografie).

88 Srv. *Umberto Eco*, Nachschrift zum „Namen der Rose", něm. 8. vyd. München – Wien 1987, 44–46 (it. orig. Postille a „Il nome della rosa", Milano 1983)

89 I ke genologickým otázkám se vztahují studie *Marie Bláhové*, Klasifikace, a *táž*, Dalimil.

90 Počátky Přemyslovců, Praha 1981, kapitola „První český historik",

11–16 – *Týž,* Die ältesten Prager Annalen, Studia Żrodloznawcze 23, 1978 – *týž,* Počátky Přemyslovců, Praha 1997, 99–116

91 K celé problematice rané české historiografie: *František Kutnar,* Dějiny české historiografie I, Praha 1977, starší zpracování světové historiografie *Josef Šusta,* Dějepisectví, Praha *1933* – *Marie Bláhová,* Možnosti studia historického vědomí v raně feudálních Čechách, Studia Mediaevalia Pragensia I, 1988, 33–50

92 Naposledy se k nim hlásí *Jan Bistřický,* Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci (vyd. *Jan Bistřický a Miloslav Pojsl*), Olomouc 1982, 8

93 O tom i ve vztahu ke Kosmovi: Antika a česká kultura, Praha 1978, 31–41

94 O „Privilegiu", o „Epilogu" a o životě Václavově mluví Kosmas v 15. kap. 1. knihy Kroniky: „...*Quia iam ab aliis scripta legimus: quedam in privilegio Moraviensis ecclesie, quedam in epilogo eiusdem terre atque Boemie, quedam in vita vel passione sanctissimi nostri patroni et martyris Wencezlai*" – K identifikaci těchto Kosmových pramenů *František Dvorník,* Byzantské misie u Slovanů, Praha 1970, 218–220

95 *Dušan Třeštík,* Kosmas a Regino, ke kritice Kosmovy kroniky, ČsČH 8, 1960, 564–587

96 *Jan Vilikovský,* Několik poznámek ke Kosmovi, ČČH 34, 1928, 349–356 – *Dušan Třeštík,* Kosmova kronika, Praha 1968, 59–60

97 *Ant. Kolář,* Kosmovy vztahy k antice, Sborník FF UK v Bratislavě, 3, 1924, 21–99 – Antika a česká kultura, Praha 1978, 31–41

98 *Günther Glauche,* Schullektüre im Mittelalter – Entstehung und Wandlungen des Lektürekanons bis 1200 nach den Quellen dargestellt, München 1970 – *Marie Bláhová,* „Artes" und Bildung im mittelalterlichen Böhmen (vor der Gründung der Prager Universität), in: „Scientia" und „ars" im Hoch- und Spätmitelalter (Miscellanea Mediaevalia 22), Berlin 1994

99 „*A že na některých místech najdeš verše jaksi metrické, věz, že jsem se vědomě dopouštěl nevědomosti tím, že jsem skládal verše* (přel. *Karel Hrdina*). Zatímco *Jan Vilikovský* (Versus de passione sancti Adalberti, Sborník FF UK v Bratislavě, 1929, 348) se domnívá, že Kosmas mluví o neumělosti svých veršů, interpretuje *Bohumil Ryba* (Kosmova vědomá nevědomost, ČMM 54, 1930, 195–198) toto místo tak, že „se tu Kosmas přiznával k vědomému překračování zákazu antické rétoriky, která požadovala prosu rytmovanou, ale nepřipouštěla v ní seskupení slov, tvořící pravý verš.".

100 *Dagmar Bartoňková,* Prosimetrum u Kosmy. Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata, Brno 1975, 151–163.

101 Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber, Praha 1830. Dílo Fr. Palackého I, vyd. *J. Charvát,* 1941, 72

102 K této typologii viz *Bláhová,* Klasifikace – *táž,* Dalimil – V západoevropské

latinské literatuře vzniká národní kronika podstatně dříve: v 6. stol. Gregorius Turonensis, na přelomu 7. a 8. stol. Beda Venerabilis, ve druhé pol. 8. stol. Paulus Diaconus

103 Antika a česká kultura, Praha 1978, 34

104 Otázku, co kronikář pod tímto slovním spojením rozuměl, řeší *Vladimír Karbusický* tak, že jde o starou písňovou epiku.

105 Viz např. vyprávění o volbě biskupa Lance proti Přemyslovci Jaromírovi ve 23. kap. druhé knihy k roku 1068.

106 *Rostislav Nový,* Slavníkovci, 289–290 – Pro zevrubnější hodnocení Kosmy jako historika a jako slovesného umělce je třeba odkázat na podrobné a výstižné literárněhistorické rozbory v příslušných kapitolách obou knih *Dušana Třeštíka* – Kosmas (Praha 1966, 2. vyd. 1972) a Kosmova kronika – Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení (Praha 1968).

107 *Zdeňka Hledíková,* Biskup Jan IV. z Dražic, Praha 1991, 154nn. – Kapitulní kodex G 6 je třeba lišit od dražického misálu z knihovny Nár. Muzea v Praze, vztahujícího se k témuž biskupovi a obsahujícího sekvence.

108 Uvedeny in: Pokračovatelé Kosmovi (*Marie Bláhová, Zd. Fiala),* Praha 1974, 216

109 Např. vyprávění o setkání knížete Oldřicha se sv. Prokopem, kterýžto motiv, později v prokopských legendách silně rozvíjený, se objevuje poprvé právě zde, nebo falsum Oldřichovy donace Sázavskému klášteru.

110 Dodatky Mnicha Sázavského ke Kosmově kronice až do r. 1125 vydal i *Berthold Bretholz* ve své edici Kosmovy Kroniky.

111 K r. 1145 např. informuje o přepadení Jindřicha Zdíka knížetem Konrádem u úsobrnské celnice.

112 Tj. druhá křížová výprava, kterou vyhlásil papež Eugenius III. a k níž se přidal francouzský král Ludvík VII. – List, jímž se Bernard z Clairvaux obrací na českého knížete Vladislava, je vydán *Gustavem Friedrichem* ve sbírce Codex diplomaticus Bohemiae I pod č. 150 (překlad *Františka Heřmanského* in: Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957, 195–196).

113 Obecně se udává, že ačkoli Vincencius převyšuje styl svých předchůdců, úrovně Kosmovy nedosahuje. – Vincenciův styl nebyl dosud důkladněji prozkoumán, ačkoli si toho nesporně zaslouží.

114 Strahovský rukopis byl původně majetkem milevského premonstrátského kláštera a opis Vincenciova letopisu si do něj dal pořídit Jarloch, tamější mnich a opat. Mezery, které v textu Vincenciova letopisu vznikly poškozením rukopisu v 18. století, byly v edicích doplněny podle opisů, pořízených ještě před tímto porušením textu. O osudech textu *Zdeněk Fiala,* předmluva k překladu Letopis Vincenciův a Jarlochův, 40–43

115 O starších edicích FRB II, 407 a u *Zd. Fialy*, předmluva k překladu Letopis Vincenciův a Jarlochův, 43–44

116 K Jarlochovu životopisu *Karel Dolista*, Několik poznámek k novému vydání překladu Jarlochova letopisu, Jihočeský sborník historický 26, 1957, 124–127

117 O starších edicích FRB II, 407 a u *Zd. Fialy*, předmluva k překladu Letopis Vincenciův a Jarlochův, 43–44

118 Podle výsledků kodikologického a literárněhistorického zkoumání *Marie Bláhové* a *Zdeňka Fialy* v předmluvě a komentáři k publikaci Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, 5–9, 196–214

119 Poprvé soubor vydal v této podobě již roku 1752 Jáchym Krakovský z Kolovrat, po něm Pelzel a Dobrovský v roce 1783

120 O dalších drobnějších, kompilačních a roztříštěných zprávách těchto letopisů z Dražického rukopisu v uvedené práci *Marie Bláhové* a *Zdeňka Fialy*, 206 a dále.

121 O bojových zásazích svatých Václava a Vojtěcha čteme již u Kanovníka Vyšehradského a Mniha Sázavského při líčení bitvy u Chlumce, v níž r. 1126 zvítězili Čechové nad saským knížetem Lotharem.

122 Jako diplomatická památka je list publikován v Regestech *Josefa Emlera*, II, n. 217, 163 s datem 8. října 1260. Vydavatelé příslušného svazku souboru Codex diplomaticus Bohemiae, *Jindřich Šebánek* a *Sáša Dušková*, list do edice nezařadili, neboť jej mají za formulář a nikoli za autentický list.

123 V doslovu *Rudolfa Holinky* k překladu Příběhy krále Přemysla Otakara II. – Podobné stanovisko jako autor Annales zaujímá i v 19. století vídeňský dramatik *Franz Grillparzer* ve své hře König Ottakars Glück und Ende, která vzbudila silný odpor českého vlasteneckého publika (*Milan Pospíšil*, Habsburk a Přemyslovec očima Franze Grillparzera, Dějiny a současnost 17, 1995, 2, 20–23).

124 Ve vydání *Marie Bláhové* a *Zdeňka Fialy* z r. 1974 jsou tato Hrdinou určená místa vyznačena. Srv. *Karel Hrdina*, Annales Otakariani, ČMM 67, 1947, 35nn.

125 *Milan Daňhel*, studie nebyla dosud publikována

126 *F. M. Bartoš*, Kdo je Kristián, LF 78, 1955, 14nn.

127 *Rudolf Holinka*, doslov k překladu *Karla Hrdiny* Příběhy krále Přemysla Otakara II., 80

128 Kronika byla dříve připisována Ekkehardovi z Aury (Ekkehartus Uraugiensis, viz Slovník latinských spisovatelů s.v.).

129 *Jaroslav Kadlec*, Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296), Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6/1972, 119. – *F.M. Bartoš*, Kdo je Kristián? LF 78, 1955, 14–27

130 Z předzvěstí českého humanismu: Pořadatel letopisů pražských. Sborník J. B. Novákovi, Praha 1932, 63

131 *Ladislav Hosák,* Středověké vyprávěcí prameny Moravy, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historia III, 1956, 85–93. – Autor zde uvádí řadu dalších, nedochovaných, moravských vyprávěcích pramenů, klášterních kronik (podle Tomáše Pešiny z Čechorodu, 1629–1680, měly své kroniky např. také kláštery v Třebíči a na Velehradě).

132 *Dušan Třeštík,* Die ältesten Prager Annalen, Studia Żrodloznawcze 23, 1978. – *Týž,* Počátky Přemyslovců, Praha 1981, 11nn. – *týž,* Počátky Přemyslovců, Praha 1997, 99nn. – *Emanuela Nohejlová,* Příběhy kláštera opatovického, Praha 1925, 89.

133 Tak se domnívá *Eduard Petrů,* Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I, Praha 1981, 18. – Srv. *Eduard Petrů – Ivo Hlobil,* Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, 19

134 Viz *Josef Válka,* Dějiny Moravy I, Brno 1991, 79

135 *Franz Machilek,* Stiftergedächtnis und Klosterbau in der Chronik des Heinrich von Saar (Mähren), in: Tal der Einsamkeit, 725 Jahre Kloster Fürstenfeld. Die Zisterzienser im alten Bayern, Bd III: Kolloquium, hrsgg. von *K. Wollenberg,* Fürstenfeldbruck 1990, 184–208 – *Marie Bláhová,* Die Entstehung der Klosterkomunität im mittelalterlchen Böhmen und ihre Reflexion in der zeitgenossischen Geschichtsschreibung – Das Beispiel Saar, Quaestiones medii aevi novae 2, 1997, 97–106

136 Názor Jaroslava Ludvíkovského nebyl přijat úplně; nejdůrazněji se proti němu ozval *Jindřich Šilhan,* Jindřich Heimburský, Vlastivědný věstník Moravský 20, 1968, 26–62

137 Viz též *Jana Nechutová,* Úděl a útěcha, EMAN 1995, 106–108

138 Verše na Brunona Olomouckého –*Vilikovský,* Poesie, 26 –*Jana Nechutová,* Vitae Brunonis, ČMM 71, 1986, 175–182 – *Vidmanová,* Múza, 349, 540, na str. 349–350 překlad Marnariovy básně od *Dagmar Tenorové.* Od Marnaria se dochovalo pět latinských skladeb, z nich tři ve sbírce Carmina Burana. Srv. *P. Strauch* (vyd.), Der Marner. Mit einem Nachwort, einem Register und einem Literaturverzeichnis von *H. Brackert,* Berlin 1965 – *J. Haustein,* Marner – Studien, Tübingen 1995 – *Udo Kühne,* Überlegungen zum Marner, Zeitschrift für deutsche Altertum und deutsche Literatur, 125,1996, 275–296 – *B. Washinger,* Verfasserlexikon VI, 1985, 70–79.

139 O tom, že byl Jindřich Heimburský autorem této Kroniky, vyslovil pochybnost *Jindřich Šilhan, o.c.,* v diskusi o autorství Kroniky kláštera Žďárského. Šilhan na rozdíl od Ludvíkovského připisuje autorství Kroniky kláštera Žďárského Jindřichovi Heimburskému, domnívá se však, že tento autor nenapsal Českou kroniku, která je mu zcela běžně připisována. Podle Šilhana se v případě České kroniky jedná o klášterní anály, po léta vznikající zápisy kolektivní provenience, jichž Jindřich Heimburský použil pro veršovanou Kroniku kláštera Žďárského.

140 *Johanna Autenrieth,* Eine zweite Überlieferung der Cronica Boemorum Heinrichs von Heimburg, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 26, 1970, 541–548

141 Vyd. *Ludwig Weiland* v r. 1868 in MGH (SS) XXII – *Vl. J. Koudelka,* Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter III, Archivum Fratrum Praedicatorum 23, 1955, 53–54 – Martinem Opavským se zabývá a jeho dílo připravuje k vydání *Anna-D. von den Brincken:* Martin von Tropau, Geschichtsschreibung und Geschichtsbewustsein im späten Mittelalter, hersgg. von *Hans Patze,* Vorträge und Forschungen XXXI, Sigmaringen 1987, 155–193 – *táž,* Studien zur Überlieferung der Chronik Martins von Troppau (Erfahrungen mit einem massenhaft überlieferten historischen Text), Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 41, 1985, 460–531 – *táž,* Verfasserlexikon VI, 1987

142 Navzdory tomuto titulu se monografie zabývá hudební kulturou i poezií českých zemí od počátků a přináší texty latinské i české (a jejich historické, literární i hudební rozbory). Dílo vyšlo poprvé v r. 1904 a dále, v reedici 1954–1956.

143 *Dobroslav Orel,* Philologie und Musikwissenschaft, Arbeiten zur älteren Geistesgeschichte der Westslaven Franz Spina zur Gedächtnis, Slavische Rundschau 10, 1938,16–19 – nověji podobně *Petr Nejedlý,* Jednoznačně potvrzená potřeba mezioborových výzkumů, LF 108, 1985, 48–49

144 *Jan Lehár,* Česká středověká lyrika, Praha 1990, 90. Srv. *Vilikovský,* Písemnictví, 77.

146 Tractatus de musica Jeronimi de Moravia, ed. *E. De Coussemaker,* Scriptorum de musica medii aevi T. I, Parisiis 1864, přetisk Milano 1931. Nově vydal a rozboru podrobil *S. Cserba,* Hieronymus de Moravia O.P. Tractatus de Musica, Regensburg 1935 – srv. *Zdeněk Nejedlý,* Dějiny husitského zpěvu I, Praha 1954, 161.

147 *Jan Lehár,* o.c., zvl. kapitoly o kurtoazní lyrice a o nekurtoazní lyrice, 81–112. O aktivitě minnesengrů na dvoře českých králů viz *Winfried Baumann,* Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, München 1978, 59–61. O počátcích dvorské lyriky i o působení „gens iocunda ioculatorum" v městském prostředí a o francouzských vlivech na tuto oblast psal svérázně *Václav Černý,* Staročeská milostná lyrika, Praha 1948, např. 105nn.
Řadu básnických skladeb vyvolala smrt Přemysla Otakara II. v bitvě na Moravském poli r. 1278. Verše na toto téma složil např. německo-latinský básník Marnarius, Jindřich Heimburský vložil do svých Análů jako parafrázi veršů z poetiky Galfreda de Vino Salvo skladbu o osmi hexametrech s incipitem „Indefessa modo gestu testare dolorem" (viz *Vidmanová,* Múza, 359, 125), k této příležitosti vznikl dvoustrofý planktus anonymního autora, tzv. Cantilena de rege Bohemie (vyd. *M. Haupt,* MGH (SS) XVII, 1861, 251n.)

148 Téměř za vše, co víme o česko-latinské duchovní lyrice, vděčíme *Janu Vilikovskému* (Písemnictví, 48–79, kap. „Latinská duchovní lyrika v Čechách"). Vilikovského rekonstrukci stavu a vývoje tohoto žánru doplnil *Antonín Škarka*, Dominikán Domaslav a čeští hymnografové jeho směru, s podtitulem K charakteristice latinského básnictví za posledních Přemyslovců (VKČSN 1950, tř. filosoficko-historicko-filologická, č.6, 1950), Praha 1951. Podle Vilikovského a Škarky bude také z největší části podán výklad této kapitoly.

149 K charakteristice těchto žánrů viz též: *Jana Nechutová*, Středověká latina, Praha 2000, 90–94. Též Slovník české hudební kultury, Praha 1997 (red. *Jiří Fukač, Jiří Vysloužil)*, s.v. hymnus, sekvence, tropus.

150 *Josef Szövérffy*, Latin hymns, Turnhout 1982

151 Slovník české hudební kultury, s.v. officium, cantio

152 *Dobroslav Orel*, Hudební prvky svatováclavské, 440–444. O tomto aspektu prokopských legend viz *Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba*, Středověké legendy prokopské, o vojtěšské poezii *Oldřich Králík*, Z vojtěšské hymnologie, LF 85, 1965, 376–379 – Česká duchovní tvorba od 12. století s ohledem na svou hudební stránku je zpracovávána kolektivem pod vedením *Jana Matla* v rámci projektu „Ave, musica" (od roku 1995). Dokončené edice budou postupně publikovány (od r. 1998) v ediční řadě „Clavis monumentorum musicae Bohemicae".

153 *Pavel Spunar*, Das Troparium des Prager Dekans Vít, Scriptorium 9, 1957, 50–62

154 Býval datován nejpozději rokem 1342, nově se prokazuje *(Hana Vlhová)*, že konečná podoba misálu vznikla nejméně o 20 let později.

155 Kodex je prací neznámého benediktinského písaře a porýnských iluminátorů (umělců knižní malby) Hildeberta a Everwina, je uložen ve švédské královské knihovně ve Stockholmu. Popisuje jej *Pavel Spunar*, Kultura českého středověku, 120–122, blíže se jím zabývala *Anežka Merhautová-Livorová* v publikaci *Anežka Merhautová-Dušan Třeštík*, Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1984, 175, a *Jan Bistřický* (tituly uvedeny v citované knize Merhautové-Třeštíka, 339). – Skladbu publikuje *Vidmanová*, Múza, 529–530 s vlastním překladem, 147

156 *Antonín Škarka*, Nové kapitoly ze staré české hymnologie, Sborník filologický XII, 1942, 37nn.– *Týž*, Dominikán Domaslav a čeští hymnografové jeho směru, Praha 1951, 2–3.

157 *Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba*, Středověké legendy prokopské, Praha 1953, 185–188 (zde jsou tyto hymny znovu vydány)

158 Tento rukopis je uložen v Národním muzeu v Praze pod sign. XIII B 9 a je třeba jej lišit od jiného (kapitulního) rukopisu téhož biskupa, Dražického kodexu s texty Kosmových pokračovatelů – viz výše.

159 Viz pozn. 148

160 Sekvenci přeložil *Ferd. Stiebitz* pro Výbor I, 437–439

161 Viz též *František Stejskal*, Svatý Václav, jeho život a úcta, Praha 1925, 225–226

162 Viz též *Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba*, Středověké legendy prokopské, Praha 1953, 188–190

163 K možnosti, že byl Domaslav také autorem svatoludmilské legendy, viz výše

164 O vývoji sekvence viz *Jana Nechutová*, o.c., též *Dobroslav Orel*, Hudební prvky svatováclavské, Svatováclavský sborník II/3, Praha 1937, 128–131, nebo *Vilikovský*, Písemnictví, 54–56

165 O svatovítském tropariu, jeho obsahu i jednotlivých skladbách *Vilikovský*, Písemnictví, 60–63. Novější názory viz ve studiích: *Pavel Spunar*, Das Troparium des Prager Dekans Vít, Scriptorium 11, 1957, 50–62 – *Hana Vlhová*, Die Ordinarium-Tropen im Troparium des Prager Dekans Vít, Cantus planus, International Musicological Society, Study Group, Papers read at the Fourth Meeting Pécz, 1990, Budapest 1992

166 Poprvé vyd. in: *Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba*, o.c., 192–193

167 Svatoludmilské verše a antifony vydal *Václav Chaloupecký*, Prameny X. století v legendě Kristiánově, Praha 1939, 556–562.

168 Jako příklad uvádí Vilikovský kantilénu AH I, 161: *In laudibus infantium/ psallat chorus fidelium./ Laeta voce corde pio/ benedicamus Domino. Quod rex Herodes denecat/, Christus ad vitam revocat./ Deo laudes dulcissimo/ referamus et gratias.*

169 Již z 11. století máme ze západní Evropy dochovány i vánoční slavnosti, v celém vývoji tohoto žánru však sehrály hlavní úlohu a jsou pro něj rozhodující obřady velikonoční.

170 Z českého prostředí nejsou k duchovnímu dramatu liturgického původu známy žádné světské alternativy dramatické tvorby, jako jsou jinde např. dramata Hrosvithina z 10. stol. a Comoediae elegiacae ze století dvanáctého.

171 *Eva Stehlíková*, A co když je to divadlo? (Několikero zastavení nad středověkým latinským dramatem), Praha 1998

172 Taméž, 60–61

173 Vyd. *Jan Máchal*, Staročeské velikonoční slavnosti dramatické, VKČSN, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná 1906, Praha 1907, č.I., dále *Karl Young*, The Drama of the Medieval Church I, Oxford 1951, 2. vyd., 664 a dále, *František Svejkovský*, Z dějin českého dramatu, Praha 1966, 22, poté *Helmut de Boor*, Die Textgeschichte der lateinischen Osterfeiern, Tübingen 1967, z něj otiskl *Winfried Baumann*, Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, München 1978, 126, překlad viz *Vilikovský*, Písemnictví (kap. Latinské kořeny staročeského dramatu), 97–100. Edici Františka Svejkovské-

ho nejnověji otiskla *Eva Stehlíková* se svým vlastním překladem, o.c. 17–19 (Viz též *Hansjürgen Linke*, Verfasserlexikon VII, 1989, 797–803, s.v. Prager Osterspiele.)

174 O.c. Dalšímu vývoji se věnuje jeho studie Staročeské skladby dramatické původu liturgického, Praha 1908

175 *Wilhelm Meyer*, Fragmenta Burana (in: Gesammelte Abhandlungen I, Berlin 1905, *Jan Vilikovský*, o.c., 99–100, *František Svejkovský*, Z dějin českého dramatu. AUC, Philologica, Monographia XII/1966. Celá problematika je ještě tradičním způsobem vyložena u *Winfrieda Baumanna*, l.c., nová řešení podává *Eva Stehlíková*, o.c.

176 V latinském středověku existovala i veršovaná rýmovaná kázání, v české a česko-latinské literatuře nejsou jednoznačně doložena – *Antonín Škarka*, Z problematiky českého gotického básnictví ČČH 48–49, 1947/1948 (přetisk in: Půl tisíciletí českého písemnictví, Praha 1986, 48–122), 79–93

177 Stavba: Thema (= biblický text, na nějž se káže), prothema (anathema) s modlitbou (oratio, invocatio), zopakování tématu (introductio), rozdělení – divisio tématu na tzv. subdivisiones, dilatatio s použitím autorit (confirmatio) + comparatio (similitudo) + exempla.

178 Kromě vzorových sbírek (např. Honorius Augustodunensis, Speculum ecclesiae) užívali kazatelé i příruček, zvaných „artes predicandi" (dochovalo se jich k tomuto typu kázání asi tři sta). Jejich soupis podává *H. Caplan*, Medieval artes predicandi, a Handlist, Ithaca (New York) 1935, dodatky 1936. (Vedle zmíněného Augustina a Rabana Maura např. Řehoř Veliký, Cura pastoralis, nebo Guibertus Novigentensis, Quomodo sermo fieri debeat, Alanus ab Insulis, De arte praedicandi aj.) – Srv. *Marianne G. Briscoe, Barbara H. Jaye*, Artes predicandi. Artes orandi, Turnhout 1992

179 *Miroslav Flodr*, Skriptorium olomoucké, Praha 1958, zejm. 125–126 a 264–273 – *Jan Bistřický*, K tak zvanému Zdíkovu homiliáři, LF 83, 1960, 106–115, LF 84, 1961, 63–84 – *týž*, Písemnosti a rukopisy Jindřicha Zdíka, Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci, Olomouc 1982

180 Opatovický homiliář vydal pod názvem „Das Homiliar des Bischofs von Prag" *Ferdinand Hecht*, Praha 1863 (Beiträge zur Geschichte Böhmens Abt.I Bd.1). Doplňky a opravy viz *Konstantin Miklík*, Opatovský homiliář, Časopis katolického duchovenstva 72–74, 1931–1933 – *Vilikovský*, Písemnicví, 109–119 – *M. J. Pulec*, Homiliář opatovický jako pramen národopisného bádání, Česká literatura 6, 1958, 97nn. – Částečný překlad pořídil *Karel Doskočil*, Šest kázání z homiliáře Opatovického, Praha 1939 – Ukázku (Kázání na svátek sv. Vojtěcha) odtud převzal Výbor I, 85–86 – *Pavel Spunar*, Kultura českého středověku, Praha 1987, 156, 159

180a Tyto „deriváty" v rámci „hagiografického diskurzu" stopuje a jejich typologii stanovuje *Uhlíř*, Literární prameny, 80nn.

181 *Vilikovský*, Písemnictví, kap. Kazatelství a počátky české prózy, 113 – *Jar. Kadlec*, Literární činnost biskupa Roberta Olomouckého, Studie o rukopisech 14, 1975, 69–82 a tam uvedená starší literatura.

182 „Název disciplíny, diplomatika, je odvozen z latinského termínu „diploma" – listina, který zase vznikl odvozeninou z řeckého „diplóo" – zdvojuji, což vychází ze starověké formy diplomů, kde byly spojovány dvě i více destiček s jedním souvislým textem, psaným na vosku." (*Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový*, Vademecum pomocných věd historických, Praha 1988, 175). – „Listina je každá taková písemnost podle určitých (přitom různých) pravidel upravená, která je určená k tomu, aby vydala svědectví o nějakém počínání právní povahy" (*Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková*, Česká diplomatika do roku 1848, Praha 1971, 20). – „Listina je písemnost, která respektujíc zvláštnosti dané dobou, místem, věcí a osobami, jichž se týká, podává v určitých pevných formách svědectví o právním jednání" – definice, uvedená v příručce *Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový*, o.c., 201

183 O rétorických ozdobách včetně cursu, který je pro listiny zvlášť charakteristický, je zde podáno stručné poučení v úvodní kapitole (odkaz na učebnici *Jana Nechutová*, Středověká latina, Praha 2000).

184 *Jindřich Šebánek* (1900–1977), jeden z našich největších znalců diplomatické problematiky, pojal listinu nejen jako informaci o historickém aktu, v ní obsaženém, nýbrž ptal se na její společenskou funci, na „vztah k listině" v dané době a v daném okruhu, a viděl v ní i umělecký projev: „Kdyby se podařilo v našem kulturním prostředí 13. věku objeviti dosud neznámého výtvarného umělce nebo literáta, každý by pochopil snadno, jaký to má pro nás význam. Že jsme povinni udělati především vše, co by přispělo k poznání takového umělce a jeho díla. Nuže, je stejně také třeba, abychom si konečně už u nás také plně uvědomili, co se jinde stalo již obecným statkem, že totiž skladba listin ve středověku a vše, co s ní souvisí, náleží mezi slovesná díla, která můžeme v mnohých případech považovati za dílo umělecké v pravém slova smyslu. Že skladba listin vyžadovala také značné pohotovosti a zdatnosti v otázkách právnických, že prostě skladatelé středověkých listin byli v mnohých případech významnými představiteli duchovního snažení své doby. Jejich díla si tedy musíme všímati s největší pečlivostí. Musíme je poznávati, abychom mohli bezpečně odhadnouti a ukázati, na jaké výši byl v té které době duchovní život našeho národa.." Notář Otakarus 5 a nejstarší listiny oslavanské a velehradské, ČMM 67,1947, 289–290 – K definici pojmu viz *Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový*, o.c., 193: „Diktátor – osoba, která stylizovala určitou písemnost".

185 *Jaroslav Ludvíkovský*, Dictare (Sémantický příspěvek k výkladu listu Jana ze Středy č. 132 Piur.), SPFFBU E5, IX, 115–120

186 *Ivan Hlaváček*, Diplomatisches Material in den narrativen Quellen des böhmischen Mittelalters bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts, in: Palaeographica, diplomatica et archivistica, Studi in onore di G. Battelli 2, Roma 1979, 73–96 – *týž*, Kronika Zbraslavská, listiny a diplomatika, AUC, Studia Historica 1981, XXI, 125–142 – *týž*, L'exploitation du matériel diplomatique dans les chroniques de la Bohème médiévale, in: L'Historiographie médiévale en Europe, éd. *J.-Ph. Genet*, Paris 1991, 77–88. Totéž co o listinách platí i o listech, viz: *Marie Bláhová*, Korrespondenz als Quelle der mittelalterlichen Zeitgeschichtsschreibung in Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance, hrsgg. von *Hanz-Dieter Heimann, Ivan Hlaváček*, Paderborn–München–Zürich 1998, 179–190

187 Jako zakladatelské dílo zde platí *Ludwig Rockinger*, Briefsteller und Formelbücher des eilften bis vierzehnten Jahrhunderts. Quellen zur Bayerischen und Deutschen Geschichte, Bd I., Abt. 1,2, München 1864

188 *Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový*, o.c., 195: „Formulářová sbírka – soubor listin nebo listů s vynecháním některých konkrétních údajů (intitulace, adresa, datace, jména ap. – někdy jen některé z těchto formulí), které byly sestavovány za různými účely, nejčastěji jako kancelářské pomůcky, zpravidla soukromého rázu, z písemností shromážděných u té které instituce nebo jako stylistické učebnice školského rázu. V druhém případě šlo zpravidla o texty, jež nevznikaly na základě pravých písemností, nýbrž o písemnosti fingované, byť obrážející dobovou realitu. Naopak byly tyto typy sbírek často doprovázeny teoretickými úvody o skladbě písemností."

189 Podle *Sáši Duškové*, Nejstarší písemná zpráva o Sobotce, otištěno in: *Jindřich Šebánek-Sáša Dušková*, Výbor studií k českému diplomatáři, Brno 1982, 134. Viz též *Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková*, o.c., 23–24

190 Spolehlivě napomoci stejně jako u určování pravosti listin zde může jen situace, kdy máme příslušný dokument zachován samostatně, jako jednotlivý kus – jestliže je dochován pouze ve sbírce, je jeho autenticita silně pochybná.

191 Diktamen má blízko k antickému školskému rétorickému cvičení – declamatio (constroversiae a suasoriae, jak je známe z 1. stol. n.l. ve sbírce Seneky Staršího).

192 Přesvědčí nás o tom a návod k literárněestetickému přístupu k listině podá studie *Heinricha Fichtenau*, Rhetorische Elemente in der ottonisch-salischen Herrscherurkunde, Mitteilungen des Instituts für Österrei-

chische Geschichtsforschung, LXVIII, 1960, 39–62. – Skutečnosti, že listinná tvorba je součástí literární kultury, si byli vědomi sestavovatelé Výboru I, texty 798nn (zde jsou ovšem představeny listiny jazykově české).

193 O původu arengy z mluvené řeči viz např. *Heinrich Fichtenau*, Arenga, Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundeformeln, Graz–Köln 1957, 16–18. Části řeči v antice: exordium (úvod, řec. prooimion), propositio, narratio (vyprávění, řec. diégésis), tractatio (dokazování, řec. apodeixis) nebo refutatio (vyvracení, řec. anaskeué), peroratio (závěr řeči, epilog, řec. epilogos). – Pro strukturu antického listu neexistovaly původně kromě úvodního pozdravu a oslovení a závěrečného pozdravu žádné pevné předpisy. Později, v kancelářích helénistických a římských panovníků, se podoba listu ustaluje a začíná se směšovat styl soukromého dopisu s listem úředního rázu (např. císař Hadrianus obsazoval místa svých sekretářů literáty). Cassiodorovy Variae (6. stol.) jsou sbírkou vzorových listů se strukturou již podobnou středověké listině. O teorii dopisu (listu) viz např. úvod *Kurta Smolaka* k edici De conscribendis epistolis Erasma Rotterdamského, Darmstadt 1980 (Einleitung zur Geschichte der Briefsteller und brieftheoretischen Literatur)

194 *Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková*, o.c., 32–33 – *Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový*, o.c., 202–204.

195 Hojnost komparačního materiálu poskytuje uvedená kniha *Heinrich Fichtenau*, Arenga, která podává typologii a rozbor areng císařských, královských, papežských i soukromých a městských listin od raného až po pozdní středověk. – Na české arengy přemyslovské doby aplikoval Fichtenauovu typologii *Jiří Pulec* v disertační práci Arengy v listinách českých a moravských vydavatelů z období přemyslovského, Brno 1975

196 Listiny, vztahující se k českým zemím, jsou vydávány v tzv. českém diplomatáři s titulem **Codex diplomaticus Bohemiae (CDB)**, který začal vydávat r. 1904 *Gustav Friedrich*. Dodnes vyšlo pět dílů (díl IV. a V. v několika svazcích), na dokončení díla se pracuje – bude dovedeno do nástupu Lucemburků na český trůn (1310). Poslední vyšlé svazky, pořízené na brněnské filosofické fakultě péčí profesorů pomocných věd historických *Jindřicha Šebánka* a *Sáši Duškové*, přinášejí listiny do r. 1278. – Důležitým zdrojem všestranných (i stylistických) informací o listinném materiálu jsou v každém díle diplomatáře jeho „Prolegomena" a dále tzv. záhlavní poznámky ke každé listině, které podávají i určení diktátora.

197 Podle *Jindřicha Šebánka, Zdeňka Fialy, Zdeňky Hledíkové*, o.c., 94

198 *Jindřich Šebánek*, Notář Otakarus 5 a nejstarší listiny oslavanské a velehradské, ČMM 67,1947, 222–290. V této studii je mj. proveden stylistický rozbor příslušných listin, na němž se lze poučit o možnostech a způsobech literárněhistorické práce s listinou – srv. uvedenou studii H. Fichtenaua o rétorických prvcích ottonských listin.

199 O jednotlivých diplomatických okruzích, o kancelářích významných osobností a institucí, o diktátorech jejich listin viz pro každou epochu souhrnně v „Prolegomenech" k příslušným svazkům CDB. V „Prolegomenech" získáme také mj. představu o tom, jak listin průběhem doby přibývalo a jak přibývalo jejich vydavatelů – zprvu pouze panovníci a církevní instituce, ke konci přemyslovského období již řada i nižších světských feudálů a města.

200 *Josef Emler,* Die Kanzlei Přemysl Otakars II. und Wenzels II., Praha 1878. – *Jindřich Šebánek – Sáša Dušková,* Das Urkundewesen König Ottakars II. von Böhmen, Archiv für Diplomatik 14, 1968, 302–422, a 15, 1969, 251–427 – *Miloslav Pojsl – Ivan Řeholka – Ludmila Sulitková,* Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III., Sborník archivních prací 24, 1974, 261–364

201 *Jindřich Šebánek* in: *Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková,* o.c., 95 – *Sáša Dušková,* Kdo byl notář Jindřich, SPFFBU C 7, 1960, 59–74. – *Zbyněk Sviták,* Několik poznámek k životu a dílu protonotáře Jindřicha, SPFFBU C 42, 1995, 5–11

202 *Jindřich Šebánek,* o.c., 96

203 Takto třídí arengy přemyslovské doby podle typologie H. Fichtenaua *Jiří Pulec* v citované disertační práci.

204 Základní příručka epistolární tvorby středověku: *Franz Josef Worstbrock – Monika Klaes – Jutta Lütten,* Repertorium der Artes dictandi des Mittelalters, I – Von den Anfängen bis zum 1200, 1992 – srv. *Martin Camargo,* Ars dictaminis. Ars dictandi, Turnhout 1991. – Důkladnou informaci o středověkých poetikách a artes dictandi podává např. *Hans Martin Schaller,* Stauferzeit, Ausgewählte Aufsätze, Hannover 1993 (MGH 38), v kap. Dichtungslehren und Briefsteller, 103–128. – Srv. *K. Pivec,* Stil- und Sprachentwicklung in mittellateinischen Briefen, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Ergänzungsband 14, 1939, 33–51 – K antickým vzorům tohoto umění *K. Thraede,* Grundzüge der griechisch-römischen Brieftopik, München 1970.

205 *František Palacký,* Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf Böhmische Geschichte nebst Beilagen. Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, V. Folge, Bd 2 u. 5, 1842, 1847.– *Ferdinand Tadra,* Kanceláře a písaři v českých zemích, Rozpravy ČAV I, Praha 1892, class.I, n.2, 194. Srv. *Václav Černý,* Staročeská milostná lyrika, Praha 1948, kap. Juristi – dictatoři – poeti, 238nn.

206 „...často dával písařům látku k psaní listů o případech a s povinnou pozorností poslouchával znění listů sobě posílaných. Rozděloval rozličné pozdravy podle rozdílnosti osob a užíval při tom přiměřeného slohu a neostýchal se vytýkat zvláštnosti slohu osob nenáležitě píšících, když zkoumal jejich pí-

semné projevy." – Překlad *Fr. Heřmanského,* Praha 1976, 75. – Srov. *Johann Loserth,* Fragmente eines Formelbuches Wenzels II. von Böhmen, Archiv für österreichische Geschichte, LVII, Wien 1879, 465–484 – *W. Wattenbach,* Fragmente eines böhmischen Formelbuches aus dem 13. Jahrhundert, Forschungen zur deutschen Geschichte XV, Göttingen 1875, 215–238

207 Viz *Sáša Dušková,* Formelsammlungen in der böhmischen königlichen Přemyslidenkanzlei, SPFFBU C 23/24, 1976/77, 121–124

208 Tak např. *Jan Bedřich Novák,* Henricus Italicus und Henricus de Isernia, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 20, 1899, 253–275, *týž,* Tzv. Codex epistolaris Primislai Ottakari II., ČČH 9, 1903, 46–68 – srv. *Josef Šusta,* Soumrak Přemyslovců, Praha 1935, 68nn

209 *Jindřich Šebánek* in: *Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková,* o.c., 95–96, dále *Dušan Třeštík,* Formularze czeskie XIII vieku, Studia źródloznawcze, Commentationes, VII, 1962. Podobně Antika a česká kultura, Praha 1978 v kap. Latinské předkarlovské kroniky a listy Jindřicha z Isernie ve vztahu k antice, Slovník latinských spisovatelů, Praha 1984, s.v. Henricus de Isernia, *Miloslav Polívka* v Lexikon des Mittelalters s.v. Henricus de Isernia. Srv. *Václav Černý,* o.c., 244nn, kap. Henricus de Isernia – *Zbyněk Sviták,* Každodenní život v rakousko-českých vztazích. Jindřich, notář Přemysla Otakara II., in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, Sborník příspěvků ze sympozia, konaného 26.–27. září 1996 ve Znojmě, Praha 1998, 237–245

210 *Hans Martin Schaller,* heslo „Enrico da Isernia", Dizionario Biografico degli Italiani 42, Roma 1993. – *Brigitte Schaller,* Der Traktat des Heinrich von Isernia De coloribus rethoricis, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 49, 1993, 113nn.

211 Diktátorské umění jako disciplina rétoriky vzniklo v Itálii, kde byl jeho první velkou osobností Alberich z Montecassina na konci 11. stol. (Breviarium de dictamine, Flores rhetorici seu Radii dictaminum) a rozvíjelo se pak zvláště od raného 13. stol. v okruhu právnicky orientované university v Boloni. Zde se na „facultas artistarum" studovala „ars notaria" a „ars dictandi". Vyhlášeným učitelem této disciplíny, který působil od r. 1214 v Boloni, byl Boncompagno da Signa († Florencie po r. 1240) a nejznámější vůbec je boloňský učitel gramatiky a rétoriky Guido Faba († asi 1250), který sestavil stylistickou encyklopedii Summa dictaminis a vzorovou sbírku Gemma purpurea. Vedle Boloně je dalším významným střediskem tohoto umění sicilská škola, jejímž hlavním představitelem je právě Petrus de Vineis. Srv. *Václav Černý,* l.c. – Stará edice Petrových epistolárních formulářů (*Petrus de Vinea,* Friderici II. Imperatoris epistulae...curavit *Rudolphus Iselius)* byla přetištěna v Hildesheimu 1991 (s předmluvou *Hanse Martina Schallera).*

212 *Brigitte Schaller,* o.c., 114.

213 *Hans Martin Schaller,* o.c., 743–744, dělí Jindřichovo dílo do šesti oddílů: manifesty, listy (oficiální a soukromé), polemiky, traktát Epistolare dictamen, básnické skladby.

214 Vyd. *Alexej Leonidovič Petrov,* Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, I,II, St. Peterburg 1906–1907 (viz recenzi *Jana Bedřicha Nováka,* ČČH 13, 1907, 442–427, 1908, 330–338) – *Johannes Voigt,* Das urkundliche Formelbuch des königlichen Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokars II. und Wenzels II. von Böhmen, Archiv für Österreichische Geschichte 29, 1863, 1–184 – *Theodor Dolliner,* Codex epistolaris Primislai Ottacari II., Bohemiae regis, Wien 1803 – *Josef Emler,* Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars II, annorum 1253–1310, Praha 1882 – *Karl Hampe,* Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer. Ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia, Leipzig 1910 – *Bolesław Ułanowski,* Przyczynki źrodłowe do ostatnich łat panowania Ottakara II., Scriptores rerum Polonicarum XII, Kraków 1888 – *Jan Bedřich Novák,* Tzv. Codex epistolaris Primizlai Otakari II, ČČH 9, 1903, s. 46–68 – *Karel Doskočil,* Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie. Časopis archivní školy 1937–1938, 86–106 – *Sáša Dušková,* Kdo byl notář Jindřich, SPFFBU C 7, 1960, 59–74 – *Josef Tříška,* Školské a notářské skladby, pozvání, rady a listiny, AUC – HUCP XIII, 1973, fasc. 1–2, 7–42

215 *Sáša Dušková,* Formelsammlungen in der böhmischen königlichen Přemyslidenkanzlei, SPBBFU C 23/24, 1976/77, 121–124

216 Některé z nich přináší v překladu výbor *Karla Doskočila,* Listy a listiny z dějin československých, Praha 1938, odkud je po úpravě (s přihlédnutím k recenzi *Bohumila Ryby* v ČČH), převzal *Václav Husa* pro soubor Naše národní minulost v dokumentech I, Praha 1954

217 *Jana Nechutová,* Doba Přemysla Otakara II. a formuláře Jindřicha z Isernie, SPFFBU E 32, 1987, 144–145. Zde i další literatura, zejm. odkazy na historické dílo *Josefa Šusty* a *Václava Novotného.*

218 O těchto Jindřichových textech *Josef Tříška,* Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku, Praha 1975, 30 – *týž,* Pražská rétorika, Praha 1987, 34–35 – *Jiří Hošna – Josef Tříška,* Z teorie starší české literatury, Praha 1990, 50–51. O invektivě viz též *Brigitte Schaller,* o.c., 126 – Za upozornění na celistvost komplexu devíti zvacích listů děkuji mgr. *Richardu Psíkovi.* – Jím pořízená edice listů s překladem (kolektiv doktorandů Filozofické fakulty Masarykovy univerzity) vychází r. 2000 v Brně.

219 *Vilikovský,* Poesie, 24nn. – *týž,* Písemnictví, 170nn. Zde (171) otiskl Vilikovský Jindřichův do té doby nepublikovaný milostný formulář z rukopisu vídeňské Nationalbibliothek – *Václav Černý,* o.c., 244nn.

220 Antika a česká kultura, Praha 1978, 45–50

221 Podle kapitoly Latinské předkarlovské kroniky a listy Jindřicha z Isernie ve vztahu k antice in: Antika a česká kultura, Praha 1978, 45–50

222 *Hans Martin Schaller* v citovaném Dizionario Biografico degli Italiani, viz výše, a *Josef Tříška,* Pražská rétorika, 36

223 Vyd. *Josef Tříška,* Prague Rhetoric and the Epistolare dictamen (1278) of Henricus de Isernia, Rhetorica. A Journal of the History of Rhetoric 3, 1985, 183–200, přetištěno in: *Josef Tříška,* Pražská rétorika – Rhetorica Pragensis, Praha 1987, 163–171, týž vydavatel pořídil překlad tamtéž, 199–206, překlad přetištěn: *Jiří Hošna – Josef Tříška,* Z teorie starší české literatury, Praha 1990, 51–57

224 *Josef Tříška,* Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku, Praha 1975, 30 – *týž,* Pražská rétorika – Rhetorica Pragensis, Praha 1987, 35 – *Jiří Hošna – Josef Tříška,* o.c., Praha 1990, 50.

225 Vyd. a komentovala *Brigitte Schaller,* Der Traktat des Heinrich von Isernia De coloribus rethoricis, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 49, 1993, 113nn.

225a Pražská rétorika, Praha 1987, 35

226 Hampeho edici této skladby emendovala a překlad *Dagmar Tenorové* publikovala *Vidmanová,* Múza, 385, 542

227 Podle *Pavla Spunara,* Kultura českého středověku, Praha 1985, 229

228 Dále: *Jan Bedřich Novák,* Kritika listáře královny Kunhuty, Sborník prací historických k šedesátým narozeninám Jar. Golla, Praha 1906, 124–152 – *Josef Šusta,* Soumrak Přemyslovců, Praha 1935, 291nn.

229 Výběr z pramenů a literatury: *Jan Bedřich Novák,* Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1259–1296), Historický archiv 22, Praha 1903. – *Eduard Šebesta,* Nově nalezený zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně, Historický archiv 26, Praha 1905 – *Josef Dobiáš,* Zlomky nového rukopisu formuláře biskupa pražského Tobiáše z Bechyně, Sborník prací věnovaných G. Friedrichovi k šedesátým narozeninám, Praha 1931, 79–92 – *Ivan Hlaváček,* Nový zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně, ČsČH VI, 1958, 545–561 – *Jaroslav Kadlec,* Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit, 1278–1296, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg, Bd.6, 1972, 119–172 – *Sáša Dušková,* Formulář Tobiáše z Bechyně ve světle listin pražských biskupů, SPFFBU C 12, 1965, 53–71

230 *Ivan Hlaváček,* Zum böhmischen Bildungs- und Bibliothekswesen in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts (Vom Versuch der Errichtung der Prager Universität durch Wenzel II. bis zu ihrer Errichtung durch Karl IV.), Miscellanea Mediaevalia, Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität zu Koln, Bd. 22, Scientia und ars im Hoch- und Spätmittelal-

ter, Berlin–New York 1994, 795–806 – *Marie Bláhová,* Artes und Bildung im mitttelalterlichen Böhmen (vor der Gründung der Prager Universität), tamtéž 777–793 – Cenné informace o stavu knižní kultury v českých zemích této doby přináší 6. kapitola monografie *Jaroslava Kadlece,* Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag, Würzburg 1985.

231 K teorii literárního života a ke vztahu literatury umělecké a tzv. věcné viz v Úvodu.

232 Quinque claves sapientiae. Incerti auctoris Rudium doctrina, Bonvicini de Ripa Vita scholastica, ed. *Anežka Vidmanová,* Leipzig 1969 – *Anežka Vidmanová,* Ze středověké školy, Zprávy JKF 3, 1961, 83–89 (otištěno in: Laborintus, 118–123) – *Anežka Vidmanová,* Pět klíčů ke středověké moudrosti, Zprávy JKF 4, 1962, 15–20

233 Srv. *Ivan Hlaváček,* Kirchen, Klöster und Bibliotheken bis zum 14. Jahrhundert, Bohemia Sacra, (Das Christentum in Böhmen 973–1973), hrsgg. von *Ferdinand Seibt,* Düsseldorf 1974, 396–405

234 *Václav Černý,* o.c., kap. Ráz našich kulturních styků s Francií ve 14.století, 228nn.

235 O duchovních proudech této doby viz nově v monografii *Františka Šmahela,* Husitská revoluce, II (Kořeny české reformace), Praha 1993 – nové literárněhistorické podněty přináší zejména pro hagiografii a pro výtvory, blízké lidové zbožnosti, *Uhlíř,* Literární prameny – *týž,* Der Geist des frommen Schrifttums in Böhmen zur Zeit König Johanns von Luxemburg, in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era, Praha 1998, 278–290

236 Základní infomaci a přehled dosavadního výzkumu tohoto fenoménu podává stať *Jiřího Spěváčka,* Devotio moderna, Čechy a roudnická reforma, Mediaevalia Historica Bohemica 34, 1995, 171–197 – Dále např. *Johanna Schreiber,* Devotio moderna in Böhmen. Bohemia 1965/6, 93–123 – *Johanna Girke-Schreiber,* Die böhmische Devotio moderna, Bohemia Sacra (Das Christentum in Böhmen 973–1973), hersgg. von *Ferdinand Seibt,* Düsseldorf 1974, 81–91 – *Anton Blaschka,* Zur Devotio moderna, Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten, in: Eduard Winter rum 60. geburtstag dargebracht, Berlin 1956, 17–32 – *László Mezey,* Die Devotio moderna der Donauländer Böhmen, Ôsterreich, Ungarn, Mediaevalia Bohemica 1970/3, 177–192 – *Pavel Spunar,* K počátkům české Devotio moderna, AUC – HUCP, 31–1, 1991, 35–39 – *Manfred Gerwing,* Takzvaná Devotio moderna, Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi, Sborník z mezinárodního sympozia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu, Praha 1995, 54–59 – *Jiří Spěváček,* Středověká zbožnost, její formy a společenská funkce, Muzejní a vlastivědná práce (Časopis Společnosti přátel starožitností), 34, 1996, č.3, 129–144

237 *Vladimír Kyas,* Česká bible v dějinách národního písemnictví, Praha 1997

238 Obecněji o těchto jevech pojednává *Jean Delumeau,* Strach na Západě ve 14. – 18. století, český překlad I. dílu Praha, 1997 – O morových epidemiích v českých zemích nejnověji např. *Jaroslav Čechura,* Mor, krize a husitská revoluce, ČČH 92,1994, 286–303 – *Jaroslav Mezník,* Mor z roku 1380 a příčiny husitské revoluce, ČČH 93, 1995, 702–709

239 *Franz Machilek,* Die Frömigkeit und die Krise des 14. und 15. Jahrhundert. Mediaevalia Bohemica 1974/3, 209–227

240 Z blízkého prostředí můžeme na doklad toho uvést uherské legendy o svatém králi Štěpánovi nebo Emerichovi, pro variantu ženy-světice jsou to např. opět uherská legenda o sv. Markétě nebo polská o sv. Hedvice.

241 K tomuto typu hagiografických „Vitae" patří též vyprávění o Anežčině sestře Anně slezské, provdané za slezského knížete Jindřicha II., **Vita Anne, ducisse Silesie,** vyd. v Monumenta Poloniae Historica IV, Lwów 1865

242 Další drobnější projevy václavské hagiografiie uvádí souhrnně *Josef Pekař,* WLL, pozn. na s. 67–68 („zpracování václavské tradice") – K václavské hagiografii 14. stol. zejména *Zdeněk Uhlíř,* Svatováclavská hagiografie a homiletika v Čechách 14. a 15.století, Strahovská knihovna 20–21, 1985–1986, 5–24, a nejnovější knižní publikaci *téhož autora,* Literární prameny

243 *Josef Pekař,* o.c., 64 – *František Stejskal,* o.c., 217–224, srv. 129 – *Else Prominitz,* Das Reimoffizium des hl. Wenzeslaus, Prag 1929 – *Dobroslav Orel,* Hudební prvky svatováclavské, Svatováclavský sborník II, Praha 1937, 423–428

244 Podle *Ludvíkovského,* Legendy, srv. *Uhlíř,* Literární prameny 132–133, 286–287

245 Staročeskou Legendu o sv. Prokopu vydali spolu s Životem sv. Kateřiny r. 1959 *Josef Hrabák – Ant. Škarka – Václav Vážný* pod titulem Dvě legendy z doby Karlovy. Starší vydání je ve FRB I, kde byl jejím editorem *Josef Jireček.*

246 BHL 1254 (v rukopisné tradici je Gothardův život, Narratio Wolfherii, součástí legendy o sv. Bernwardovi, biskupovi z Hildesheimu).

247 *F. M. Bartoš* se domnívá, že autorem životopisu je Milíčův příbuzný Štěpán z Kroměříže, který kazatele doprovázel do Říma a do Avignonu – in: Katalog výstavy modelu pomníku Milíče z Kroměříže, 14.–25. dubna 1956

248 *Zdeněk Uhlíř,* Legeda Oriente iam sole II v hagiografické tradici 13.–15. století, AUC, Philosophica et historica 2/1981, 143–147

249 *Jana Zachová,* Rétorický styl ve dvou životopisech doby Karlovy, sborník z mezinárodní vědecké konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, materiály ze sekce jazyka a literatury, UK Praha 1981, 165

249a Naposledy Peter C. A. Morée, Preaching in fourteenth-century Bohemia, EMAN 1999 – Balbín sepsal tento text proto, aby bránil Čechy před obviňováním z kacířství.

250 Jde o národnost francouzskou – viz *Jan Kapistran Vyskočil,* Arnošt z Pardubic a jeho doba, Praha 1947, 507, 514

251 *Jana Zachová,* o.c., 162–165

252 Petru Clarificatorovi autorství životopisu připsal *F. M. Bartoš* (České dějiny II, 6, 477), pod Clarificatorovým jménem uvádí tento text i *Spunar,* Repertorium, 371, č. 155b („Addenda"). Srv. *Jaroslav Kadlec,* Petr Klarifikátor, duchovní vůdce a životopisec arcibiskupa Jana z Jenštejna, Sborník Katolické teologické fakulty, vydaný v roce 650. výročí založení University Karlovy, Praha 1998, 109–110

253 *Kateřina Charvátová,* Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, 1 – Fundace 12. století, Praha 1998

254 Hagiografického schématu se při líčení vlády Václavovy ovšem přidržel i Petr Žitavský: po vyprávění o králově smrti a pohřbu a po příslušném planktu líčí kronikář zázračné úkazy, které se odehrály po smrti krále a u jeho hrobu – typická hagiografická „miracula".

255 Zbraslavští cisterciáci, kteří měli ve vnitřní politice Čech značné slovo, podporovali lucemburskou kandidaturu na český trůn zejména poté, co získali špatné zkušenosti s vládou Jindřicha Korutanského.

256 *Ivan Hlaváček,* Kronika Zbraslavská, listiny a diplomatika, AUC, Studia Historica 1981, XXI, 125–142 – *týž,* L'exploitation du matériel diplomatique dans les chroniques de la Bohème médiévale en Europe, in: L'Historiographie médiévale en Europe, éd. *J.-Ph. Genet,* Paris 1991, 77–88

257 Přemysl Otakar II. (I,8), Václav II. (I,80), císař Jindřich VII. (I,115) známý monumentální planktus nad smrtí královny Elišky Přemyslovny (II,25)

258 Např. korunovace Václava II. (I,63), volba Jindřicha Korutanského (I,86)

259 *Albert Pražák,* Peter von Zittau als Dichter. Arbeiten zur älteren Geistesgeschichte der Westslaven Franz Spina zur Gedächtnis, Slavische Rundschau 10, 1938, 32–44 – *Eduard Petrů,* Literární hodnota Zbraslavské kroniky. Česká verze v souboru *Eduard Petrů,* Vzdálené hlasy, Olomouc 1996, 55–62 (pův. německy Zeitschrift für Slavistik, 7, 1962, 703–714)

260 Antika a česká kultura, Praha 1978, 42–45

261 Kázání nejsou vydána, důkladně je popsal a ukázky otiskl *Johann Loserth,* Die geistlichen Schriften Peters von Zittau, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Wien, phil.-hist. Klasse 98 (1881), 379–404, kde je vydán (393–394) Petrův prolog.

262 *Václav Novotný* v předmluvě k překladu J.V. Nováka, Praha 1905, LXII–LXIII – *Johann Loserth,* Die geistlichen Schriften Peters von Zittau, l.c.

263 *Ferdinand Tadra,* Listy kláštera Zbraslavského, Praha 1904, Historický archiv 23.

264 Vyd. *Johann Loserth,* Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der

Deutschen in Böhmen XIV, 1876, 149–155 – Překlad *Jana Nechutová* ve sborníku k sedmdesátinám Pavla Spunara, Praha 1998 – Obsah rozebírá *Manfred Gerwing,* Das Lehrgedicht des Abtes Peter von Zittau und das „Malogranatum" – ein Vergleich, in: Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux, I, Leuven 1992, 305 – 320. Novou edici pořídila *Jana Nechutová,* „Formula ad edificacionem fratris et monachi devoti" v rukopisech rakouské Národní knihovny ve Vídni, LF 122, 1999 (zde i důkazy o pochybné atribuci).

265 Skladbu rozebrala a vydala *Anežka Vidmanová,* Báseň De omni statu mundi, LF 111, 1988, 88–94. Báseň charakterizuje jako cento (= útvar, sestavený z úryvků ze starší předlohy) a soudí, že vznikla na Zbraslavi z pera tamějšího mnicha asi v polovině 14. století. – Její překlad podává *táž,* Múza, 397–399, srv. 544.

266 *Zdeněk Fiala,* Předhusitské Čechy (1310–1419), Praha 1968, 255 – srv. Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, texty, poznámky i komentáře

267 *Zdeňka Hledíková,* Biskup Jan IV. z Dražic, Praha 1991

268 *Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba,* Středověké legendy prokopské, Praha 1953, 91

269 Kroniku Beneše Minority vydal *Ladislav Dušek,* Benedicti minoritae dicti Chronica et eius continuiatio, in: Zakony Franciszkańskie v Polsce, red. *J. Kloczowski,* Tom I – Franciszkanie v Polsce średniowiecznej, cześć 2 i 3, Franciszkanie na ziemiach polskich, Kraków 1993, 323–434. – Srv. *Ladislav Dušek,* Kronika tzv. Beneše Minority a její pokračování, Minulostí Západočeského kraje XXVI, Plzeň 1990, 7–112 (recenze *Jaroslava Mezníka* ČČH 90, 1992, 627)

270 Vyd. *Josef Emler,* FRB II.

271 *Anežka Vidmanová,* Karel IV. a latinská literatura v Čechách in: Karolus Quartus, Praha 1984, 292, soudí, že malá popularita Marignolovy kroniky mohla být dána i vyšší literární úrovní, než na jakou většina českých vzdělanců tehdy stačila.

272 *Anežka Vidmanová,* Středolatinská „beletrie" jako prostředek k poznávání cizích zemí v Čechách Jana Lucemburského, in: Ianua, Sborník pro studia česko-rakousko-německých kulturních styků, Praha 1996, 11–39

273 Tuto latinskou verzi přeložil z antverpského prvotisku z r. 1485 *Václav Bahník, Marco Polo,* Milión, Praha 1989. Srv. *Ernst Bremer,* Verfasserlexikon VII, 1989, 771–775

274 O Mandevillově cestopise a jeho osudech v Čechách (český překlad Vavřince z Březové kolem r. 1400) viz *Anežka Vidmanová,* o.c., 25–27

275 Rukopisy Oldřichova spisku v českých knihovnách uvádí *Anežka Vidmanová,* o.c., 24

276 Vliv myšlenek Aurelia Augustina i Tomáše Akvinského na duchovní vývoj

Karla IV. zdůraznil zejm. *Zdeněk Kalista,* Karel IV., jeho duchovní tvář, Praha 1971

277 Klášter založil panovník r. 1347. Za zmínku stojí, že v nové době měl tento klášter pohnuté osudy za nacistické okupace, zrušen byl v roce 1950, několik jeho mnichů se pak (koncem r. 1965) dostalo do kláštera Madonna delle Grazie v italské Norcia (Nursia, rodiště sv. Benedikta), kde se usadili a klášter byl kanonicky uznán jako sídlo emauzského pražského opatství.

278 Hieronymovi, který pocházel ze Stridónu v Dalmácii, byl přisuzován slovanský původ a soudilo se, že přeložil Bibli také do staroslověnštiny.

279 *„(Quinto) ipse habuit spiritum sciencie. Nam ut bene notum est, ita doctus fuit, quod sciens et magister in theologia putaretur. Nam psalterium in aliquibus locis pulcherrime exposuit, similiter ewangelium et oraciones et alia magistralia similiter componebat, sepius cum magistris, doctoribus et aliis scientificis conferebat disputando.“* (FRB III, 427)

280 Vita Caroli byla vydána *Josefem Emlerem,* FRB III. Edice, revidovaná *Bohumilem Rybou* zejména s ohledem na základní rukopis vídeňské Nationalbibliothek, je publikována in: Karel IV. Vlastní životopis, Praha 1978. Viz *Manfred Jähnichen,* Poznámky k umělecké struktuře autobiografie „Vita Caroli“ z aspektu autorova postoje (autostylizace), in: Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, Materiály ze sekce jazyka a literatury, UK Praha 1981, 109–116 – *Hans Joachim Behr,* Herrschaftsverständnis im Spiegel der Literatur: die „Vita Caroli Quarti“, in: Literatur im Umkreis des Prager Hofs der Luxemburger , Berlin 1994, 81–91

281 Srv. *Anežka Vidmanová,* Karel IV. a latinská literatura v Čechách, in: Karolus Quartus, 295. Vidmanová zmiňuje i možný vliv Burleyových Životů slavných filozofů.

282 O Moralitách *Jiří Spěváček,* Karel IV., Život a dílo, Praha 1979, 358–359 – též vysvětlivky v souboru Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, 563–564 – Vydal *Karl Wotke,* Moralitates Caroli quarti imperatoris, Zeitschrift des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens 1, 1897, 59–73

283 *Caroli IV. ad filium epistola de lege et moribus caesareis,* vyd. *Samuel Steinherz,* Praha 1925 (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, Heft 3). – O autorství se delší dobu diskutovalo, naposledy viz *Jaroslav Ludvíkovský,* Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV., Studie o rukopisech 14, 1975, 125–148. Ludvíkovský (podal zde i český překlad) se vyslovil proti Karlovu autorství. – O tomto problému *Eugen Hillebrand,* Verfasserlexikon IV, 1983, 998. Karlovo autorství hájí *Jiří Spěváček,* o.c., 361–365 – Další přesvědčivé důvody proti Karlovu autorství viz u *Anežky Vidmanové,* Karel IV. a latinská literatura v Čechách, in: Karolus Quartus, 295

284 Viz v kapitole o právnické literatuře, srv. *Václav Vaněček,* Karlova zákonodárná činnost v českém státě, in: Karolus Quartus, 107–124

285 Vyd. *Josef Cibulka* v monografii Český řád korunovační a jeho původ, Knihovna Časopisu katolického duchovenstva, nová ř., č. 1, Praha 1934, 76–98. Novočeský překlad *Karla Doskočila,* Korunovační řád českých králů, Praha 1941 – staročeské znění (zkráceně) ve Výboru I, 787–790 – Popis památky a její obsah podává *Jiří Spěváček,* o.c., 331–338

285a viz dále v pozn. 289

286 Naposledy *Konrad Vollmann,* Prager Frühhumanismus? in: Literatur im Umkreis des Prager Hofs der Luxemburger, 58–80 a zejména *Ferdinand Seibt,* Karel IV., Praha 1999, 42nn.

287 *Jiří Spěváček,* Vztahy Karla IV. k představitelům raného humanismu, Husitství – reformace – renesance (Sborník Františku Šmahelovi) 3, Praha, Historický ústav AVČR, 1994, 795–806

288 Kromě těch, které uvádím dále, působil po nějakou dobu na Karlově dvoře také Niccolò Beccari, v jehož literární pozůstalosti se mj. dochoval traktát – list, adresovaný Karlu IV. – *Karel Hrdina,* Niccolò Beccari, Ital na dvoře Karla IV. Zvl. otisk ze Sborníku k šedesátým narozeninám J.B. Nováka, Praha 1932 (stránky nečíslovány, zde i edice listu)

289 Ed. *Paul Piur,* Petrarcas Briefwechsel mit deutschen Zeitgenossen, Berlin 1933 (= *Konrad Burdach,* Vom Mittelalter zur Reformation, 7) – ukázky z Petrarkovy korespondence s českými přáteli viz v souboru *Františka Heřmanského* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958 – K období o málo pozdějšímu se vztahuje zjištění, že Husův kolega a vyslanec Čechů ke kostnickému koncilu Jan Kardinál z Renštejna si dal pořídit opis dvou Petrarkových děl (Bucolicum carmen a Liber sine nomine).

290 Ed. *Konrad Burdach,* Cola di Rienzo, Briefwechsel. Kritischer Text, Lesarten und Annmerkungen. Berlin 1926 (= Vom Mittelalter zur Reformation, 2,3) – *Josef Macek,* Cola di Rienzo, Praha 1965 – *Joachim Wider,* Cola di Rienzo, Karl IV. und sein Kreis, hrsgg. von *Ferdinand Seibt* (Lebensbilder zu Geschichte der böhmischen Länder 3), München – Wien 1978, 111–144

291 Předhusitské Čechy, Praha 1968, 276

292 „Můžeme-li hledat nějaké protohumanistické rysy v osobě Jana ze Středy, je to jen výjimka, která potvrzuje, že latinská literatura v Karlových Čechách je ve své většině ještě středověká a je vázána na latinskou literaturu XII. až XIV. století, nikoli na humanistické náběhy v Itálii." *Anežka Vidmanová,* Karel IV. a latinská literatura v Čechách, in: Karolus Quartus, 297 – *táž,* Středolatinská beletrie, Jan ze Středy a olomoucký protohumanismus, in: Laborintus, 144

293 Stať „Dlouhý středověk" in: Středověká imaginace, český překlad Praha 1998, 32–38

294 La fortuna di Francesco Petrarca in Boemia, LF 118, 1995, 246–259 – Podobně *Pavel Spunar* tamtéž, 306–308, Petrarca and Bohemia in the 14th Century (rec. o disertaci *Erwina Raunera* Lateinische Petrarca-Handschriften in der Tschechoslowakei, 1991, in: *Franz Josef Worstbrock,* Die Rezeption Petrarcas in Deutschland während des 14. und 15. Jahrhunderts, Teil I.)

295 Srv. *Jan Martínek,* Stand und Aufgaben der Humanismusforschung in der Bohmischen Landern, LF 113, 1990, 206–211 – Pro výtvarné umění viz např. *Jan Bouzek,* Der Schöne Stil und die Antike, LF 110, 1987, 129–132

296 Jeho latinské jméno zní Johannes Noviforensis, německy bývá nazýván Johann von Neumarkt.

297 *Ferdinand Tadra,* Jan ze Středy (Johannes Noviforensis), kancléř císaře Karla IV., biskup Litomyšlský a Olomoucký, ČČM 60, 1886, 85–101, 276–297 – *Jan Bedřich Novák* v Ottově Slovníku naučném – *Joseph Klapper,* Johann von Neumarkt, Bischof und Hofkanzler, Leipzig 1964 – *Hans Jürgen Rieckenberg,* Zur Herkunft des Johann von Neumarkt, Kanzler Karl IV., Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 1975, s. 555–569 – *Ernst Schwarz,* Johann von Neumarkt. Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder, hrsgg. von *Karl Bosl,* München–Wien 1974, 27–48

298 *J. B. Novák* o tom říká v hesle Ottova slovníku naučného: „Jan, který již dříve si liboval v nabubřelém slohu pseudoklassickém, zabředl užíváním obratů klassických ve frasovitost takovou, že listy jeho často i srozumitelnosti pozbývají."

299 *Pavel Krafl,* Několik poznámek k edicím předhusitských synodálních statut olomoucké diecéze, SPFFBU 34, 1996, 61–71

300 Není-li pouhou rétorickou formulí Janova poznámka *„aliquando reputatus, nunc autem cotemptus cancellarius vester" („kdysi vážený, nyní ale zavržený Váš kancléř").*

301 *Paul Piur,* Johann von Neumarkt, Berlin 1937, č. 124, 187–192 – Některé knihy, zmíněné v tomto testamentu, byly identifikovány v inventářích knihovny augustiniánského kláštera sv. Tomáše v Praze – *Jaroslav Kadlec,* Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag, Würzburg 1985 (kap. 6 – Die Bibliothek des Thomaskloster).

302 Aegidia Romana spis De regimine principum, Simona de Cassia Gesta Salvatoris aj.

303 Nejdůležitější listy korespondence Jana ze Středy s Petrarkou přel. *František Heřmanský* v souboru Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958 – Jednotlivosti např. *Josef Hejnic,* K dopisu Jana ze Středy č. 122 Piur, LF 1973, 165–169 – *Jana Nechutová,* Jan ze Středy a Konrád Waldhauser. Zprávy JKF 21, 1979, 56–62 – *John M. Clifton-Everest,* Johann von Neumarkt und Cola di Rienzo, Bohemia 28,1987, Heft 1, 25–44

304 *R. Hendriks,* Carmelus 4, 1957, 228–230

305 *Jiří Kejř,* Joannis Andreae „Hieronymianum opus" a jeho ohlas v českých zemích, Studie o rukopisech 12, 1973, 71–88

306 *Ferdinand Tadra,* Kancléř Jan ze Středy a jeho Život sv. Jeronýma. Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 8, 1899, 424

307 *Ista felix materia Soliloquiorum S. Augustini...est multis difficultatibus et perplexissimis sententiis involuta, presertim cum incompta verba lingue theutonice non nisi magne et exquisite sedulitatis studio florentis tanti doctoris coloribus potuerint adaptari, cum non sibi conveniant neque aptis sedibus commorari consueverint vulgaris sermonis rusticitas ac famande grammatice siderea pulchritudo...*

308 Modlitbami Jana ze Středy a jeho okruhu se podrobně zabýval v citované knize *Josef Klapper.* – Nově se Janovou literární činností a kritikou Piurovy edice zabýval *Peter Ochsenbein,* Johann von Neumarkt als geistlicher Schriftsteller, in: Literatur im Umkreis des Prager Hofs der Luxemburger, 67–80

309 *Dana Martínková,* Několik textově kritických poznámek ke „Cancellarii" Jana ze Středy, LF 115, 1992, Supplementum II, 120–124

310 *Winfried Baumann,* Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, München–Wien 1978, 192, uvádí dochování příručky v rukopise Státní knihovny v Mnichově.

311 *Tomáš Baletka,* Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1394), Sborník archivních prací 46, 1996, 259–636, o kultuře na jeho dvoře a o Joštových kultuních zálibách zejm. 360

312 *F. Novati,* Epistolario di Coluccio Salutati 1–3, Roma 1891–1896 – *Bertold Bretholz,* Zur Biographie des Markgrafen Jodok von Mähren, Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 3, 1899, 237–265 – *Judita Matějová – Nečasová,* O dopisech Coluccia Salutatiho Joštovi Lucemburskému, Vlastivědný věstník Moravský XLV /1993, 41–48

313 *Tomáš Baletka,* o.c. – *Jaroslav Mezník,* Notáři markraběte Jošta, Sborník prací věnovaných doc. PhDr. S. Duškové k 65. narozeninám, 1 – 23, Brno 1980 (rukopis) – *Ivo Hlobil – Eduard Petrů,* Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, 23–24 – *Veronika Hradská,* Ondřej Mikulášův z Třeboně, notář markraběte Jošta, olomoucký děkan a přítel Coluccia Satutatiho. Příspěvek k poznání českého a moravského raného humanismu, Brno 1993 (rukopis diplomové práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity).

314 *Emil Schieche,* Svídnický formulář Jana ze Středy, Časopis archivní školy V, 1927, 110–159 – *Jean Lulvès,* Die Summa Cancellariae des Johann von Neumarkt, Eine Handschriftenuntersuchung, Berlin 1891

315 *Bohumil Ryba,* Nové jméno Mistra Klareta, VKČSN 1943, tř. filosoficko-historicko-filologická, č.V.

316 *Anežka Vidmanová,* Mistr Klaret a jeho spisy, LF 103, 1980, 213–223 (přetištěno in: Laborintus, 150–163). Vidmanová zde také definitivně odmítla hypotézu (Bohumil Ryba, F.M. Bartoš), která Klareta ztotožňovala s lékařem Bartolomějem z Hostýně. Srov. *táž,* Karel IV. a latinská literatura v Čechách, in: Karolus Quartus, 297–299.

317 Ukázky z Vocabularia, Bohemaria a Glossaria jsou otištěny ve Výboru I, 1957, 764–773

318 Edici začal vydávat roku 1855 *K.J. Erben* pod názvem „Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae" (I. sv. do r. 1253), pokračoval pak *Josef Emler* a další vydavatelé dodnes.

319 Vyd. *Václav Hrubý,* Archivum coronae regni Bohemiae II, s. 67, č. 62 – *O. Placht* (s úvodem *Gustava Friedricha),* Praha 1931 – srv. *Anton Blaschka,* Das Prager Universitätsprivileg Karl IV., Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, III, 1930–1933 – *Václav Chaloupecký,* Karlova universita v Praze. 1348–1409, Praha 1948 – faksimile např. *Václav Vojtíšek,* Universita Karlova v Praze 1348–1948, Čtyři dokumenty z doby počátků, Praha 1948 – Překlad: *Karel Doskočil,* Listy a listiny z dějin československých, Praha 1938, 31 – *Václav Husa,* Naše národní minulost v dokumentech I, Praha 1954, 84–85 – *František Heřmanský,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958, 187–188

320 Podle *Michala Svatoše,* Dějiny UK, kap. Obecné učení, 35

321 *Vojtěch J. Nováček,* Prameny zakládací listiny university pražské vydané Karlem IV. dne 7. dubna 1348, ČČM 64, 1890, 226–238

322 *Gustav Keil,* Verfasserlexikon IV, 1983, 623–626 – *Berthold Bretholz,* Johannes von Gelnhausen, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 7, 1903, 1–77, 205–281 – *Jan Dřímal,* Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausenu, Sborník archivních prací 8, 1958, č.1, 112 – *František Hoffmann,* K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě, Studie o rukopisech XI, 1972, 67–81

323 V Jihlavě přeložil do němčiny Ius regale montanorum.

324 Ed. *Hans Kaiser,* Collectarius perpetuarum formarum Johannis de Geylnhusen, Innsbruck 1900

325 Gelnhausen není autorem, ale patrně byl inspirátorem rétorické příručky *Candela rhetorice* (o ní viz níže).

326 AH 30, 248–250, č. 134 (dochována ve vídeňském rukopisu Schottenstift 59)

327 *Jindřich Šebánek-Zdeněk Fiala-Zdeňka Hledíková,* o.c., 109nn. – *Ferdinand Tadra,* Písaři a kanceláře v českých zemích za králů z rodu lucemburského, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, I, tř.I, č.2, 1892

328 Vyd. *Th. Jacobi,* Codex epistolaris Johannis regis, Berlin 1841 – srv. *Antonín Haas,* Codex epistolaris Johannis, regis Bohemiae, Časopis archivní školy XIII–XIV, 1935–1936 (vyšlo 1938), 121–142

329 Vyd. *Ferdinand Tadra,* Summa Gerhardi, Formelbuch aus der Zeit König Johanns von Böhmen, Archiv für österreichische Geschichte 63, 1882

330 Vyd. *Ferdinand Tadra,* Cancellaria Arnesti. Ein Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubitz. Archiv für österreichische Geschichte 61, II. Hälfte, Wien 1880, 267–292 – srv. *Josef Matoušek,* Cancellaria Arnesti a dvě sbírky formulářové století patnáctého, Časopis archivní školy IX–X, 1933, 108–217

331 Nevydáno, srv. *Václav Hadač,* Summa cancellariae regis Bohemiae (Cancellaria regis Wenceslai IV.), Kritický rozbor a srovnání rukopisů, Časopis archivní školy IV, 1926–1927, 11–48 – *Ivan Hlaváček,* Die Geschichte der Kanzlei König Wenzels IV. und ihre Beamten in den Jahren 1376–1419, Historica 5, 1963, 31nn. – *týž,* Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel IV., Schriften der MGH 23, Stuttgart 1970

332 Vyd. *Johann Loserth,* Der Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenzenstein, Archiv für österreichische Geschichte 55, 1877, 267–400 – srv. *Spunar,* Repertorium 65, č. 90

333 *Daniela Brokešová,* Formulářová sbírka doby Karla IV., z rukopisu kláštera v Oseku, in: Facta probant hominem, Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, 85–99

334 *Jan Bedřich Novák,* Středověká diktamina v souvislosti s antikou a s renaissancí, ČČH 15, 1909

335 O studentských listech z třeboňských rukopisů C 1, C 2, C 5, C 6 a z rukopisu knihovny Národního Muzea VII D 17 *Vilikovský,* Poesie, 28nn. – Dále (35) čerpá autor ze tří formulářů s tematikou jara z rukopisu Metropolitní kapituly v Praze M 76. – Tamtéž (od 39) o žebravých listech a o jejich souvislosti s písněmi – autor zde systematicky probírá několik příslušných formulářových zápisů: rukopis metropolitní kapituly pražské M 136, rukopis Univerzitní knihovny ve Wroclavi IV F 102, UK Praha rukopis č. 1914 (X E 13), sbírku třeboňského rukopisu A 7, vydanou Feifalikem, dále na třeboňský rukopis C 5.

336 Tamtéž, 70–71

337 Studien. Tři z nich z třeboňského rukopisu A 7 znovu publikuje spolu s překladem *Rudolfa Mertlíka Milan Kopecký,* Zbav mne mé tesknosti, Brno 1983 (č. 96, 97, 100, 152–157, 168–170).

338 Základní poučení o středověké rétorice: *James Murphy,* Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from St Augustine to the Renaissance. Berkeley 1974 – *týž,* Medieval Eloquence Studies in the Theory and Practice of Medieval Rhetoric, Berkeley 1978

339 Text tohoto odstavce převzat s malými úpravami ze studie *Jana Vilikovského* Poznámky o slohu a hodnocení staročeské poezie (odd. 2., Latinská poetika a její vliv na český básnický sloh) v Písemnictví 213. – K jednotlivým středolatinským autorům viz příslušná hesla Slovníku latinských spisovatelů.

340 Česko-latinskou rétorikou této doby se zabývá *Josef Tříška:* Studie a prameny k rétorice a univerzitní literatuře, Praha 1972 – Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku, Praha 1975 – Literárně – teoretické texty 1, Praha 1972 – O rétorice a stylu naší středověké literatury, Slovo a slovesnost 1964, 25, 260–270 – Modus pronunciandi, AUC, HUCP XII, 1–2, 1972, 87–90 – *Josef Tříška – Jiří Hošna,* Z teorie starší české literatury, Praha 1990. Zcela zásadní nové poznatky přinesla obsáhlá studie *Anežky Vidmanové* in: *Božena Kopičková – Anežka Vidmanová,* Listy na Husovu obranu z let 1410–1412, Praha 1999.

341 *Doskočil* i *Szklenar* se domnívají, že by jím mohl být Bad Düben an der Mülde u Bitterfeldu.

342 Středověké vědění bylo shrnuto v celku tzv. septem artes liberales, sedmi svobodných umění, které se vnitřně člení na tzv. trivium, jemuž se vyučovalo na patrikulárních, triviálních, školách (gramatika, rétorika, dialektika), a vyšší quadrivium (artimetika, geometrie, astronomie, musica).

343 *Hans Szklenar,* Hat Nicolaus de Dybin in Prag studiert und gelehrt?, Blätter für deutsche Landesgeschichte, NF, 114, 1978, 151–164

344 *Tříška,* LČ, 37

345 *Jan Vilikovský,* Tkadleček, Řád VII, 1941, 72 – otištěno in: Písemnictví, 223 – srv. *Josef Tříška,* Nová literatura doby Karlovy a Václavovy, Sborník historický 10, 1962, 33nn. – *Samuel Jaffe,* Des Witwers Verlangen nach Rat: Ironie und Struktureinheit im Ackermann aus Böhmen, Dafnis: Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur 7, 1978, 1–53 (zde otištěny části Dybinova komentáře)

346 O M. Tibinovi a jeho literární tvorbě, jednotlivých dílech i o jeho literárních teoriích podávám výklad podle uvedené literatury (Vilikovský, Doskočil, Szklenar)

347 Autor této veršované poetiky, zvané Laborintus, je Eberhardus Allemanus, bývá zaměňován s Eberhardem z Béthune († před 1212), autorem didaktické básně Graecismus.

348 *Hans Szklenar,* Nicolaus de Dybin als Komentator des Laborintus, in: Philologie als Kulturwissenschaft: Studien zur Literatur und Geschichte des Mittelalters (Festschrift für Karl Stackmann zum 65. Geburtstag), Göttingen 1987, 230–241

349 Edici Dybinova komentáře k poetice „Poetria nova" připravuje Hans

Szklenar. – Rukopisně dochován (St Gallen rkp. 881, 15. stol.) je též Dybinův komentář ke 3. části Doctrinale Alexandra de Villa Dei.

350 Viz *Vilikovský*, Písemnictví, 213–215

351 Zevrubný rozbor tohoto spisku podává *Vilikovský*, o.c., 215–219

352 O.c., 171–172 (pod č. 2,3,4), z třeboňského rukopisu. Srov. *Vilikovský*, Poesie, 70

353 C 6, f.98–100

354 *Hans Szklenar*, Magister Nicolaus von Dybin, 188nn.

355 Magister Nicolaus von Dybin (Vorstudien zu einer Edition seiner Schriften). Ein Beitrag zur Geschichte der literarischen Rhetorik im späteren Mittelalter (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, 65), München–Zürich 1981. Oznamuje zde svůj úmysl publikovat celé Dybinovo dílo. – *týž*, Hinweis auf Magister Nicolaus de Dybin, Kreuzschulrektor in Dresden im Jahre 1369, Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der früher Neuzeit, ed. *Bernd Moeller, Hans Patze, Karl Stachmann*, Göttingen 1983, 241–255

356 Text rozebrala a úryvky z něj publikovala *Anežka Vidmanová*, Rétorika Summa dictaminum a Husův formulářový list, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky 12, 1995, 22–32, *táž* in: *Božena Kopičková – Anežka Vidmanová*, Listy na Husovu obranu z let 1410–1412, Praha 1999

357 Byly přeloženy do češtiny (dvakrát i do němčiny): *František Hofmann*, Listy a obrazy z minulosti Jihlavy, Havlíčkův Brod, 1958, 44–50 (verše zde přeložil *F. Marek*). Verše znovu in: Jihlava ve verších staletí, Havlíčkův Brod 1960, 30–55

358 Candela rhetoricae. Eine Anleitung zum Briefstil aus Iglau, Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 30, 1864, 179–202. – Důkladný rozbor památky po kodikologické i obsahové stránce s uvedením veškeré starší literatury podal *František Hoffmann*, Candela rhetoriacae (Fikce a skutečnost v předhusitské příručce rétoriky), Studie o rukopisech 21, 1982, 73–113 – srov. *F. J. Worstbrock*, Verfasserlexikon I, 1978, 1170–1171

359 *Václav Černý*, Staročeská milostná lyrika, Praha 1948, 121

360 Poesie, 18–24

361 Soupis středověké básnické tvorby podává *Waltherova* sbírka incipitů.

362 *Anežka Vidmanová*, Spor fialky z růží, LF 110, 1987, 133–141 (tam i edice skladby), překlad *Ireny Zachové* in: *Vidmanová*, Múza, 543–454. Srv. *Josef Tříška*, Předhusitské bajky, Praha 1990, 144–155. –*Vilikovský*, Poesie, 103. Podobně rýmovaná bajka o jestřábu a vráně – vyd. *Anežka Vidmanová*, Zprávy JKF 31, 1989, srv. *táž*, K autorství a dataci rýmované bajky o jestřábu a vráně, LF 111, 1988, 155–162

363 Důkladné pojednání o těchto formách podává *Anežka Vidmanová* v úvodní studii Poezie latinského středověku ke knize Sestra Múza, zvl. 31nn.

364 Zhruba podle Jana Vilikovského, jehož knihy o latinské žákovské poesii v Čechách se v tomto výkladu přidržím. – Srv. též porůznu citované práce *Josefa Tříšky,* zejm. K vzdělanosti a textům Karlovy a Václavovy doby, AUC – HUCP 1965, Tom.VI, fasc. 1, 33–52, zvl. 42nn. – *týž,* LČ, 152nn. – *týž,* Studie a prameny k rétorice a univerzitní literatuře, Praha 1972, 52–61

365 *Vilikovský,* Poesie, 43nn. – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 24 – z třeboňského rukopisu A 7 vyd. *Milan Kopecký* (s překladem *Rudolfa Mertlíka),* Zbav mne mé tesknosti, Brno 1983, 158 – 163, 220–221 – O incipitu srv. dále pozn. 367

366 *Vilikovský, Poesie,* 57 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 25 – z třeboňského rukopisu A 7 vyd. *Milan Kopecký,* o.c., 164–168, 221

367 *Vilikovský, Poesie* 57 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 27 – z třeboňského rukopisu A 7 vyd. *Milan Kopecký,* o.c., 148–151, 220 – Báseň má v rukopise nadpis „Scribere clericulis paro doctrinale novellis" – viz výše u skladby s tímto incipitem.

368 *Vilikovský,* Poesie, 59 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 21

369 Údaje o dochování a starších edicích písně podává *Vidmanová,* Múza, 549–550. Nová edice *Anežky Vidmanové* tamtéž, 550–551, překlad *Ireny Zachové* 433–434.

370 Překlad a edici koledy viz u *Vidmanové,* Múza, překlad 441–443, edice 551–553

371 K vzdělanosti a textům Karlovy a Václavovy doby, AUC – HUCP, 6, 1965, 44–51

372 Vyd. *Josef Tříška* tamtéž, 45. Přeložila *Vidmanová,* Múza, 464, srv. 560.

373 *Vilikovský,* Poesie, 51, 59–60, zde informace o rukopisech a o edicích. Vyd. *Julius Feifalik,* Alčechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts, Wien 1862, 36

374 *Vilikovský,* Poesie, 57, 60 – *Milan Kopecký* o.c., 71–73, 211 (s údajem o edici Feifalikově) – Třetí česko-latinskou makarónskou skladbou je *Detrimentum pacior* – o ní viz dále.

375 *Vilikovský,* Poesie, 62–65 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 19 – z třeboňského rukopisu A 7 vyd. *Milan Kopecký,* o.c., 54–58, 210

376 *Vilikovský,* Poesie, 63

377 *Vilikovský,* Poesie, 66 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 11 – z třeboňského rukopisu A 7 vyd. *Milan Kopecký,* o.c., 124–129, 218

378 *Vilikovský,* Poesie, 68 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 12

379 Vyd. *Vidmanová,* Múza, 548, o původní skladbě a její adaptaci tamtéž, 547–548, překlad 418.

380 *Vilikovský,* Poesie, 105–111. Údaje o dochování a edicích písně *Vidmano-*

vá, Múza, 549. Překlad *Rudolfa Mertlíka* tamtéž, 425–432 a v souboru Písně žáků darebáků, Praha 1970, 108–119

381 Vyd. (i s následujícím diktaminem) *Tříška,* LČ, 157

382 Vyd. *Tříška,* LČ, 155–156

383 Vyd. *Josef Tříška,* Školské a notářské skladby, pozvání, rady a listiny, AUC, HUCP, 1973/XIII, 1–2, 7–42, uvedená skladba je vydána 21–22

384 Vyd. *Tříška,* LČ, 157

385 *Vilikovský,* Poesie 72 – *týž,* Písemnictví,168–171 – Údaje o dochování, edicích i překladech písně podává *Vidmanová,* Múza, 557. Překlad *Ferdinanda Stiebitze* tamtéž, 458–461, převzat z Výboru I, 447–449

386 Vyd. *Julius Feifalik,* Alčechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts, Wien 1862, 18 – *Jan Lehár,* Česká středověká lyrika, Praha 1990, 247, 363–365, zde viz o starších edicích a o literatuře – *Emil Pražák,* Žákovská milostná skladba Detrimentum pacior, Česká literatura 30, 1982, 396–406

387 *Vilikovský,* Poesie, 73–74

388 *Vilikovský,* Poesie, 73–74 – Vyd. *Feifalik,* Studien, č. 7 a *Milan Kopecký,* o.c., 100–102, 217 – Překlad *Rudolfa Mertlíka* tamtéž a v souboru Písně žáků darebáků, Praha 1970, 257–258

389 Údaje o dochování a edicích písně podává *Vidmanová,* Múza, 553–554. Překlad *Rudolfa Mertlíka* tamtéž, 444–446 a v souboru Písně žáků darebáků, Praha 1970, 237–239. Tuto skladbu lze žánrově řadit i k satirám. Výsměchem, namířeným na selský stav, je s ní spjato několik veršů různého původu, zapsaných u nás na konci 14. století –*Vidmanová,* Múza, překlad *Dany Svobodové* 447, komentář tamtéž a 554.

390 Viz komentář *Anežky Vidmanové* tamtéž, 444

391 *Vilikovský,* Poesie 79, 81 – překlad *Rudolfa Mertlíka* v souboru Písně žáků darebáků, 244 – Dále jsou přeloženy některé z uváděných skladeb v jubilejní publikaci pražské univerzity (1948) Sebrání písní potulného cechu studentského, přel. *Radovan Krátký, Rudolf Mertlík*

392 *Vilikovský,* Poesie, 81 – vyd. *Feifalik,* Studien, č. 8 a *Milan Kopecký,* o.c., 61–62, 210, týž překlad v souboru Písně žáků darebáků, Praha 1970, 240–242

393 *Vilikovský,* Poesie, 73, 81–82 – vyd. *Julius Feifalik,* Studien, č. 5 a z třeboňského rukopisu A 7 *Milan Kopecký,* o.c., 96–98, 217, týž překlad v souboru Písně žáků darebáků, Praha 1970, 264–266

394 *Vilikovský,* Poesie, 83

395 Poesie, 84, srv. 97

396 Novou edici písně na základě všech zjištěných rukopisů pořídila *Anežka Vidmanová,* K časovým písním v zápase o reformu církve – Na okraj *Sestry Múzy,* LF 119, 1996, 59–64, kde doplnila i své údaje o jejím dochování

a edicích in: Múza, 465, 560 – Překlad *Ferdinanda Stiebitze* tamtéž (*Vidmanová,* Múza), 465–467 – převzat z Výboru I, 443–444

397 I zde stejně jako u předchozího kusu pořídila novou edici na základě všech zjištěných rukopisů *Anežka Vidmanová* tamtéž, 64–68. Srv. Múza, 549. Překlad *Anežky Vidmanové* tamtéž, 422–424. Starší překlad *Ferdinanda Stiebitze* ve Výboru I, 441–442.

398 Údaje o dochování a edicích písně podává *Vidmanová,* Múza, 560, nová edice písně tamtéž, 561–562. Překlad *Anežky Vidmanové* tamtéž, 471–472.

399 Básně znovu (po *Hansu Waltherovi*) vydala *Vidmanová,* Múza, 557–560, překlady *Ireny Zachové* tamtéž, 461–463.

400 Vyd. *Josef Tříška,* Výbor ze starší univerzitní literatury, Praha 1977, 44–46. Překlad *Dagmar Tenorové* in: *Vidmanová,* Múza, 468.

401 *Vilikovský,* Poesie, 90–91 – Vyd. *Milan Kopecký,* o.c., 176–178, 224 – *Vidmanová,* Múza, 507–509 – překlad *Dany Svobodové* in: *Pavel Spunar,* Smích a pláč středověku, Praha 1987, 107

402 Údaje o dochování a edicích písně podává *Vidmanová,* Múza, 562, překlad *Dagmar Tenorové* podle edice *Josefa Tříšky* (Výbor ze starší univerzitní literatury, Praha 1977, 35–43) tamtéž, 475–480.

403 Vydala *Anežka Vidmanová,* Latinský pamflet na Václava IV., Zprávy JKF 4, 1962, 71–77. Překlad *Ireny Zachové* in: *Vidmanová,* Múza, 473–474

404 *Josef Tříška,* Tři středověké reflexivní elegie (Tres medii aevi elegiae meditativae), Časopis Národního musea 1971, 1–2. Ve skladbách však jistě nejde o „dobově prosté zpracování reformačních úvah, kterými doba žila", jak poznamenává editor, ale o konvenční a tradiční středověké motivy.

405 *Wilhelm Wostry,* Ein deutschfeindliches Pamphlet aus Böhmen aus dem 14. Jahrhundert, Mitteilungen des Vereines der Geschichte der Deutschen in Böhmen 53, 1915, 193–238 – *Tříška,* LČ, 22 – o skladbě pojednal *týž,* Studie a soupisy ke starší pražské univerzitě, Praha 1980, 42–45. Ukázka *Karel Hrdina,* Bohemia Latina, Praha 1931, 19

406 Několik z nich přetlumočil *Radovan Krátký* a *Rudolf Mertlík,* Ďábel a papež, Výbor ze středověkých latinských satir, Praha 1953

407 *Vilikovský,* Poesie, 94–95 (zde i údaj o edici *V. V. Tomka* ve VKČSN 1877), překlad *Jan Vilikovský,* Próza z doby Karla IV., Praha 1938, 94–97, (převzal Výbor I, 594–598)

408 *Vilikovský,* Poesie, 95–96 (zde i údaj o edici *Fr. Šujana* podle přepisu *Jar. Golla* ve Sborníku historickém 3, 1885; rozbor textu podal *František Šujan* tamtéž, 301–303), překlad *Zdeňka Tyla* ve Výboru II,1, 417–421

409 *Vilikovský,* Poesie 96, 99, vyd. *Feifalik,* Studien, č.14 – z třeboňského rukopisu A 7 vyd. *Milan Kopecký,* o.c., 44–49, 210

410 Oldřich Kříž z Telče se narodil mezi r. 1435–1440 v Telči, zemřel 1504 jako mnich augustiniánského kláštera v Třeboni. – *Jaroslav Kadlec,* Oldřich

Kříž z Telče, LF 79, 1956, 91–92, 234–202, 234–238 – *Pavel Spunar,* Vývoj autografu Oldřicha Kříže z Telče, LF 81, 1958, 220–226 – O sbírce A 7 *Milan Kopecký,* o.c., 96–98, 217 i o dalších rukopisech česko-latinské žákovské poezie (rukopis olomoucký, leningradský, vyšebrodský, sbírka Blažka z Dobřan v rukopisech metropolitní kapituly pražské, Summa recreacionum) informuje *Vilikovský,* Poesie, 112–145.

411 *Jaroslav Kolár,* Julius Feifalik – kapitola z dějin české literární historie, Česká literatura 33, 1985, 339–348 – *týž,* předmluva ke knize Lidové hry z Moravy, sbírka Julia Feifalika, Praha 1986, 7–29, tamtéž 287–289 Bibliografie díla Julia Feifalika

412 *Anežka Vidmanová,* Středolatinská „beletrie" jako prostředek k poznávání cizích zemí v Čechách Jana Lucemburského, in: Ianua, Sborník pro studia česko-rakousko-německých kulturních styků, Praha 1996, 11–39 – *táž,* Karel IV. a latinská literatura v Čechách, in: Karolus Quartus, 291–303 – *táž,* Nejstarší česká „beletrie" a její středolatinské kořeny a paralely, in: Speculum medii aevi, vyd. *Lenka Jiroušková,* Praha 1998, 124–149

413 *Anežka Vidmanová,* Antika v literatuře středověkých Čech, in: Laborintus, 172–201 – tamtéž, Prameny, citáty, autority – K některým shodným rysům současné a středolatinské literatury, 186–201

414 *Vilikovský,* Poesie, 134–145 – *Josef Truhlář,* Zábavný sborník vzdělanců středověkých „Summa recreatorum", Věstník České Akademie 7, 1898, 45nn. – *Týž,* Latinská cvičebnice staročeská, tamtéž 521nn. – *Alfons Hilka,* Zur Summa recreatorum. Liste der poetischen Stücke und Abdruck von vier Marienlieder, Studien zur lateinischen Dichtung des Mittelalters, Dresden 1931, 97nn. – *Erwin Rauner,* Verfasserlaxikon IX, 1995, 503–506 – další literaturu uvádí *Anežka Vidmanová,* K časovým písním v zápase o reformu církve (Na okraj „Sestry Múzy"), LF 119, 1996, 68, pozn. 20

415 *Vilikovský,* Poesie, 145

416 Tamtéž 448–463 překlady *Ireny Zachové.*

417 *Václav Flajšhans,* Die älteste böhmische Sprichwörtersammlung, Archiv für Slavische Philologie 28, 1906, 284–292 – Tripartitus dosud vydán nebyl, přípravnou práci k edici provedl a celou problematiku moderně zpracoval *Erwin Rauner,* Konrads von Halberstadt O.P. „Tripartitus moralium", Studien zum Nachleben antiker Literatur im späteren Mittelalter, Frankfurt a. M. 1988 – zde i ukázky, sv. II, 164–172 (viz recenzi *Anežky Vidmanové,* LF 113, 1990, 162–164) – *Winfried Baumann,* Die Literatur des Mittelalters im Böhmen, München–Wien 1978, 192–193 – *Katharina Colberg – Franz Josef Worstbrock,* Verfasserlexikon V, 1985, 191–194

418 Část druhého dílu vyd. *Rainer Leng,* Konrad von Halberstadt O.P., Chronographia interminata 1277–1355/59, Wiesbaden 1996

419 Vyd. *Theodor Grässe,* Die beiden ältesten lateinischen Fabelbücher des

Mittelalters. Des Bischofs Cyrillus Speculum sapientiae und des Nicolaus Pergamenus Dialogus creaturarum, Tübingen 1880

420 *Josef Tříška,* LČ, 18–19 – *týž,* Moravan Řehoř z Uherského Brodu, původce středověké sbírky bajek Quadripartitus, LF 77, 1954, 237–259 – *týž,* Básnictví doby Karlovy a M. Řehoř, LF 80, 1957, 220, LF 81, 1958, 179nn. – *František Ryšánek,* Cyrilli Episcopi Quadriparitus apologeticus, LF 88, 1965, 322–335

421 *Jaroslav Ludvíkovský,* Jan ze Středy a M. Řehoř z Uherského Brodu, domnělý autor Quadripartitu, LF 79, 1956, 47nn, 196nn. – *týž,* Několik poznámek k článku Františka Ryšánka Cyrilli episcopi Quadripartitus apologeticus, LF 88, 1965, 336nn.

422 *Anežka Vidmanová,* Středolatinská beletrie a Čechy. Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata, Brno 1975, 235–246 – *táž,* Ještě jednou ke Quadripartitu, Studie o rukopisech 13, 1974, 41–66

423 *Remigio Sabbadini,* Il „Quadripartitus" di Giovanni da Messina, Giornale storico della litteratura italiana 90, 1927, 216–219 – *Thomas Kaeppeli,* Scriptores Ordinis Praedicatorum medii aevi I, Roma 1970, 250–253

424 Někteří historikové vyslovují s Tříškovou identifikací autora souhlas, byť podmíněný, např. *Josef Válka,* Dějiny Moravy I, Brno 1991, 112

425 Vyd. *Alfons Hilka,* Heidelberg 1912–1913 – Srv. Slovník latinských spisovatelů s.v. Historia septem sapientum – *Jaroslav Kolár,* ed. Kronika sedmi mudrců, Praha 1985 a rec. *Anežky Vidmanové* LF 108, 1985, 253 – *Udo Gerdes,* Verfasserlexikon VIII, 1992, 1174–1189 (s.v. Sieben weise Maister)

426 Důkladné poučení o vzniku, dějinách a funkci exempel, o jejich druzích a zejména o poetice exempla podává *Eduard Petrů* v úvodních partiích svého spisu Vývoj českého exempla v době předhusitské, Praha 1966 – viz též *Jan Vilikovský,* Próza z doby Karla IV., Praha 1938, doslov 251

427 Vyd. *Hermann Oesterley,* Gesta Romanorum, Berlin 1872 – Překlad *Evy Kamínkové* ve výboru Homérští hrdinové, Praha 1976, slovensky: *M. Paulíny-Danielisová,* Skutky Rímanov, Bratislava 1978 a *J. Minárik – H. Májeková – M. Keruľová,* Rímské príbehy, Bratislava 1981

428 Českými exemply se zabýval (po *Josefu Jirečkovi)* a několik z nich (z různých rukopisných sbírek) přeložil *Jan Vilikovský* v citovaném výboru, český překlad Gest ze druhé poloviny 14. stol. vydal *Jan V. Novák* (Staročeská Gesta Romanorum, Praha 1895) a *František Šimek* (Příběhy římské, Praha 1967), viz též výše práci *Eduarda Petrů* – srv. dále jeho edici staročeských Olomouckých povídek).

429 Quadragesimale admontské zčásti vyd. *Václav Tille – Jan Vilikovský,* Rukopisná bohemika v Admontě, Časopis archivní školy 11, 1933, 77nn. – *týž,* Nová latinská verse bajky o lišce a džbánu, LF 56, 1929, 246–247. Ukázky v českém překladu: *Jan Vilikovský,* Próza z doby Karla IV., Praha 1938, 98–106.

430 Exempla z Postilly vydal *Josef Klapper* ve výboru Exempla aus den Handschriften des Mittelalters, Heidelberg 1911. Ukázky v českém překladu vydal *Jan Vilikovský,* Próza z doby Karla IV., Praha 1938, 106–112 – O Johlínovi viz *Rudolf Říčan,* Johlín z Vodňan, křížovník kláštera zderazského, VKČSN 1929, II – *František M. Bartoš,* Předhusitský kazatel a básník Johlín z Vodňan v Trutnově. Krkonoše-Podkrkonoší 3, 1967, 55–59

431 Zapsány v rukopise UK Praha VIII H 6. Ukázky vydal *Kamil Boldan,* sbírka exempel Historiae variae moralizatae v rukopisu, Státní knihovny ČSR, Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků 8, 1988, 69–87.

432 Ukázky v českém překladu *Jan Vilikovský,* o.c., 112–119

433 *Jan Vilikovský, Eduard Petrů, Karel Dvořák* aj. – Překlady (*Jan Vilikovský*) několika jednotlivých exempel in: Výbor I, 591–594

434 Petr Comestor, pařížský teolog 12. století

435 *Hana Vlhová,* Das Repertorium der Sequenzen in Böhmen bis 1400, Cantus Planus, International Musicological Society, Study Group, Papers read at the Fourth Meeting Pécz, Hungary 1990, Budapest 1992, 463–468

436 *Vilikovský,* Písemnictví, 70–71 upozorňuje, že k rozvoji kantilény přispěla v 15. století také kališnická liturgie, která byla volnější a tudíž připouštěla kantilénu na nejrůznějších místech mešního ritu.

437 *David Eben,* Die Bedeutung des Arnestus von Pardubitz in der Entwicklung des Prager Officiums, Cantus Planus, 571–577 – *Jana Novotná,* Die tropierten Offertorienmessen in Repertoire der Prager Metropolitankapitel, tamtéž, 455–462

438 *Antonín Škarka,* Nové kapitoly ze staré české hymnologie, Sborník filologický 12, 1942, 38–114, a *Vilikovský,* Písemnictví, 77–79

439 *Jan Lehár,* Česká středověká lyrika, Praha 1990, 77 – 79

440 *Zdeněk Nejedlý,* Dějiny husitského zpěvu I, Zpěv předhusitský, Praha 1954, 92 – *Dobroslav Orel,* Hudební prvky svatováclavské, Svatováclavský sborník II, 3, Praha 1937, 137

441 O nich *Vilikovský,* Písemnictví, 62–63 – K tomuto tématu bylo v listopadu 1997 uspořádáno mezinárodní kolokvium „Kolekce liturgických knih Arnošta z Pardubic". Připravuje se edice (i v digitalizované podobě) Offertoriale Arnesti a adventních antifon z Arnoštova Antifonáře.

442 Písemnictví, 66nn.

443 Die Hohenfurther Liederhandschrift (H 42) von 1410. Facsimileausgabe, Köln 1984 (srv. rec. *Pavla Spunara,* LF 108, 1985, 184–185). Jednotlivě byly skladby vyšebrodského kodexu až na nepatrné výjimky otištěny *G. M. Drevesem* v AH I

444 *Josef Szövérffy,* Lateinische Hymnik zwischen Spätantike und Humanismus (Kulturgeschichtliche und geschichtliche Bemerkungen), Wiener Studien (Neue Folge Bd.1), 1983, 216–217

445 Je uložen v Univerzitní knihovně ve Wroclavi (sign. I Q 466) – *Ludwig Denecke,* Verfasserlexikon VI, 1985, 1089–1093 – *Růžena Mužíková,* Hudebně teoretický traktát Mikuláše z Kozlí, Miscellanea musicologica 13, 1960, 7–26 – *Josef Svátek,* Krnovský minorita Mikuláš z Kozlí a jeho vědecké dílo, ČMM 109, 1990, 235–254 (viz recenzi *Jaroslava Mezníka,* ČČH 89, 1991, 586) – *Werner Bein,* Nikolaus von Cosel. Geistliche Literatur im schlesisch-mährischen Raum zu Beginn des 15. Jahrhunderts, Die Anfänge des Schrifttums in Oberschlesien bis zum Frühhumanismus, hrsgg. von *Gehard Kosellek,* Frankfurt a. M. 1997, 41–58

446 *František Stejskal,* sv. Václav, jeho život a úcta, Praha 1925, 215nn.

447 *Václav Chaloupecký – Bohumil Ryba,* Středověké legendy prokopské, Praha 1953, 91–92. Sekvence byla nejnověji vydána tamtéž, 188–190. Zde jsou vydány i další prokopské hymny a sekvence i celá officia.

448 I. Alttschechische Versgebete (14.–16. Jh.), 2.1. Tropen und Cantiones aus böhmischen Handschriften der vorhussitischen Zeit 1300–1420, 2.2. Tropen und Cantiones aus böhmischen Handschriften des 15. Jahrhunderts (1420–1475), 2.3. Tropen und Cantiones aus böhmischen Handschriften des ausgehenden 15. und beginnendes 16. Jahrhunderts (1475–1520), 4. Alttschechische Prosagebete (14.–16. Jahrhundert), 5. Alttschechische liturgische Übersetzungen mit nichtliturgischen Funktion (14.–16. Jahrhundert).

449 O nově vznikajících katalozích hymnů a sekvencí českého středověku (Hymnorum thesaurus Bohemicus, Repertorium sequentiarum Bohemiae medii aevi) viz výše.

450 Vyd. *G. M. Dreves,* AH III, rukopis UK Praha XIII E 3

451 Písemnictví, 84

452 *Josef Bujnoch,* Johann von Jenštejn, Karl IV. und sein Kreis, hrsgg. von *Ferdinand Seibt,* München–Wien 1977, 77–90 (Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder 3) – *Ruben E. Weltsch,* Archbishop John of Jenstein (1348–1400). Papalism, Humanism and Reform in Pre-Hussite Prague. Studies in European History VIII, Hague–Paris 1968 – V současné době připravuje monografii o Janu z Jenštejna *Jaroslav V. Polc.* – O legendistickém vyprávění o životě Jana z Jenštejna viz výše.

453 *Vladimír Vondráček,* Nemoc arcibiskupa Jana z Jenštejna, ve sborníku Jenštejn, 1977, 153–157. – Autor stati se podle mého názoru dává příliš vést údaji legendistického charakteru, které jsou bezpochyby poplatné hagiografické topice.

454 Jím se zabýval *Jaroslav Kadlec,* L'oeuvre homilétique de Jean de Jenštejn, Recherches de théologie ancienne et médiévale, 30, 1963, 299nn., a *Jaroslav V. Polc,* Tři homilie Jana z Jenštejna o Nanebevzetí Panny Marie,

AUC-HUCP XXI, fasc.1, 1991, 41–51, nově in: *Jaroslav V. Polc,* Česká církev v dějinách, Praha 1999, 279–292

455 Vyd. *Jan Sedlák,* M. Jan Hus, Praha 1915, *67nn, úryvek přel. *Rudolf Holinka* in: Výbor I, 752 – 756

456 *J. Horák,* Quod nemo laeditur nisi a se ipso. Un testo inedito dell'arcivescovo Giovanni Jenštejn, Salesianum 1985, 47, 467–509 – *týž,* L'itinerario spirituale del giovane nel trattato „Quod nemo laeditur nisi a se ipso" di Giovanni Jenštejn, ibidem 735–748

457 Základní edice básnického díla: AH 48, Leipzig 1905 (samostatně *Guido Maria Dreves,* Die Hymnen Johanns von Jenstein, Erzbischofs von Prag, Prag 1886).

458 O nich *Jaroslav V. Polc,* De origine festi Visitationis Beatae Mariae Virginis, Řím 1967 – *týž,* Jan z Jenštejna a svátek Navštívení Panny Marie, Se znamením kříže, Řím 1967, 154–156 – *týž,* Český přínos k odstranění západního rozkolu, tamtéž, 157–163

459 *Václav Plocek,* Nově nalezená sekvence o svaté Dorotě a její poměr k Jenštejnově „Decet huius", Ročenka Universitní knihovny v Praze 1956, Praha 1958, 67–95

460 Překlad *Václava Bahníka* in: *Vidmanová,* Múza, 153–154

461 Překlad svatováclavských hymnů od *Alfréda Fuchse* in: *Vilém Bitnar,* Antologie středověké poesie svatováclavské, Praha 1929, 335–366. Rozbor: *Jana Nechutová,* K prozodii svatováclavských hymnů Jana z Jenštejna, SPFFBU H 22, 1987, 13–17 – *táž,* Johanns von Jenštejn lateinische Hymnen zur Ehre des Hl. Wenzels, Wiener humanistische Blätter 34, 1992, 49–72

462 Překlad *Václava Bahníka* in: *Vidmanová,* Múza, 435–437

463 O formální inspiraci incipitu skladby (Gualterus de Castellione, kniha Job) viz dále u Vojtěcha Raňkova v pozn. 527. Překlad *Václava Bahníka* in: *Vidmanová,* Múza, 437–438, starší překlad *Vilém Bitnar,* Jan z Jenštejna, mariánský a eucharistický horlitel české gotiky, Olomouc 1938, 50

464 Překlad *Václava Bahníka* in: *Vidmanová,* Múza, 439–440

465 I po této stránce věnuje Jenštejnově tvorbě (zejména výzdobě mariánských skladeb) pozornost diplomová práce *Brigity Perkové,* Básnické dílo Jana z Jenštejna, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity, 1996

466 Problematiku vývoje latinských a česko-latinských velikonočních slavností a her podrobně podává na základě relativně nového stavu výzkumů *Winfried Baumann,* Die Literatur des Mittelalters in Böhmen, v kapitole Von der Visitatio sepulchri zum altschechischen Salbenkrämerspiel, 123–147 – *Hansjürgen Linke,* Verfasserlexikon VII, 1989, 797–803 (s.v. Prager Osterspiele) – Nejnověji s mnoha důležitými interpretačními posuny *Eva Stehlíková,* A co když je to divadlo?, Praha 1998 – Další literaturu k dramatické tvorbě viz v odd. I. (do r. 1300)

467 *Vilikovský,* Písemnictví, kap. Latinské kořeny staročeského dramatu, odd. Velikonoční obřad za Arnošta z Pardubic, 104–106

468 Tři z nich vydal *Jan Máchal,* Staročeské skladby dramatické liturgického původu, Rozpravy České Akademie tř. 3. č. 23, Praha 1908

469 *Antonín Škarka,* Nástin dějin české slovesnosti v době před rozkladem feudalismu I, Praha 1955, 108–110

470 *Václav Černý,* Stredoveká dráma, Bratislava 1964 – *František Svejkovský,* Z dějin staročeského dramatu, Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia XII, 1966, 71

471 *Rostislav Nový,* Ženské řeholní a laické komunity v předhusitské Praze, Documenta Pragensia XIII, 1996, 41–55 – z literárněhistorického hlediska *Jana Nechutová,* Ženy v Husově okolí (K protiženským satirám husitské doby), in: Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi, Sborník z mezinárodního sympozia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu, Praha 1995, 68–73

472 Srv. *Ondřej M. Petrů,* Nejkrásnější květ českého reformního hnutí ve 14. století, soubor Se znamením kříže, Řím 1967, 145–151, – o eucharistické úctě Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova – dále studie *Jaroslava V. Polce* in: Česká církev v dějinách, Praha 1999

473 Situací ve 2. polovině 14. století se zabývá několik příspěvků ve sborníku Eschatologie und Hussitismus, Internationales Kolloquium Prag 1.–4. September 1993, hrsgg. von *Alexander Patschovsky* und *František Šmahel,* Praha 1996

474 Nová pozorování přináší *Uhlíř,* Literární prameny – *týž,* Der Geist des frommen Schrifttums in Böhmen zur Zeit König Johanns von Luxemburg, in: King John of Luxembourg (1296 – 1346) and the Art of his Era, Praha 1998, 278 – 290: upozorňuje na proměnu zejména hagiografického schématu na rozdíl od předchozího románského období a na vznik relativně samostatné odnože duchovní literatury, již nazývá „zbožnou literaturou" (frommes Schrifttum).

475 *Franz Machilek,* Reformsorden und Ordensreformen in den böhmischen Ländern vom 10. bis 18. Jahrhundert, Bohemia Sacra (Das Christentum in Böhmen 973–1973), hrsgg. von *Ferdinand Seibt,* Düsseldorf 1974, 63–80 – srv. *týž,* Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit, in: Kaiser Karl IV., Staatsmann und Mäzen, hrsgg. von *Ferdinand Seibt,* München 1979, 87–101

476 *Vilém Herold – Milan Mráz,* K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, FČ 24, 1976, 721–752 – Nové názory a nejnovější literaturu ke vztahu české reformace a reformace světové prezentuje *František Šmahel,* Hussitica 1994/95–1997, ČČH 95, 1997, 706–710

477 O většině postav této oblasti i o teolozích z kap. 16. se můžeme dočíst ve statích moderních badatelů pod příslušnými hesly v *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique,* Paris 1932 a dále v *Lexikon für Theologie und Kirche,* 2. vyd. Freiburg od r. 1957 – Pro celou situaci srv. 2. svazek monografie *Františka Šmahela,* Husitská revoluce, Praha 1993 (II, Kořeny české reformace)

478 Píseň naposledy vydal *Jan Lehár,* Česká středověká lyrika, Praha 1990, 127nn.

479 Kodex byl po výtvarné a iluminátorské stránce několikrát podroben důkladné analýze – viz též *Antonín Matějček,* Pasionál abatyše Kunhuty, Praha 1922. Získané poznatky pro dějiny výtvarného umění shrnuje *Karel Stejskal* v úvodu k textové části faksimilového vydání Pasionál Přemyslovny Kunhuty, Praha 1975, 23–146, nejnověji *Jaromír Homolka,* Passionale der Äbtissin Kunigunde und die Kunst des 14. Jahrhunderts in Böhmen („Einleitungswort" – úvodní slovo na konferenci King John of Luxembourg, Praha 1996) in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era, Praha 1998, 5–19 – *Arthur Saliger,* Das Prager Kunigunden-Passionale und der Meister des Wiener Passions-Reliefs, tamtéž 230–237. – Historický a kodikologický úvod (9–20) zde podala *Emma Urbánková.* – Důkladný rozbor celého Pasionálu *Vilikovský,* Písemnictví, kap. Abatyše Kunhuta, 26–40, srv. kap. Dva plankty svatojirské, 41–47

480 Atribuce v podstatě souhlasí, někdy bývá toto kázání připisováno i Augustinovi, v každém případě je však do souboru Pasionálu převzato ze starší křesťanské literatury.

481 *Vl. J. Koudelka,* Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter III, Archivum Fratrum Praedicatorum 23, 1955, 56–57 – Srv. *František Tichý,* Frater Colda O.P., Časopis Národního muzea 113, 1939, 81–88 – *F. J. Worstbrock,* Verfasselexikon V, 1985, 17–19

482 Vyd. *A. Scherzer,* Der Prager Lektor Kolda Fr. und seine mystischen Traktate, Archivum Fratrum Praedicatorum 18, 1948, 337–396, novou edici s českým překladem pořídila *Dana Martínková,* Frater Colda Ordinis Praedicatorum, De strenuo milite, De mansionibus celestibus, Praha 1997. – Starší překlad několika ukázek ve Výboru I, 233– 237 pořídil *Jan Vilikovský.*
Není bez zajímavosti, že v prologu k parabole uvádí Kolda, že na skladbě pracoval tři dny, v epilogu k pojednání O nebeských příbytcích uvádí dva dny práce.

483 Písemnictví, 38–39 – Oba plankty přeložil *Jan Vilikovský,* o.c., kap. Dva plankty svatojirské, 41–47

484 Traktáty dominikána Koldy = předmluva k uvedené edici *Dany Martínkové,* XV–XVII

485 Tohoto prologu i závěru pojednání De mansionibus celestibus si podrob-

ně všímá ve svých rozborech *Miloslav Šváb,* Prology a epilogy v české předhusitské literatuře, Monografie Pedagogické fakulty v Plzni 1, Praha 1966

486 Novoplatónsky orientované spisy (De hierarchia coelesti, De ecclesiastica hierarchia, De divinis nominibus), které měly velký význam pro vývoj středověké teologie, byly sepsány řecky ve východní části křesťanského světa někdy v 6. století neznámým autorem, který se zaštítil jménem údajného athénského žáka apoštola Pavla a prvního athénského biskupa (podle Skutků apoštolských, 17. kap.)

487 Podle příslušné pasáže in: Antika a česká kultura, Praha 1978, 33, navazuje Kolda na antickou tradici snahou o sepětí vážného obsahu s vysoce uměleckou formou, vyzdvihující eufonické vlastnosti prozaického rýmu. – Součástí uvedeného rozboru *Karla Stejskala* (pozn. 479) je i cenný literárněhistorický výklad, interpretující i symboliku obou traktátů.

488 Některé rukopisy uvádějí jako autora opata Havla (Gallus), opata toho jména však měl zbraslavský klášter teprve na konci 15. století, mohlo tedy jít nanejvýš o pseudonym. Pod heslem *Gallus ab Aula Regia* se o Malogranatu mluví i ve Slovníku latinských spisovatelů. Srv. *Bernhard De Haage,* Verfasserlexikon II, 1980, 1063–1065 (s.v. Gallus von Königsaal.)

489 Název je odvozen z biblické Písně Šalomounovy 8,2 – motiv granátového jablka se často objevuje zejména ve výtvarném umění středověku

490 Srv. *Amedeo Molnár,* Počínající, pokračující, dokonalí, in: Jednota bratrská 1457–1957, Praha 1956, 147

491 *Helena Krmíčková,* Le Malogranatum et la question d'un communion fréquente, Cîteau, Commentarii Cistercienses 47, 1996, 135–143

492 O tomto traktátu píše *Augustin Neumann,* Pravidla duchovního života pro arcibiskupa Jana z Jenštejna, Hlídka 51, 1934, 49–53

493 Clarificatorovy texty se zachovaly většinou v rukopise Metropolitní kapituly pražské D 57. Z tohoto rukopisu je vydal *Jaroslav Kadlec* ve studii Petr Klarifikátor, duchovní vůdce a životopisec Jana z Jenštejna, in: Slovník Katolické teologické fakulty, vydaný v roce 650. výročí založení Univerzity Karlovy, Praha 1998, 101–150, takto: Compendium honeste vite 115–134, pět listů Jenštejnovi 134–150. – Traktát *De congruentia epistolae ex libro Canticorum desumptae cum Festo Visitationis Beatae Mariae Virginis Mariae* – viz *Spunar,* Repertorium, 371, n. 155a („Addenda"), přeloženo v souboru Se znamením kříže, Řím 1967, 165–166 jako Modlitba za jednotu církve.

494 Tento i oba následující Arnoštovy texty otiskl a přeložil *Jan Kapistran Vyskočil,* Arnošt z Pardubic a jeho doba, 218–258 (překlad), 259–275 (lat. text)

495 Vyd. *Ferdinand Tadra,* Cancellaria Arnesti, Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubitz, Archiv für österreichische Geschichte 61, Wien 1880

496 Nejnověji *Rostislav Zelený,* Councils and Synods of Prague and their Statutes (1343–1361), Roma 1972 (Apollinaris XLV, 1972, 471–532, 698–740) a *Jaroslav Polc,* Councils and Synods of Prague and their Statutes (1362–1395), Roma 1979 (Apollinaris LII, 1979, 200–237, 495–527, Apollinaris LIII, 1980, 131–166, 421–457), *Jaroslav Kadlec,* Synods of Prague and their Statutes 1396–1414 (Apollinaris 64, 1992, 227–293, rec. *Františka Šmahela,* ČČH 90, 1991/92, 119–120)

497 Další Arnoštovy texty viz u *Josefa Tříšky,* Slovník, 33

498 Die Vorläufer des Hussitentums in Böhmen, Leipzig 1846, pod pseudonymem *Johannes P. Jordan,* česky *František Palacký,* Předchůdcové husitství v Čechách, Radhost II, 1872, 297–356

499 *Vilém Herold – Milan Mráz,* K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, FČ 24, 1976, 721–752 – *František Šmahel,* Husitská revoluce, II, Praha 1993

500 K Protivovi: *Kamil Krofta,* Kněz Jan Protiva a Chelčického „mistr Protiva", ČČM 74, 1900, 190–220 –*Spunar,* Repertorium, 304–308.
Ke Štěknovi: *Tříška,* LČ, 139–140

501 Vydal ji z velké části *Ferdinand Menčík,* Konrád Waldhauser, mnich řádu sv. Augustina, Pojednání Královské české společnosti nauk VI/11, Praha 1881.

502 O podobě těchto kázání i o jejich charakteru viz článek *Jany Zachové,* Postilla Dicta de tempore, ČČH 92, 1994, 228–241, věnovaný použití Konrádovy Postily v díle Husově – *Jana Zachová,* Waldhauser a Hus, Husitství-reformace-renesance, sborník Františku Šmahelovi k 60. narozeninám, Praha 1994, I, 287–296

503 Český překlad, dochovaný v jediném rukopise, vydal *František Šimek,* Staročeské zpracování postily studentů svaté university pražské Konráda Waldhausera, Praha 1947

504 Valeriův spis je vlastně sbírka anekdoticky pojatých historických nebo pseudohistorických příkladů z různých oblastí života, proložená morálními úvahami. Spis byl ve středověku oblíbenou četbou, mnozí autoři jej citují jako autoritu. – Konrádovým komentářem se zabývala *Dana Pěnková (Martínková),* Latinský rukopisný komentář Konráda Waldhausera k Valeriu Maximovi, VKČSN 1952.

505 *Dana Pěnková,* o.c.

506 Edice listů: *Paul Piur,* Briefe Johanns von Neumarkt (Konrad Burdach, Vom Mittelalter zur Reformation VIII), Berlin 1936, 163–173, č. 118, dále 466–469, č. 370. – *Jana Nechutová,* Konrád Waldhauser a myšlenkové proudy doby Karla IV., SPFFBU B 26/27, 1979–1980, 51–57. *Táž,* Zprávy JKF 21, 1979, 56–62, s překladem obou listů.

507 Problémy vztahu mezi reformou a reformací, reformním a reformačním myšlením, teologií a literaturou, i otázka, máme-li Husa a husitství spolu s anglickým reformátorem Janem Viklefem počítat k reformaci (nebo existuje-li tzv. první reformace) nejsou problémy literárněhistorické a nebudeme se jimi zde zabývat.

507a Stejně soudí a na P. Moréeho se odvolává *Uhlíř,* Literární prameny, 30nn.

508 *Narracio* má ve 3. knize Matějových Regulí (edici viz dále, Matěj z Janova) funkci úvodu k Matějem převzatému Milíčovu Libellus de Anticristo. Vyd. též *Josef Emler* ve FRB I. Překlad *Josefa Emlera* tamtéž, novější (*Amedea Molnára)* ve Výboru I,1, 47–52

509 Zpracování Milíčova života i díla podal *Miloslav Kaňák,* Milíč z Kroměříže, Praha 1975 – viz též úvod k edici *Viléma Herolda* a *Milana Mráze* Tres sermones synodales, Praha 174, 7–24, nejnověji *Peter C. A. Morée,* Preaching in fourteenth-Century Bohemia, The life and ideas of Milicius de Chremsir († 1374) and his significance in the historiography of Bohemia, EMAN 1999

510 Podle *Jar. Kadlece,* Dějiny UK, kap. Teologická fakulta, 136 „Albert se zřejmě opírá o spis Arnalda de Villanova De adventu Antichristi z r. 1297, v němž je příchod Antikrista předpověděn na rok 1376."

511 Vyd. *F.M. Bartoš,* Milíčův Sermo de die novissimo, Reformační sborník 8, 1941, 49–51, překlad *Cyril Horák,* Jan Milíč z Kroměříže. Kázání o posledním dni. Křesťanská revue 41,1974, 229–235

512 Poprvé vydal *Ferdinand Menčík,* Milíč a dva jeho spisy z roku 1367, VKČSN, tř. filosoficko-historicko-filologická, 1890, znovu *Vlastimil Kybal,* M. Mathiae de Janov Regulae Veteris et Novi Testamenti III, 368–381. Překlad pořídil *František Loskot,* Jan Milíč z Kroměříže, Praha 1911, 114–122, znovu *týž, Milíč z Kroměříže, Knížky o Antikristovi,* Kroměříž 1929. Loskotův překlad upravil *F.M.Bartoš,* Spisek o Antikristovi, Praha 1948 – *Jan Vilikovský* a *Amedeo Molnár* pořídili překlad pro Výbor I,1, 55–61

513 Vyd. *Ferdinand Menčík,* o.c., 318–325

514 Tato kázání, Sacerdotes contempserunt, Grex perditus a Audite reges, vyd. *Vilém Herold – Milan Mráz,* Iohannis Milicii de Cremsir Tres sermones synodales, Praha 1974, překlad *Miloslav Kaňák,* Jan Milíč z Kroměříže, Praha 1975, 64–107 – rozbor u *Petera A. C. Morée,* o.c.

515 Vyd. *Joseph Klapper,* Schriften Johanns von Neumarkt, IV., Gebete des Hofkazlers und des Prager Kulturkreises, Berlin 1935 (=*Konrad Burdach,* Vom Mittelalter zur Reformation 6, 1–4)

516 Vyd. *Václav Flajšhans,* Nejstarší rukopis staročeských Modliteb, České museum filologické IV, V, (1898,1899) – Rozbor podal *Jan Vilikovský,* Písemnictví, kap. České modlitby Milíčovy, 120–140

517 Narracio de Milicio a Milíčův Liber de Anticristo, viz výše pozn. 508

518 Monografii o Matěji z Janova napsal *Vlastimil Kybal,* M. Matěj z Janova, jeho život, spisy a učení, Praha 1905. Její druhé vydání vyšlo v Brně 2000, editorem a autorem předmluvy je *Jan Blahoslav Lášek.*

519 Sám tuto praxi kritizoval a po celý život, jak poznáváme i z jeho spisů, oním rozporem strádal.

520 Soupis Matějova díla podává *Spunar,* Repertorium, 162–171

521 Knihu 1.–3. vyd. *Vlastimil Kybal* v Insbrucku jako sv. 1.–4. v letech 1908–1913 (ve sbírce Prameny českého hnutí náboženského ve XIV. a XV. století), knihu 4. jako svazek 5. vydali *Vlastimil Kybal-Otakar Odložilík* v Praze 1926, knihu 5. vyd. *Jana Nechutová* za spolupráce *Heleny Krmíčkové* v Mnichově (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum) v r.1993. – Výbor z Pravidel Starého a Nového Zákona Matěje z Janova, Mistra Pařížského, přel. *Rudolf Schenk,* Praha 1954 (s úvodem *Miloslava Kaňáka).* – Distinkci o obrazech z 5. knihy otiskla a přeložila *Jana Nechutová,* Mladá Vožice k poctě M. Matěje z Janova, Ml. Vožice 1994 – Narracio de Milicio, jež je součástí 3. knihy, vydal poprvé *Josef Emler* s překladem *Josefa Truhláře* ve FRB I. (srv. pozn. 508)

522 Prologům Matějových Regulí věnoval pozornost *Miloslav Šváb,* Prology a epilogy v české předhusitské literatuře, Monografie Pedagogické fakulty v Plzni č.1, Praha 1966

523 Tato praxe nebyla obvyklá, spíše bylo pro církevní vrchnost obtížné přimět laiky přijímat byť i jen jednou do roka. Janovův radikální názor o denním přijímání laiků, i těch, kteří žijí v manželství, a žen, nebyl snadno přijatelný a teprve na sklonku života se autor Regulí dočkal toho, že pražská konzistoř laikům časté přijímání povolila. – Tato Matějova teze bývá občas důvodem k mylnému názoru, že vyžadoval pro laiky přijímání podobojí – s tím přišel až později (s použitím Matějových formulací) Jakoubek ze Stříbra. – Vedle monografie Ondřeje Petrů (viz v soupisu literatury) srv. dle *Jaroslava V. Polce* in: Česká církev v dějinách, Praha 1999, 169–239.

524 Vyd. *Jaroslav Kadlec,* Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Ranconis de Ericinio, Münster 1971, 81–91, přel. *Milan Mráz* in: Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení I, Praha 1981, 28–35

525 Zemřel-li sedlák nebo poddaný, který měl povinnost platit církevní daň, bez mužského potomka, měl podle práva odúmrti připadnout jeho nemovitý majetek církevní vrchnosti.

526 Podle *Jaroslava Kadlece,* Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, Praha 1969, 76

527 Vyd. *Jan Vilikovský,* Latinská poesie ve středověkých Čechách I, Mistr Vojtěch Raňkův a jeho komentátor, revue Bratislava 4, 1930, 87–128 (vyd. včetně rukopisného komentáře). Nově vyd. *Jaroslav Kadlec,* Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Ranconis de Ericinio, München

1971, 330–341. Přel. *Ferdinand Stiebitz* pro Výbor I, 444–445, přetiskla *Vidmanová,* Múza, 402–403, srv. 545 – Původní inspirace incipitu těchto skladeb je biblická (Job 30,31 „Versa est in luctum cithara mea et organum meum versum in vocem flentium").

528 Petr z Blois, Petrus Blaesensis, asi 1135–1204, francouzský teolog, básník a politik

529 Vydal *Josef Emler,* FRB III, 433–441, nově *Jaroslav Kadlec,* o.c., 155–174, přel. *Jan Vilikovský,* Próza z doby Karla IV., Praha 1938, 65–71, část. též *František Heřmanský,* Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958, 350–354. Srv. *Jana Nechutová,* Epicedia na Karla IV. z 15. prosince 1378, SPFFBU E 37, 1992, 163–169

530 Vyd. *Jaroslav Kadlec,* o.c., 199–230

531 Vydal je *Ferdinand Menčík,* Konrád Waldhauser, mnich řádu sv. Augustina, Pojednání Královské české společnosti nauk, VI/11, 1881, příl. 9, 23–26, *týž,* M. Vojtěcha Raňkova list Konrádu Waldhauserovi, ČČM 54, 1880, 558–562. Nově *Jar. Kadlec,* o.c., 332–338.

532 *Jaroslav Kadlec,* Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, Praha 1969, 26. Vyd. *Fr. Palacký,* Über Formelbücher im Bezug auf böhmische Geschichte, Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, 2, 151–152, nově *Jar. Kadlec,* Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbertus Ranconis de Ericinio, Münster 1971, 267–277 – překlad *Bohumil Ryba* in: Výbor II, 1, 72–75

533 Nově vyd. *Jar. Kadlec,* o.c., 277–329. O problematice a ke starší literatuře viz *týž,* Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, Praha 1969, 44–57

534 *Augustin Neumann,* Bitterfeldův traktát De anno jubilaeo, Hlídka 42, 1925, 500–506 – vyd. *Paul de Vooght,* L'hérésie de Jean Huss, Louvain 1975, 2. vyd., II, 859–871

535 Determinaci otiskl *Evžen Stein,* Mistr Mikuláš Biceps, VKČSN 1928, 84–88

536 Stalo se tak třikrát, v říjnu 1384 s kázáním Quid est, quod dilectus meus, na podzim 1384 s kázáním Digne ambuletis a pravděpodobně v roce 1389 s kázáním Detrectant de vobis, které energicky napadá zejména svatokupectví a je neseno v podobném tónu jako spis De praxi. Některá z nich vydal *Wladyslaw Seńko* v příloze edice De praxi Romanae curiae (viz dále) – další vyd. *Gustav Sommerfeldt,* Matthäus von Krakau, Kanzleirednerische Schriften, Zeitschrift für Kirchengeschichte 22, 1901, 465–484 – Úryvek z kázání proti odpustkům Facite vobis amicos vyd. *Paul de Vooght,* L'hérésie de Jean Huss, Louvain 1975, 2. vyd., 874–875 – *Manfred Gerwing,* Malogranatum, München 1986, 97 pozn.1, upozorňuje na rukopisný soupis Matoušových kázání v univerzitní knihovně v Bochumi.

537 Sermones de sanctis vyd. *Bożena Chmiełowska,* Textus et studia historiam theologiae in Polonia excultae spectantia, XVII, fasc. 1, 1984

538 Vyd. *Władysław Seńko,* Mateusza z Krakowa „De praxi romanae curiae", Wroclaw–Warszawa–Kraków 1969. Před touto edicí byl spisek vydán již několikrát ve starých tiscích. – Viz též *Zenon Kaluża,* Ekleziologia Mateusza z Krakowa (Uvagi o *De praxi Romanae curiae),* Studia medievistyczne 18, 1977, 31–54

539 *Zenon Kaluża,* Matthieu de Cracovie, Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique X, Paris 1980, 807 – *Manfred Gerwing,* Malogranatum, München 1986, 98–99

540 Vyd. *Władysław Seńko – A. L. Szafrański,* Mateusza z Krakowa opuscula theologica, 367–409

541 Tak hodnotí tento traktát *Jaroslav Kadlec,* Dějiny UK, 150 – Vyd. *Władysław Seńko – A. L. Szafrański,* o.c., 248–292 – Spisek byl stejně jako *Confessionale* Štěpána z Kolína brzy přeložen do němčiny.

542 Vyd. *W. Rubczyński,* Matthaei de Cracovia Rationale divinorum operum, Archiwum Komisji do badania Historiji filozofiji v Polsce 3, Krakov 1930 – *Zenon Kaluża,* Metateologia Mateusza z Krakova. Rozwazania wstępne nad „Rationale operum divinorum", Studia mediewistyczne 20, z. 1, 1980

543 *Władysław Seńko,* Traktaty De arte moriendi przypisywane Mateuszowi z Krakowa, Materialy i studia Zakladu historii filosofji starożytnej i średniowiecznej 7, 1967, 130–136 – Podle některých rukopisných údajů byl autorem spisku Mikuláš Magni z Javora.

544 Vyd. *Gustav Somerfeldt,* Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 36,1915, 342–345

545 *Spunar,* Repertorium, 77–78 (zde viz i o edicích uvedených Michalových spisů)

546 Úryvek přel. *Rudolf Holinka,* Výbor I, 760 – 764

547 Jinak je tomu u dalšího monastického autora, augustiniánského kanovníka **Bedřicha ze Šternberka** (na tuto postavu, literární historii dosud neznámou, mne upozornil Jaroslav Mezník): ve výkladu žalmů s titulem *Abortivus,* a snad i v postille, již nazval *Consolatio spiritus,* se těsně před přelomem století vyjadřuje kriticky ke stavu světského i řeholního kléru a naříká nad následky papežského schismatu. (*Augustin Neumann,* Výbor z předhusitských postil, Archa, příloha Archiv literární, 1920, 1951 – *týž,* Bedřich, šternberský probošt, mluvčí utiskovaného kléru, Studie o době předhusitské, Hlídka 43, 1926, 118–156)

548 Srv. *Adolf Bruckner,* Largum sero Jana Holeszowskiego, *O štědrém večeru,* Przyczynki do dziejów jezyka polskiego, IV, in: Rozprawy Akademii umiejetności, Wydzial filologiczny, III, IX, Krakov 1916, 308 – 310

549 Vyd. *Jan Sedlák,* Hlídka 28,1911, přílohy. Přetištěno in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha, 1996, 522–542

549a *Jaroslav Kadlec,* Řeholní generální studia při Karlově universitě v době

předhusitské, AUC-HUCP 1966, VII, fasc. II – *týž*, Založení a první léta teologické fakulty Univerzity Karlovy, Sborník Katolické teologické fakulty, vydaný v roce 650. výročí založení Univerzity Karlovy, Praha 1998, 9–13

550 Dominikán Jan Moravec bývá považován za autora českého zpracování díla Meditationes vitae Christi – Život Krista Pána a staročeského Pasionálu. Je známo, že si z pobytu v cizině (Oxford, Paříž) přinesl komenáře přírodní filozofie a metafyziky, a je proto pravděpodobné, že vyučoval též na artistické fakultě. – *Spunar,* Repertorium 48–49 – *Jaroslav Kadlec,* Řeholní generální studia, 67–68 – *Vl. J. Koudelka,* Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz III, Archivum Fratrum Praedicatorum 27, 1957, 57–59 – o Pasionálu *Vilikovský,* Písemnictví, kap. Staročeský Pasionál a Život Krista Pána, 141–160 – *Anežka Vidmanová,* která se textem staročeského Pasionálu důkladně zabývala, se ve stati Legenda aurea a Čechy (in: Legenda aurea) o možnosti Moravcova autorství nezmiňuje. Jinde (LF 118, 1995, 313) konstatuje, že tuto domněnku novější bádání vyvrátilo. – Srv. *táž,* K původní podobě a textové tradici staročeského Pasionálu, LF 108, 1985, 16–45

551 *Damasus Trapp,* Unchristened Nominalism and Wycliffite Realism at Prague in 1381, Recherches de théologie ancienne et médiévale, 24, 1957, 354–355

552 *Jan Sedlák,* Jan Hus, Praha 1915 (přetisk Olomouc 1996), 37–38

553 *Evžen Stein,* Mistr Mikuláš Biceps, jeho osobnost historická a literární, doba, prostředí, význam, VKČSN 1928, tř. 1, č. IV –*Spunar,* Repertorium, 49–50 – *Jar. Kadlec,* Dějiny UK, kap. Teologická fakulta

554 *Spunar,* Repertorium 49 – *Jar. Kadlec,* o. c., 136 (učení o Antikristu a vliv na eschatologii Milíče z Kroměříže)

555 O těchto osobnostech zejm. *Václav Flajšhans,* Pražští teologové kolem roku 1400, ČČM 79, 1905, 16nn. – *týž,* Předchůdcové Husovi, Věstník České Akademie 13–14, 1904–1905 – *Jaroslav Kadlec,* Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, AUC – HUCP 1966, VII, fasc. 2, 63–108 – *Vilém Herold – Milan Mráz,* o.c., 721nn. – *Manfred Gerwing,* Malogranatum, München 1986, kap. Reformorden und Reformtheologen in Böhmen, 81nn. – Dějiny UK

556 Vyd. *Albert Auer,* Eine verschollene Denkschrift über das grosse Interdikt des 14. Jahrhunderts, Historisches Jahrbuch 46, 1926, 532–549

557 *Eduard Winter* (Frühhumanismus, Berlin 1964, 48) se domnívá, že je možno v Janovi z Dambachu vidět prostředníka mezi pražskou univerzitou a porýnskou mystikou na jedné straně a raným humanismem na straně druhé.

558 Obě řeči vydal *Jar. Kadlec,* Die homiletischen Werke des Prager Magisters Nicolaus von Louny, Augustiniana 23, 1973, 251–270

559 Proti Vojtěchovým žalobám se Jindřich hájil u papežské kurie (dodnes nevydaným) spiskem *Articuli sex.*

560 Libri quattuor sententiarum italského teologa Petra Lombarda (pol. 12. stol.) jsou systematickou sbírkou patristických autorit k různým teologickým a filozofickým otázkám a tvoří ucelený teologický systém. „Sentence" užíval celý středověk jako učebnice teologie a jejich výklad a komentování byl povinností učitelů artistických a teologických fakult.

561 Jan z Kwidzyna, Prolog do „Expositio symboli apostolorum", ed. *Marian Borzyszkowski,* Textus et studia historiam theologiae in Polonia excultae spectantia, Warszawa 1994, vol. II. (edice, předmluva, komentář), 1–61

562 O Klenkokových pražských studiích a o jeho působení na Karlově univerzitě byla nedávno vyslovena pochybnost: *Christopher Ocker,* Johannes Klenkok. A Friar's Life, c. 1310–1374. Philadelphia 1993 (Transactions of the American Philosophical Society 83, Part 5)

563 Ve Viklefových sebraných spisech jej omylem vydal *Michael Henry Dziewicki,* J. Wycliff Miscellanea philosophica, London 1905, vol. II, 1–188

564 Vyd. *Jan Sedlák,* M. Jan Hus, Praha 1915 (přetisk Olomouc 1996), 81*–93*,

565 Srov. Magistri Stanislai de Znoyma Tractatus primus de eucharistia, Otisk z Hlídky 23, 1906, 33–42, přetisk in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha 1966, 288–297, k problematice různých verzí a přepracování traktátu *Spunar,* Repertorium, 287–288 a *Sedlákovy* stati v následující poznámce. Nově *Stanislav Sousedík,* Stanislaus von Znaim (eine Lebensskizze), Mediaevalia Philosophica Polonorum 17, 1973, 45

566 *Jan Sedlák,* Kázání Štěknovo proti Viklefovi a Stanislavovi, otisk z Hlídky 23, 1906, přetisk in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha 1996, 300–309

567 *Jan Sedlák,* Stanislav ze Znojma na Moravě, Hlídka 24, 1907, 173–177, 255–258, přetisk in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha 1966, 126–132

568 Jiný titul: Sermo contra errores Ioannis Hus – Vyd. *Jan Sedlák,* Sbírka příloh Hlídky, 28, 1911, 47–60, přetisk in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha 1966, 324–334

569 Vyd. *Hermann von der Hardt,* Magnum oecumenicum concilium Constantiense, 1697–1700, sv. III., 212–335 – *Joannes D. Mansi,* Conciliorum nova et amplissima collectio, Paris 1901–1927, Bd. 28, 83–157

570 Vyd. *Jan Sedlák,* Sbírka příloh Hlídky, 16, 1911, 83–95, přetisk in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha 1966, 312–322

571 Vyd. *Johann Loserth,* Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung, in: Archiv für österreichische Geschichte, 4, 1889, 322, 361, 398

572 Úryvky vyd. *Jan Sedlák,* M. Jan Hus, Praha 1915 (přetisk Olomouc 1996) *202nn, část. překlad ve Výboru I,2, 221

573 Nevydáno – *Jan Sedlák,* Spis Stanislava ze Znojma „De Antichristo", Hlídka 24, 1907, 1–6, přetisk in: Miscellanea hussitica Ioannis Sedlák, Praha 1966, 120–124

574 Vyd. *Stanislav Sousedík,* Stanislai de Znoyma Tractatus „De felicitate", Mediaevalia Philosophica Polonorum 19, 1974, 65–126

575 Vyd. *Vilém Herold,* Mistra Stanislava ze Znojma „De vero et falso", Praha 1971, překlad ukázek pořídili *Vilém Herold, Milan Mráz,* Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení I, Praha 1981, 80 – 89

576 Vyd. *Zuzana Silagiová,* Praha 1997

577 Vyd. *Jan Sedlák,* Studie a texty k náboženským dějinám českým, III, 1915, č. 1, Olomouc 1914, 12 – 20, tamtéž 1 – 11 stať „Nauka o sv. Trojici za Husa"

578 Stanislai de Znoyma Tractatus „De felicitate", 66–67

579 Kromě edicí, uvedených výše v poznámkách, upozorňuji zejména na další, pořizované *Janem Sedlákem* v jeho Studiích a textech k náboženským dějinám českým, Olomouc 1911–1913, a v příloze jeho monografie M. Jan Hus, Praha 1915 (přetisk Olomouc 1996)

580 Všechny uvedené rekomendace (navíc promluvu při bakalářské determinaci Václava Berana z Prahy) vydal *Bohumil Ryba,* Promoční promluvy mistrů artistické fakulty Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta na Univerzitě Karlově z let 1386 a 1393, Praha 1948. – O kvestii viz *Jana Nechutová,* Autorita Bible a její překlady podle kvestie Jana z Mýta Utrum dictis sanctorum patrum, Česká literatura 47, 1999, 510–514

581 Rekomendaci při bakalářské determinaci Mikuláše z Budějovic a Václava z Roudnice vydal *Bohumil Ryba,* Promoční promluvy mistrů artistické fakulty Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta na Univerzitě Karlově z let 1386 a 1393, Praha 1948, 9–14, rekomendaci licenciátů svobodných umění vyd. *týž,* M. Iohannis Hus Quodlibet, Praha 1948, XIXnn. – *Spunar,* Repertorium, 84–86 – *František Šmahel,* Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348–1500, Mediaevalia Philosophica Polonorum 25, 1980, n. 191–193

582 Egino Weidenhiller, Verfasserlexikon II, 1980, 4–5 (s. v. Confessionale)

583 Zčásti vydal *Paul De Vooght,* L'hérésie de Jean Huss, Louvain 1975, 2. vyd., II, 871–874

584 Vyd. *Otakar Odložilík,* Leták M. Štěpána z Kolína o pronásledování kněží z r. 1393, VKČSN 1926, 1 – *Aleš Pořízka,* Kdy a proč byl napsán Planctus cleri? K zákulisí střetnutí v roce 1393, Mediaevalia historia Bohemica 6, 1999, 111–128

585 Vyd. *Jan Sedlák,* Studie a texty k náboženským dějinám českým I, 291nn.

586 *Jaroslav Kadlec,* Mistr Mikuláš Rakovník, Studie o rukopisech XIX, 1980, 23–25 – *Tříška,* LČ, 92 – *Spunar,* Repertorium, 86–88

587 *Jaroslav V. Polc,* De origine festi Visitationis Beatae Mariae Virginis, Roma 1967

588 Františkán Nicolaus de Lira († 1349), činný v Paříži, sepsal především obsáhlý komentář k celé bibli, který teologická a kazatelská literatura i další exegeze po celé 14. a 15. století hojně užívala a mimořádně často citovala („Lira," „Liranus", nebo „Postilla Nicolai de Lira").

589 *Vilém Herold – Zdeněk Horský – Milan Mráz,* Filozofie a přírodní vědy v době Karlově, Karolus Quartus, 249–270 – *Barbara Krzemieńska,* K problematice přírodních věd v Čechách doby Karlovy, tamtéž 273–287 – I o těchto autorech viz *Vilém Herold – Milan Mráz,* K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, FČ 24, 1976, 721–752

590 Verfaserlexikon I, 1978, 1035–1036

591 Vyd. *F. Müller,* Vitae vivendae ratio in grat. Caroli IV. a magistro Gallo medico et mathematico conscripta, Praha 1819 – ukázku přináší *Josef Vinař,* Obrazy z minulosti českého lékařství, Praha 1959, 35

592 List vydal *Karl Sudhoff,* Pestschriften aus der ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „Schwarzen Todes" 1348, Archiv für Geschichte der Medizin 3/1910, 4/1911, 7/1914

593 *Adolf Patera – Anonín Podlaha,* Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské, I, Praha 1910, č. 70 (A XLV), 41 – Latinské i české znění proroctví vydal *Pavel Spunar,* Dvě rukopisná bohemika, 1, Proroctví M. Havla ze Strahova, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, 147–149

594 Vyd. *Karl Sudhoff,* Archiv für Geschichte der Medizin 9, 1916, 119.

595 Vyd. *Karl Sudhoff,* Archiv für Geschichte der Medizin, 9, 1916, 138–156

596 Částečně vyd. *Karl Sudhoff,* Archiv für Geschichte der Medizin, 7, 1914 (původní název je De regimine corporum)

597 *Milada Říhová,* Regimen sanitatis pro krále Václava? Mensa ad cenam parata, AUC – HUCP 1995, 35, 13–28 – *táž,* Zdravotní stav Václava IV. a Zikmunda v naučeních jejich dvorního lékaře, Mediaevalia Bohemica historica 5, 1998, 91–103 – Albíkovi z Uničova je věnována monografie *Milady Říhové,* Dvorní lékař posledních Lucemburků, Praha 1999. Jsou zde otištěny a přeloženy i úryvky z Albíkových spisů.

598 Např. *Lékarstva jistá a skušená Mistra Christiana dobré paměti od něho složená* (rkp), *Mistra Kristanova Lékařské kniehy* (rkp), *Lékařské knížky z mnohých knih líkařských vybrané Mistra Křišťana* (tištěno po prvé 1544, nově vyd. *Zdeňka Tichá,* Praha 1975)

599 Vyd. *Hana Florianová-Miškovská,* Cristannus de Prachaticz, Collecta de sanguinis minucione, Praha 1999 (s českým překladem)

600 Vyd. *F. J. Studnička,* Algorismus prosaicus magistri Christiani anno fere 1400 scriptus, VKČSN 1893, tř. matematicko-přírodopisná, č. VI, 1–14 – Nově *Zuzana Silagiová,* Cristannus de Prachaticz, Algorismus prosaycus, Praha 1998 (s českým překladem) – Computus chirometralis vyd. *Zuzana Silagiová,* Praha 2000 (s českým překladem)

601 Astroláb byl přístroj, jímž se měřila výška, sledoval pohyb hvězd a určoval čas.

602 Křišťanovými astronomickými spisy se zabývají a jejich vydání připravují *Alena Hadravová* a *Petr Hadrava.*

603 Největší význam mají *Tabulae Alphonsinae de mediis et veris motibus planetarum super meridianum Pragensem reductae* a *Canones pro eclipsibus Solis et Lune per instrumentum ad hoc factum inveniendis.* Nedochovaly se *Ephemerides* a *Novitates de Turcis.*

604 *Zdeněk Horský,* Pražský orloj, Praha 1988, 18–32

605 Práva pražských Němců jsou vydána v CDB I, n. 290, a ve studii *Jiřího Kejře,* K privilegiu knížete Soběslava II. pro pražské Němce, Právněhistorické studie 114, 1969, 241–225, kde najdeme vyčerpávající informace o staších edicích a překladech tohoto privilegia. – O dochování Statut Konráda Otty (CDB I, CDB II) *Josef Žemlička,* Přemysl Otakar I., Praha 1990, 54, pozn. 29 a tam uvedený článek *Petra Horáka.*

606 Vyd. *Hermengild Jireček,* Codex iuris Bohemici I, Praha 1867, 266–435 (spolu se staročeským překladem). V Jirečkově sbírce jsou otištěna i starší právní ustanovení, namnoze listinného charakteru, jež jsou nově vydána (pokud jsou české provenience) také v CDB.

607 *Jiří Kejř,* Hermanni de Praga Concordantia decretalium cum decretis, Studia Gratiana 20, 1976, 1 – 16

608 Moderní edici (která nahradila nedokonalé vydání *E. F. Rösslera* z 30.–40. let 19. stol.) pořídil *Miroslav Flodr,* Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, I–III, Brno 1990 – 1993

609 Vyd. *Andrea Kucharski,* Antiquissima monumenta iuris Slovenici, Warszawa 1838 – *Fr. Palacký,* Archiv český II (1842), 76 –135 nověji *Hermengild Jireček,* Codex juris Bohemici II,2 (1870), 199–255 – srv. *Hermengild Jireček,* Řád práva zemského, Časopis Muzea Království českého 1861, 236–241. Výňatky ze staročeského znění jsou otištěny ve Výboru I, 781–786

610 Sporné otázky v bádání o tzv. Maiestas Carolina, Právněhistorické studie 32, 1992, 53–81, citát ze str. 56 – Můj výklad se přidržuje této Kejřovy studie, která podává přehled celé problematiky i přináší nová řešení.

611 Nejnověji vydal *Bernd-Ulrich Hergemöller,* Maiestas Carolina. Der Kodifika-

tionsentwurf Karls IV. für das Königsreich Böhmen von 1355, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74, München 1995; edici doprovází německý překlad, úvodní studie, zevrubný textový aparát a komentář. – Nejstarší edice Pavla Ješína z r. 1617 použil pro své vydání *František Palacký*, Archiv český III, 65–180, *Hermengild Jireček*, Majestas Carolina, in: Codex iuris Bohemici II, 2, Praha 1870. České překlady: *Emanuel Michálek*, K českým překladům Karlova zákoníka, Slovo a slovesnost 18, 1957, 151–158 – ukázka z české verze ve Výboru I, 791–798 a u *Františka Heřmanského*, Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958, 226–245

612 Viz rovněž zde v kap. Literární činnost císaře Karla IV.

613 Edice a základní literaturu viz výše u Arnošta z Pardubic, nejnověji *Jaroslav Kadlec*, Synods of Prague and their Statutes 1396–1414, Apollinaris 64, 1992, 227–293 – Starší synodální statuta biskupa Jana IV. z Dražic viz *Zdeňka Hledíková*, Biskup Jan IV. z Dražic, Praha 1991, 169–192 – *Michal Dragoun*, Neznámé články synodálních statut pražské arcidiecéze?, in: Facta probant hominem, Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, 149–164

614 *Pavel Krafl*, Několik poznámek k edicím předhusitských synodálních statut olomoucké diecéze, SPFFBU C 43, 1996, 61–71

615 Dějiny pražské právnické univerzity, Praha 1995, 47

616 *Spunar*, Repertorium, 155–157

617 *Jiří Kejř*, Po stopách prvního profesora práv na pražské universitě, Studie o rukopisech 15, 1977, 3–12 – Bonsignore přišel do Prahy na přání Karla IV. v roce 1350 a přinesl ssebou Joanna Andreae Hieronymianum opus (srv. výše).

618 Vyd. *Rostislav Zelený*, The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice, Roma 1966 – Apollinaris XXXVIII, 1965, 108–122, 236–283, 372–405 – *Jaroslav Kadlec*, Literární činnost roudnických augustiniánských kanovníků, in: Facta probant hominem. Sboník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, 221–225 (srv. *týž*, Literární činnost augustiniánských kanovníků kláštera roudnického, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 11/1, 1993, 179–183)

619 *Spunar*, Repertorium, 153–155

620 Nově vydal *M. Černý*, Il „doctor decretorum" Kuneš di Třebovel, Roma 1988 – Rukopisně dochovaný širší titul zní „Tractatus magistri Cunssonis contra magistrum Albertum Ranconis de Ericinio de devolucionibus non recipiendis a rusticis ecclesie vel dominorum".

621 Traktát po právnické stránce rozbebírá a mimořádně vysoce hodnotí *Miloslav Boháček*, Právní ideologie předhusitského zastánce selké svobody, Sborník historický VIII, Praha, ČSAV, 1961, 103–132 – Další literaturu viz

tam a u *Spunara*, Repertorium, 153–154 – Stručnou charakteristiku Kunešovy argumentace podává *Jan Sedlák*, Jan Hus, Praha 1915 (přetisk Olomouc 1996), 64 – Srv. *Jaroslav V. Polc*, Sociální nauka Jana z Jenštejna, Studie 120, 1988, 430–443 (přetištěno in: *Polc*, Česká církev v dějinách, Praha 1999, 255–269)

622 Edici celého Kunešova díla podává *M. Černý*, Kuneš z Třebovle. Středověký právník a jeho dílo, Praha 1998. – Viz též *Jiří Kejř*, Dějiny pražské právnické univerzity, Praha 1995, 61

623 *Rostislav Zelený – Jaroslav Kadlec*, Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1348–1419), AUC – HUCP 1978, 1, 157: Poznámka na přední desce soudních akt generálních vikářů pražské arcidiecéze jej charakterizuje (k r. 1392) „N. Puchnik, nullatenus et omnitenus ecclesiarum canonicus".

624 *Miloslav Boháček*, Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem, Akademiku Vojtíškovi k 75. narozeninám, Praha 1958, 31 – *Rostislav Zelený*, Původ traktátu „Contra processum iudiciarium", AUC–HUCP 1972, Tom. XII, Fasc. 1–2, 67 – *Spunar*, Repertorium, 157–159

625 *Rostislav Zelený* v předchozí pozn., 67–86; nověji uvažuje o autorství spisku *Jiří Kejř*, Dějiny pražské právnické univerzity, Praha 1995, 52 a exkurs II, Traktát „Circa processum iudiciarium", 123–129

626 *Spunar*, Repertorium, 159–161

627 Tabulka chce podat představu o časových vztazích česko-latinské literatury a literatur v národních jazycích (kromě češtiny staroslověnština a němčina).

V mnoha případech je chronologické zařazení pouze orientační, přesná datace je ve starší české literatuře spíše výjimkou. Tam, kde je výtvor nebo skupina výtvorů datována např. pouze desetiletím nebo celým půlstoletím, dochází logicky k chronologickým průnikům – prosím uživatele, aby s touto skutečností počítal.

Většina autorů, které známe jménem, je v tabulce zařazena datem úmrtí – to je totiž literární historii relativně nejčastěji známo.

Ke konci tabulky jsem umístila řadu let úmrtí latinských autorů většinou učeného okruhu, kteří začali svou činnost v poslední třetině 14. století. – Autoři, díla a události, jež vrcholí a nabývají významu až po r. 1400, zde již uváděni nejsou (M. Jan Hus a jeho spolupracovníci).

V posledním sloupci tabulky jsou uváděny politické události se zvláštním významem pro literární život, nebo takové, o nichž je ve výkladu výraznější zmínka.

628 U kapitol o formulářích, dictaminech, světské poezii, o univerzitní literatuře teologické, právnické i lékařské odkazuji na soupisy *Josefa Tříšky* tak,

že cituji, lze-li, pouze jeho první a základní práci *Literární činnost předhusitské univerzity*, další tituly (nejčastěji *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity)* pouze v případě, že se daným tématem zabývají speciálněji. U kapitol, pojednávajících o univerzitní literatuře a o teologii Husových předchůdců, odkazuji zásadně na *Spunarovo Repertorium*, pouze výjimečně na citovaný soupis *Josefa Tříšky*. K tomu je však třeba se obrátit u všech autorů cizího původu, kterými se nezabývá Spunar.
U většího počtu autorů nebo anonymních spisů, zejména tam, kde nelze citovat *Spunara* nebo *Tříšku*, byl pro základní odkaz použit *Verfasserlexikon*.

Jmenný rejstřík obsahuje osobní jména středověkých i antických autorů a moderních badatelů, názvy (často incipity - *inc.*) anonymních výtvorů středověké literatury (pomíjí jména panovníků a dalších světských feudálů, starších vydavatelů a redaktorů sborníků).

Abbas pater noster devotus (inc.) 166
Ackermann aus Böhmen (Oráč z Čech) 86, 159
Ad crumene currunt lene sonitum (inc.) 169
Ad terrorem omnium (inc.) 169
Adam de Sancto Victore 95
Adam Wodeham 217
Aegidius Romanus 319
Alanus ab Insulis 110
Alberich z Montecassina 310
Albert Bludův 204
Albert Engelschalk 219
Albert Pražský (Albertus Pragensis) 183
Albert Veliký 146
Albík z Uničova, Zikmund 227
Alexander de Alta Silva 177
Alexander de Villa Dei 165
Alexandr IV., papež 81,110
Amabilis puella (inc.) 168
Ambrosius, sv. 92
Anežka, sv. 121
Annales Fuldenses 31
Annales Gradicenses et Opatovicenses (Letopisy Hradišťsko-Opatovické)
Annales Ottakariani (Příběhy krále Přemysla Otakara II.) 80
Annulus 179
Anselm z Canterbury 100
Anselm, sv. 196
Antigameratus 160
Arbeo 43
Archipoeta 167
Aristoteles 26
Arnaldus de Villanova 337
Arnoldus, notář 106
Arnošt z Pardubic 37
Audite alphabetica (inc.) 169
Auer, Albert 274, 342
Augustinus, Aurelius 26
Autenrieth, Johanna 302
Avianus 70

Bahník, Václav 292
Balbín, Bohuslav 22
Baletka, Tomáš 320
Barone, Giulia 251
Bartoloměj z Chlumce (Claretus, Klaret) 117
Bartoňková, Dagmar 299
Bartoš, František Michálek 40
Baumann, Winfried 289
Bayley, Colin C. 283

Bažant, Jan 292
Beccari, Niccolo 318
Beda Venerabilis 59
Bedřich ze Šternberka 340
Behr, Hans Joachim 317
Bein, Werner 331
Benedicite, iam nunc loquor licite (inc.) 170
Benedikt, sv. 39
Beneš Krabice z Weitmile 129
Beneš Minorita 138
Beneš z Hořovic 88
Beneš, písař 193
Beran, Josef 123, 259
Beránek, Karel 285
Bernard z Clairvaux 76
Bible Bočkovská (Kunštátská) 87
Binder, Jan 283
Birnbaumová, A. 297
Bistřický, Jan 298
Bitnar, Vilém 332
Bláhová, Emilie 293, 294, 297
Bláhová, Marie 19, 79, 255–257, 262–264, 266, 283, 286, 297–301, 307, 313
Blaschka, Anton 47
Blažek z Dobřan 328
Boethius 70
Boháček, Miloslav 236
Böhme, Günther 284
Böse, Brigite 182
Bohuslav (Mistr) 110
Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic 24
Bohuslav z Krnova 235
Bok, Václav 292
Boldan, Kamil 330
Bonaventura, sv. 195
Boncompagno da Signa 310
Boncompagno z Messiny 177
Bonifác IX., papež 211
Bonsignore de Bonsignori 235
Boor, Helmut de 305
Boreš Maníkův z Mrákotic (z Prčic) 235
Borzyskowski, Marian 342
Boubín, Jaroslav 278
Bouše, Zdeněk Václav 261
Bouzek, Jan 319
Brandt, Hans-Jürgen 275
Bremer, Ernst 316
Bretholz, Berthold 72
Breve chronicon Zdiarense (Menší kronika kláštera Žďárského) 86
Brief an die Frau von Plauen (Dopis paní z Plavna)
Brigita, sv. 212
Brincken von den, Anna Dorothea 258, 264, 302, 305
Briscoe, Marianne G. 305
Brokešová, Daniela 322
Bruckner, Adolf 341
Brunhölzl, Franz 296
Bruno z Querfurtu 41
Bruno ze Schaumburku (Olomoucký) 35, 112
Buch der Liebkosung 150
Bujnoch, Jan 266
Bukáček, Josef 283
Burdach, Konrád 145
Businská, Helena 263

Camargo, M. 309
Cancellaria Johannis Noviforensis 151
Cancellaria officialis Sanderi Olomucensis 151
Candela rhetoricae 162
Cantilena de rege Bohemie 303
Caplan, H. 305
carmen prestet (inc.) 165

Carmina Burana 164
Cassiodorus 111
Cestrensis (Robert z Chesteru)
Cibulka, Josef 318
Cicero 99
Circa processum iudiciarium 236
Claretus (Bartoloměj z Chlumce, Klaret) 152, 154, 179, 267, 270
Clarificator Petr 129
Clifton-Everest, John M. 320
Cluny 55
Codex epistolaris 157
Cola di Rienzo 144
Colberg, Katharina 329
Coluccio Salutati 151
Comoediae elegicae 304
Confessio Archipoetae 167
Constitutiones regni Siciliae 234
Cornelius Nepos 65
Cristus in principio (inc.) 166
Cronia, Arturo 283
Cum in urbem universum (inc.) 167
Cum miser exul devio (inc.) 170
Curtius, Ernst Robert 281
Cyril Jerusalémský 176
Cyrillus z Cesareje 150

Čáda, František 286
Čechura, Jaroslav 314
Černý, Jaromír 284, 285
Černý, M. 346
Černý, Václav 291
Čornej, Petr 281
Čtverohranáč (Zrcadlo múdrosti sv. Crhy biskupa) 177

Daňhel, Milan 300
Daňhelka, Jiří 280
Daniel, biskup 34, 75
Dante 149
Danys, Miroslav 273
David z Augšpurku 197
De artibus liberalibus theologiae servientibus carmen 168
De Haage, Bernhard 335
De omni statu mundi 136
De praxi Romane curie (De squaloribus Romane curie) 211
De Vooght, Paul 271, 344
Decreta Bracislai 72
Decretum Gratiani 88
Delumeau, Jean 314
Denecke, Ludwig 331
Dětmar, biskup 32
Detrimentum pacior (inc.) 168
Devos, Paul 48
Dionysius Areopagita (Pseudodionysius) 129
Dionysios di Borgo San Sepolcro 202
Discite discatis (inc.) 165, 167
Discretis ad literas (inc.) 166
Disticha Catonis 70
Diviš, notář 105
Dlugosz 140
Dobiáš, Josef 312
Dobner, Gelasius 46
Dobrovský, Josef 40
Dolista, Karel 300
Dolliner, Theodor 311
Dolopathos 177
Domaslav 15
Dopis paní z Plavna (Brief an die Frau von Plauen) 226
Dorota z Montavy 218
Doskočil, Karel 306
Dostál, Josef 254
Dragoun, Michal 261, 346
Dražický misál 94, 244
Dražický rukopis (viz též Druhé pokračování Kosmovo) 79
Dreves, Guido Maria 90

Druhé pokračování Kosmovo 78, 80, 257
Dřímal, Jan 321
Dudík, Beda 43
Dušek, Ladislav 316
Dušková, Sáša 300
Dvorník, František 295
Dvořák, Karel 179
Dvořáková, V. 265
Dziewicki, Michael Henry 342

Eben, David 330
Eberhardus Allemanus 158
Eberhardus z Béthune (Eberhardus Bethuniensis) 160
Eco, Umberto 290
Egestate nimia (inc.) 166
Ekhart (Mistr) 196
Ekkehard z Aury 300
Emler, Josef 42
Emma, kněžna 43
En rex Romanus 170
Engstová, Kateřina 264
Epilogus eiusdem terre et Bohemie 69
Erik, král 46
Ertzdorff von, Xenja 264
Eugenius III., papež 299
Eusebeios 150
Everwinus 303
Exercicium rhetorice 161

Feifalik, Julius 61
Fiala, Zdeněk 40
Fichtenau, Heinrich 308
Filia, si vox tua (inc.) 169
Flajšhans, Václav 154, 261
Flodr, Miroslav 292
Floriánová-Miškovská, Hana 345
Forma de filio ad patrem 168
Fra Pipino 141
Franke, Franz 273
František Pražský 47
Franz, Adolph 275
Frauenlob (Heinrich von Meissen) 35
Fridericus notarius 105
Friedl, Antonín 294
Friedrich, Gustav 299
Frigoris serenitas (inc.) 166
Frolec, Václav 274
Fros, Henryk 283
Frutolf z Michelsbergu 83
Fuchs, Alfred 332
Fuit una domina (inc.) 168
Fukač, Jiří 303
Fulgentius 176

Galfredus de Vino Salvo 87
Gallus (Havel) ab Aula Regia 335
Gallus Anonymus 71
Ganzel-Kowalowska, Alina 257
Gauderich, biskup 50
Gaufridus Babion 100
Gebauer, Jan 140
Gel, František 265
Gellner, Gustav 285
Gerdes, Udo 329
Geremek, Bronislaw 269
Gerwing, Manfred 197
Gesta Romanorum 178
Gesta svatovítská 178
Giese, Wolfgang 264
Girke-Schreiber, Johanna 313
Gladkiewic, Ryszard 263
Glauche, Günther 298
Gloria in altissimis (bulla) 32
Goll, Jaroslav 328
Gorze 55
Gothard, sv. 126
Gotšalk, opat 77
Gozzio z Orvietta 231

Grässe, Theodor 329
Graus, František 291
Gregor, Alois 254
Gregorius Turonensis 299
Grillnberger, Otto 258
Grillparzer, Franz 300
Gualterus de Castellione (též Walter) 110
Guibertus Novigentensis 305
Guido Faba 311
Guillelmus Salicetti 228
Gumpold 39

Haage, Bernhard Dietrich 262
Haas, Antonín 322
Hadač, Václav 322
Hadrava, Petr 278, 345
Hadravová, Alena 19
Hadrianus II., papež 32
Haid, Kassian 262
Hampe, Karl 311
Hardt von der, Hermann 343
Haustein, J. 301
Havel ze Strahova 226, 246
Hec est dies bonitatis (inc.) 166
Heck, Robert 262
Hedvika, sv. 127
Hecht, Ferdinand 305
Heinrich von Freiberg 35
Hejnic, Josef 320
Hemmerle, Josef 274
Hendriks, R. 320
Henricus de Settimello 160
Henricus Protonotarius 109
Henricus Sculptor
Henrix, Hans Hermann 295
Herbord, notář 105
Hergemöller, Bernd-Ulrich 346
Hermannus de Praga 232
Herold, Vilém 343
Heřmanský, František 299
Heu qui quondam claruit (inc.) 170
Hieronymianum opus 149
Hieronymus de Moravia 91
Hieronymus (Jeroným, sv.) 99
Hildebertus 303
Hilgers, Heribert A. 264
Hilka, Alfons 328
Hillebrand, Eugen 318
Hilsch, Peter 255
Historia septem sapientum 177
Historie varie moralizate 179
Hlaváček, Ivan 306
Hlaváčková, Ludmila 285
Hledíková, Zdeňka 299
Hlobil, Ivo 292
Höfler, Konstantin 129
Hoffmann, František 32
Hogg, James 273
Holinka, Rudolf 81
Homér 44
Homiliář Opatovický 33
Homilie o sv. Alexiovi 59
Homolka, Jaromír 334
Honorius Augustodunensis 305
Horák, Cyril 337
Horák, J. 332
Horák, Petr 345
Horatius 64
Horologium Olomoucké 90
Horský, Zdeněk 278, 344
Hosák, Ladislav 257, 301
Hošna, Jiří 292
Höver, Werner 266
Hra tří Marií 98
Hrabák, Josef 25
Hradská, Veronika 320
Hrdina, Karel 68
Hroch, Jaroslav 281
Hrosvitha 304
Hroznata, bl. 62, 63, 121, 122, 191, 254, 297

Hroznata, opat 152
Hrubý, Václav 321
Hugo de Sancto Victore 290
Hugo Ripelinus 197
Hugo ze sv. Viktora 26
Husa, Václav 311
hymny:
A sompno pigros excita 93
Adest die leticie 182
Confessor Dei lucidus 94
Ecce iubar matutinum 96
Imnum decantet Domino 94
Inclitus miles Christi Wenceslaus 92
Jubar alte claritatis 182
Lux vera lucis radium 93
O pastor apostolice 93
o svatém Michalu 94
o svatém Pantaleonu 94
Te decet ympnus, Domine 94
Wenceslaus dux gracie 92

Chadraba, Rudolf 265
Chaloupecký, Václav 43
Charvát, J. 257
Charvátová, Kateřina 315
Chmielowska, Bozena 340
Chronica Domus Sarensis (Kronika kláštera Žďárského)

Iam consurgunt pueri (inc.) 168
Iam vernalis amenitas (inc.) 168
In multis primus (inc.) 167
Industriae tuae (bulla) 32
Innocenc VI., papež 128
Innocenc III., papež 60
Intellectu scite sano (inc.) 165
Iocosa alteracio rose et viole (Spor fialky s růží) 164
Ius regale montanorum 231
Iuvenalis 70
Ivo z Chartres 100

Jähnichen, Manfred 317
Jaffe, Samuel Peter 161
Jäger, Gerhard 281
Jakobson, Roman 25
Jakoubek ze Stříbra 207, 223
Jakub de Voragine 38
Jakubec, Jan 25, 279
Jan Canaparius 53
Jan Hus 16
Jan III., biskup 82
Jan IV. z Dražic, biskup 74
Jan Kardinál z Renštejna 318
Jan Marienwerder (z Kwidzyna) 218, 247
Jan Marignola 139
Jan Moravec 215
Jan Náz 236
Jan Očko z Vlašimi 143, 234
Jan Ondřejův (Johannes Andreae) 149
Jan Ondřejův Šindel 229
Jan Protiva 200
Jan Štěkna 200
Jan z Erfurtu 229
Jan z Jenštejna 37
Jan z Litoměřic 223
Jan z Mýta 223
Jan z Rabštejna 24
Jan z Dambachu (de Tambaco) 215
Jan z Garlandie 158
Jan z Gelnhausenu 151
Jan z Hildesheimu 149
Jan z Holešova 213
Jan z Pomuka 129
Jan ze Sacrobosco 229
Jan ze Středy 47
Jan ze Šitboře 86
Jan, notář 105
Jan VIII., papež 32
Jana, papežka 88

Janáček, Karel 291
Jarloch, opat 75
Jaye, Barbara H. 305
Jenek Václavův z Prahy 222
Jenni, Ulrike 294
Jeroným Pražský 223
Jeroným, sv. 143
Jimram, sv. 43
Jindřich (Vlach, Italicus, z Isernie, magister Henricus, Henricus protonotarius, Jindřich Kvas) 106
Jindřich Heimburský 35
Jindřich Kvas 109
Jindřich Řezbář (Henricus Sculptor) 85
Jindřich Suso 197
Jindřich Totting z Oyty 207
Jindřich z Langesteina (Henricus de Hassia) 136
Jindřich Zdík 33
Jireček, Hermengild 345
Jireček, Josef 314
Jiroušková, Lenka 292
Jiří z Boru 236
Joachimová-Votočková, Jiřina 259
Johannes Scotus Eurigena 26
Johlín z Vodňan 178
Jošt Lucemburský 151
Jungmann, Josef 25

Kadlec, Jaroslav 297
Kaiser, Hans 321
Kalandra, Záviš 249
Kalista, Zdeněk 317
Kallab, Vilém 269
Kallab, Zdeněk 284
Kaluza, Zenon 219
Kamínková, Eva 329
Kaňák, Miloslav 337
Kanovník Vyšehradský 37
Kanovský, Martin 293
Kantor, Marvin 282
Kapras, Jan 286
Karbusický, Vladimír 254, 299
Karel IV., císař 17
Karfíková, Lenka 290
Karwaśińska, Jadwiga 252
Kašpar, Jaroslav 306
Kateřina, sv. 188
Kavka, František 265
Keil, Gustav 321
Kejř, Jiří 19
Kerul,ová, M. 329
Klaes, Monika 309
Klapper, Joseph 151
Klára, sv. 122
Klaret (Bartoloměj z Chlumce, Claretus)
Klenkok, Jan 202
Kliment IV., papež 88
Kliment VI., papež 155
Kliment, sv. 49
Kniha písaře Jana (Právní kniha města Brna) 232
Kniha Rožmberská 231
Kocourek, Rostislav 265
Kolár, Jaroslav 19
Kolář, Antonín 298
Kolda z Koldic 119, 193
Kolln, Herman 41
Konrád Heimburský 183
Konrád Soltau 217
Konrád Waldhauser 200
Konrád z Halberstadtu 175
Konstantin (Cyril), Filosof 31
Konzal, Václav 293
Kopecký, Milan 19
Kopičková, Božena 295
Kořán, Ivo 261
Kosmas 15
Kouba, Jan 285
Koudelka, Vladimír J. 302, 334

Kowalewicz, H. 285
Krafl, Pavel 346
Krakovský z Kolovrat, Jáchym 300
Králík, Oldřich 28
Krása, Josef 266
Krásl, Josef 126
Krátký, Radovan 172
Kristen, Zdeněk 250
Kristián 82
Krmíčková, Helena 19
Krofta, Kamil 336
Kronika kláštera Žďárského (Chronica Domus Sarensis) 85
Krziemieńska, Barbara 344
Krzyżaniakowa, Jadwiga 273
Křišťan z Prachatic 228
Kubín, Petr 254, 297
Kühne, Udo 301
Kucharski, Andrea 345
Kuneš z Třebovle 236
Kunhuta Štaufská 105
Kunhuta, abatyše 193, 194, 243, 334
Kunhuta, královna 105, 193
Kunhutina píseň (Kunhutina modlitba) 193
Kunský, Josef 264
Kuťáková, Eva 279
Kutnar, František 283, 298
Kyas, Vladimír 314
Kybal, Vlastimil 337
Kyralová, Marie 253

Lambert, sv. 70
Lang, Albert 275
Langosch, Karl 289
Lášek, Jan Blahoslav 338
Laudis hero, pio, sincero (inc.) 166
Laurentius (Vavřinec) de Montecassino
Laurentius z Akvileje
Lauterer, Kassian 274
Le Goff, Jacques 38
Legenda aurea 38
Legenda Brunona z Querfurtu (Vita altera, *Nascitur purpureus flos*)
Legenda Canapariova (Vita prior) 53
Legenda Feifalikova (Vita antiqua – o sv. Prokopovi)
Legenda Gumpoldova 43
Legenda Chersonská (staroslověnská) 49
Legenda Italská (Vita cum translatione s. Clementis, *Tempore igitur, quo Michael imperator*
Legenda Karla IV. o sv. Václavu *(Crescente religione christiana)* 39, 124
Legenda Menckenova (*Fuit in provincia Bohemorum*) 45
Legenda Moravská (*Tempore Michaelis imperatoris*) 50
Legenda Nikolského 44
Legenda o pěti bratřích 58
Legenda o sv. Anežce (Vita Agnetis)
Legenda o sv. Dorotě (česká) 121
Legenda o sv. Gorgoniovi a Dorotheovi 59
Legenda o sv. Kateřině (česká) 121
Legenda o sv. Prokopovi (česká) 121
Legenda o sv. Prokopovi (Vita minor, Vita antiqua, Vita maior)
Legenda o sv. Štěpánovi
Legenda o sv. Vítu 63
Legenda o Svoradu a Benediktovi 296
Legenda Perlbachova (De sancto Adalberto episcopo Pragensi) 58

Legenda Uspenská (staroslověnská) 63
Legenda Vavřincova (Laurentia z Montecassina)
Legendy:
Agnes inclita virgo Pragensis 123
Beatus Cyrillus 49
Beatus igitur Procopius (Vita maior, Život větší) 125
Candor lucis eterne (Leg. o sv. Anežce, Vita Agnetis) 122
Crescente fide 40
Crescente religione cristiana (Legenda Karla IV.) 18
De sancto Adalberto episcopo Pragensi (l. Perlbachova, *Tempore illo*) 58
Diffundente sole 48
Factum est 48
Fuit in provincia Bohemorum (l. Menckenova) 40
Licet plura 46
Historia beati Ivani (Život svatého Ivana) 126
Inclitam et gloriosam festivitatem 123
Miracula sancti Adalberti (*Post mortem vero*, Zázraky sv. Vojtěcha) 57
Nascitur purpureus flos (leg. Bruno-na z Querfortu, Vita altera) 54
Oportet nos fratres 46
Oriente iam sole 41
O svatém Vojtěchovi, biskupu pražském (De sancto Adalberto episcopo Pragensi, l. Perelbachova, *Tempore illo*)
Pannonské legendy 49
Passio sancti Adalperti martyris 57
Post mortem vero (Miracula sancti Adalberti)
První staroslověnská legenda o sv. Václavu 39
Quattuor immensi (Versus de passione sancti Adalberti) 55
Recordatus 49
Subtrahente se 49
S. Wenceslaus athleta Christi egregius 49
S. Wenceslaus dux Boemorum sic Deum dilexit 49
Tempore Henrici III. imperatori Romanorum (Vita antiqua, Život starobylý, o sv. Prokopovi) 61
Tempore igitur, quo Michael imperator (Legenda Italská, Vita cum translatione S. Clementis) 50
tempore illo (De sancto Adalberto episcopo Pragensi, leg. Perlbachova)
Tempore Michaelis imperatoris (Legenda Moravská) 50
Ut annuncietur 41
Utrpení svatého mučedníka Vojtěcha (Passio sancti Adalperti martyris) 57
Versus de passione sancti Adalberti (*Quattuor immensi*) 52, 55–57, 69, 72, 296, 298
Vita Agnetis (Legenda o sv. Anežce, *Candor lucis eterne*) 122
Vita altera (Bruno z Querfurtu, *Nascitur purpureus flos*) 54
Vita antiqua (Život menší, o sv. Prokopovi) 60, 61, 122
Vita cum translatione s. Clementis (Legenda Italská, *Tempore igitur, quo Michael imperatorr*) 50
Vita fratris Hroznatae (Život blahoslaveného Hroznaty) 62

Vita Guntheri eremite (Život poustevníka Vintíře) 126
Vita maior (Život větší, o sv. Prokopovi, *Beatus igitur Procopius*) 60, 62, 125, 182
Vita minor (Život menší, o sv. Prokopovi)
Vita prior (Legenda Canapariova) 53
Zázraky svatého Vojtěcha (Miracula sancti Adalberti, *Post mortem vero*) 57
Život blahoslaveného Hroznaty (Vita fratris Hroznatae) 62
Život Konstantinův (staroslověnský) 49
Život menší (Vita minor, o sv. Prokopovi)
Život Metodějův (staroslověnský)
Život poustevníka Vintíře (Vita Guntheri eremite)
Život starobylý (Vita antiqua, o sv. Prokopovi, *Tempore Henrici III*, l. Feifalikova)
Život svatého Ivana (Historia beati Ivani) 126
Život větší (Vita maior, *Beatus igitur Procopius*)
Lehár, Jan 14
Leng, Rainer 329
Letopisy české 138
Letopisy Hradišťsko-Opatovické (Annales Gradicenses et Opatovicenses) 83
Lev z Ostie 50
Liber depictus 45
Liber viaticus (Jana ze Středy) 124
Linke, Hansjürgen 305
Lipphardt, Walther 259
Livienus, sv. 51
Livius 65
Loserth, Johann 310, 343
Loskot, František 203
Lotter, Friedrich 295
Lucanus 70
Ludmila, sv. 40
Ludvíkovský, Jaroslav 18, 123
Lulves, Jean 321
Lütten, Jutta 309

Macek, Josef 318
Macrobius 174
Magister Henricus 106, 107, 109, 136, 160
Máchal, Jan 98
Machilek, Franz 301
Machovec, Milan 271
Maiestas Carolina 231
Mainušová, Helena 272
Májeková, H. 329
Malogranatum 119
Mandeville, John 141
Manitius, Max 249
Mansi, Joannes D. 343
Marco Polo 140
Marek, Jaroslav 283
Margareta Decreti 88
Mariale Arnesti 199
Marini, Alfonso 260
Markéta Uherská, sv. 122
Marnarius 35
Martialis 83
Martianus Capella 70
Martimiani 47
Martin Opavský 47
Martin z Ambergu 151
Martínek, Jan 319
Martínková (Pěnková) Dana 320
Martinus Polonus (Martin Polák, Martin Opavský) 88
Martyrologium Adonis 59

Matěj z Janova 205
Matějček, Antonín 334
Matějka, L. 297
Matějová-Nečasová, Judita 320
Matl, Jan 303
Matouš z Krakova 200
Matouš ze Zbraslavi
Matoušek, Josef 322
Matthaeus Vindocinensis
(Matthieu de Vendôme) 158
Menčík, Ferdinand 336
Mendl, Bedřich 83
Menší kronika
kláštera Žďárského
(Breve chronicon Zdiarense)
Merhautová-Livorová, Anežka 291
Mertlík, Rudolf 87, 258
Metoděj, sv. 31
Meyer, Wilhelm 98
Mezey, László 313
Mezník, Jaroslav 19
Michal z Prahy 212
Michálek, Emanuel 267, 346
Michalowska, Teresa 252, 296
Miklík, Konstantin 306
Mikoda, Bořivoj 284
Mikuláš Biceps 215
Mikuláš Konáč z Hodiškova 177
Mikuláš Magni z Javora 219
Mikuláš Puchník 236
Mikuláš Rakovník 225
Mikuláš Sortes 156
Mikuláš z Gorry
(Nicolaus Gorranus) 146
Mikuláš z Kadaně 229
Mikuláš z Litomyšle 223
Mikuláš z Lyry
(Nicolaus de Lira) 225
Mikuláš z Drážďan 207
Mikuláš z Kozlí 181
Mikuláš z Loun 215
Mikuláš z Poznaně 151
Mikulka, Jaromír 259
Milíč z Kroměříže 37
Milo, biskup 59
Minárik, Josef 279, 329
Mlada, abatyše 32
Mnich Sázavský 60
Modlitba Kunhutina 90
Molnár, Amedeo 290
Monte Cassino 55
Morée, Peter C. A. 203
Mráz, Milan 343
Müller, F. 344
Murphy, James 323
Mužíková, Růžena 331

Narracio de Milicio 127, 203,
272, 337, 338
Nechutová, Jana 290
Nejedlý, Petr 302
Nejedlý, Zdeněk 89
Nemec, J. 259
Neplach, kronikář 88
Nestor, kronikář 71
Neumann, Augustin 335
Nicolaus de Lira
(Mikuláš z Lyry)
Nicolaus Dybinus
(Dybin, Tibinus) 159
Nohejlová, Emanuela 301
Non exclusis, sed affusis (inc.) 166
Non expertes (inc.) 165
Nováček, Vojtěch J. 321
Novák, Arne 279
Novák, Jan Bedřich 301
Novák, Jan V. 329
Novati, F. 320
Novotná, Jana 330
Novotný, Václav 40
Nový, Rostislav 54
Nunc attendatis (inc.) 167

Nunc horrorem paternalem (inc., Correctorium de patre ad filium) 168
Nunc nati natalicia (inc.) 166

O homo, si vis scire (inc.) 170
O infelix caro mea (inc.) 170
O mundi vana gloria (inc.) 170
O quantum sollicitor (inc.)
O Trnové koruně (officium) 94, 96
Ocker, Christopher 342
Odložilík, Otakar 338, 344
Odo z Meungu 229
Oesterley, Hermann 329
Ochsenbein, Peter 320
Olbram ze Škvorce, arcibiskup 184
Oldřich Čech z Furlánska (Odoricus Boemus) 265
Oldřich Kříž z Telče 172
Oldřich z Paběnic 123
Olim sustulerunt (inc.) 170
Omnibus prefatis (inc.) 166
Ondřej Mikulášův z Třeboně 151
Opelík, Jiří 291
Oráč z Čech (Ackermann aus Böhmen) 86
Ordo iudicii terre 231
Ordo noster sterilis (inc.) 166
Ordo vagorum 167
Orel, Dobroslav 48
Ota, opat 24
Otakarus 5 (O 5) 100, 105, 108, 306, 308
Ovidius 70

Palacký, František 22
Pasionál abatyše Kunhuty 24, 193
Pasionál, staročeský 38
Passio cuiusdam nigri monachi 171
Passio Judeorum Pragensium 171
Passio raptorum de Slapanicz 171
Patera, Adolf 344
Pauliny-Danielisová, M. 329
Paulus Diaconus 299
Pavel Žídek 229
Pavel, Jakub 266
Pavel, kněz 45
Pekař, Josef 25
Pěnková-Martínková, Dana 336
Peregrinus z Opole 47
Perková, Brigita 332
Pešek, Jiří 285
Pešina z Čechorodu, Tomáš 301
Petr Comestor 179, 330
Petr z Aspeltu 105
Petr z Blois (Petrus Blaesensis) 208, 339
Petr z Viney (Petrus de Vineis) 109, 156
Petr Žitavský 131
Petrarca 118
Petrov, Alexej Leonidovič 311
Petrů, Eduard 27
Petrů, Ondřej M. 333
Petrus Angeli, notář 106
Petrus Lombardus 214, 215, 217, 220, 223, 342
Petrus Wysz z Radolina 219
Petrus, notář 106
Piccolomini, Aeneas Silvius 140
Piscatores videas (inc.) 168
Píseň ostrovská 90
Piur, Paul 151
Pivec, K. 309
Pláč Marie Magdalény 189
Pláč Panny Marie 189
Placht, O. 321
Platón 44
Plenitudo temporis (inc.) 167
Plocek, Václav 332

Řehoř z Uherského Brodu 177
Řezanina, Dušan 296
Říčan, Rudolf 330
Říhová, Milada 19

Sabbadini, Remigio 329
Saliger, Arthur 334
Sallustius 43
Sander z Rambowa 151
Sanna, Ambrogio 260
Scribere clericulis (inc.) 165
Sedlák, Jan
Seibt, Ferdinand 37
Seidl, Ivan 284
Sekvence:
Annua recolamus sancti Adalberti gaudia 93
Ave, caro Christi regis veneranda 95
Ave, Martha gloriosa 94
De superna ierarchia 94
Dulce melos 94
Hanc dieculam 95
Hodierne lux diei 95
Plaudant chori monachorum 137
Pleno cantu cordis, oris 95
Psallat laude competenti 94
Sacra nunc, Margaretha 95
Vito plaudat omnis etas 95
Seneca 82
Seneca Starší 308
Seńko, Wladyslaw 219
Sermo noster audiatis (inc.) 165
Servasancto da Faenza 199
Seton, W. W. 122
Schäfer, Franz 182
Schaller, Hans Martin 109
Schallerová, Brigitte 109
Schamschula, Walter 279, 296
Schenda, R. 268
Schenk, Rudolf 338
Scherzer, A. 334
Schieche, Emil 321
Schmitz, Leo 275
Schreiber (Girke), Johanna 313
Schumann, Hans 164
Schwarz, Ernst 319
Si vis ad amasiam (inc.) 169
Silagiová, Zuzana 343
Simon Fidati z Cassie 146
Sinn der höchsten Meister von Paris 226
Skutil, Jan 256
Smil Flaška z Pardubic 171
Smolak, Kurt 308
Soliloquia animae ad Deum 150
Sommerfeld, Gustav 340
Somnium Pharaonis 160
Sousedík, Stanislav 222
Speculum aureum 219
Speculum sapiencie (Quadripartitus) 176
Spor fialky s růží (Iocosa altercacio rose et viole) 175
Spunar, Pavel 17
Staber, Josef 293
Stachnik, R. 275
Stanislav ze Znojma 220
Statius 70
Statuta Conradi Ottonis 231
Statuta synodalia 199
Stehlíková, Eva 98
Stein, Evžen 339
Steinherz, Samuel 317
Stejskal, František 282
Stejskal, Karel 196, 249
Stiebitz, Ferdinand 253, 304
Stich, Alexander 279
Stimulus amoris 150
Strauch, P. 301
Stříž, L. Antonín 249, 260

Studnička, F. J. 345
Sudhoff, Karl 285, 344
Suetonius 65
Sulitková, Ludmila 309
Summa Astesana 235
Summa cancellariae Caroli IV. 151
Summa dictaminum 161
Summa Gerhardi 157
Summa recreatorum (S. recreacionum) 168, 172
Summates egregii (inc.) 165
Svátek, Josef 331
Svatojiřské officium 98
Svatojiřské plankty 189
Svatoš, Michal 286, 321
Svejkovský, František 98
Sviták, Zbyněk 309
Svoboda, Ludvík 284
Svobodný, Petr 285
Svobodová, Dana 326
Szafrański, Adam L. 340
Szklenar, Hans 161, 267
Szövérffy, Josef 303

Šafařík, Pavel Josef 25
Šebánek, Jindřich 300
Šebesta, Eduard 312
Šilhan, Jindřich 301
Šimák, J. V. 256
Šimek, František 330
Škarka, Antonín 25
Šmahel, František 290
Šolle, Miloš 283
Štěpán z Kolína 200, 223
Štěpán z Palče 221
Štěpán z Roudnice 235
Šujan, František 328
Šusta, Josef 298
Šváb, Miloslav 259, 335

Tadra, Ferdinand 108
Tanner, Jan 40, 123
Tauler 216
Teige, Josef 257
Tenorová, Dagmar 312
Tesař, Stanislav 19
Thomson, S. Harrison 283
Thraede, K. 309
Tichá, Zdeňka 345
Tichý, František 334
Tichý, J. 270
Tille, Václav 330
Tkadleček 86
Tobiáš z Bechyně 82
Tomáš Akvinský 90
Tomáš z Chantimpré (Thomas Cantipratensis) 176
Tomáš ze Štítného 197
Tomek, Václav Vladivoj 79
Trapp, Damasus 341
Triller, Anneliese (Birsch-Hirschfeld) 275
Troparium svatovítské 93
Trost, Pavel 267
Truhlář, Josef 328
Třeštík, Dušan 34
Tubach, Frederik C. 269
Tutilo 97
Tyl, Zdeněk 328

Uhlirzová, Mathilde 296
Uhlíř, Zdeněk 37
Ulanowski, Boleslaw 311
Ulricus, notář 106
Ulrich von Etzenbach 35
Universi audiant (inc.) 169
Universum genus curet (inc.) 166
Urban V., papež 204
Urban VI., papež 205
Urbánek, Rudolf 40
Usque modo tacui (inc.) 170

Vacek, František 40, 249
Valasek, Emil 272
Valentin Krautwald z Nisy 129
Valerius Maximus 224
Válka, Josef 301
Vaněček, Václav 318
Vašica, Josef 261, 295
Vavřinec (Laurentius) z Montecassina 44
Vavřinec z Březové 88
Večerka, Radoslav 19
Velislav, notář 106
Veltruský, Jarmil F. 259
Venhoda, Miroslav 284
Vergilius 70
Versus de passione sancti Adalberti (Verše o umučení sv. Vojtěcha, *Quattuor immensi*) 52, 55–57, 69, 72, 297, 298
Veselský, Jiří 250, 282
Videant qui nutriunt (inc.) 165
Vidmanová, Anežka 28
Viklef, Jan 221
Vilém de Sancto Amore 206
Vilém Horboch 235
Vilém z Lestkova 128
Vilém, notář 105
Vilikovský, Jan 14
Vinař, Josef 286
Vincenc z Beauvais (Vincentius Bellovacensis) 176
Vincencius, kanovník 75
Viro grato, phalerato (inc.) 166
Viro invictorioso ac domino generoso (inc.) 166
Visitatio sepulchri 97
Vít, děkan 81, 93
Vita Caroli 18, 124, 143, 242, 266
Vita domini Ioannis (Život Jana z Jenštejna)
Vita Milicii (Život Milíčův)
Vita venerabilis Arnesti (Život Arnošta z Pardubic)
Vladyková, Věra 291
Vlček, Emanuel 282
Vlček, Jaroslav 278
Vlhová, Hana 95
Voigt, H. G. 46
Voigt, Johannes 311
Vojtěch Raňkův z Ježova 143, 236
Vojtěch, sv. 32
Vojtíšek, Václav 321
Vollmann, Konrad 318
Vondráček, Vladimír 332
Vos, prelati, veneratis (inc.) 170
Voves, Arnošt 254
Vyprávění o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II. 82
Vyskočil, Jan Kapistrán 123
Vysloužil, Jiří 303
Vyšebrodský rukopis 181

Walter (Gualterus) Castellionský (de Castellione, de Chatillon) 169
Walter Burley 176
Warren, Austin 281
Washinger, B. 301
Wattenbach, W. 76, 84, 162, 310
Wehrli, Max 290
Weidenhiller, Egino 343
Wellek, René 281
Welter, J. Th. 268
Weltsch, Ruben E. 331
Wenskus, Reinhard 56
Wesselski, Albert 268
Wider, Joachim 318
Winter, Eduard 283, 342
Wojciechowska, Maria 255
Wolfenbüttelský kodex 43
Woods, Marjorie Curry 268
Worstbrock, Franz Josef 309, 319

Wostry, Wilhelm 327
Wotke, Karl 317

Young, Karl 305

Zagiba, Franz 297
Zachová, Irena 292
Zachová, Jana 295
Zakládací listina Karlovy univerzity 155
Zbraslavská kronika 15
Zdislava z Lemberka, sv. 85
Zelený, Rostislav 336, 346
Zemek, Metoděj 87
Zerlik, Alfred 271
Zikmund, sv. 188
Zlatá legenda (Legenda aurea) 38
Zlomky chebské (české) 122
Zoubek, F. J. 250
Zumkeller, Adolar 276

Žemlička, Josef 345
Život Arnošta z Pardubic (Vita venerabilis Arnesti) 128
Život Jana z Jenštejna (Vita domini Joannis) 129
Život Milíčův (Vita Milicii) 127

Jana Nechutová

LATINSKÁ LITERATURA českého středověku

do roku 1400

Typografie Clara Istlerová
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2000 jako svou 312. publikaci
Vydání první. Stran 368
Odpovědná redaktorka Blanka Koutská
Vytiskla tiskárna PB tisk, Příbram
Doporučená cena 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 1, Bartolomějská 9

ISBN 80-7021-305-1